

ГУАЩХЪЭМАХУЭ

ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЭ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКЭ ЖУРНАЛ

1958 гээ лъандэрэ кыдоки

январь **1** февраль

Къэбэрдей-Балъкъэр Республикэм Печатымрэ
цыхубэ коммуникацэхэмкIэ и къэрал комитетымрэ
КъБР-м и ТхакIуэхэм я союзымрэ кыдагъэки

РЕДАКТОР НЭХЪЫЩХЪЭР

Мыкъуэжь Анатолэщ

РЕДКОЛЛЕГИЕМ ХЭТХЭР:

Ацкъан Руслан, Бакуу Хъанджэрий, Гъут Iэдэм,
Къэжэр Хъэмид, Къэрмокъуэ Хъэмид, Кхъуэлүфэ Хъэчим,
Тымыжь Хъэмыщэ, Уэрэзей Афлик, Хъэвжокъуэ Людмилэ,
Хъэлупцы МуIээд (жэуапыхь секретарь)

НАЛШЫК
2016

Псалъащхьэхэр

ЖъантIэ

*ТхакIуэ, публицист, жьылагъуэ лэжъакIуэ цIэрыIуэ
ХьэфIыцIэ Мухьэмэд илэс 70 ирокъу*

Сэхъурокъуэ Хьэутий. Апхуэдэр зырызщ.....	4
МэшбацIэ Исхьэкъ. Си къуэш икIи си ныбжьэгъуфI.....	6
Нэхуш Iэдэм. Адыгэм Тхьэр къызэрытхуэупса цIыху.....	10
Къэрмокъуэ Мухьэмэд. ЛIэужьыр бжьиблкIэ мауэ.....	13
Бицу АнатоIэ. ЛъэпкъыI.....	15
КхьуэIуфэ Хьэчим. Зэманыр IуэхукIэ егъэнщIыф.....	18
Мэзыхьэ Борис. Къуэдым хуэIэйижь.....	20
Тымыжь Хьэмыщэ. Лъагъуэхэш.....	22
ЖьэкIэмыхьу Маринэ. Къалэн нэхьыщхьэ.....	24
ХьэфIыцIэ Мухьэмэд хужаIахэм щыщ пычыгъуэхэр.....	26
ХьэIушцы МуIэд, Мыз Ахьмэд. Лъэпкъ Iуэхум сегъэпейтей. <i>Интервью</i>	43
ХьэфIыцIэ Мухьэмэд. Псэм и джэ макъ.....	53
ХамэщIым вагъуэхэр щоужьых.....	58

Прозэ

Ахьмэт МуIэд. Адыгэ амазонкэхэр. <i>Роман</i>	67
--	----

Усыгъэ

Бицу АнатоIэ. <i>Усэхэр</i>	120
--	-----

Публицистикэ

Уэрыш Нурхэлий. Си къуажэгъухэр. <i>ГукъэкIыжхэм щыщ</i>	133
---	-----

Кульгурэ

Хьэвжокъуэ Людмилэ. МыкIуэдыжын лъэужь.....	149
Мысостышхуэ Пщызэбий хужаIахэм щыщ пычыгъуэхэр.....	155
Тембот Санитэ. Лъэпкъ макъамэм и гъукIэ.....	159

IуэрыIуатэ

Нарт Уэзырмэдж и хьыбархэм щыщц.....	162
--------------------------------------	-----

*ТхакIуэ, публицист, жьылагьуэ лэжъякIуэ цIэрыIуэ
ХьэфIыцIэ Мухьэмэд илэс 70 ирокъу*

*ХьэфIыцIэ Мухьэмэд Мусэбий и кьуэр Бахъсэн цIыналгэм
щыщ Зеикъуэ (ХьэтIохъущыкъуей Ипцэ) кьуажэм 1946 гэм кы-
щальхуащ. КъБКъУ-м и адыгэбзэ-урьсыбзэ кьудамэр кьуухащ.*

*«Адыгэ псалгэ» газетым и редактор нэхъыщхьэщ, «Хэхэс
адыгэхэр», «Нарт», «Хасэ» газетхэри кьыдеггэкI. Урысей Феде-
рацэм и ТхакIуэхэм, Журналистхэм я зэгухъэныггэхэм хэтиц.*

*Къэбэрдей-Балъкъэр Республикэм и Совет Нэхъыщхьэм и
цIыхубэ депутату (1990–1993 гэгъ.), Дунейпсо Адыгэ Хасэм и япэ
вице-президенту (2009–2012) щытащ. ШIэныггэхэмкIэ Дунейпсо
Адыгэ Академием и вице-президентиц, «Адыгэ цIэнгъуазэ» инсти-
тутым и унафэщIу, Къэбэрдей Адыгэ Хасэм 2000 гэм лъандэрэ и
тхэмадэщ. Кавказыр зыдж дунейпсо зэгухъэныггэм (США, Чи-
кагэ) хэтиц.*

*ХьэфIыцIэ Мухьэмэд Урысей Федерациэм цэнхабзэмкIэ цIыхъ
зиIэ и лэжъякIуэщ, Къэбэрдей-Балъкъэрым, Адыгейм, Къэрэшей-
Шэрджэсым цIыхъ зиIэ я журналистиц. «ПцIэрэ ШIыхьэрэ»
абхъаз орденыр, Дунейпсо шэрджэс фондым и «ФIыцIэ» сау-
ггэтыр кыхуаггэфэщIу. ХьэфIыцIэр ШIДАА-м, Петровскэ Ака-
демием, ТворчествэмкIэ дунейпсо академием хэтиц, Урыс геог-
рафие обществэм 2015 гэм хаггэхьащ. ЦIыхубэ дипломатиц,
США-м и Оклахомэ штатым хыхъэ Стиллуотер кьалэм пцIэ зиIэ
и цIыхууц.*

АПХУЭДЭР ЗЫРЫЗЦ

Ди нэхъыжыфI, тхьэмадэ Iумахуэ ХьэфIыцIэ Мухьэмэд сэ кыбыщыцIыхуар ди студентыгьуэ ильэсхэрац. Сэ КьБКьУ-м сыщыцIэтIысхьам, Мухьэмэд ильэс зыбжанэ хьуауэ абы щеджэу, «Университетская жизнь» газетыр кьыдигьэкIыу апхуэдэт. Си ныбжьэгьу щIалэхэм сэрэ щапхьэ тетхьу, апхуэдэ зэфIэкIрэ зэчийрэ зэрыбгьэдэлъыр дгьэщIагьуэу, дехьуапсэу зэрыщытар сигу кьинэжаш. Ар щIалэгьуэм щыц Iыхьэти блэкIаш...

ГьащIэм и хабзэр аращи, цIыхухэр зэми нэхь гьунэгьуу зэбгьэдишэу, зэми нэхь зэпэлэщIэ ищIурэ кьокIуэкI. Зэман дэкIыу Мухьэмэдрэ сэрэ нэхь гьунэгьу дыщызэхуэхьужар сэ КьБР-м и Правительствэм лэжьэн щыщIээдза нэужыц. 1990 гьэхэм щегьэжьауэ дызэпэмыжыжьэурэ дызэдэлэжьащ. ГьащIэм и IэфIи и дыджи ди нэгу зэдыщIэкIаш, лъэпкь Iуэхуи, кьэрал Iуэхуи зетхьащ, лъэпощхьэпо мымащIи зэгьусэу кьызэднэкIауэ жыпIэ хьунуш.

Мухьэмэд пщIэшхуэ зыхуащI, зи псалгьэр ялгытэ, зи чэнджэщ цIэдэлъу цIыхуш. Сыт щхьэкIэ жыпIэмэ, апхуэдэлI куэд зы лъэпкьым иIэкьым, махуэ кьэси кьальхуркьым. Адыгэм и кьуэ пэжу кьыщIэкIаш ар, хэкупсэ нэсу дунейм тетщ. Мухьэмэд балигь зэрыхьурэ ди лъэпкьым, кьэралым, адэжь щIыналгьэм яхуолажьэ. Абыи кьыщымынэу, и льягьуэ хамэ щIыналгьэхэми щыпхишащ – Кавказ зауэжьым зэбгрипхьа ди лъэпкьэгьухэр кьызэщIигьэуIуэжу адыгэхэр щыпсэу кьэралхэм и лъэ теуващ. Абыхэм япэу якIэлгыкIуэн щIэзыдзахэм, хэкурысхэмрэ хэхэсхэмрэ зэпызыщIэжахэм яхэтащ ХьэфIыцIэр икIи а Iуэхум и кьару куэди хилхьащ. Уеблэмэ, езым и гьащIэм щыц пычыгьуэхэри епхащ а зи гугьу сщIым.

Зигурэ зи щхьэрэ зэтелгьу дунейм тет цIыхуш Мухьэмэд. Абы щыхьэт тохьуэ абы и IэщIагьэри, и зэфIэкIри, и кьэухьри, и зэчийри, и хьуэпсапIэхэри, и мурадхэри зетехуэу, зы лъэныкьуэм хуэунэтIауэ иджыри кьыздэсым кьызэрыгьуэгурыкIуэр. И щIалэгьуэм хиша льягьуэр нобэ гьуэгу бгьуфIэ хьуащ. Апхуэдизу гууз-лыуз хуиIэу зи ужь ит Iуэхумрэ ильэс куэд щIауэ и пщэ дэль кьулыкьумрэ зэтохуэри, лъэпкьым ехьэлIауэ абы хузэфIэкIам уасэ хуэщIыгьуейш. Ар зи редактор нэхьыщхьэ «Адыгэ псалгьэр» кьащти, газетым и мыхьэнэр хуэдищIкIэ игьэбэгьуауэ кьыдегьэкI. АдыгэбзэкIэ кьыдэкI газетым республикэм, кьэралым, дунейм кьыщыхьу-кьыщыщIэхэм ятеухуа хьыбархэр зэбригьэх, бзэр игьэлажьэ кьудейкьым, атIэ лъэпкьым и щIэнгьуазэ пэлгытэ хьуащ. Кьэбэрдей-Балкькьэрым, ди хэку цIыкIум, щытрадзэу арами, дуней псор зэльегьэIэсыф абы, дэнэ щыпсэу адыгэми и хьыбар кьытохуэ, лъэпкь тхьдэр, щэнхабзэр, хабзэр, псэукIэр, IуэрыIуатэр, литературэр, нэгьуэщI куэди ди пащхьэ кьрелхьээф, нэхьыщхьэращи, дифI дигьэлыагьужрэ ди ныкьусаныгьэхэми гу лъыдигьэтэжыфу апхуэдэщ.

Ещхьыркьабзэу, кьызыхуэтыншэу зэрехьэ абы ильэс 16-м нэсауэ зи тхьэмадэ Кьэбэрдей Адыгэ Хасэри. Ар нэхьапэм зэрыщытамрэ Мухьэмэд тхьэмадэу трагьэува нэужь зэрыхьуамрэ шурэ лъэсрэ я зэхуакуш. Гьэхэр кIуэурэ и ныбжьым хэхьуэми, зэманым зыдэ-

зыхъуэж гьащлэм тыншу хээгъэф нэхъыжьыфлщ Хьэфлэцлэр. Абы кьыхэкьлэу, ихъу-иль хэмыту, мыдалъэу, властым дэгъуэгурыкьлэуфу, зэллэзэрыту мэлажьэ ар нобэ.

Сыт щыгъуэ зэмани лъэпкъым ухуэлэжьэныр тыншу щытакъым. Мыр щлэныгъи, акъыли, шылэныгъи, лэмали зыхэлъхэн хуей лэуэхуш, цлэхубэр зыхуейр бгъэкьлэуэтэн, лъэпкъым зебгъэужьын хуейш, ауэ щыхъукьлэи кьэрал хабзэхэр кьызэпумыду, властым и жьауэм ущлэмыкьлэу лэуэху зэфлэпхыныр гугъуш. Мис а псори зэзыгъэкьлэуф цлэхуш Мухъэмэд, и акъылыр пэльэщу, и зэфлэкьлэи псори хилъхъэу.

Къызыхэкьлэ и лъэпкъым, лурьлэ и анэдэлъхубзэм, кьыщалъхуа и хэкум щхъэкьлэ Хьэфлэцлэм хузэфлэмыкьлэын дунейм темыту кьыпщохъу, апхуэдизкьлэ и гур хуитхъэщлэу хуолажьэри. Уеблэмэ, езым и лэр здынэсым деж кьыщыувылэркьым абы и зэфлэкьлэу, атлэ адыгэбзэмрэ литературэмкьлэ егъэджакьлэуэхэм, зэпеуэхэм щытекьлэу сабийхэм, зэфлэкьлэи гур зы щлэплэ щызыгъэлъэгъуа ди щлэблэм е нэхъыжьхэм я деж зи флэщлэ псалгэмрэ зи гулгытэ жумартымрэ псом япэ нэхэм ящыщц Мухъэмэд. Псалгэм кьыдэкьлэуэ жыплэмэ, нэгъуэщлэ лэуэхушлэплэ зыбжанэм я гъусэу кьызэрагъэпэщурэ екьлэуэкьлэ «Си бзэ – си псэ, си дуней» республикэпсэ фестивалъ-зэпеуэм егъэджакьлэу дапщэ утыку ириша, ныбжьыщлэ дапщэм лъэпкъ зэхэщлэу кьырыгъэуша, адыгэ хабзэм, щэнхабзэм, тхыдэм ехьэллэ лэуэхугъуэ дапщэ кьыщыдахыжа! А псори зыдэслъагъур Хьэфлэцлэ Мухъэмэдщ. Илъэс 85-рэ лъандэрэ ди щхъэр лъагъуэ дигъэлъагъужу, ди гуфлэгуэр илэту, ди цлэр хамэ кьэралхэм щыжригъэлэу ди лэ «Кабардинка» кьэрал академическэ ансамблым иджьыблагъэ Дунейпсэ Адыгэ Хасэм флэщц «Адыгэ лъэпкъым и хъугъуэфлэгуэ» цлэ лъаплэр. Ар зи флэщлэу, лэуэху дахэр япэу зигу кьэкьлар, кьыхэзылъхьар Хьэфлэцлэраш.

Мухъэмэд и цлэр щыжалэр ди кьэралым, республикэм я закъуэкъым, атлэ хамэ кьэралхэм флэ дыдэу кьыщцлэху икьлэи кьыщцлэагъу. И щхъэ закъуэу кьыщцлэидза лэуэхум – адыгэхэр зэрыгъэ-цлэхужыным, зэгъэулыным – Дунейпсэ Адыгэ Хасэм щыпищц ди шынэхъыжьым. И гуащлэ куэд хилъхъащ а зэгухъэныгъэр екьлэуэ-ещхъу зэфлэуэвэнми. Абы лъэпкъым хуищлэм хуэдиз зыхузэфлэкьлэ зыри кьызэрытхэмытыр хэти жи лэфынуш, дзыи хуащлэфынукьым. Газетымкьлэ, и лэдакъэ кьыщцлэи тхылъхэмкьлэ ноби дегъэцлэхуж хамэ кьэрал щыщц, адыгэм кьыхэкьлэуэ зэфлэкьлэи инхэр зыгъэхъа цлэху щэджащэхэмрэ нобэ зэрыадыгэм иригушхуэу я лэуэху ефлэуэу хамэ щыналъэхэм ис ди къуэшхэмрэ. Абыхэм зыбжанэрэ щэхэмыхъэ, щатемытхыхъ зы илъэси блигъэкьлэуаркьым ди къуэшым. Хамэ кьэрал щыпсэу ди лъэпкъэгъухэм я псэукьлэу зыхуэдэмрэ абыхэм я зэфлэкьлэу здынэсымрэ Мухъэмэд хуэдэу щыгуазэ ди лэкъым. Лъэпкъ лэуэху зетхуэу Тыркым, Иорданием, Израилым 2015 гъэм и гъэмахуэм дыщылэщ ДАХ-м и лыкьлэуэхэр. Гуэгу ущытетым дежц нэхъыфлэжу цлэхур кьыщыщцлэхур. Хьэфлэцлэм хуэдэ гъусэ пэжрэ тыншрэ уигъэлъыхъуэнщ. Гуэгу и кьыхъагъыр наплэдэхъеигъуэу кьыпщигъэхъунукьым абы и хыбархэм, гушылэкьлэм, тхыдэм куууэ зэрыхищлэуым. Ныбжькьлэ щлалэхэм яхыумыбжэнуми, и жьыджэ-

рагьымрэ псынцIагьымкIэ абыхэм яльэщIыхьэнуц. А кьэралхэр кьыщызэхэткIухьа махуэхэм сэ сльэгьуащ Мухьэмэд кьыхуащI пцIэр зэрыгьунэншэр, езым абыхэм яхицIыкIыр зэрымымащIэр, цIыхугьэрэ ныбжьэгьурэ зэрыщикуюдыр, льэпкь Iуэхум зэрыхуэ-мыщхьэхьыр. ДАХ-м и тхьэмадэу сызэрылажьэ ильэс зыбжанэм кьуэш пэлъытэу, чэнджэщэгьуфIу, нэхьыжь Iумахуэу кьызбгьэдэтц ХьэфIыцIэр. Апхуэдэ хьэл зыхэлъымрэ зэфIэкI ин зыбгьэдэлъымрэ пцIэ хуумыщIынкIэ Iэмал иIэкьым.

А псом кьицынэмыщIауэ, льэпкьым ехьэлIа мылькушхуэ, фIыгьуэшхуэ зэригьэпэщащ абы. Зэи зы щIыпIи ущримыхьэлIэнрэ щумыльагьунрэ хэлъщ Мухьэмэд и гьэтIылыгыгьэхэм. Ахэр дэ щытльэгьуащ ХьэфIыцIэм кьызэригьэпэща гьэлъэгьуэныгыгьэхэм, зэIушIэхэм. Сэ согугьэ (ар езыми зэрихьуэпсапIэр сощIэ) а хьугьуэфIыгьуэ псори щызэхуэхьэса зы музей кьызэIуихыну. Дэри абыкIэ дыдэIэпыкьуну ди мурадщ.

ХьэфIыцIэ Мухьэмэд езыр цIыху кьызэрыгуэкIкьым. И хьэл-щэнкIи, и дуней тетькIэкIи. Псоми гу лъатащ абы и гур зэIухауэ дунейм зэрытетым – цIыхум дильагьу фIыри егьэдахэфри, зыгуэрым хуэIээр егьэгущуэф. Апхуэдэ дыдэуи ехьэкI-кьехьэкI хэмылгу хэт и ныкьусанри иригьэлыагьужыфынуц, мыхьумыщIагьэрэ гьэпцIагьэрэ хэзэгьэххэнукьым. Апхуэдэу зэрыщытым и зэран кьыщекIи щыIэ хьунц, кьыхуэмыарэзы гуэрхэми зыкьрагьащIэ кьыщIэкIынц, кьыхуэпсалъи кьахэкIынц. Ауэ Мухьэмэд абыхэм щхьэкIэ кьикIуэтынукьым, апхуэдэ псалъемакь, кьаугьэ жьгьейхэм нэхьрэ куэдкIэ нэхь лъагэщ абы и цIэри и щхьэри.

«Лпыку» жыхуаIэ ныбжьым нэсащ ХьэфIыцIэр. Иджыри куэдрэ тхуэлэжьэну, льэпкьым хуигьэхьэзыра фIыгьуэхэр щызэхуэхьэса музейр щIэх кьызэIуихыну, и Iэдакьэ кьыщIэкIа тхылъхэм иджыри кьахэхьуэну, адыгэ Iуэхум и джакIуэу ди япэ итыну аращ сэ Мухьэмэд сызэрыхуэхьуапсэр. Абы зэрыпэлъэщын узыншагьэ, гукьыдэж, кьару Тхьэм кьрит!

СЭХЬУРОКЪУЭ Хьэутий,
Дунейтсо Адыгэ Хасэм и тхьэмадэ

Си кьуэш икIи си ныбжьэгьуфI

НыбжьэгьуфI уилэныр, ар уи гьащIэм щыщыныр, уи гуфIэгьуи уи гукьеуи епхьэлIэмэ, узэхищIыкIыныр, и гущIэгьу хуаби, и чэнджэщ Iущи, и ущие щаби кьыуихьэлIэныр уасэ зимыIэщ. Апхуэдэ ныбжьэгьу нэхьыщIэ сиIэмэ, ар ХьэфIыцIэ Мухьэмэдщ. Абырэ сэрэ мазэм зэ дызэIумыщIэу е тхьэмахуэм тIэу-щэ телефонкIэ дызэмыпсалъэу кьэхьуркьым. Дызэхуэзэмэ е дызэпсалъэмэ: «Сыту фIы нобэ дызэрызэрылыгьэгьуар, уи макь зэрызэхэсхар, си кьуэш нэхьыжь», – кьызжелэ, си псэукIэм, си Iуэхум кьыщIоупцIэ, сэри си шынэхьыщIэм и Iуэху зытет зызогьащIэ, кьыдэхьулIа щыIэмэ, дызэрогьэгущуэ, дызы-щыщ адыгэм и блэкIа зэманым, нобэ и щыIэкIэм дропсалъэ, ди хэгьуэгухэм щекIуэкIхэмкIэ дызэдогуашэ, дызыщыгьуазэхэр

нэгъуэщI лъэпкъхэм ящыщ цыхухэм я деж зэрынэтхъэсыным дытопсэлъыхь.

Дэ тIури дытхакIуэщ, зы лъэпкъ гурыщIэ-гупсысэ инхэм дабыгъщ икIи хэкум ехьэлIа гупсысэхэр дэркIэ псоми ящхьэщ. Ауэ Мухьэмэд сэ къызэрызэфIэки щыIэщ; ар нобэкIэ япэ къищ щымыIэ журналисту адыгэм къытхэкIащ. Къэбэрдей-Балъкъэр Республикэм къыщыдэкI «Адыгэ псалъэ» газетым и редактор нэхъыщхьэщ ХьэфIыщIэр. Адыгэ, Къэбэрдей-Балъкъэр, Къэрэшей-Шэрджэс республикищми, хамэ къэралхэми щыпсэу адыгэхэр гухэлъ дахэхэмкIэ зэзыпх, я хэкум хуалэ пыщIэныгъэр къээыIэт, я гупсысэхэр жыжьэ зыгъапIэ жылагъуэ лэжьакIуэшхуэщ, къызэднэкIа зэманым тцигъэгъупщIа интернационалист зэхэщIыкIыр, адыгагъэр, цыхугъэр, зэкъуэшхэм я зэхушчыткIэр, абыхэм я зэхуаку дэлъ мамырыгъэр зыгъэбыдэ, ар зыгъэкIуатэ цыхуш.

ИжьымкIэ къыщыщIэдзауэ: МэшбашIэ Исхьэкъ, КIасэ Чэмал, ХьэфIыщIэ Мухьэмэд, Сирие, Хомс къалэ. 1969 гъэ

ХьэфIыщIэ Мухьэмэдрэ сэрэ дыкъыщIалъхуа хэгъуэгухэр зэпэщхьэхуэми, дыкъыщыгъуар адыгэ унагъуэхэщ. ЩыгукIэ дызэпэжыжьэми, ди адэ-анэм, ди нэхъыжьхэм къащIэна щыIэкIэ-псэукIэм дыщIапIыкIащ, IэкIэ ямытха адыгагъэ-конституцэм ди лэжьыгъэкIи, къэдгъащIэ илъэс бжыгъэкIи дытеташ, иджыри дытетыну ди мурадщ.

ХьэфIыщIэ Мухьэмэд Къэбэрдей-Балъкъэрым щыщ Зеикъуэ къуажэм къыщыгъуащ, сэ Краснодар крайм хыхьэ Щхьэщэхуж жылэм сыкъыщIалъхуащ. Дэ тIур нэлуасэ дыщызэхуэхъуар 1969 гъэращ, сэ илъэс 38-рэ си ныбжът, Мухьэмэдилъэс 15-кIэ сэ нэхъ-рэ нэхъыщIэт. Псом нэхърэ нэхъ гъэщIэгъуэныр турист гуп дызэдыхэтү зи щыналгъэр зрагъэбгына адыгэ мухьэжырхэр щыпсэу Сирие къэралым япэу дызэрыщызэлущIарщ. Ар гъэщIэгъуэну щыжыслам лъабжьэ имыIэу щыткъым: пэжыр жыпIэмэ, ди адыгэ тхьэмыщIкIэу илъэси 150-рэ и пэкIэ бэлыхь зытэхуахэр арауэ къыщIэкIынщ дэ тIур зэрымыщIэкIэ дызэхуэзышар, ди

адыгэ гупсысэ-гурыщлэр нэхъ зэпэблагъэ зэхуэзыщлар.

Абы лъандэрэ илгъэс 50 хуэдиз дэжыжамы, Сирием щыт-
лъагъугъа адыгэхэр, абыхэм я мызакъуэу хьэрыпхэри, курдхэ-
ри, нэгъуэщлэпкъ къыхэкIа цыхухэри иджыри си нэгущлэтщ,
сщыгъупщэжакъым. Сирие къэралыгъуэжъым залымыгъэкIэ
яхуа адыгэхэм я щылэкIэ-псэукIэр зэдгъэлъагъуну, езыхэ-
ми нэлъасэ захуэтщыну арат дыщлэкIуар, дызыхэхуахэр
тхьэмыщкIэт: Израиль зауэм зэщIуобыда Джолан лъагаплэхэм
щылэ адыгэ жылэхэм зи цхьэ къыдэзыха мухьэжырхэм Да-
маск, абы пэгъунэгъу псэуалгъэ кхъахэхэм дащылущащ, я
тхьэмыщкIагъэ-гузэвэгъуэхэр нэрылъагъу тцыхъуащ. Нэхъ
гъэщIэгъуэныжыр ислям хэгъуэгукIэ зэджэ, ИГИЛ-м зыщIуб-
гъуа Сирие къэралым ар дьдэр иджыри зэрыщекIуэкIырщ...

Абыхэм я гугъу мы тхыгъэм щызмыщIми хьунут, арщхьэкIэ
сызытепсэлъыхь тхакIуэшхуэ, журналистышхуэ ХьэфIыщIэ
Мухьэмэд и Iуэху еплъыкIэхэм, игу щыщIэхэм, дуней-
псо Iуэхугъуэхэм зэрагъэгумэщым сыщыгъуазэщи аращ
къыщIыхэзгъэщыр.

«ФIы зыщIэм фIы къыпэщылыщ», – жалэ. Цыхум и фIыщлэр
зыхуэдэр къызэрыпщлэр и лэжыгъэмрэ и зэчиймрэ къызы-
хуигъэсэбэп, къызыхэкIа лъэпкъым, къыщыхъуа хэкум хуищIэ
Iуэхушхуэхэр аращ. Емызэщу зи хэкужъ хуэлэжъахэм ящыщIэ
ХьэфIыщIэ Мухьэмэд. Апхуэдэу адыгэ журналистикэм, адыгэ
литературэм лъэужъ дахэ къыхэзынахэм ар яхызолъыгъэ. Къы-
хэбгъэщ хьун лэжыгъэ куэд илэщ Мухьэмэд. Псалгъэм папщIэ,
адыгэбзэкIэ абы и Iэдакъэ къыщIэкIащ «Си гугъэ – си кхъуафэ-
жъей», «Уэгъу вагъуэ, щылгъэ вагъуэ», «Адыгэ мамлюкхэр», «Щи-
къухъащ адыгэр дунейжыым», «ТекIуэныгъэм и махуэ», «Лъэужъ»,
«Хамэщым вагъуэхэр цоужыхь», урысыбзэкIэ – «Синие горы
Кавказа», «Одна судьба – одна дорога», «Юрий Темирганов»,
«Всадник чести», «День Победы», «Черкесы в Израиле», «Точка
отсчета» тхылгхэр, н. Ахэр адыгэ литературэм и хэлъхьэ-
ныгъэфIщ. Мыбыхэм къадэкIуэу ХьэфIыщIэ Мухьэмэд «Черкес-
ский мир» журналыр къыдегъэкI, абы къиубла «Черкеси-
ка» къыдэкIыгъуэр тхыль 50-у зэхэтщ. КъезбжэкIа тхылгхэр
зи къалэмыпэ къыщIэкIа, газетхэр, журналхэр къыдэзыгъэкI
Мухьэмэд жылагъуэ-политикэ гъащIэм щызэфIигъэкIри ма-
щIэкъым. Ар Къэбэрдей Адыгэ Хасэм и тхьэмадэщ, КъБР-м и
Жылагъуэ палатэм, Дунейпсо Адыгэ Хасэм и Хасащхьэм хэтщ.
ХьэфIыщIэращ къыхэзылъхьар Къэбэрдей-Балъкъэрым ма-
хуэшхуэу цагъэува Адыгэм и махуэр, «Си бзэ – си псэ, си ду-
ней» республикэпсо фестиваль-зэпеуэр езыгъэжъари аращ.
Апхуэдэуи республикэм щекIуэкI сыт хуэдэ Iуэхуми жьыджэру
холэжыхь, хамэ къэралхэм щыпсэу ди лъэпкъэгъухэм хуаб-
жъу и нэлэ ятрегъэт – я гуфIэгъуэр ядеIэт, гузэвэгъуэ хэхуамэ,
дэлэпыкъуэгъу яхуохъу.

ХьэфIыщIэ Мухьэмэд фIыщIэ нэхъ ин цыхуэсщIхэм ящыщIэ
хэкужы инсхэми, хэхэс адыгэхэми къахэкIа цыху цларыуэхэм
– къэрал лэжъакIуэхэм, дзэпщышхуэхэм, щIэныгъэлхэм, тха-
кIуэхэм, композиторхэм, артистхэм, спортсменхэм – я гъащIэм,
я къекIуэкIыкIам щыгъуазэ дызэрыхуищыр.

Мухьэмэд ехьэллауэ жыслахэр си щхьэклэ еслъагьуллахэрщ. Зы махуэ гуэрэм, куэд дэклащ ар кьызэрыхьурэ, Мухьэмэд телефонклэ си деж кьопсалгьэ: «Иорданием щыпсэу Хьунэгү Надие усэхэр зэритхым ущыгьуазэ?». «Сыщыгьуазэ кьудейкьым, ди хэкум кьыщыкьуам нэлуасэ схуэхьуащ, и усэхэм седжащ, гьэщцлэгьуэн сщыхьуащ». «Абы щыгьуэм Тыркум щыпсэу абазэхэ щлалэ Инэмыкьуэ Мулид и усэ «Сыхэт сэ?» жыхуилэм кьэбэрдеибзэклэ сыкьыпхуеджэщ: «Тырку щыналгьэм сыщыпсэумэ, Си лъэпкьыщцлэщ «тырку», Хьэрыпыщцыр лгьахэ схуэхьумэ, Сэ кьысфлащ «хьэрып». Щцэхуу щылэм я нэхьыкьлэр Куэдрэ кьызапэс. Псалгьэу щылэм я нэхь жагьуэр Сэ кьызадз: «хэхэс». Сыщыпсэуми кьэрал лэджэм, сэ сыхьуащ хэкуншэ. Я дэ ди Тхьэ, Хэку зимылэр сыту насыпыншэ!»

Иужькьлэ илгьэс зыбжанэ дэклауэ Хьэфьыщцлэ Мухьэмэд хамэ кьэрал щыпсэу усакьуэ 52-м я тхыгьэхэр кьыдегьэкл. Ахэр дунейм текьухьами, я адэжьхэм я хэкужьыр зэращымыгьуыпщэр, Урысей Федерациэм щылэ адыгэ республикищым ягурэ я псэрэ кьызэрыхуэпабгьэр зымыщцлэхэм ярегьащцлэ, зы лъэпкь гьэнэхуауэ дунейм дызэрытетыр, сыт хуэдэ лүэхуми ди лыхьэ зэрыхэтщцыхьыр ягурегьауэ.

Хьэфьыщцлэм адыгэ тхыдэм, адыгагьэм, цьыхугьэм, зэхыхьэклэ-зэхэтыкьлэм фьлуэ хещцкьл. Адыгэхэм я закьуэкьым, ахэр щыпсэу кьэралхэм я хабзэ-бзыпхьэхэр ещцлэ, сыт хуэдэ упщцкьлэ зыхуэбгьазэми жэуап купщцафлэ кьуитыфынущ. Апхуэдэу и акьылрэ и гупсысэр, и гулгытэрэ и нэплгьэгьуэрэ куэдым ялбофэс. Мысырым сулгьлан щыхьуа адыгэ мамлюкхэм, Урысейм щыщцларылуэ адыгэ Черкассэхэм кьыщцегьэжьауэ нобэ псэу адыгэ цьыху пэрытхэм я деж щихуыжу я сурэтхэр зэхухьэс, я цлэхэмрэ я унэцлэхэмрэ клэщцлэтхэжауэ газетхэм кьытредзэ, тхылгьхэр кьыдегьэкл.

Дунейпсо Адыгэ Хасэм и тхьэмадэ Сэхьуорокьуэ Хьэутий ди пашэу махуиблклэ Тыркум, Иорданием, Израилым дыщыщцлэм Хьэфьыщцлэм дэзыщцлауэ гьэщцлэгьуэн сщыхьуауэ зы хьыбар фхуэслуэтэжынщ. Иордание, Израиль кьэрал цьыкьлэхэм дымыкьлуэ щыкьлэ Тыркум дыщцтгысэхашц. Ди хасэ лүэхухэр Бурсэрэ Анкараэрэ щыдухри, Истамбыл кьлуэ гьуэгу кьыхьым, километр 450-м нэблагьэм, Кьушцхьэ Догьан и машинэмкьлэ дытехьащ. Нэрыбгипллым хьыбар зэмыщцхьхэр жытлэурэ сыхьэтым щцлгьу дыкьэкьлуауэ, Кьушцхьэ Догьан зэрыуэрэджьылакьуэ дэгьуэр Сэхьуорокьуэм ищцлэрти, жилащ: «Уи уэрэдхэм ящыщ гуэр дегьэда-лүэ, Догьан, Мухьэмэдрэ сэрэ дыбдежьуунщ, Исхьэкь дгьээщынкьым». Сыхьэт ныкьуэ палгьы дэмыкьыу си гьусэхэр зэрыуэрэджьылакьуэ лэзэр кьызыгурылуащ, ауэ си мыгугьауэ уэрэджьылакьуэ лэзэм я нэхь лэзэжу кьыщцлэклащ Хьэфьыщцлэ Мухьэмэд. Абы кьыхидзэмэ, мыдрей тлур дежьууэ, Догьанрэ Хьэутийрэ кьыхадзэмэ, Мухьэмэд ядежьууэ гьуэгу кьыхьыр кьызэпытгашц. Згьэщцлагьуэр Хьэфьыщцлэм жезмылэн слъэклакьым:

– Ууэрэджьылакьуэ лэзэщ, Мухьэмэд.

– Ар си гуапэщ, ауэ гукьеуэ гуэри силэщ – кьэфэклэ сщцлэ-кьым.

– Зы дагьуэ гуэр уилэми лүэхукьым, – сыдэгушылэжащ си кьуэщ нэхьыщцлэм.

Апхуэдэщ адыгэлл щыпкгэ, цыху ггэса, адыгэ гупсысэр зылэт, зи илгэс 70-р дггэлгэплэ Хьэфлыцлэ Мухьэмэд Мусэбий и кьуэр. Упсэу, утхгэж, си кьуэш! Узыншаггэ быдэ уилэну, берычэт уи унаггэуэм илгыну, уи щлэблэм куэдрэ уаклэлгышлыну, иджыри адыгэ лгэпкгым куэдрэ ухуэлэггэну, ущыпсэу хэкужыым ущынасыпфлэну сыпхуолгалауэ.

МЭШБАЦЦЭ Исхьэкъ,

АР-м, КъБР-м, КъШР-м я цыхубэ тхаклуэ, СССР-ми УФ-ми я Кгэрал сауггэтхэм, Шолоховым и цлэклэ цылэ сауггэтым я лауреат, АР-м и Тхаклуэхэм я зэгухгэныггэм и тхгэмэдэ

АДЫГЭМ ТХЬЭР КЪЫЗЭРЫТХУЭУПСА ЦЫХУ

Сэ хуабжыу си флэщ мэху дэтхэнэ зы цыхури кгалэн щхгэхуэ илэу Тхгэм кьызэриггэщлыр. Апхуэдэ кгалэн пыухыклахэр илэу дунейм кьытехьащ Хьэфлыцлэ Мухьэмэди. Ар кьыхуиггэщлащ адыгэ лгэпкгым и зыужынынггэр, абы и зэкгуэтынынггэр, и беаггыр адэкли иггэклуэтгэну, и Хэкур ириггэфлэклуэну. Нэггуэщлу жыплэмэ, Тхгэр адыгэм кьызэрыхуэупса цыхуш ар.

Мухьэмэд хуэдэ цыху ггуэтыггуейщ. Абы и дуней тетыклэм, и гупсысэклэм, зыпэрыхгэ луэхур зэрызэриггэзахуэ щлыклэм гур хеггэхуэ. Художественнэ псалгэ купщлафлэри, аналитикэ гупсысэри кьызыхуэт щымылэжу зэдэггэлэггээф абы. Нэхггэщлэггэуэнращи, ахэр и чэзум лупщлу, шэрыуэу, еклуу ггащлэм хепщэф.

Сыт хуэдэ луэху кьылыкгуэклми нэггэсауэ зэрызэфлхым, абы зэрытегушхуэм и пщлэр елэт Хьэфлыцлэм. И лэггыггэм ущытепсэлгыхыклэ, псом япэ иггэщыпхгэу кьыщлэклынщ ди лгэпкгым дежклэ мыхгэнэшхуэ зилэ, анэдэлхубзэклэ кьыдэкл газет закгуэр зэрызэрихгэр. Зы псалгы тету кьыщлэклынкгым абы Мухьэмэд и гумрэ и псэмрэ кьабггэдэмыклыу. Лгэпкгым хуилэ щытыклэр лгэабжгэ хуэхуу кьызолгытэ дэтхэнэ зы псалгэухами. Абы гу лгэтэ щлэджыклаклуэхэми. Си жаггэу мэху ди республикэм ис нэггуэщл лгэпкгэхэри «Адыгэ псалгэм» кьызэремыджэфыр, сыт щхгэклэ жыплэмэ, тхыггэ купщлафлэхэр, щапхгэ зытехыпхгэ цыхухэм, дерс кьызыхгэхыпхгэ луэхуггэуэхэм ятеухуахэр куэду кьытохуэ.

Щлэныггээхэмклэ Дунейпсо Адыгэ Академием и вице-президентщ Хьэфлыцлэ Мухьэмэд. Апхуэдэ кгулыкгуэр и пщэ дэтлхгэныр кьыхэзылхгэр сэрати, зэдэрэгзыуэ псоми кьыздалыггэащ. Куэд щлащ ар академикыу зэрыхахрэ. Щлэныггэ наггыщэ илэкгым Мухьэмэд, ауэ ди дежклэ степень зыбжанэ зилэ цыхуш ар, сыту жыплэмэ,

и Гэдакьэццлэкхэмрэ и Гуэхуццлэфэхэмрэ я мыхьэнэм и инагьыр кьэлъыггэуейщ. Вице-президентым и щэ кьыдэхуэр хамэ кьэрал щыпсэу Гэццлагьэлхэм, ццлэныгьэлхэм (академием хэтхэм) дэрэ ди зэпыццлэныгьэр кьызэггэпэщынырщ. Абы нэхьрэ нэхьыфлу а Гуэхум пэлъэщын ЦЦДАА-м хэтгэкьым, икИи сыщыуакьым. Дуней псом кьыщцаццыху, щццлэ зыщыхуащцц, ехьуллэныгьэхэр лъэныкьуэ куэдкцлэ зыГэрызыгьэхьа ццлэныгьэл ццэджаццэхэр хэтцц академием. Ахэр абы кьезышэллар Мухьэмэдц. Абы и фьыгьэкцлэщ США-м, Тьркум, Иорданием, Сирием, Абхьазым, Израилым, Испанием, Германием, Голландием, Инджылызым щыцу академием хэтхэр кьызэрытццыхуар, зэрызапытццлар.

Ццлэныгьэ зэриГэм, акьылкцлэ зэрыбейм нэмыщцц, Гуцагьышхуэ бгьэдэлыцц Мухьэмэд. Абы и кьезьаплэми фьыуэ сыщыгьуазэщ. И адэ Мусэбий и акьыл жанагьри Гуцагьри Тхьэм кьыбгьэдилъхьэжашцц Мухьэмэди.

Цагьуэ Хьэбыж, Хьэфьыццлэ Мухьэмэд, Ахьмэт МуГэдэ сымэ Баальбек (Ливан) зыщапльыхь. 1969 гьэ

Мухьэмэд сэрэ Зейкьуэ дыкьыщыццыхуащ. Илъэс зыбжанэкцлэ сынэхьыжьти, КьБКьУ-р кьэзуха нэужь, Зейкьуэ курыт школым срагьэблэгьащ математикэмкцлэ егьэджакцлэу зэрамыГэм кьыхэкцлэу. Мис абы щыгьуэ езгьэджашцц Мухьэмэд. Абы лъандэри гьащццлэм и планэпэ зэхуэмыдэхэм дыщызэрихьэлэурэ дыкьызэдогьуэгурыкцлэу. Ццэзгьэджэм щыгьуэ гу лъыстат ццлалэщццлэм и псэкупсэ дунейр зэрыбейм, сытым дежи мурад пыухьыкцлэхэр зыхуигьэувыжурэ ар зыГэригьэхьэ-

ным хушIэкъуу зэрыпсэум, творческэ Iэзагъ зэрыбгъэдэлъым. Сыщыуатэкъым. Курыт школыр къиухыу университетым шIэтIысхьа нэужьи абы къыщыдэкI газетым и редактору щытащ. Мис абы щыгъуэ иригъэ-жъауэ жыплэ хъунуш абы и творческэ лэжыгъэр.

УнэтIыныгъэ куэдкIэ зэщхъэщыхауэ лажъэ цIыхухэм ящыщц ХъэфIыщIэр. Ар и щхъэ закъуэкъым зыхуэпсэур, и унагъуэм и закъуэкъым япэ иригъэщыр. АтIэ лъэпкъылI нэсу, къызыхэкIам хуэфащэу къогъуэгурыкIуэ. И цIэр фIыкIэ шIыжалэм и щхъэусыгъуэ нэхъыщхъэу къэслъыгъэр адыгэ лъэпкъым хуилэ лъагъуныгъэрщ. Абы и дэтхэнэ гунькыуэгъуэми зэригъэпIейтейр, и ехъулэныгъэхэм зэрыщыгуфIыкIыр, ахэр гурэ псэкIэ зэрызыхищIэр умыгъэщIэгъуэн плъэкIыркъым. Иджыпсту къекIуэкI Iуэхухэм зэрыригузавэр-щэ? Абыхэм ятеухуауэ къиуатэ гупсысэ куухэм, езым и еплъыкIэ убзыхуа зэриIэжым къе-гъэлыагъуэ ар зэрыцIыху ахъырзэманыр.

Лъэпкъым зэрыхуэпсэум щыхъэт тохъуэ адыгэбзэр шIэблэм яIурылъу къэгъэхъуным, абы зегъэужьыным папщIэ къызэригъэпэщэуэ «Адыгэ псалъэ» газетымрэ КъБР-м Егъэджэныгъэмрэ шIэныгъэмкIэ и министерствэмрэ зэгъусэу ирагъэкIуэкI «Си бзэ — си псэ, си дуней» республикэ зэпеуэ-фестивалыр. Мухъэмэд и чэнджэщкIэ, ЦIИДАА-м и зэхуэс щедгъэкIуэкIащ мэдэгу адыгэхэм я дежи, абы лъабжъэ хуэхъуар урыс хэгъуэгум щыпсэу ди лъэпкъэгъухэм я анэдэлъхубзэр ялэщIэмыхужын, шIэблэр адыгэгу якIуэцIылыу къэгъэхъун папщIэ лэжыпхъэхэрщ. Мис апхуэдэ Iуэхугъуэхэрщ махуэ къэс зэрихуэр Къэбэрдей Адыгэ Хасэм и тхъэмэдэ, ДАХ-м и Хасащхъэм илъэс 16 хъуауэ хэт, ЦIИДАА-м и вице-президент ХъэфIыщIэ Мухъэмэд. Сыт хуэдэ къалэн пэрыхъэми, гумрэ псэмрэ къабгъэдэкI и гуащIэр хельхъэри — аращ къыщIехъулIэр, нэхъыщхъэращи, сэбэпынагъ шIыпылыр, IуэхуфI къыщIрикIуэр.

ЦIыхугъэкIэ къапщтэмэ, абы нэхъ гу къабзэрэ псэ хъэлэлрэ зилэ срихъэллакъым. Укъыдехъэх абы дахэу уэрэд зэрыжиIэм, бжыфIэу утыку зэритым. Сэ сощIэ фIы защIэу зэхэль, дагъуэншэ цIыху зэрыщымыIэр, ауэ Мухъэмэд куэд шIауэ сыкъыдогъуэгурыкIуэри, ныкъусаныгъэ гуэри дэслъэгъуакъым. Апхуэдэу къыгъэщIащ ар Алы-хъым.

Языныкъуэхэм мыгъуагъэ къахуэзыхъ хъэл мыхъумыщIэхэр дэп-лъагъунукъым абы. Фыгъуэ хэлькъым, нэгъуэщIым и ехъулэныгъэхэм езым ейм хуэдэу щогуфIыкI. Абы и цапхъэщ адыгэ лъэпкъым къыхэкIа цIыху цIэрыIуэхэм пщIэ зэрахуищIыр, зэриIэтыр. ИгъэлэпIакъэ дирижёр гъуэзэджэ Темыркъан Юрэ, тхакIуэ телъыджэ МэшбащIэ Исхъэкъ, сурэтыщI цIэрыIуэхэу Къардэн (Шемякин) Михаилрэ

Клещ Мухьэдинрэ, нэгъуэщлхэри?! Апхуэдэу зыр зым дгъэлъаплэу, и лүэхухэр дэтлгыгъу, дызэдэлэпыкъуу дыкъыизэдеклүэклгы щытамэ, ди лъэпкъ цыклум куэдклэ нэхъ зиужьынут, нэхъ жыжьэ нэсауи щытынут. «Фифл фымыгъэпуд, фи лей фымыгъэпщклу» — аращ Хьэфлгыцлэ Мухьэмэд зи редактор нэхьыщхэ «Адыгэ псалъэ» газетым и къы-хуеджэныгъэр. Езыри абы тету псэууэ къысщоху.

Псалъэ лей хэмыту, цыху нэщ Хьэфлгыцлэ Мухьэмэд. Абы и лүэхуцлафэхэм, и лэдакъэщлэкхэм, и дуней тетыклэм, и цыху хэтыклэм къагъэлъагъуэ лъэпкъылым и цлэр дяпэкли фыклэ зэрыжалэнур, илъэсицэ дэкли зэращымыгъупщэнур. Адыгэ лъэпкъыр зэригъэ-дахэм хуэдэу и лүэху дахэ уху, и къарур мыклуэщлү Тхьэм игъэпсэу, игъэлажьэ!

НЭХУЩ *Иэдэм,*

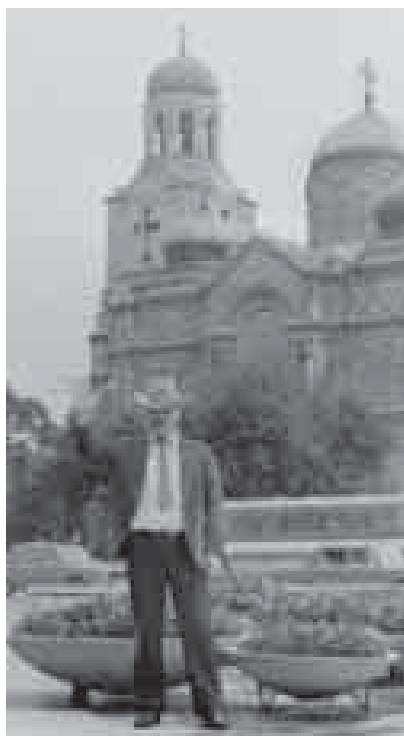
*Щлэныгъэхэмклэ Дунейпсо Адыгэ Академием и тхьэмадэ,
Урысей Федерациэм, Адыгейм, КъБР-м, КъШР-м щлэныгъэхэмклэ
щлгыхъ зилэ я лэжьаклүэ*

ЛІЭУЖЪЫР БЖЪИБЛКІЭ МАУЭ

Хьэфлгыцлэ Мухьэмэд теухуа си тхыгъэ клэщлым цлэуэ ди адыгэ псалъэжъ щыфлэсщам щхъэусыгъуэ илэщ.

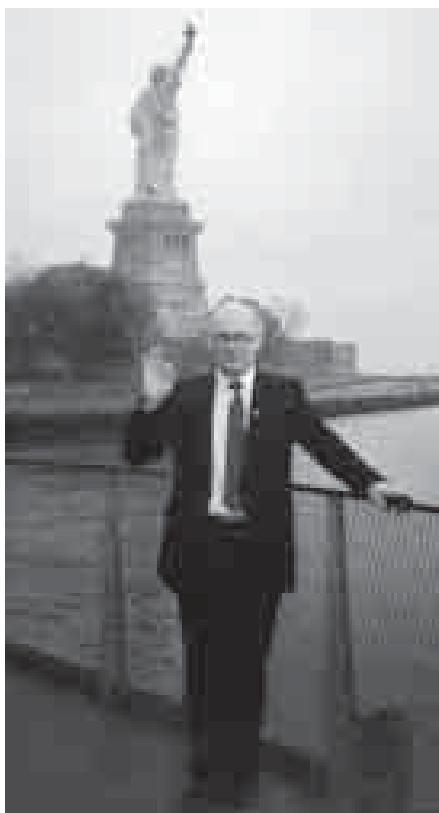
1931–1933 гъэхэм ди щлпылэм гъей щылащ. Иджы Зеикъуэклэ зэджэ, япэм Хьэтлхъущыкъуей Ипщэу щыта къуажэжьым къыщалъхуа икли щыпсэуа Къэзанокъуэ Жэбагъы и псэлъафэу щытауэ иджыри ялүэтэж «Бахъсэнъжъ и жьэгъум уэгъум нэхъ укъыщелынущ» зэрыжалэр. Абы зыгуэрклэ пыщлами е и псэм хэлъу къалъхуами Тхьэрщ зыщлэр, ауэ Хьэфлгыцлэ Мухьэмэд и адэшхуэ Хьэфлгыцлэ Дэвей Жэбагъы и гупсысэм пэджэж псэ къабзэ, гу хьэлэл зэрилам и щыхьэт хъыбар пэж щылэщ.

Арати, гъей бзаджем ирихужъа цыху куэд Бахъсэн аузым щызе-уэрт. Зи гъавэ гъэтлгылыгъэр къызылэщлэмэщла хьэтлхъущы-къуейхэри, лъэлүаклүэхэм зыпылуа-дзым хуэдэу, уэрамым нэхъ мащлэрэ

Варнэ къалэм и члисэм деж. Бол-гарие, 1980 гъэ

кыдыхьэрт. Ауэ Хьэфыцлэ Дэвей, адыгэ фашэ еклуклэ хуэпауэ, уэрамыщхьэм кытеувэрт. Зи лэр шияуэ кыыхуэклуэ мэжэцлалэр зыхуейр гурылуэгъуэт, цей зыщыгыу кьамэ зыклэрыщла лым зыгуэрклэ кыфлэлыкыу кыбгъэдэмыхьэу блэклыр, езым зришалэрти, я луэху зытетымклэ еупщырт, дахэ жрилэрти, унэм иригъэблагъэрт, и ныбэ изу игъашхэрт, гъуэмылэ кыхуищырт, бынунэ мэжалэ кыпэплэуэ жызылэхэм гъавэ яритырти иутыпщыжырт.

Хуитыныгъэм и фэеплэым деж.
США, Нью-Йорк, 1988 гъэ

Сэ Дэвей сцлэжыркъым, ауэ абы и кьуэ Мусэбий (Мухьэмэд и адэр) флы дыдэу сцлыхуу щытащи, си флэщу жыслэфынущ куэдым зэрефлэкл хьэлыфл куэд зэрыхэлъар. Мусэбий зэрыхьэлэлым кыдэклэуэ икли узэцлэклэуэ зыфлэпщ хьун цлыху губзыгъэт. Абы щлэныгъэ нэхьыщхьэ илэтэкъым, зауэр кызытехьуэу зи еджэгъуэм щлэщлауэ лэжьэн хуей хьуахэм ящыщт, ауэ сэ щлэныгъэм срикандидатщ е сыпрофессорщ жыплэу бэлэрыгъауэ убгъэдэтлысхьэ хьунутэкъым. Абы гъащлэм кыщыыхьу псоми, дунейм щеклуэклэхэми флыуэ хищлыкырт, сыт хуэдэ луэхукли чэнджэцэгъу пхуэхьуну лыжь лушт. Лыжь хужыплэуи кыпхуидэнутэкъым. Гукъыдэж илэт, и лэжьыгъэ лыхьэ ещлэ жыплэкли зэфлэмыкыжу, абы флэклыжи ищлэрт. Мухьэмэд мызэ-мытлэу тхьэусыхьэу зэхэсхаш: «Мы ди адэм сыпэлъэщыркъым, сымаджэ пэтрэ тфлэлажьэ, клэртлоф хесэри кьегъэкл, мылэрысэ жыгхэми яклэлопл», – жиуэ. Луихыжар е кыпичар зимылэм яритырт.

Атлэ кьалэмыр кыщлэсцта Мухьэмэд Хьэфыцлэ Мусэбий, Дэвей сымэ я кьуэщ икли ар хуитэкъым лыфли губзыгъи мыхьуну, ауэ зыщлыплэклэ кыщыгуэту, зыщлыплэклэ кыщыпыту псэуфынуми ящыщтэкъым. Мухьэмэд Алыхьым кызыхуигъэщлар гуапэу, пашэу, шэрыуэу, узэцлэклэуэ, дунейм цлыхуу тетри, псом япэ иту кьэзылэхуа лъэпкьри, флыуэ илъягъуныр аращи, дунейм гу щихуэну сыхуохьуа-хьуэ.

Мухьэмэдрэ сэрэ дызэцлэджэгъу кьудей мыхьуу икли дызэкъуажэгъуш, дызэныбжьэгъуш, ауэ зэи дыздэлэжьакъым. Мухьэмэд илгъэс 17 хьуауэ зи редактор нэхьыщхьэ ди «Адыгэ псалъэм» сэри апхуэдизрэ сыщылэжьащи, газетыр зищлысыр сощлэ. Газетыр зэрыщытамри зэрыхьуамри флыуэ сыщыгъуазэщ. Нобэ «Адыгэ псалъэр» хьуащ дуней псом щикъухьа адыгэ псори зэджэ, лъэпкъым и напэ, абы и гъащлэм и

гъуджэ, лъэпкъ щэнхабзэм и унэтлакӀуэ нэс. Сэ балигъ сызэрыхъурэ соджэ а газетми, кӀуэ пэтми нэхъ сигу ирихъурэ си псэм, си гъащӀэм щыщ Ӏыхъэ хъуащ. А си псалъэхэр фэрыщӀыгъэкъым, гумрэ псэмрэ къыдэкӀ гупсысэщ. Газетым и бзэм ди лъэпкъым Ӏурылъ адыгэбзэми нэрылӀагъуу зыдиузэщӀащ. Ди газетым и бзэр ар зей езы адыгэ дьдэхэми ауан ящӀыжу щытащ нэхъапэм.

«Си бзэ – си псэ, си дуней» зыфӀащӀауэ бзэр зэрадджым теухуауэ екӀуэкӀ зэхъэзэхуэхэм Мухъэмэд сригъэблагъаурэ сэ мызэ-мытӀау сыхэтауэ сыщыгъуазэщ абы и мыхъэнэр зэрыным. Ар лъэпкъ зэхыхъэ, лъэпкъ махуэшхуэ нэс хъуащ. Ар езыгъэкӀуэкӀ ди егъэджакӀуэхэм утыку кърахъэ фӀыгъуэхэм хуэдэ ди бзэм бгъэдэлъу дымышӀэххауэ къыщӀэкӀырт.

Мухъэмэд «Адыгэ псалъэм» и редактор нэхъыщхъэ зэрыхъурэ абы лэжьакӀуэ гупыщӀэ, гуп зэгурыӀуэ, лэжьакӀуэ Ӏээхэр икӀи жылӀэщӀэхэр зыхэт къызэригъэпэщӀащ. Нэхъапэхэм газетым и напӀекӀуэцӀхэм вакъапхъэ хуэдиз хъу, цӀыхур зэмыджэ тхыгъэ цӀынэжьхэр ираупцӀау, «псэемыблэжу лажъурэ ехъулӀэныгъэхэр зыӀэрагъэхъащ» зэрыжалӀау щытар, хамэбзэм щыщ псалъэхэр ди бзэм хэкъухъауэ зэрыщытар цыӀэжкъым. Мухъэмэд я пашӀау газетым и лэжьакӀуэхэр махуэ къэс мэлъыхъуэ ди бзэр зыхуей псалъэщӀэхэм, къагъуэт икӀи бзэм дахӀау хагъэзагъаурэ драгъэсащ.

Сэ сызытепсэлъыхъар ХъэфӀыцӀэ Мухъэмэд журналистырщ, ауэ ар икӀи тхылъ куэд къыдэзыгъэкӀа тхакӀуэ Ӏээщ, зыхуэдэ уигъэлъы-хъуэн публицистщ, псом ящхъэр араци, лъэпкъыпсэ лъэщ зӀӀэ цӀыхущи, Тхъэм куэдрэ игъэпсэу, куэдрэ тхуигъэлажьэ, уи гъуэгу дахэр кӀыхъ Тхъэм ищӀ, Мухъэмэд!

КЪЭРМОКЪУЭ Мухъэмэд,
КъБР-м и цӀыхубэ тхакӀуэ.
2014 гъэ

ЛЪЭПҚЪЫЛІ

Си къуэш Мухъэмэд! Сэ уэ птеухуауэ нобэ – укъыщалъхуа махуэ лъапӀэм – куэд зэрыжысӀэфынур уощӀэ. УощӀэ уи гъащӀэ гъуэгуа-нэ мытыншми уи творчествэ телъыджэми ехъэлӀауэ цӀыхубэм Ӏеджэ зэрахуэсӀуэтэфынур. Сыт щхъэкӀэ жыпӀэмэ, сэ псоми сыщыгъуазэщ. Сыщыгъуазэщ, зы анэ дыкъымылъхуами, илъэс тхущӀым шӀигъуауэ дызэкъуэщӀи, лъэбакъуэу пчыри, сатыру птхыри сощӀэри. Ауэ иджыпсту сэ абы и гугъу сщӀынкъым (дихуэнщ, Тхъэм жиӀэмэ, апхуэдэ зэмани – гъащӀэр кӀыхъщ). Иджыпсту сэ сызыхуейр игъащӀэкӀӀэ дымыгъуэтыжыну ди щӀалэгъуэмрэ а щӀалэгъуэм дунейм дыте-тыху дыщӀэкъуну дигъэщӀа мурад дахэхэмрэ уигу къэзгъэкӀыжу, зи плӀапӀэм зи лъэр езыхулӀауэ къэслъытэ уэ илъэс блыщӀӀ ущрикъу махуэм сынохъуэхъуну арщ.

ПщӀэжрӀэ, 1965 гъэм, университетым дыщӀӀэтӀысхъа къудейуэ, «Уэра Бицу АнатоӀэ усэ зытхыр?» жыпӀау, «Уэра ХъэфӀыцӀэ Мухъэмэ-

ду газетхэм зи тхыгъэхэр кыйтехуэр?» жысІәу, дыщызэрыцІыхуар? Ди мурадхэр зыт – адыгэ щэнхабзэм, литературэм хуэлэжьэнырт, лъэпкъым и щІыхьыр хъумэнырт, къэІәтынырт.

НтІә, ныбжьэгъу дызэхуэхъури, дэ тхуэдэ щІалэ жан зыбжани ди гъусэу тхэ зэхуэтІуат ди гугъапІэхэр нахуапІэ зэрытщІынми яужь дитыну, дызэрыгъэпэжу дунейм дытетыну. Хьэуэ, Хьэрэмэ Іуащхэ дыдэкІатэкъым абы щхьэкІэ, ауэ зыкъомкІэ ар ещхьт Герцен зи гугъу ищІауэ щыта щІалэ гупым я псалъэ быдэ тыкІэм.

Уи къуажэ Зеикъуэ сыпшэри, уи адэ Мусэбий жепІат: «Мыр си ныбжьэгъуш». Си къуажэ Аушydжэр усшэри, си адэ Мурат жесІат: «Мыр си ныбжьэгъуш». Ахэр сытым хуэдэу гуфІат! Сыт хуэдэ псалъэ хьэлэмэтхэр къыджаІат: «ФызэрыІыгъ, фызэкъуэт, зым адреим зыщІэвгъакъуэ, гъащІэм лъэпощхьэпор и куэдщ, ныбжьэгъуфІыр къуэшым хуэдэщ, фи псалъэр вгъэпэж...».

Бицу Анатолэрэ ХьэфІыщІә Мухьэмэдрэ Шэджем псыкъельэхэм шагъэхьэщІә Урысей Федерациэм и ТхакІуэхэм я зэгухьэныгъэм и япэ секретарь Лапин Игорь. 1999 гъэ

Дгъэпэжа, Мухьэмэд, ди псалъэр? Иджыри къэс дгъэпэжащ, дгъэпэж, дяпэкІи, Тхьэм жиІэмэ, дгъэпэжынщ.

Фи Хьэрэкхуэрэ бгы лъагэм дыдэкІат. Ди Аушydжэрыщхэ дытетат. Жыжьэ дышлэрт. Куэдым дегупсысырт, ауэ тхэ зэхуэтІуэртэкъым. Тхэ зэраІуэр зэщ – адэкІэ гъэзэщІэн хуейуэ аращ.

Іэджэрэ, Іэджэрэ сагъэлъэпэрэпаш. Уэр мыхъуамэ, тобэ ирехъуи, щІыр пэкІэ сагъэвэнт. Уэри – аращ. ЗэрыслъэкІкІэ зыпщІэзгъэкъуаш. Ахэракъым Іуэхур. Іуэхур – Іуэхуу тщІарщ, дигу итлхьар дгъэзэщІэнэу дызэрыхэтырщ.

Уи тхылгхэм кьытезгьээжурэ сыкъоджэри, жызо!э: «Сыту куэд хузэф!эк!а! Сэ сыхуэмыхуш». Уэри апхуэдэу шыжып!э кьэху кьыш!эк!ынщ.

Кьэдгьэщ!ами тц!эфами я гугьу сымыщ!ыну укьээзгьэгугьаш. Сынохуэхуэну сыхуейуэ араш, жыс!аш. Ауэ, сыту !ейуэ жьы укьыс!эщ!эхуа, си кьуэшыж! Уи пащ!эри набдзэри тхуащ... Сэри кьызэплъ... Ди щхьэцхэм я гугьу тц!ынкьым... Ит!ани дыщ!алэщ! Зы !уащхьэкьым иджыри дызыдэк!ынур, зы кьуршыбгкьым дызыщхьэпрык!ынур! Уэ узыщхьэпрымык!ар ук!уэдыж. Узмыгьуэтыжу кьохуэ. Зэм Амман, зэм Токио, зэм Истамбыл, зэм Бейрут, зэм Тель-Авив, зэм Пекин, зэм Сан-Францискэ, зэм Париж – уэ укьыщыщ!имыдза щы!экьым. Кьепхуэк!ри сощ!э. Адыгэ и мэ зыщыуа п!анэпэ мы щ!ым кьытебнэнукьым унэмысу. Псори – адыгэхэр – зэпшэл!эжыну ухэтщ, тхыдэр кьыбот!эщ!ыж, дызищ!ысыр кьыдыбогьэщ!эж.

Ильэс тхуш! хуауэ дызэкьуэшши, зы ильэс закьуэ ф!эк!а кьэнакьым укьыщалгьуа махуэм уи унагьуэ дыщызэбгьэдэмысу. А зэми сынак!уэри сынохуэхуащ, уэ уш!эмысу. Америкэм ук!уауэ адыгэ жылэхэр кьэплгьыхуэжырт...

Мухьэмэд, мыраш сынызэрохуэхур: уи псэр зэбгьэшхыну ухьэзыр адыгэ лъэпкьым Тхьэм куэдрэ ухуигьэпсэу; уи бын и быныж уэзыгьэлгьэгьуа, дьэк!и уэзыгьэлгьагьуну узыщыгугь уи пхуит!ым я гуф!эгьуэ куэд улгьагьу; уи щхьэгьусэ Розы, уи шыпхьутхури, уи !ыхьлыи, уи лыджани, уи ныбжьэгьуйи, уи ц!ыхугьйи – уэ пщ!э !уэху дахэхэм утезыгьэгушхуэ псори – пхуреузыншэ! Лъэпкьым!к!э зэджэр уэ пхуэдэраши, лъэпкьыл!у уи гьащ!эр ухь! Мы усэри уи махуэ дахэм папщ!э пхузотх:

*Зыгуэрхэм дэ ф!ы дьидэу дыкьалгьагьур,
Кьэдмылэжьа щытху инхэр кьытлгьагьэс.
Щытхыдагьэшири щ!ыгум бгьуф!эу лгьагьуэ,
Вагьуэ щылыдхэм уафэм дынагьэс.*

*Егьэляуэ диф! зы!этхэм ешху,
Ди !ейр тхуэзыгьэбатэри мэху куэд.
Абыхэм жа!эм тетщ!ыхьмэ, дыхушхьэу
Дохь ди гьащ!эр, тц!энишэу зэман догьэк!уэд.*

*Дащыщкьым щытхум зи щхьэр игьэуназэм,
Дащыщкьым жагьуэгьу псалгьэм дэгулэзым,
Ижынуур ди шым тц!эжэу дьтетщ гьуэгу,
Кьытхуеуэу, гуф!эу, ди ныбжьэгьухэр !эгу,
Кьиплээн ук!ытэу адрейхэр ди нэгу!*

БИЦУ Анато!э,

Кьэбэрдей-Балкьэрым и ц!ыхубэ усак!уэ

ЗЭМАНЫР ИҮЭХУКИЭ ЕГЪЭНЩИЫФ

Мыпхуэдэхэм деж фэрыщыгыэклэ е гушылэ хэлъу зэрагъэщлагъуэ хабзэм щхьэклэ жыслэркъым, ауэ сэ тыншу си флэщ схуэщырккъым Мухьэмэд ильэс 70 ирикъуауэ. Дыгъуасэ хуэдэщ ар щлалэ къудану, и щхьэц лувыр щхьэбгъумклэ телъэщлауэ, тлэклуи лэнкуну сэ абы щыгъуэ сыщылажъэ Бахьсэн щыналъэ газетым и редакцэм ныщылахъуэ щыслъэгъуар. Абы лъандэрэ ильэс 50-м щигъуаш. Ауэ арифметикэраркъым блыщл зэрыхъуар хьэкъ пщызыщыыр – а щлалэм хузэфлэklar зэпэплъытыну иужь уихьэмэщ. Мащлэккъым ар зы лы ныбжь иримыкъу зэманклэ: цыхуитлым, цыхуищым ялэжьын хуейр и закъуэ ирихьэклыну еувэллэм хуэдэщ.

Ауэ щыхъуки, зыгуэрхэм ягу къэгъэклыжын хуей мэхъу иджы псори яфлэфлыпсу зытетхыхь, ятхар гугъу демыхыщэуи къыщытрадзэ лүэхухэм – лъэпкъ тхыдэ, щэнхабзэ, хабзэ-бзыпхъэ, истамбылаклуэм ехьэллэ сытхэм дэ тхэным дыщыпыхьа 60 гъэхэм щыгъуэ тегушхуэ куэд зэрыщымылар, зи гугъу тщлахэм ятеухуауэ ятххэри газет, журналхэм гъунэгъуэщэу ирагъэхьэллэу зэрыщымытар. Апхуэдэм зыдезыгъэхьэххэри гъуэщарэ щыуа гуэрхэу, къэралым и политикэр къагурымылуэу – арат газетхэр, журналхэр зи лэмыщлэ илхьэм къызэралъытэр. Апхуэдэт зэманыр: лъэпкъ лүэхухэм зыдебгъэхьэхэмэ, унационалистт, хамэ къэрал ис гуэрим ущытхуамэ, ар уи къуэш дьдэу щытми, упатриоттэккъым. Мис апхуэдэ зэману зрипщытащ Мухьэмэд истамбылаклуэ темэм, ар нобэ здынигъэсыфари псоми долъагъу.

Мыри къыхгъэщыпхъэщ: а псори Хьэфлыцлэм абы флэкла лүэху имылуэ, ар и лэжьыгъэ лэнатлэу зэфлихауэ щыттэккъым. Андрей псоми яхуэдэу, лүэху хэха зэрихьэу здеклуэклым, «къулыккъум къыщыдэхуэм» жыхуалэм хуэдэу, абы елэжьауэ аращ – емышу, щхьэх имыщлэу. Ари творчествэм пыщла цыхум и фэр изых, зэману илэр флэзышх газет лэжьыгъэм пыщлауэ. Зэманыр лүэхукиэ зыгъэнщыфырщ ар зылъэклыну.

Атлэ, гъэр 1964-т. Сэ Бахьсэн газетым жэуап зыхь секретару сыщылажъэрт. Абы нэхъ къупын-щыпын зыпыщла газет лэнатлэхэм яхэткъым. А къалэныр Мухьэмэд куэдрэ нэгъуэщл газетхэм щрихьэклащи, аращ ар нэхъри къыщылахэгъэщыр. «Жэуап зыхьым» къоклуаллэ газетым тхыгъэуи, сурэтуи къылэрыхьэр. Абы а псори зэригъэзахуэу, дахэу зэригъэклуу, къеджэрэ мыхъуар игъэтэмэмыжу, адэкли-мыдэкли щхьэпримышу иригъэзэгъэн хуейщ газет напэклуэщым и къупхъэм. Мухьэмэд а лүэхум къыхуалъхуам хуэдэщ. Икли дехьэх абы. Ар нэсауэ газет макетым и сурэтыщлщ. Зэлэжьа макетыр, мис а газет напэр зытращыкл тхыпхъэр, куэдрэ гъуджэм бгъэдэса нысащлэм хуэдэщ – щлэращлэщ, щлэщыгъуэщ, нэгъуэщлым ящлэм хэгъуэщэнуккъым. Зызумысыжынщи, сэ секретарь лэщлагъэм сыхэзэгъащэу щытаккъым. Сигу къыщинэжахэм ящыщ абы сыщрилахьэм щыгъуэ тхэным гу хуэзыщла щлалэ гуп Бахьсэн нэлуасэ щысхуэхъуауэ зэрыщытар.

Абыхэм яхэтт а зэманым Зеикъуэ курыт школым щеджэ Хьэфлыцлэ Мухьэмэди. Абы и тхыгъэхэр адрейхэм зыкъомклэ къашхьэщыкырт, тхэн щидзагъащлэщ хужумылэну, нэхъ гъэхуат, псалэккли нэхъ шэрыуэт, гупсысэкли нэхъ жант: тлэклу дэлэбеилуэу плэрэ, жыплэну куэдым ящхьэпрыплъырт. Пасэу апхуэдэу утыку кыхьат журналист, тхаклуэ лэзэ,

тхыдэм, щэнхабзэм я къэхутаклуэ емызэшыж къызыхэклыну щлалэр. Ар университетым щыщлэса илъэсхэм профессионал жыхуэпланум хуэдэ газет лэжьаклуэ хьуаклэт.

Айдемир (Вьукл) Иззет и унагьуэм иригьэблэгьащ Хьэфыцлэ Мухьэмэд (ижьымклэ щысщ). 1971 гъэ

Мухьэмэд сэ нэхъ къыщысцыхуар 1971 гъэм зэгъусэу Тыркум дыщыкларщ. Абы ирихьэллэу цыхугъэ куэд щилэ хьуаклэт адыгэ щыпсэу къэралхэм – яхуэтхэрт, къыхуэтхэжхэрт, Сириемрэ Ливанымрэ щылаклэт 1969 гъэм. Апхуэдэу письмоклэ ныбжьэгъу къыхуэхьуа щлалэ гуп къытпежьат кхъухьлатэм дыкъызыриклыу. Мис ахэр сэбэпышхуэ къытхуэхьуат къэралыр зэдгьэцыхунымклэ, абы ис адыгэхэм я луэху зылытыр зэдгьэщлэнымклэ. Иджы апхуэдэ къаклуэ-наклуэхэм псори есэ-жа щхьэклэ, абы щыгьуэ ахэр зэи къэмыхьуа луэху телъыджэ пэлытэт. Клуэ, Етлуанэ дунейпсо зауэм и зэманым абыклэ еклэрэхьуэклэ гуэрхэм нэмыщл, дэрат япэ дьдэу СССР-м икля адыгэу Тыркум ис ди лъэпкъэгьухэм яхыхар. Ар икли гьэщлэгьуэнт, икли жэуаплыныгьэ ин ди пцэ къыдэзылхьэт. Къэралым и щыплэ куэд къызэхэтклархьат. Я лум драгьэпщхьэным хуэдэу, фыуэ дыкъальэгьуауэ, сыткли къытхуэгуапэхэм нэмыщл дьзыхуэзахэм яхэтт лэмал зэрилэклэ лъэпощхьэпо къытхуэхьуну хуцлэкьухэри. «Фэ фыкоммунистщ, урысым фагьэпщыл...» – апхуэдэ защлэт нэхъ къытпаубыдыр. Мухьэмэд абыхэм яхэтащ хэгьэрейхэми задригьэклэу, къытпаубыдхэми жэуап яритыжыфу, хэхэс хьуа ди лъэпкъэгьухэм я гукьеуэри зыхищлэу, езым и хэкум и щыхьри лъагэу илыгьыу.

Хамэ къэрал ис ди лъэпкъэгьухэм щэнхабзэ пыщлэныгьэ яхудилэнымклэ «Хэку» обществэм и Къэбэрдей-Балъкъэр къудамэм и хасашхьэм Хьэфыцлэр куэдрэ хэтащ. Сэри а къудамэм сыщыщылэжьа илъэсхэм (1977–1980) псом хуэмыдэу налуэу си нэгү щлэклащ хэхэс адыгэхэм ящыщу ди деж хьэщлалэ къаклуэхэм я луэху зэлэщ хьун, абыхэм яхуэфашцэ хьэщлэгьэ ехын и лъэныкьуэклэ Мухьэмэд

хузэфлэклынур зыхуэдизыр. Хьэфлыцлэм ар лэжыгыэклэ, зыпэрыт лэнатлэклэ кытехуэу аратэкьым, псори «жылагьуэ шлэдзаплэм тету» жыхуалэу шытам хуэдэу (улахуэ хэмыту), еклуэклыу арат, шлалэм и напэм, и адыгагьэм кыыхуегьээзэгьыртэкьым нэгьуэщлү а луэхум хущытыну.

Мухьэмэд и лэжыгыгэр газетым нэхь егьэщлылами, ар литературэми лээ быдэклэ шыуващ, КьБР-м и Тхаклуэ зэгухьэныгьэм и луэхушлэфэхэми жьиджэру хэтщ. «Адыгэ псалъэм» еджэ дэтхэнэми ельагьу лэапкь литературэм и тхыгьэ нэхьыфлэхэр цыхубэм яхихьэн папшлэ газетым зэфлигьэклыр. Езы Хьэфлыцлэм и тхыгьэ купшлэфлэхэр, псалъэ шэрыуэклэ, тегьалэ-негьалэ хэмыту гупсысэр заншлэу кыигьэнахуэу тхэхэщ.

Мыри шызгьунут. Ищхьэклэ жыслам кызырэыхэщаци, зэманьфл дэклэщ Хьэфлыцлэ Мухьэмэд дэрэ ныбжьэгьу дызэрызэхуэхьурэ. Сэ флыуэ соцлыху абы и унагьуэри, и ыхьыхьэри – и шыпхьухэр, и малхьэхэр, я бынхэр. И унэгьуэщ Розэщи, зыпэпшл хьун шымылэщ – цыху дахэщ, лэдэбщ, гьэсащ, нэмысышхуэрэ хабзэшхуэрэ зыхэлъщ. Абыхэм я псэуплэр хьэщлэ зэрымык унэщ. Псоми кыткьлэпкьыклуэ ныбжьэгьу-жэрэгьухэм нэмышл, мыбы шызэблэклэ кьэрал лэджэм кыкьл адыгэ хьэщлэхэр. А псоми Розэ япожьэф бысым гуапагьэрэ ерыскыи лэфлэклэ. Дэри куэдрэ тлухуащ абы лэзэ дыдэу ипщэфлэхэм ящыщи, дыхуэарэзыщ. Абыхэм псоми си щхьэклэ сахуоупсэ Мухьэмэд яхуэузыншэну, куэдрэ-куэдрэ яхуэпсэуну, иджыри кьэс зэрашлэщыгьуэм хуэдэу, гьащлэри, дунейри ящлэщыгьуэу илгьэс лэджэклэ зэдэклэуэклынхэу.

КХЪУЭИУФЭ Хьэчим,

тхаклуэ, Урысей Федерациэм щэнхабзэмклэ шлыхь зилэ и лэжьакулэ

КУЭДЫМ ХУЭИЭИЖЬ

Хьэфлыцлэ Мухьэмэд тхылъеджэхэм флыуэ яцлыху – адыгэбзэми урысыбзэми зэрыхуэшэрыуэм кыыхэклыу, абы и творчествэм шымыгьуазэ республикэм кыигьуэтэгьуафлэкьым. Шыгьуазэм кыышымынэу, ди тхыдэм, щэнхабзэм ириплейтей дэтхэнэри и гуапэу йоджэ Мухьэмэд и лэдакьэ кыышлэкьл сыт хуэдэ тхыгьэми – ар тхылъ псоуэ щрет е тхыгьэ щхьэхуэу ирехьуи. Апхуэдэу шлыщытри и гур зымыгьэплейтей, флыуэ зыхимышлыкьл луэху ар зэрытемытхыхьырищ. Кьыдигьэкьла тхыгьэхэм яфлища цлэхэми ардыдэр кьагьэлъагьуэ: «Си гугьэ – си кхьуафэжьей», «Уэгьу вагьуэ – шлылгьэ вагьуэ», «Лэужь», «Адыгэ мамлюкхэр», «Теклуэныгьэм и махуэ», «Шикьухьащ адыгэр дунейжыым», «Хамэщлыым вагьуэхэр шоужьых», н.

Хьэфлыцлэр ящыщ адыгэ литературэр икьукьлэ зыхуэныкьуэ жанрым ирилажьэхэм, абы зезыгьэужьхэм. Зи гугьу тшлыр художественнэ кьудей мыхьуу, документхэр уи тегьэщлэплэу утхэнырищ. Нобэ Кхьуэлуфэ Хьэчимрэ Мухьэмэдрэ флэкьла дилэкьым зи гугьу тшлы жанрым ирилажьэ.

ХьэфЫцІэм и тхылъ псоми документ лъабжъэ яІэщ. А документхэм ящыщ куэдыр япэ дыдэу ди литературэм къыхихъауэ зэрыщытым абы и лэжыгыгъэхэм я пщІэр нэхъри къеІэт.

Мухъэмэд и творчествэм увыпІэшхуэ щеубыд нэгъуэщІ къэрал куэдым щикъухъа адыгэхэм щэнхабзэм и хъугъуэфЫгыгуэу щызэрагъэпэщар ди цІыхухэм я пащхъэ илхъэжыным, шэрджэс хэхэсхэм къахэкІа лЫфІхэми я цІэр ди тхыдэм итхэжыным. А Іуэхухэм ар илгъэс 50 хъуауэ йолэжъ, куэди зэфІыгъэкІащ. Абы ехъэлІауэ къыхэзгъэщыну сыхуейт «Адыгэ мамлюкхэр» тхылъыр. Нэсауэ тхылъ купщІафІэщ, нобэ, ди тхыдэм нэгъуэщІынэкІэ дыщриплгъэж зэманым, икьукІэ дызыхуей тхылъщ. Ауэ абы ит тхыгъэхэр зытеухуар мамлюкхэм я закъуэкъым.

Іуэху щхъэпэм ноби пещэ ХьэфЫцІэм. Абы иггъэхъэзыращ апхуэдэ цІыху цІэрыІуэу 500-м я гъащІэм и къекІуэкІыкІам теухуа тхылъ, мыгувэуи къыдэкІыну догугъэ.

Іуэху дахэ зэфІегъэкІ езы Мухъэмэд къызэригъэпэщаруэ къыдиггъэкІ «Адыгэ хэхэсхэр» газетми. Ари зыхуэлажъэр зыщ – дунеижыым щикъухъа адыгэхэр зэрыгъэцІыхужын, зэхуэшэсыжын, ижъ лъандэрэ къадекІуэкІ хабзэ дахэхэр къэгъэщІэрэщІэжын, зэрагъэпэща псэкупсэ къулеягъыр хъумэн. Мы газетым гуапэу ІуцІащ ди лъэпкъэгъухэр щыпсэу республикищри, хэхэс адыгэхэри. Абы и фЫщІэкІэ Тыркум, Сирием, Иорданием, Израилым, США-м, Германием щыпсэу зэлъэпкъэгъу Іэджэ зэрыгъуэтыжауэ зэхуотхэ, зэкІэлъокІуэ.

Иорданием щыщ Уадисир адыгэ къуажэм. 1972 гъэ

Лэжыгыгэ IэнатIэм и пщэ кыдымылгыхэу, ауэ и адыгагэм, напэм, езым хэлъ гущIэгъум борш кыщищIауэ илгэс куэд дыдэ щIауэ ХьэфIыщIэм ди хэкуэгъу кызыгыгээжхэм – лъагъунлъагъу кыэкIуэжу ирехъу е кыэкIуэжыпэхэм – я Iуэху зэрыдэклын зэрихуэ зэпытщ. Апхуэдэу щытащ зырызыххэ фIэклIа ди лъахэ кыихъэу щыщымыта илгэсхэми, псыдзэм Iуихам ещхъу, кыэрал гъунапкыгэхэр зэманым щригъэузэщIыкIа иджыпстуи щытщ. И Iыхылыхэр кыигъуэтыжынымкIэ, тхылъ гуэрхэр зэгъэпэщынымкIэ, псэупIэ-лэжыапIэ кыыдэхынымкIэ ар зыдэлэпыкыуам я бжыгъэр кыэлгытэгъуейщ. Къэзыгыгээж кыуэшхэм, шыпхъухэм я дежкIэ абы езым и фэтэрыбжэри сыт щыгъуи зэлухащ. Псом нэхърэ нэхъыщхъэжыраци, а зэсар зыхуищIэхэм я нэхъыбэм а хуащIэр кыагуроIуэ. Ар куэд и уасэщ зыгуэркIэ ящыгугъыу, зыгуэрхэр кыаригъэщIэным пымылгыу зи гур ди хэкуэгъухэм яхузэлуха цIыхум дежкIэ.

Мухъэмэд жылагъуэ лэжыгыгэхэм зыкыдыгъахуэурэ, газети кыыдегъэкI, тхылъи етх. Мухъэмэд и тхыгъэхэр традзащ «Зэкъуэшныгъ» (Мейкыуапэ) журналым, «Литературная Россия», «Неделя», «Известия», «Аль-Уахъэ» (Иордания), «Кавказоведение» (Чикагэ, США), «Кавказ», «Нартлери сеси» (Тырку) газетхэм. Псори зэхэту Мухъэмэд игъэхъэзырац икIи кыыдыгъэкIащ тхылъ 50.

Илгэс блыщI ирокъу ХьэфIыщIэ Мухъэмэд и ныбжыыр. Илгэс 70 гъуэгъуанэр зэпызычар зы дакыкыкыкIэ гъащIэм ириплъэж хабзэщ. И насыпщ, ириплъэжа нэужъ, зи гъащIэр IуэхукIэ гъэнщIауэ кыыщIэкIыым. Апхуэдэ насып илэщ Мухъэмэд. Абы и гъащIэм и дэтхэнэ махуэри, мазэри, илгэсри Iуэху щхъэпэкIэ, адыгэ лъэпкыым хуэгъэпса лэжыгыгэ дахэкIэ гъэнщIащи, дохъуэхъу дяпэкIи узыншэу, гуащIафIэу лъэпкыым хуэлэжъэну.

МЭЗЫХЪЭ Борис,

*КъБР-м и Журналистхэм я зэгухъэныггэм и тхъэмадэ,
Урысей Федерациэм цэнхабзэмкIэ цIыгъ зилэ и лэжыакIуэ*

ЛЪАГЪУЭХЭШ

«Хэти ищIэнураци, лъэпкыым хурелажъ», – жиIэгъауэ щытащ адыгэ усакIуэшхуэ Кубэ Шэбан. Дэтхэнэми абы хуищIэфынуэр зэхуэдэкыым, ар зэлытари Тхэр кызырыхуэупсарщ. Лъэпкыым нэхъыбэ хуилэжыфынуэ зэчий зыбгъэдилъхэхэм ящыщI ХьэфIыщIэ Мухъэмэд. ЩIэныгъэ IэнатIэм ещхъу, зы пщальэ гуэрым тету, лъэпкыым хуащIэмрэ хуалэжымырэ кыапщытэу щытамэ, куэд щIат Мухъэмэд профессор цIэр кызызрихърэ.

Лъэныкыуэ куэдкIэ и сэбэп ирегъэкI Мухъэмэд кызыхэкIа лъэпкыым. ХамэщI шыпсэу адыгэхэмрэ хэкужыым исхэмрэ зэгуэр зэпычыгъа я кыуэпсхэр зэпыщIэжыным хуэунэтIауэ абы зэфIигъэкIэхэм нэмыщI хэмытми, Мухъэмэд и цIэр лъэпкы тхыдэм кыхэнэну кыилэжыащ. Ар ящыщI япэ дыдэу хэхэс адыгэхэм я псэукIэр, ахэр

зыгъэуфлэ, зыгъэпшейтей Гуэхугъуэхэр, я шэнхабзэр зыхуэдэр кьэхутэным яужь ихьахэм. Жышлэ хьунуц а Гуэху шхьэпэм Хьэфыцлэм лэпкь шлэныгъэри иришэлауэ.

Блэкла лэшыгыуэм и 60–70 гъэхэм Кьэбэрдей-Балькьэрым, Адыгейм, Кьэрэшей-Шэрджэсым кышыцдэкл газетхэмрэ журналхэмрэ кытехуэу шлэдэ Хьэфыцлэ Мухьэмэдрэ Кхьуэлуфэ Хьэчимрэ я гъуэгуанэ тхыгъэхэр, Кьуэкыплэ Гьунэгьумрэ Азиэ Гупэмрэ шылэ кьэралхэм ди лэпкьэгъухэр зэрышыпсэум теухуахэр. Иужьклэ абыхэм кьаклэлыкылауаш хэхэс адыгэхэм кьахэкла дзезешэ, кьэрал унафэщл шлэрылуэхэм, тхаклуэ, сурэтыщл, уэрэдус лэзэхэм, спортсмен лэрызе-хьэхэм ятеухуа очеркхэр.

Шапхьэхэм кьадэклуэу жылэн хуейш лэпкьым и художественнэ дуней еплыклар зрахабумар, абы зэрызрагъэужьар, ар и льябжьэу литературэ кызырэзрагъэпэщар хэхэс адыгэхэм я ехьулэныгъэ нэхь ин дьдэу зэрышыгыр. Мы дуней шлэшыгыуэм, гъэщлэгъуэным и бжэр япэу кызылузыхары Хьэфыцлэрщ. Тхаклуэ-публицистым ди лэпкьэгъухэр шыпсэу шынальэхэр кызыэхиклухьурэ зэхуихьэсыжаш адыгэ бынхэу хьэрыш, тырку литературэхэм гуащлафлэу хуэлэжьахэм я лэдакьэщлэклхэр. А тхаклуэхэм ятеухуа тхыгъэ кушшлафлэхэр а зэманым итхаш. Ахэр льябжьэ хуэхьуащ «Адыгэ мамлюкхэр» тхылым (1994 гъ). Мыр адыгэбзэклэ тхэуэ хамэщлым шыпсэу ди лэпкьэгъу усаклуэ гуышхуэм я тхыгъэхэр шызэхуэхьэсауэ япэу дунейм кыте-хьа тхылыщ.

Апхуэдэ шлыкларэ, хэхэс адыгэхэм я жылагъуэ-политикэ псэуклар, шлэныгъэм, шэнхабзэм я лэнатлэхэм шалэ ехьулэныгъэхэр кьэхутэным хуэунэтлауэ Хьэфыцлэм иригьэклэуэкл лэжьыгъэшхуэм хыхьащ лэпкь шлэныгъэри. Иужьрей ильэсхэм Кьэбэрдей-Балькьэрымрэ Адыгейм-рэ я шлэныгъэ-кьэхутаклуэ институтхэм я деш шрагьэклэуэкла лэжьыгъэхэм кьариклауаш хэхэс адыгэхэм ятеухуа тхылы зыбжанэ.

Мыбдежым кышыхэзгъэщыну сыхуейт сэри мы лэнатлэм кьэхутэныгъэхэр шезгьэклэуэклэну Мухьэмэд сызэрытригьэгушхуар. Абы и чэнджэщхэр хуабжьу кысхуэшхьэпаш «Хэхэс адыгэ литературэ: кызырэрежьам, и зыужьыклам ехьалла Гуэхугъуэхэр», «Хэхэс дуней», «Адыгэ диаспорэм и литературэм и тхыдэ поэтикэмрэ хэль лэпкь нэщэнэхэмрэ» тхылыхэм сыщелэжьым шыгыуэ.

Хьэфыцлэм иришажьэу шлэныгъэм игьэкабыла хэхэс адыгэ литературэр нобэ лэпкь литературэшхуэм (адыгей, кьэбэрдей, шэрджэс литературэхэр кызыщлэзыубыдэм) и зы лыхьэу кыххэуэжаш, хамэщл кыхьухьа ди лэпкьэгъухэм я художественнэ дуней льягьуклэ хьэлэмэтыр кызыдихьыжри.

Сэ мы тхыгъэм клэщлу зи гугъу шыщлар Мухьэмэд и лэжьыгъэ кушшлафлэм и зы лыхьэ закьуэщ. Мыбы хэткьым адыгэ лэпкь шлэныгъэм, гьуазджэм я вагъуэхэм, Израилым ис адыгэхэм ятеухуауэ кыдыгьэкла тхылыхэр, нэгъуэщл тхыгъэшхуэхэр. Мухьэмэд-журналистыр, редакторыр, Мухьэмэд-шыхубэ лэжьаклуэр, Мухьэмэд-лэпкь узэшлаклуэр иджыри кьэхутэн хуейуэ шлэныгъэм и лэнатлэ зэхуэмыдэхэм кьапэщыт кьалэнш. Ауэ сыт хуэдэ лэмалхэмклэ абы и лэжьыгъэ пльыфэбэр кьэпхутэну яужь уимыхьэми, и лэпкьым хуилэ фылыагъуныгъэшхуэмрэ пэжыныгъэ быдэмрэ ухуашэнущ.

ТЫМЫЖЬ Хьэмыщэ,

*филологие шлэныгъэхэм я доктор, профессор,
ШЦДАА-м и академик, КьБР-м шэнхабзэмклэ шлыкьэ зилэ и лэжьаклуэ*

КЪАЛЭН НЭХЪЫЩХЪЭ

Цыхушхуэм гушхуэ кIуэцIыльщ, жаIэ адыгэхэм. А гушхуэр зы Iэпкълъэпкъ гьэпсэуным и мызакъуэу, цIыху минхэм щахуэшхьэпэм, щахуэсакъым деж ар фIыгъуэ мылгытэкъэ?! Апхуэдэ лъэпкълъэпкъ адыгэ хэкухэм я мызакъуэу, хамэ къэрал щыпсэу ди къуэш-шыпхьухэми куэд щIауэ фIыуэ яцIыху, пщIэшхуэ зыхуащI ХьэфIыцIэ Мусэбий и къуэ Мухьэмэд.

Сыт хуэдэ псалъэ хэлэтыкIа хужыпIэми, егъэлея мыхьуну, гурэ псэкIэ лъэпкъым хуэлажъэ, абы и блэкIа гугъум ноби игъэпIейтей, илъэси 151-рэ и пэкIэ адыгэхэм ягъэва гузэвэгъуэм хуэдэм дяпэкIэ цыхъумэным, абы зиужыжыным зи гъащIэр тезыухуа цIыхуц ар. «Адыгэ псалъэ» газетым и редактор нэхъыщхъэ къулыкъуми пэрыуваным Мухьэмэд тезыгъэгущуар апхуэдэ гурыщIэ пщIырхэрщ.

Илъэс 19-м нэблэгъащ ар а IэнатIэ гугъум зэрыпэрытри, газетым пкъыщIэ иригъэгъуэтащ, илъэс бгъуцIым щIигъукIэ абы къыдекIуэкIа хабзэфIхэм езым и гуращэ дахэхэр хигъээзэгъащ. АнэдэлъхубзэкIэ къыдэкI «Адыгэ псалъэм» лъэпкъ Iуэху зэрихуэу, щIэджыкIакIуэхэм я псэм дыхъуэ, гъэсакIуэу, уциякIуэу щытын хуейуэ ХьэфIыцIэм къалэн нэхъыщхъэу игъэуващи, зы махуи а гъуэгум текIыркъым ар.

Лъэпкъ газетыр унэтIыныр къалэн гугъуц. Ди хабзэхэм, гупсысэкIэхэм, дуней тетыкIэм япэщIэуэ тхыгъэхэр абы къытебдзэну къезэгъыркъым. А псори зэпешачэ Мухьэмэд, гъащIэм зыхуигъэIуащхэр Iээу и лэжыгъэм къыщегъэсэбэп.

Абы зэи зыщигъэгъупщэркъым зи унафэ ищI гупым Iэщэу щыIэм я нэхъ жаныр, я нэхъ лъэщыр – псалъэр – зэралэщIэлъыр. Топышэхэм къамыгъэшыфар псалъэм къызэрыпигуэр, зы псалъэм мафIэ кыкIынкIэ, адреим лыгъейр игъэупщIыIунокIэ зэрыхъунур езыми фIыуэ къыгуроIуэ, къыдэлажъэхэри абы тетщ.

Цыхум яжриIэн зиIэ, зи гупсысэхэр шэщIауэ утыку изыхъэф жылагъуэ лэжыкIуэшхуэщ Мухьэмэд. И псалъэм пщIэ зэриIэр, нэгъуэцIхэм жаIэми гупсэхуу зэредэIуэфыр, бэр зэрызэщIигъэуIуэфыр къалытауэ къыщIэкIынщ, редактор нэхъыщхъэ къулыкъум и мызакъуэу, Къэбэрдей Адыгэ Хасэм и тхьэмадагъэри дзыхъ къыщыхуащIым.

Дауэ хузэдэхьрэ, сыт хуэдэу ехьулIэрэ а IэнатIэхэм ХьэфIыцIэр, жызыIэхэри щыIэщ. А упщIэхэми жэуап хъарзынэ яIэщ: фIыщIэ къыхуащIу, и лэжыгъэр зэхашIыкIрэ къехъуэхъуу газетым тхыгъэ куэд къыIэрохъэ, апхуэдэхэр щIэх-щIэхыурэ щызэхэпхынуц радио, теленэтынхэм.

Цыху щэ ныкъуэм щIигъу гупыр зэгурыбгъаIуэу зэдэбгъэлэжъэныр къалэн цыкIуекъыми, ари фIы дьдэу къохьулIэ редактор нэхъыщхъэм. «Цыху вэгъзэгъщ» жыхуаIэхэм хуэдэщ Мухьэмэд, ауэ и гум хутемыгъахуэхэри щыIэщ – ар лэжыгъэм зыщIезыгъэххэмрэ лъэпкъ Iуэхум хуэгунэфхэмрэщ.

ХьэфIыцIэм хуэдэу гуащIафIэ цыху куэд бгъуэтынукъым. «Адыгэ псалъэм» и зы къыдэкIыгъуи дунейм къытехьэркъым

напэкIуэцI кьэс езыр кIэлъымыплъыжу, тхыгъэхэм, псалъащхъэхэм, сурэтхэм етIуанэу, ещанэу темыIэзэщIыхыбыжу. Номер ягъэхъэзырам Iэ щытридзэм дежи мытэмэм гуэрхэм гу лъетэж. «Мухъэмэд IэщIэкIынти ар!» – щэхуу хужыдоIэ абы и лэжьэгъухэм.

Хабзэм кыигъэуу махуитхум и закъуэкъым икIи сыхъэтий къудейкIэкъым Мухъэмэд редакцэм зэрыщыIэр. Зыгъэпсэхугъуэ махуэ куэд кыхэхуэркъым ар и лэжьапIэ стIолым щыпэрымыс.

ХъэфIыцIэм и къулеягъэ нэхъыщхъэу кылъытэхэм ящыщ и ныбжьэгъуфIхэр, зэхуихъэса и тхылъхэмрэ сурэтхэмрэ. Абы тхылъу иIэм хуэдиз зыщIэмылъ библиотекэ куэд щыIэщ.

Мухъэмэд и псэ хъэлэлагъри и гугъу умыщIу узыблэкI мыхъунщ. И унафэм щIэтхэм я лэжьыгъэм и закъуэ мыхъуу, я унагъуэ-кIи я Iуэху зытетым гулътэ яхуэзыщIыф цIыхуц ар.

«Адыгэ псалъэ» газетым щылажьэхэм къабгъэдэкIыу

ЖЪЭКIЭМЫХЪУ Маринэ,
КъБР-м щIыхъ зиIэ и журналист

ХьэфIыцIэ Мухьэмэд хужаIахэм щыщ пычыгьуэхэр

УЭРАЩ ХЭХЭСХЭР КЪЭЗЫГЪЭУШАР

Си ныбжьэгьуфI ХьэфIыцIэ Мухьэмэд теухуа си псалгьэр Хэкужьым исхэм зэхахыну си гуапэщ. Сэ ар щIэрыщIэу фэзгьэцIыхужыну аракьым. ФIыуэ сыщыгьуазэщ, си нэклэ слгьэгьуащ адыгэ щIыналгьэхэм абы пщIэшхуэ кьызэрыщыхуащIри, фIыуэ кьызэрыщыцалгьагьури, ауэ абы хуэарэзы цIыхубэм сэри сазэрыщыщыр, адыгэ куэдым псэупIэ тхуэхьуа кьэралхэми щIыхь кьызэрыщыхуащIыр кьээмылуэтэн слгьэкIынукуьым.

Истамбыл щыIэ адыгэ хасэхэм екIуалIэхэм «Хэт ХьэфIыцIэ Мухьэмэдыр?» – жыпIэу уахэупщIыхьмэ, ар кьээзымыщIыху, и IуэхущIафэхэм щымыгьуазэ зыри бгьуэтынукьым. Ар сэ згьэщIагьуэркьым – Тырку кьэралым зы адыгэ жылагьуи, ди лгьэпкьэгьухэр щыпсэу зы щыпIи ибгьуэтэнукьым абы и лгьэ зытемыуа, и псалгьэ гуапэ щызэхамыха.

Анэдэлхубзэм теухуа пшыхь Куба кьуажэм щокIуэкI. Сурэтым: Чурей Алий, Iутыж Борис, Уэхьутэ Александр, ХьэфIыцIэ Мухьэмэд, Ацкьан Руслан. 2004 гбэ

Си кьуэш лгьапIэ! Лгьэпкьыр зэрыIыгьыу и хэку щисым деж «зэкьуэшыгьэ, зэкьуэтыныгьэ, адэжь лгьахэ» псалгьэхэм хуэдэхэм я мыхьэнэр нэхь елгьэхьшэх хуэдэу щытц, абы и пщIэр кьыщалгьытэркьым, ауэ зы IэмыщIэ из фIэкIа ущымыхьу щIыналгьэм уи бзэкIэ зыгуэр кьыщопсэлгьэныр, лгьэпкь уардэм щыщ Iыхьэу узэрыщытыр кьуагьэщIэжыныр икьукIэ лгьапIэщ. Ар дэ зыхьдэзыгьэщIар уэращ, Мухьэмэд. Уэращ хэхэсхэр дыкьээзыгьэушар, Хэкум дышызыщIэжар.

«Зэман лгьахьэм» лгьандэрэ, нэгьуэщIу жыпIэмэ илгьэс плыщIрэ тхурэ хьуауэ, узоцIыхури, бдызолгьагьу ЦIыхугьэ, Хабзэ, ФIыщIагьэ, Гу кьабзагьэ, Лгьагьуныгьэ, Губзыгьагьэ. Абы и закьуэжьым. ИгьащIэм унэти, жьэгуты, ахьшэти, щытхьути жыпIакьым, уи пщхэ Iуэху зэи япэ ибгьэщакьым. Жэщ-махуэ

уимылау лъапкъым ухуэлэжьаш, иджыри ухуолажьэ. Тхьэшхуэм фыщлэ хузопл укъызэрызишэллам, ныбжьэгъугъэ пэжым и лэфлыр зэрызыхызыгъэщлам пащлэ. Сроин уэ къуэшым хуэдэу укъызэрысхуштыт. Мы псалгэхэм щытху хэлъкъым – бдэслгъэуа дахагъэхэр дауэ сыбзыщлын?! Уи лгъахэгъу минипщлхэу хамэщл къинахэм псалгэ гуапэу къышхужалэр куэдыклейщ. Тхьэм уригъэфлаклуэ!

Пилэшхуэ къыпхуэзыщл

ЧУРЕЙ Алий.

Истамбыл къалэ

БЛЭКИАРИ, НОБЭРИ, КЪЭКЛУЭНУРИ ЗЭРЕПХЫФ

Демократиер щытепщэу жыхуалэ мы зэманми зи лъапкъыр Гумпэм зыщлхэм ялэщ щхьэусыгъуэ: дунейр зэхэтхуащ, коммунистхэм щыгъуэ хуэдэу лъапкъ политикэ зэхэщлыклыгъуэ щылэжкъым, цлыхухэм я щхьэр зэраплыжыфщ. Ауэ щылэщ Совет властым и лгъэхэнэми, иджырей зэман зэхэтхуаами игурэ и псэрэ егауэ, жиэр мащлэрэ ищлэр куэду псэу лъапкъ цлыху. Зы щхьэусыгъуэми зыкъуимыгъапщклуэу. Зэрыжалэщи, луэху зыщлэну хуейм къилгъыхуэр щхьэусыгъуэжкъым, атлэ хэклплэщ.

Апхуэдэщ лъапкъым и пщдэи махуэр пшагъуэ мыхъун пащлэ сыт хуэдэ луэху зэхэзэрыхьами хэклплэ клуэрабгъу къыхуэзылгъыхуэ икли къэзыгъуэт, нэхьыщлэхэр гъуэгу захуэм хуэзынэтл Хьэфлыщлэ Мухьэмэд.

Мухьэмэд ящыщкъым «рекламэ» узыр зыпкъырытхэми, пабжьэр ягъэхеймэ, емынэр ягъэхьауэ зыгъэлуну пылгъэми, зэштегъэууэ зэзэмызэ лъапкъ луэхум зыхэзышытлау псалгэ дыггэл изыпхъхэми. Хьэуа къабзэ зыжьэдимышэу, псы къабзэ емыфэу псэ зылутир дунейм зэрытемытыфынум ещху, Хьэфлыщлэр псэуфынукъым адыгэ луэху зэрымыхуэу, лъапкъым и къэклуэнум пащлэ гугъу зримыгъэху.

Тхьэдэ и лгъэныкъуэклэ Мухьэмэд иригъэклуэклэ къэхутэныгъэхэм щыгъуазэщ куэд-мащлэми лъапкъымклэ гудзакгъэ зилэ дэтхэнэри. Иригъэклуэклэ лъапкъ-жылагъуэ лэжьыгъэми, зи пашэ «Адыгэ псалгэ» газетми ящлильхьэфа къарум утепсэлгъыхьми, клэ имылау яхужыплэн бгъуэтынущ. А псоми я гущлылужклэ, Адыгейм, Къэрэшей-Шэрджэсым, Къэбэрдей-Балъкъэрым я адыгэ газетхэм я номер зэхэтхэр къыдэггэклыным, ахэр гъэхэзырыным Хьэфлыщлэ Мухьэмэд къарууэ хилгъхэр къэлэуэтэгъуейщ.

Абы хуцлохьэ хамэ къэралхэм щыпсэу адыгэхэм ялуцлэни, абыхэм ятетхыхьыжыни, Къэбэрдей Адыгэ Хасэм и лэжьыггэр иунэтлыни, тхыль кушцафлэ зэхуэмыдэхэр къыдиггэклыни, «Адыгэ псалгэ», «Черкесское зарубежье», «Хасэ», «Нарт» газетхэр иггъэхэзырыни, Дунейпсо Адыгэ Хасэм, Щлэныггэхэмклэ Дунейпсо Адыгэ Академием жыджэру хэлэжьыхьыни, нэхьыщлэхэр чэнджэщ дахэклэ иуцини, адыгэ щыпсэу республикищым сыт хуэдэ лъапкъ луэху къышрахьэжьэми абыхэми нэсыни... Хуцлохьэ, къегъуэт зэман, клуэцлыгъыци адыгэгу, илэщи лъапкъ гъуазэ пщлы хъун акъыл.

И хьэл-щэныр, и дуней тетыклэр, лъапкъым хуилэ лгъагъу-

ныгъэр, хэлъ шыIэныгъэр, жьабзэ Iурылгыр, блэIари, нобэри, кьэIуэнури зэрызэрипхыфыр, и кьарур Iуэхушхуэ куэдым зэрытригуэшэфыр – а псори зэхэпльхьэжмэ, ХьэфIыцIэ Мухьэмэд кьелэжь хужышIэну: «Ар адыгэлI нэсп». СызэрэпльтымкIэ, абы хуэдэ нэхъыжьхэраш нэхъышIэхэм шапхьэ яхуэхъун хуейр.

ТХЬЭГЪЭПСЭУ Увжыкьуэ,

*«Черкес хэку» газетым и редактор нэхъышхьэ,
КъИПР-мрэ Адыгэ Республикэмрэ цIыхь зилэ я журналист, усаIуэ.
Черкесск кьалэ*

ЗЫМ И ХЬЫБАР АДРЕЙМ ДЕЖ НЕХЬЭС

Куэд зыхузэфIэкIа цIыхуш ХьэфIыцIэ Мухьэмэд, и гуашIэрэ и IуэхушIафэIэ шыцIэрыIуэщ ар ди республикэм, зэрыжаIэци, абы хуэдэр закьуэтIакьуэщ, и лэжьыгьэIэ ар псоми кьахош.

Мухьэмэд и Iэдакьэ кьышIэкIащ тхыль, Iэрытх зэмылIэужыгьуэ куэд, журнал, газет зыбжанэм я зэхэублакIуэщ. Дуней псор кьызэхикIухьащ ХьэфIыцIэм, адыгэ дзэщ, лIышхьэ, тхакIуэ, шIэныгьэлI, спортсмен цIэрыIуэхэм я гьащIэ гьуэгуанэмрэ я IуэхушIафэхэмрэ ихутэу. Абы зэхуихьэсауэ ехъумэ пасэррей хьэпшыпхэр, сурэтхэр, тхылтхэр, цIыху цIэрыIуэхэм я Iэрытххэр. А псом шыгьуазэ ещI и лэпкьэгьухэр, ахэр щегьэлыгьуэ адыгэ шыпсэу шIыналгьэхэм, кьэралхэм. Дэнэ хэкуи ныбжьэгьурэ цIыхугьэрэ цимащIэкьым Мухьэмэд, ХьэфIыцIэм и фIыгьэIэ зэрыцIыхужащ зэгуэр зэфIэкIуэдауэ шыта зэлпкьэгьухэр, а псори зэпешIэ абы, зым и хьыбар адрейм деж негьэсыф.

Адыгэхэм я тхьдэр куууэ зыджа шIэныгьэлIщ Мухьэмэд, абы и кьэхутэныгьэхэр доктор диссертаци зыбжанэм я уасэщ.

ХьэфIыцIэр хамэ кьэралхэм шыпсэу адыгэхэм ныбжьэгьу зэрахуэхурэ илгьэс 50-м шIыгьуащ, абыхэм шIэх-шIэхыурэ ялыгьуазэ, езыхэри кьыкIэлгьокIуэ. Мухьэмэд и фIыгьэIэ адэжь шIыналгьэм кьагьэзэжащ Тыркум, Иорданием, Сирием, Израилым, Америкэм шыпсэуа адыгэ унагьуэ куэдым.

Мухьэмэд сытым шыгьуи мэгуфIэ, и ныбжьэгьум, и цIыхугьэм фIыгьуэ кьеуэлIамэ. Зым и гьуэгуи ХьэфIыцIэм зэпиушIакьым, зэфыгьуарэ зэйжарэ бгьуэтынукьым. Ар си щхьэIэ згьэунэхуащ мызэ-мытIэу. Си закьуэкьым: ныбжьышIэ щэ бжыгьэм дэлэпыкьуэгьурэ чэнджэщэгьурэ яхуэхъуащ Мухьэмэд, абы щхьэ-кIэ и зэманым щэбла кьэхъуакьым.

КIЫШЦ Мухьэдин,

*КъБР-м и цIыхубэ сурэтышIэ.
Испание, Кадиз кьалэ*

УАДЫГЭУ УПСЭУНЫР ТЫНШКЪЫМ

ГьащIэ. Сыт ар зишIысыр? Тхьдэм и зы напэкIуэщI, хьэмэ зыми емыпхауэ Тхьэшхуэм цIыхум кьытхуиутIыпша зэман? Гугьуш, хуабжыу гугьуш мы ушIэхэм я жэуапыр кIэщIу кьэпIуэтэну.

Пасэррей цIыхушхуэ гуэрым жиIэгьауэ шытат: «ЦIыхур дунейм кьышIытхьэр лIэныгьэм зыхуигьэхьэзырын хуейуэ араш».

Тобэ, уегупсысмэ, сыту акъыл нэхуклэ гьэнщла мы псалгьэхэр! Шэч хэлъкьым цлху гьащлэр тхыдэм и зы напэклуэцлү зэрыщытыр, езы цлху щхьэхуэм Тхьэшхуэм кьыхуиутлгышща зэманымклэ кьэ-ухьуреихьауэ. Щыапхуэдэклэ, а зэманыр луэхугьуэфлклэ гьэнщлауэ, укьызыхэкла лъэпкьым уигу хуэныкьуэрэ хуэнэхуу, абы ухуэлажьэу кьэбгьэщлэныр аращ насыпым и насышыжыр. Арагьэнщ «Лъэужьыфлэ ухьу!» адыгэжьым щлгыжилагьар...

Мы гупсысэхэр си гум кьыщызыгьэушар адыгэлл цэджащэ, зи лъэпкьым зигу хуитхьэщлгыкла, зи гьащлэр лъэпкь тхыдэм кьыклэрыпх мыхьуну зыхь тхаклүэ, публицист, журналист, жылагьуэ лэжьаклүэ цларылүэ Хьэфлгыщлэ Мухьэмэд Мусэбий и кьуэм хуэгьэзауэ си псалгэ згьэлуну си насып кьызэрехьарач. Иджьыри зэ жыслэнщи, ар си дежклэ насыпщ, сыту жыплэмэ укьызыхэкла лъэпкьым ухуэлажьэу упсэуным и уасэр кьэщытэгьуейщ, абы щхьэпрыкыжуи, Мухьэмэд апхуэдэ псэуклэм и щапхьэ гьуээздэжэу щытщ.

Кфар-Камэ дэт Адыгэ Хасэм и тхьэмэдэ Лъэужь Абдул-Хьэмид и гьусэщ. 1995 гбэ

«Уадыгэу упсэуныр гугьущ», – желэ шэрджэс усаклүэ Бемырзэ Мухьэдин. Абы кьыкылыр нэрылгагьу кьытхуещлэ зи гугьу тщлгы, адыгэу дунейм тетыр зэрыгушхуэ лгы губзыгьэм и гьащлэм.

Щлалэ дыдэу щллдзауэ Хьэфлгыщлэ Мухьэмэд и кьалэмыпэр жану егьэлажьэ, флэщхуныгьэ илэу лъэпкь луэху зэрехуэ. Абы и лэдакьэм кьыщлэклащ тхылт 50 хуэдиз. Ахэр нэхьыбэу зытеухуар Урыс-Кавказ зауэм и пэжкыи, иужьылуэклэ лъапсэклуэд кьызы-хуахьа адыгэхэм ижь-ижьыж лъандэрэ кьыщыщлэдзауэ нобэ кьэс я дуней тетыкларэ псэукларэщ. Уримыныни уримынэщхьейни плъэкыркьым абыхэм укьыщеджэклэ. Хьэфлгыщлэм, акъыл жанрэ щлэныгьэ куурэ зэрилэр уигьэлыгауу, кьехьэкл-нехьэкл имылэу

жеIэф лъэпкъ гуауэшхуэм шхъэусыгъуэ хуэхъуар – ар адыгэхэр зэрыса щIышIэ дахашцэр, щIыналгъэ бейр къэрал куэдым, Урысейри яхэту, я хъээршхышIэ зэрыхъуарщ. УкъызыхэкIа лгъэпкъым гу хуабагъ машIэ дьдэ нэхъ мыхъуми хууиIэжу щытмэ, уимыгъэпIейтейуэ къанэркъым «Адыгэ мамлюкхэр», «Щикъухъащ адыгэр дунейжым», «ХамэщIым вагъуэхэр цоужьых» тхылгъхэм ущеджэкIэ. Ахэр зи IэдакъэщIэки ХьэфIыцIэ Мухъэмэд, и лгъэпкъым и гур зэрыхуитхъэщIыкIам къыщымынэу, лIыгъэшхуэ хэлъщ. Пэжыр жызыIэфыр гу зыкIуэцIыльтырщ, цIыху къабзэу дунейм тетырщ.

Мухъэмэд зыщхъэщыт къалэр, ди жагъуэ зэрыхъунци, нобэ щыIэжкъым. Сирие, Хьэлэб, 2001 гъэ

Си фIэщхъуныгъэм зыгуэрим шэч къытрихъэ хъумэ, Мухъэмэд и нэгъуэщI тхыгъэхэми иджыри зэ фыщIэджыкIыж. Абыхэм къахэзгъэщыну сыхуейщ «Си гугъэ – си кхъуафэжьей», «Лгъэужь», «Уэгу вагъуэ – щIылгъэ вагъуэ» гупсысэ куукIэ гъэнщIа тхылгъэщIэгъуэнхэр. ХьэфIыцIэм и тхыгъэхэм ящыщ куэд урысыбзэкIэ, инджылызыбзэкIэ, нэмыцэбзэкIэ, хъэрыпыбзэкIэ, тыркубзэкIэ Урысейм, Америкэм, Германием, Тыркум, Иорданием, нэгъуэщI къэралхэм къыщыдэкIащ.

КIэщIу жышIэмэ, ди лгъэпкъ тхыдэ уардэм икIи гуауэм зигу къытхуэшлгъхэр нэгъуэщIынэкIэ езыгъэшлгыжахэм, ар дунейпсо утыкум изыхъахэм ящыщ ХьэфIыцIэ Мухъэмэд. Дауэ атIэ апухуэдэ цIыхум фIыщIэ зэрыхуумыщIынур?! ЖэрдэмщIакIуэ лгъэщыткIэрэ, абы гулгытэ хэха яхуешI Адыгей, Къэрэшей-Шэрджэс республикэхэм, нэгъуэщI лгъахэхэм щыпсэу и лгъэпкъэгъухэми. «Адыгэ псалгъэ» газет купщIафIэм тригъэкIуадэ зэманыр къызэхэлгъэщIыны куэд щыIэнкIэ мэхъу. Сыщыуэмэ, Тхъэм къысхуигъэгъу. Ауэ ХьэфIыцIэр абыхэм ящыщкъым. Мухъэмэд гуа-

щIэшхуэ хелъхьэ «Черкесское зарубежье», «Нарт», «Хасэ» газетхэр гъэхьэзырынным, дунейм къытегъэхьэным.

Абы уфIэкIыжынщи, Къэбэрдей-Балъкъэрым, Адыгейм, Къэрэшей-Шэрджэсым я лъэпкъ газетхэр зэщIыгъуу дунейм къытехьэу щIэхъур зи жэрдэмхэм ящыщц ХьэфIыщIэр. Мы Iуэхум адыгэхэм я дежкIэ щIэуэ иIэм уасэ хуэщIыгъуейщ. Адыгэ лъахэхэм щыпсэу зэлъэпкъэгъухэм я нобэрей гъащIэр, ахэр зыгъэпIейтей Iуэхугъуэхэр IушщIу къызэрагъэлъагъуэм къыщымынауэ, къыдэ-кIыгъуэ зэхэтхэр лъэпкъыр зы щIыжыным хуолажъэ. Арагъэнщ Мухьэмэд щIызэрехьэр Къэбэрдей-Балъкъэрым, Адыгейм, Къэрэшей-Шэрджэсым щIыхь зиIэ я журналист цIэ лъапIэхэр.

ХьэфIыщIэ Мухьэмэд «сыадыгэщ» щыжиIэкIэ щIэIэнкунын лъэпкъ дэслъагъуркъым, лъэпкъ напэм хуэпэжу адыгэлI нэгъэсауэ дунейм тетщи.

Лъэпкъым хуиIэ фIылъагъуныгъэ гуащIэм и гур щыхисхьэну дакъыкъэм, сыхуейщ Мелисэ Тхьэгуащэм дунейр мафIэ лыгъэм щисыжым IэгъуапэкIэ къригъэла санахуэ бжъитIыр Iэ зырызымкIэ иIыгъыу хьуэхьу псалъэкIэ Мухьэмэд и псэр итыну:

«Мы си бжъэ соIэт си гъащIэ ябгэр лъэужьыншэ зэрымыхъуам щхьэкIэ, етIуанэр щIэблэм хузогъэфашэ адыгэ лъэпкъым и къэ-кIуэнур нэхъ нэхуу, нэхъ дахэу, нэхъ бейуэ игъэпсыфыным сыщыгугъыу».

Ауэ а дакъыкъэр къэсыным ипэкIэ сыхуейщ ХьэфIыщIэ Мухьэмэд къиригъэщIа илъэсхэм хуэдиз Алыхьым къыхунищэну. Упсэу, си къуэшышхуэ, укъызыхэкIа лъэпкъыр бгъэбжъыфIэу!

ПСЫХЭМЫХЬЭ Мусэ,
тхакIуэ.
Черкесск къалэ

НАТИЭМ КЪРИТХАР

Цыху къэс и Iэпкълъэпкъым хэщаш къэзылтхуа лъэпкъым и псэр. Дэ фIыуэ долъагъур ди бынхэр, ди Iыхьлыхэр, сьтми худиIэ фIылъагъуныгъэр щодымыр «Лъахэ» жыхуэтIэ псалъэм кIуэщIысу. Адэжъ лъахэр гуцIагъщIэлъу зехьэныр ди лъэпкъым и щэн-хьэл нэхъыщхьэу щытщ. Хэкум худиIэ фIылъагъуныгъэм и щыхьэт наIуэщ и тхыди, и хабзи-бзыпхьы щIэныр, ар пхэлъыныр, зепхьэныр.

Цыху пэжым езым япэ ирегъэщыфыр унагъуэ жьэгур, унагъуэным палгытыжыр адэжъ лъахэр. «Хамэ хэку ущыхъан нэхърэ, уи хэкужъ щыIэхъуэ» жызыIэфа адыгэм и гъащIэ гъуэгу гъуэмылэр Кавказырщ. Адыгэм хуэябгэу къыщIэкIа XIX лIэщIыгъуэм хэкукъутэр къытхуихьыным къыщымынэу, атIэ джэшыдзым и IэмыщIэм къилъэлъа хуэдэ, дуней хъурейм адыгэр трипхьащ.

Адыгэм и хэхэс гъащIэ дьджым тетыхьыну япэу тегушхуари, ар нэгъэсауэ зыхульэкIари ХьэфIыщIэ Мухьэмэдщ. Сэ къызгуроIуэр «хамэщI», «ди лъэпкъэгъу» жыхуэтIэ псалъэхэр зэпхауэ жытIэныр зэрымытэрэзыр. Ауэ зыри пхуешIэнукъым – арат тхыдэм ди лъэпкъым и натIэ къритхар.

ХьэфIыщIэ Мухьэмэд щIалэ дьдэу и гупсысэм и псы жапIэр

наIуэ кьыщIыфаш: хамэщIыр хэхэс шэрджэхэм хэку яхуэхьунукьым, Кавказым и щIыдэхьу льэпкьщ адыгэхэри, абыхэм адэжь щIыналтэм кьагьээжыны хуейщ.

Урысей пащтыхьым кьригьажьэу иужькIэ Совет властым зэтриулIа тхьдэ пхьуантэжьу адыгэм кьылыбьса гуауэшхуэр зыщыгьэщIкIуауэ нобэр кьыздэсым екIуэлIапIэ зимыIэм ХьэфIыцIэ Мухьэмэд кIуэрабгьу кьыхуигьуэтыфаш. Сэ сощIэ, дыщэлтьыхуэм пшахьуэр Iэгум щыщIигьэкIкIэ, цIыху цIыкIур зэрызыгьэгущI цIуугьэнэр налтэ-налтэурэ кьызэрилтэсым и Iэмалхэр, ахэр Мухьэмэди фIыуэ ищIэу кьысцохьур, сыту жьышIэмэ мащIэ-мащIэурэ нэрыгьыу, ерыщу адыгэ Iуэхум щIэроIэфри.

Ену сщыгьушщэкьым 1969 гьэм, Алма-Ата дэт кьэрал университетым сыщеджэу, Налшык кьыщыдэкI щIалэгьуалэ газетыр нызэрысхурагьэхьар, «ХамэщIым вагьуэхэр цоужьых» фIэщыгьэцIэ зиIэ тхыгьэ щIэщыгьуэ дыдэу Тьркум и ныным щIэту дунейпсо утыкум батэ щызыгьэшыфа адыгэ пелуанхэу Догу (ГьукIэ) Яшар, Кьаплтэн (Ващхьуэ) Хьэмид, Аталай (Нагьуэ) Мыхьмуд сымэ яхуэгьэзам сыщеджэм, пхужьыIэжынукуьым сэ кьээзгуфIауэ щытгар.

Сэ сызэрэплтьымкIэ, адыгэ хэхэсхэм ятеухуауэ ХьэфIыцIэ Мухьэмэд кьилтыхьуфамрэ кьитIэщIамрэкIэ тхылтэу, сурэт гьэтIылтэуэ ди пащхэ кьрилтэхьэу хэкужьым щыпсэухэм я гьащIэм цагьуэта гупсысэм хипщэфамкIэ, абы кьыпэхьуни, кьыпэшэчэфыни димыIэу кьысцохьур.

ЗыхапIыкIа льэпкьым кьыщыщIа гуауэм зи акьылыр, зи гупсысэр ирихужьа кьэхутакуэм и тхыгьэхэм щызэщIотаджэр Мысырыр, Тьркур, Щамыр, Иорданиер, Израилыр, Ливаныр, Франджыр, нэгьуэщI щIыналтэхэри щхьэлэтыгьуэм, пагагьэм хуэзыша кьэрал кьулыкьум, дзэм, литературэм, щэнхабзэм, гьуазджэм, спортым щыльэрызехьэхэу хьет жезыгьэIахэм я гьащIэ гьуэгур.

Адыгэ дунейр кьызэщIэкьуэжыным и псэр хуэзыгьэтIылтэ цIыхущ ХьэфIыцIэ Мухьэмэд, «Емызэш шэрыуэ» жыхуаIэщи, ди кьуэш нэхьыжьыр льэпкь Iуэхум Iэрыхуэ хуэхьупащ. «Адыгэ псалтэ» газетыр кьыдэзыгьэкI гупу ХьэфIыцIэ Мухьэмэд зи пащэм хулбокI Кавказым кьыщыдэкI газет нэхьыфI дыдэхэм я IэдакьэщIэкIыр хабжэныр. «Черкесское зарубежье», «Нарт», «Хасэ» газетхэми я кьыдэкIыгьуэхэри абы кьохьулIэ. Дэтхэнэри щIэщыгьуэщ, узыгьэгупсысэщ, узыгьэгуфIэщ, гущхуэныгьэм ухэзышэщ.

ЗэрыжаIэщи, цIыху кьэс кьышоплтэ зьдэкIын хуей езым и Iуащхэ. Собжыр сэ ХьэфIыцIэ Мухьэмэд иджыри и Iуащхэм и щыгум имыувауэ, атIэ докIыр, докIыр и аранэм, икIи абы нобэ сыхуоупсэр и гьащIэ Iуащхэм дэкIыным тригьэкIуэда зэманым хуэдизкIи кьехыжыфыну. Уи гурыщIэм ухунэсыну, утелэбэфыну Тхьэшхуэм кьыуипэс, си кьуэш Мухьэмэд.

ЩАКИУЭ Мусалий,

*КьШР-м щIыхь зиIэ и журналист.
Черкесск кьалэ*

ФЫУЭ УДОЛЪАГЪУ

Адэжь щыналъэм пэлэщлэу псэухэм ди гум щыщлэмрэ ди насышыншагъэмрэ кыбгурылуэу, ди хэкужъым пыщлэжа дыхъужын папщлэ уемышу епхэкI лэжыгъэхэм щхэкIэ дэ, хэхэс адыгэхэм, ди гушлэм лъагъуныгъэ лей щышхудохъумэ.

Сынохъуэхъу адыгэ лъэпкъым ди гъуэгур бгъэнэхун папщлэ еш умышлэу епхэкIа илгъэс 70-м хуэдитI уи гъащлэм кыпищэну.

Сынохъуэхъу лъагъуэ дахэ хэпшу гъащлэм кыщыпкIуа гъуэгуанэм насыпымрэ гүфIэгъуэмрэ уи дамэгъуу иджыри куэдрэ уетыну.

Сынохъуэхъу уи гур здэплъэм уи Iэр нэсу, уи дыгъэр уэру кьепсрэ уи гъащлэр бзэпсу куэдрэ утхуэпсэуну.

Фыуэ удалъагъу, Мухъэмэд!

*Уи къуэщ КЪУЩХЪЭ Догъан.
Тырку Республикэ, Истамбыл*

ЯПЭ ПСАЛЪЭР АБЫ ЕЙТ

ХъэфIыщлэ Мухъэмэд кыщыщыщIыхуам ар «Советская молодежь» газетым щылажъэрт. Сэри еджапIэр къэзухри сыкъэкIуэжауэ (1975 гъэ) Къэбэрдей къэрал драмэ театрым сыщылажъэу, усэ гуэрхэр хуэсхъри сыкIуащ абы и деж. Мухъэмэд гуапэу кысIушIащ, си хъуа-щIахэри кызыэмышъулIахэри кызыжIащ. Абы и ужькIи илгъэсищ нэхъ дэмыкIыу дызэгъусэу Сириемрэ Иорданиемрэ дыкIуауэ щытащ. Абы щыгъуэщ ар нэхъ гъунэгъуу кыщыщыщIыхуар.

Мухъэмэд ди гупым и нэхъыжъу щымыт пэтми, япэ псалъэр абы ейт, сыту жышIэмэ а къэралхэм щыпсэу ди хэкугъу куэдым ар къащIыхурт, фIыуи къалъагъурт. ХъэфIыщлэм и лъэпкъыр зэри-лъагъум хуэдэу зылъагъуу адыгэм кытхэтър мащIэщ. Ар уи фIэщ зыщI лэжыгъэ куэд зэфIигъэкIащ абы. Мухъэмэд дипломат Iэ-зэщ, жылагъуэ лэжыкIуэ цIэрылуэщ, тхыдэдэж, тхагIуэ, журналист гъуээздэжэщ. И гъащлэ псор лъэпкъ Iуэхум триухуауэ жышIэ хъу-нуш.

ИУАН Владимир,
*Къэбэрдей-Балъкъэр, Адыгэ Республикэхэм
щIыхъ зиIэ я артист.
2006 гъэ*

ЕШ ЗЫМЫЩIЭ

Куэдым гу лъызытэ, зэзыгъэзахуэ, еш зымыщIэрэ ищIэр фIэмащIэу лъэпкъым хуэлажъэ, куэд хуэзыщIа, иджыри нэхъы-бэжкIэ дызыщыгугъ

ХъэфIыщIэхэ уей-уей ди Мухъэмэд!

Нобэ хуэдэ махуэм, уи кыкIэлъыкIуэ илгъэсыщIэр IуэхукIэ гъэнщIауэ кыщцебгъэблагъэм, уи фIыщлэ псоми я гугъу тцIын-къым, ар ди Хабзэми къекIуну кыщIэкIынкъым. Ауэ фэрыщIыгъэ хэмылгу дгъэнэлуэну дыхуейщ:

– кыщцимыгъащIэу инми уи гъащлэр, дяпэкIи абы хэбгъэхъуэ-ну псори дышщогугъ;

– уи щIалэгъуэм къалэмыр быдэу бубыдауэ жану бгъэлажъуэрэ лъэпкъым и зэхэщIыкIыр къэзылэт, щIэныгъэмрэ щэнхабзэмрэ хэзыгъахъуэ тхылъ кушщIафIэхэр къыдэбгъэкIащ, псом хуэмыдэу уасэ зимыIэщ дунейм щикъухъа лъэпкъыр зэрыгъэцIыхужыным хуэлажъуэ тхыдэм лъэужьыфIэ щыхъуа адыгэхэм, псалгъэм пашщIэ, мамлюкхэм, ятеухуахэр;

– апхуэдэуи уэри дэри нэрылгагъуэ тхуохъуэ «уи зекIуэныр къыпщыхъуэ», хэхэс адыгэхэр щыпсэу къэрал куэдым узэрыкIуар, лъэпкъэгъухэм узэрыIущIам къырикIуэ фIыгъуэхэр. Ар и щыхъэтщI Кавказым щыгъэтыжауэ, Европэм щынэхъ лъагэ дьдэ Iуащхъэр адыгэ псоми я дежкIэ махуэрэ хъэкъыпIэкIэ гъуазэ хъуным узэры-хуэлэжъам;

– лъэпкъыр, щIэджыкIакIуэхэр богъэгугъуэ уи журна-лист лэжыгъэшхуэмкIэ, уи IэдакъэщIэкI тхыгъэ хъэлэмэтхэм къадэкIуэу, адыгэ газетым уритхъэмадэкIэрэ Iуэху щхъэпэ куэди зэфIыбох;

– а псоми къапэкIуэу ухэкулI щыпкъэу уалгытэри, Къэбэрдей Адыгэ Хасэм и пашэу ухахауэ, Iуэхухэр хуэфашцэу богъэкIуатэри – щхъэмэхуэжъ тхъэжу лъэпкъ жьантIэм лIэщIыгъуэкIэ удэсыну Тхъэшхуэм долгъэу!

БРАТ Хъэсин,
щIэныгъэрылажъэ.
Черкесск къалэ

ЗИ БЗЭР ЗИ ПСЭ

34

ФIыщIэ зыхуэфашцэр абы щымыгугъыу Iуэху зэфIэзыхращ. Ауэ а Iуэхур лъэпкъ псом и гъащIэм епхамэ, абы и зыужьыныгъэм хуэунэтIамэ, ар зи IэрыкI цIыхум и фIыщIэр лъытэгъуейуэ инщ.

КъызыхэкIа лъэпкъым и Iуэху гъэкIуэтэныр, и анэдэлъхубзэр егъэфIэкIуэныр, и хабзэр зехъэныр, лъэпкъ гупсысэкIэр узэщIыныр – ахэращ ХъэфIыщIэ Мухъэмэд къикIуа гъуэгунэм къалэн нэхъыщхъэу щIаар. Зыпэрыт IэнатIэхэм щилэжъ псоми къадэкIуэу, къыдэкIуэтэй щIэблэм адыгэгу якIуэцIылъу, адыгэбзэр дахэу ягъэ-шэрыуэу къэгъэхъуным хуэнэхъуейншэ Мухъэмэд иужьрей илгъэс 17-м республикэм адыгэбзэмрэ литературэмрэ щезыгъэджхэм зэрызащIыгъэкъуам, я Iуэхухэр зэрадиIыгъам, мурадыфIхэм зэ-рытригъэгущуам егъэджэныгъэ IэнатIэм пэрытхэм я деж и пщIэр щIэтатщ, и адыгагъэр здынэсыр гъунэншэ ищIащ.

«Си бзэ – си псэ, си дуней» республикэпсо зэпеуэ-фестивалым и къызыгъэпэщакIуэхэм, абы и къэпщытакIуэхэм, адыгэбзэмрэ литературэмкIэ егъэджакIуэхэм къабгъэдэкIыу дохъуэхъу хъэ-лыфIу хэлъ псори зи фIыщIэ и анэм, и зэфIэкIымрэ IуащакIымрэ къыхэзылгъа и адэм я псэхэр къыхуэарэзыуэ, бын насыпым ири-гушхуэу, лъэпкъ ехъулIэныгъэхэм дэбжыфIэу, и уафэр къащ-хъуэрэ и щIылыр щхъуантIэу, гуфIэгъуэр и Iэпэгъуу, и фIыщIэр мыкIуэду иджыри куэдрэ ди япэ итыну!

«Си бзэ – си псэ, си дуней» зэпеуэм щытекIуахэу

ДЫЩЭКI Марие, БЕКЪАН Масирэт,
МЭШЫКЪУЭ Iэсият, НЭХУЩ Залинэ, ХУР Мадинэ

Вупперталь къалэм щылажъэ Адыгэ Хасэм. Германие, 1986 гъэ

Паттерсон дэт Кавказ центрэм хэтхэм ялуощIэ. США, Нью-Джерси штат. 1988 гъэ

Мухьэмэд Токио зыщеплывь авар тхаклуэ Алиевэ Фазурэ (яку дэтырщ) и щхьэгусэ Дол Розэрэ я гьусэу. Японие, 1990 гъэ

Абхъазым и Тхаклуэхэм я союзым и хьэщлэщ. Мухьэмэд кьыщхьэщытыр Шинкубэ Бэгрятщ, 1990 гъэ

Калифорнием (США) щыц Анахайм кълэм шохъщIэ. 1989 гъэ

Пекин кълэм и пионерхэр кълъуощIэ. 1990 гъэ

ГЪУЭГУ МАХУЭ

ХьэфIыцIэ Мухьэмэд деж

Ди вагъэбдзумэр псалъэ хьэсэм
Щыдохьыр тIуми махуэ къэскIэ,
Дэрэжэгъуэ уэшх ди псалъэ губгъуэм
Къытошхэ, бэв ди хьэсэр хьуным щхьэкIэ.
Гъавэ къэкIуэнум жылэр хухыдолъхьэ
КъыщикIыкIыну гуапэу цIыхухэм я гум.
Дэ, Мухьэмэд, ди псалъэхэр къедгъэблу
ДыщытхэкIэ, бгы задэм ещхьщ ди гъуэгур.
Гупсысэр мажэ, зэм шы жэру къызэщIэплъэу,
Зэми ирокIуэр лъагъуэ бгъузэм лъэсу.
Нобэ, укъыщальхуа махуэм, Мухьэмэд,
Илъэс блэкIахэм уардэу уакъыхэплъэу
Уитци бгы щыгум,
Куэд зэльыбогъэлэс.
Берычэтым и лъэужьыр
Къытощыр нобэ къэс къэпкIуа гъуэгуанэм.
Иджыри зэщIэпхакъым уи шы-уанэр,
А гъуэгуанэр
Ягъэбэгъуэнщ иджыри уи Iэужьхэм.
Пхурехъу ар уэ гъуэгу махуэ,
Иджыри дигухэр
Къреуэ куэдрэ лъэпкъым хуэлумахуэу!

СОЗАЕВ Ахьмэт,

Къэбэрдей-Балъкъэрымрэ

Къэрэшей-Шэрджэсымрэ я цIыхубэ усакIуэ.

ЗэзыдзэкIар **УЭРЭЗЕЙ** Афликщ

АДЫГЭ МЭҮХУ

ХьэфIыцIэ Мухьэмэд деж

Адыгэ жьэгум и уэнжакъым
Къреху иджыри Iугъуэ мащIэ,
СызэмыупщIи кьэнэжакъым:
Хэт а жьэгу мафIэр зэщIэзыщIэр?

Адыгэ унэм и хьэщIэщым
Адыгэ псалъэр ноби щолу, —
Макъ къэскIэ уи псэм къепэщэщрэ,
ИткIухьу псалъэ къэскIэ уиу.

Адыгэ унэм и бжэлупэм
Щалэтыр хьэгъуэлIыгъуэ джэгу, —
ЩIэуакъым ноби пшынэ Iэпэр, —
ЩIалэфIхэм дыщIагъэплъ я лъэгу.

Пшыналъэр щолу хы адрьщIкIи,
КъуэкIыпIэ пшэплъым хошыпсыхь.
КъухьэпIэ пшэплъым зыкъыщищIкIэ,
Адыгэ тхыдэр и пшэкIухьыщ.

Адыгэ къуэпс лъэпкъ мьгъэкIуэдхэр
ЗэпищIэжыфу лы шыIэху,
Псэунущ ди адыгэ тхыдэр,
ИIэнущ лъэпкъым лъэпкъ мэлуху.

УЭРЭЗЕЙ Афлик,
усакIуэ

КЪАЛЭН ТIУАЦIЭ

ХьэфIыцIэ Мухьэмэд деж

УхуэIэижыщ къалэн тIуацIэ,
ЩIэныгъэм и купкъыр къогъэпкI.
ГугъапIэ, плъапIэ бэм уащIыр,
Ижэгъур пщIий папщIэу уолункI.

Хасашхьэм хуэщхьэпэр къотIэщIыр.
ЩIэблэр бэлутIэлум пэщIох.
Къопхьуатэ фIым фIыкIэ къыдэщIыр,
Уигу-уи псэм ар уэ пхугуэмых.

ЕфIакIуэр кIуэтэхукIэ зэщIопсэ,
Псэ нуркIэ хьерыбэ къогъэщI.
Уи псалъэм имыIэ щIагъщIэбзэ.
Ар хабзэм и щIопщу уогъэщ.

Лъэпкъ къуэпсхэр уи шхуэмылакIэщ.
БлэкIар ди къэкIуэнум нохьэсыр.
Мухьэмэд, дэ куэдым дыкъбелакIэщ.
Тхьэм жиIэм, бэв нэгущ ди бжьыхьэсэр.

ХэкулIыр йохьулIэ лэщIыгъуэм.
Гъуэгу напщIэр зылыгъуэр Iэдэжщ.
А щыри зэпэщрэ зэщIыгъуу,
Ныбжьэгъу, щыдолъагъур уи деж.

КIЭМЫРГУЕЙ Толэ.

Малкэ (Ашэбей) къуажэ

2007 гъэ, гъатхэпэм и 21

ЛЪЭПКЪЫМ ПАПЩIЭ

ХьэфIыцIэ Мухьэмэд деж

Ди бзэм, хабзэм, адыгагъэм я пщIэр
Дыхуейщ лъагэу къэзыIэтыжын.
Дунейм текъухьауэ ди лъэпкъ мащIэр
Адэжь хэкум къытхуэзышэжын.

Дыхуейц фIейр и кЪуагъ кЪыкЪуэмьщу
КЪабзэлЪабзэу утыку кЪызыхЪэфын.
Япэм и щхЪэ Iуэху иримыгЪэщу,
ЛЪэпкъым папщIэ гЪащIэр зыгыфын.
Уэ апхуэдэу лЫгЪэ пхэлъ кЪытфIощIри –
ТхЪэшхуэр гЪусэ кЪыпхухъу, МухЪэмэд!

МЫСОСТЫШХУЭ Пщызэбий,
Урысей Федерациэм щIыхъ зилэ и артист,
АбхЪазым и цIыхубэ артист,
КЪБР-м и КЪэрал саугЪэтым и лауреат.
2000 гЪэ

ХЪЭХУЖЪ КУЭДЫМ Я УАСЭ

ХЪэбэз кЪуажэ Адыгэ Хасэм кЪыбгЪэдэкIыу адыгэ фIэхъус гуапэ
узох АдыгэщIым и лЫ щэджащэу МухЪэмэд!

Ди лЪэпкъым уэ сэбэпу кЪыхуэпхъам и гЪунэр кЪэщIэгЪуейц.
Ар фэрыщIагъ хэмылбу бжызоIэ, уи IэрыкI телъыджэхэм купщIэу
якIуэцIылым хуит сищIауэ.

Уэ-э ди МухЪэмэду ХЪэфIыцIэ,
ХЪэхужъ куэдым я уасэ.
АдыгэщIышхуэми зи цIэр
ЦIыхуу ис псоми я щIасэ.

ГуащIэ щIэмьчэу ди кЪуэшыр
Уузыншэну дохЪуахъуэ.
АдыгэлI хабзэу, уанэшыр
Иджыри куэдрэ тхуэгъатхъуэ!

Зэманым и дыджыгЪуэу лЪэпкъ Iуэхухэр Iэдэм щыдэлым яхуэ-
мышына, яхуэмылэнджа си кЪуэшым иджы «тIощIищрэ пщIырэ кЪи-
зудащ», – жыпIэу шхуэлур бгЪэлэлэнкIэ сыптешыныхъкъым!

МухЪэмэд! Уи махуэ лЪапIэм бжесIэмэ си гуапэу псалъэ дахэ куэд
си щхЪэми щокIэрахъуэ, сигуми кЪыхекЪузыкI. А псори мыбы схуит-
хэнкъым, ауэ IэфIыгЪэрэ гуапагЪэу сэ пхузесхъэр ди ТхЪэшхуэм нэ-
рылЪагЪу пхуищI!

ШЭРДЖЭС Алий.
КЪэрэшей-Шэрджэс Республикэ,
ХЪэбэз кЪуажэ

ТХЬЭР ЦЫХЬЭТЦ

ХьэфIыцIэ Мухьэмэд хузотх

ТегушыIыхьхэм уи унэцIэм
Зигу Iей фIыи иль яхэтц,
Зигу ильхэм Iей уащIэмынакIэ,
Зигу ильхэм фIы ярибгьэдэт.

УзыхэзыщIэр щIыкIэгьуафIэщ
Адыгэ лъэпкъ зэбгырыдзам,
Уи кIээет напэкIуэцIхэр бгьуфIэу
Берычэт Iэнэу хуэузэдащ.

Уэ зыхыбощIэ хамэ щIыпIэм
Щальхуа адыгэм и дунейр,
И хэкум щептыжыну и пIэр
Зы лыфI гупцIанэу уопIейтей.

Уи щхьэц щIэтхьуари уимыIуэхукъым,
Уэ псэкIэ бгьэвыр хэт ищIэн,
Уэ зэбгьэзахуэри ихуэнкъым
Зы тхыль изакьуэу Тхьэр зыщIэн!..

Ауэ а псоми уещIыр лъапIэ,
АдэфIым хуэдэу укъытхэтц.
АдыгэкIэ иджыри зэдждэу
ХамэщIым ипIым. Тхьэр цыхьэтц.

БЭЛАГЬЫ Любэ,

филологие щIэныгьэхэм я доктор,

ЩИДАА-м и академик, усакIуэ.

Инджылыз хэку, Уиндзор

Льэпкь Іуэхум сегьэпІейтей

Интервью

«Адыгэ псалгэ» газетым и редактор нэхъыщхьэ, Къэбэрдей Адыгэ Хасэм и тхьэмадэ, зи ІуэхуцІафэ дахэхэм папцІэ дамыгьэ лъапІэ куэд зыхуаггьэфэща ХьэфІыцІэ Мухьэмэд дуней псом щикъухьа адыгэхэр зэрыггьэцІыхужыным, зэшэлІэжыным, XIV лІэщІыггьуэм щеггьэжьауэ ди лъэпкьым кыыхэкІа цІыхухэм я псэукІар сэтей къэщІыжыным теу-хуауэ лэжыггьэшхуэ зэфІеггьэкІ. Мухьэмэд и къекІуэкІыкІар, нобэ и ІуэхуцІафэхэр, нэхъыбэу зыггьэпІейтей гупсысэхэр щІэджыкІаКІуэхэм ггьэщІэггьуэн къащыхьуну, зэгупсысын, дерс яхуэхьун куэд абы кыыхахьуну къытфІэщІри, упцІэ зыкъомкІэ зыхуэдггьэзащ.

ЯПЭ ЛЪЭБАКЪУЭХЭР

– Мухьэмэд, дэтхэнэ цІыхуми и гум кьинэ зэманщ сабиигьуэр, балигь гьащІэм щыхыхьэр. Уэри, дауи, уигу къэбгьэкІыж кыщІэкІынщ уи сабиигьуэр. Укыщыхьуа унагьуэм, нэхъ гукьинэ пщыхьуахэм я гугьу къытхуэщІмэ ди гуапэ хьунт.

Школым ущыщІэса лъэхьэнэм сыгьыт нэхъ удэзыхьэхыр, уи хьуэпсапІэр?

– Сабиигьуэр, дэтхэнэ зыми хуэдэу, сигу къэмыкІыжынкІэ Іэмал иІэкьым. Сэ быным сранэхьыжьт, шыпхьуитху сиІэу. Ди адэр жэщ-махуэ имыІэу колхозым щылажьэрти, мэзым пхьэхьэ кІуэнри, пщІантІэм щыІэбэнри сэрат зи пцэ кьыдэхуэр. Ауэ си шыпхьу цІыкІухэр къэжэпхьа нэужь, лэжыггьэм и нэхъыбэр сщхьэщахаш. Си шыпхьухэр узыншэщи, си щхьэкІэ сынасыпыфІэу зызобжыж. Я унагьуэкІи, я бынкІи, абыхэм къальхужакІи хьарзынэщ.

Си сабиигьуэм нэхъ сыдэзыхьэхуы щытахэм я гугьу пщІымэ, уэрэд жысІэн сфІэфІт. Зэгуэрым, район зэпеуэ щыІэу, «Верховина – мати моя» украин уэрэдыр зггьэзэщІэну сыкьыдэкІаш. Зы едзыгьуэ фІэкІ жызмыІауэ, сопльэри си адэр щысщ и нэщхьыр зэхэукІауэ. Ар щыслбагьум си макьыр иубыдри, уэрэдыр пысчаш. Ди адэр лЫ ткІийт, Іейуи дыфІэлЫкІырт. Игу иримыхьын зэрыдмыщІэным дышылъу дыкьэхьуаш, иджыри абы дытетщ.

А «щІэщхьум» и ужькІэ ильэситІкІэ уэрэд жысІакьым. ИтІанэ, сытегушхуэри, Зейкьуэ агитбригадэм сыыхьаш. 1964 гьэм и бжы-хьэм Москва щекІуэкІ Урысейпсо зэпеуэм дыкІуэри, бжышэр кы-щытхьауэ щытащ. Абы щыгьуэ дакьикьэ 12-кІэ СССР-м и телеви-денэм и япэ каналымкІэ эфир занщІэм дыкьыггьэлъэгьуат.

Уэрэд жыІэныр ноби си Іэпэгьуш. Пщэдджыжь къэсыхункІэ, лэжьапІэм сыкІуэну зыщызггьэхьэзыркІэ, уэрэд жызоІэ. Профес-сор БакІуу Хьанджэрий си ныбжьэгьуш икІи си гьунэгьуши, абы

жиIэраш: «Мухьэмэд уэрэдкIэ дыкьегьэуш, уэрэдкIи дегьэгьуэ-
лбыж». Уэрэд жыIэныр фIыуэ сьагьуми, си хьуэпсапIэр нэгьуэщIт:
сурэтыщI сыхьуну сыхуейт. Илгэс 20-м щIигьукIэ сурэт сщIащ.
Уеблэмэ 8-нэ классыр кьыщызухым ди адэм сьлгьитIысхьат
«сурэтыщIхэр щагьэхьэзыр еджапIэ сыгьакIуэ» жысIэри, арщхьэкIэ
сыхэзэгьакьым.

**– Дэ дызэрыщыгьуазэмкIэ, уи адэ Мусэбий IуэрыIуатэ,
хьыбарыжь гьэщIэгьуэн куэд ещIэ. Арауэ пIэрэ а Iуэхум гу
хуозыгьэщIар.**

– Ди адэм и гьащIэр колхоз губгьуэм щихьащ. Бригадируи,
хозяйствэ унафэщIым и кьуэдзэуи лэжьащ. СощIэж, школым
сыщыщIэс лгьэхьэнэм, ди кьуажэм цIыху цIэрыIуэ куэд накIуэрт:
КьардэнгьушI Зырамыку, Шортэн Аскэрий, Кьуньыжь Хьэж-
дал, Ало ЛугIэ, Нало Заур сымэ. Хэти IуэрыIуатэ зэхуихьэсыну,
хэти уэрэд жиIэну. Ахэр ди адэм кьригьэблагьэрти, абыхэм жаIэм
сфIэгьэщIэгьуэну седаIуэу сыщыст. Лгьэпкь IуэрыIуатэр фIыуэ
зыщIэ зыкьом ХьэтIохьушыкьуей Ипщэм щыпсэуащ – Куп Исмел,
Тэз Чэлимэт, Сыжажэ Кьылышыкьуэ, Щоджэн Iэсхьэд, Кьазий Ма-
мышпэ сымэ, нэгьуэщIхэри. IуэрыIуатэ, хьыбарыжь гьэщIэгьуэнхэу
ди адэм ищIэм хуэдиз зи гум изыубыда Зеикьуи Бахьсэн районми
сыщрихьэлIакьым.

ИщхьэкIэ зи гугьу сщIа нэхьыжыфIхэми ди адэми
кьаIуэтэжхэм яжь кьысщIимыхункIэ Iэмал иIэтэкьым. Ауэ ди
щIыналгэ дахэр фIыуэ лгьагьуным, литературэм, нобэ сызыхэт
Iуэхум сыдэзыгьэхьэхар си егьэджакIуэ Жылау Нурбийщ (дунейм
зэрехьжрэ куэд щIакьым, ахьрэт нэху Тхьэм кьрит). Абы кьызе-
ригьэпэща хэкудж гупым сыхыхьауэ щытащ 7-нэ классым сыщIэсу.
Нурбий район, республикэ зэпеуэхэм дишпэрт, мызэ-мыгIэу абы-
хэм дыщытекIуэрт. 1964 гьэм, Лермонтов Михаил илгэси 150-рэ
щрикьу махуэм ирихьэлIэу, Псыхуабэ кьыщызэрагьэпэщат лите-
ратурнэ гупхэм я зэпеуэ. Сыжажэхэ Хьэсэнбий, Маруз, сэ Пяти-
горск дыкIуэри, абы япэ увьпIэр кьыщытхьауэ щытащ.

**– Уи студент гьащIэм щыщу сыт нэхь гукьинэ щы-
хьуар?**

– Сэ сыщеджа курсым зэчий зыбгьэдэль щIалэ хьэлэмэт
зыбжанэ щIэсащ: Абдокьуэ Iэуес, Бицу Анатолаэ, Гьэунэ Борис,
Сонэ Абдулчэрим, Джэрыджэ Арсен сымэ. Абыхэм уахэсу умыт-
хэн пхузэфIэкIынт? Арати, «Университетская жизнь» газетым си
тхыгьэхэр трезгьадзэу щIэздзащ. Япэ курсым сыщIэсу арат абы
и редактор Журавлев Алексей и кьуэдзэу сыщагьэувам. ЕплIанэ
курс сыхьуа нэужь, газетым и редактор кьалэныр си щцэ кьы-
далгьащ. Ар кьулыкьушхуэт а зэманым – илгэс 22-рэ фIэкIа
уимыныбжьу апхуэдэ IэнатIэ кьуатыныр. Ректор КIэрэф Кьамбо-

лэт хуит сицIат сызыхуей лекцэхэм сыцIэсыну, сызыхуэмейхэр блэзгэкIыну. Газетыр нэкIубгьуэ цIыкIуитI фIэкI хьуртэкьыми, ар нэкIубгьуиплIу шытын хуейуэ университетым и тхьэмадэм деж шыпхызгьэклIащ. Хуэм-хуэмурэ газет цIыкIум адыгэбзи балъкьэрыбзи тездзэу цIэздзащ. УсэклIэ кьезгьажьэри, адэкIэ адыгэ, балъкьэр кьудамэхэм цIэсхэм я IэдакьэцIэкIхэр кьытехуэ хьуащ. КьимыдэкIэ, шIэджыкIакIуэр дзыыхьэдын хьыбар зэхуэмыдэхэр теддзащ. Ауэ нобэ, ди жагьуэ зэрыхьунщи, абы адыгэбзи балъкьэрыбзи тету сицIэркьым.

ЩИКЪУХЪАЩ АДЫГЭР ДУНЕИЖЪЫМ

– Мухьэмэд, хамэ кьэрал шыпсэу адыгэхэм я деж кIуэ льягьуэр япэ дьдэ пхызышахэм уащыщц. Абы сыт шIэдзапIэ хуэхьуар?

– Хамэ шIыналгэ шыпсэу ди лъэпкьэгьухэм я Iуэху зытетым игьащIэ лъандэрэ сышыгьуазэщ жысIэмэ, шIы соупс. Япэ дьдэ абы я хьыбар кьышыIуар 1957 гьэрщ. А илгьэсым Москва щекIуэкIауэ шытащ студентхэмрэ шIалэгьуалэмрэ я дунейпсо фестиваль. ИтIанэ 1957 гьэм ягьэлгьэпIащ Кьэбэрдейр Урысейм зэрыгьухэрэ илгьэс 400 зэрырикьур. Абы шыгьуэ Москва кIуа ди лIыкIуэхэм Сирием кьикIа адыгэ зыбжанэ нэIуасэ кьахуэхьуауэ шытащ. Сэ, кьащтэмэ, мы хьыбарыр шызэхэсхар 1965 гьэрщ. Япэ курсым сыцIэсу Тыркум кьикIри письмо кьэкIуащ, «Адэжь шIыналгэм адыгэ фисыжмэ, ди Iуэху зыгет кьэфшIэну фыхуеймэ, дьзэхуэзвгьатхэ» – жиIэу иту. Кьэзытхар Абазэхэ Ибрэхьимт, абы и адэшхуэр 1904 гьэм ХьэщIей иIэпхьукIат. Ибрэхьим адрес тIоцIырыпшIцI кьигьэхьри, ди университетым и адыгэ кьудамэм щеджэхэм, ди лъэпкьым теухуауэ гууз-лыуз зиIэхэм яхуэдгьуэпащ.

1969 гьэм си хьуэпсапIэр кьызэхьулащ – гупышхуэ дыхьуу Сириемрэ Ливанымрэ дыкIуащ, КIасэ Чэмал ди пашэу. Дэ тIцIыгьут Адьгейм шыщ усакIуэ цIэрыIуэ МэшбащIэ Исхьэкь, шIэныгьэлI ХьэдэгьэлI Аскэр, драматург Шхьэпльокьуэ Хьисэ сымэ. Хьисэ зауэм лIыхьужьу хэтат. ИтIанэ Шарлоттэ – Лиссе теухуауэ япэу пьесэ зытхар арат. Апхуэдэу дэ кьытхэтт Цагьуэ Нурий и кьуэ Хьэбыж. Сирием абы и адэ кьуэш шыпсэууэ кьыщIэкIащ...

ИлгьэситI дэIри, КхьуэIуфэ Хьэчимрэ Шцомахуэ СултIанрэ срагьусэу Тыркум сышыIащ. А кьэралым шыпсэу адыгэхэм я деж япэ дьдэ кIуар дэрат. Ди кхьухьлгьатэр Истамбылат кьыщытIысари, дэ тIцIыгьу урыс гупыр япэ идгьэклIащ. Дэ иужь зыкьидгьэнащ, «дыкьэмыкIуауэ едгьэгугьэнщ, тIэкIу дгьэгүзэвэнщ», жытIэри. Сытми, кхьухьлгьатэм дыкьикIрэ дыплгьэмэ, таможнэм и шхьэм дэ кьытпэпльэу цIыху 50 хуэдиз тетт. Абазэ Ибрэхьим сурэткIэ сыкьыцIыхурти, «Мухьэмэд!» жери, ину кьэджащ. Илгьэс куэдкIэ

зэрымылгэгуа зэкьуэшхэр зэлуцIэжам хуэдэу дызэрызехэрт, блэжI-кьыблэжIыжхэри ди гьусэхэри, кьэхьуар кьагурымылуащэу, кьыдэпльырт...

Арати, абы щыгьуэ Тырку щIыналгэм и зэхуэдитIыр автобускIэ кьызэхэтIухьащ. А лгэхьэнэрауэ убж хьунуц Тыркум щыпсэу адыгэхэм я гур ди дежкIэ кьэггэза щыхьуар. Абы и пэкIэ тэрэзу ящIэртэкьым ди хьыбар.

– Абы и ужькIэ куэдрэ укIуащ ди лгэпкьэггьухэр щыпсэу кьэралхэм. Хэхэс адыгэхэм я псэукIэм теухуауи тхыггэ хьэлэмэт куэд уи Iэдакьэ кьыщIэкIащ, псом хуэмыдэу нэхьапэм псэуа адыгэлI цIэрылуэхэм ятеухуауэ.

– Сэ мызэ-мыгIэу ськIуащ адыгэ щыпсэу кьэралхэм, ди хэкуэггьухэри ди деж кьэкIуащ. ДяпэкIи ди зэпыщIэныггэхэр нэхьри гьэбыдэн хуейщ. Арыншэуи хьунукьым – адыгэу дунейм тетым щыцу цIыхуи 10 кьэсыхункIэ 9-р хамэ кьэрал щискIэ, ахэр гульытэншэу кьэдгьэнэныр кьемызэггьыц. ИтIанэ дэ тцIэн хуейщ ди тхыдэр. Ди щIэблэр абы щыгьуазэу, иригушхуэу кьэдгьэтэджыну ди кьалэнц.

Пэжщ, хамэ щIыналгэхэм ис адыгэхэм ятеухуауэ сэри зыкьом кьыдэзгьэкIащ, нэгьуэщIэхэми ятхащ, ауэ а псори мащIэу кьызолыгтэ. Абы теухуа лэжыггьэр балл гуэркIэ кьэслыгтэмэ, нобэр кьыздэсым сэ езым зыхуэзгьэувыжыр 3-щ. Ди насыпги, диIэщ нэгьуэщI кьэралхэм щыпсэу адыгэхэм ятеухуауэ икьукIэ лэжыггэ цхьэнэ зэфIэзыггэкIа. Зи гугьу сщIыр КхьуэIуфэ Хьэчимщ. Абы кьыдиггэкIа «Вечные странники» жыхуиIэ тхылыгьым уасэ иIэкьым. ИкьукIэ гуггэзаггэу, гьэщIэггьуэну, зэггэкIуауэ Хьэчим итхьжащ адыгэ хэхэсхэм я псэукIэр зыхуэдэр. ЕтIуанэ тхылыгьыр еггэхьэзырри, ар кьыщыдэкIыным кьытхуэмыггэсу дышоплгэ.

– Уи цхьэ ущытхьужыну кьыумыггэкIлуу аращ, армыхьумэ хамэ щIыпIэ щыпсэу адыгэхэм ятеухуауэ уэ зэфIэбггэкIар мащIэкьым. «Адыгэ псалгэм» и напэкIуэцIэхэм щIэмыггэу кьытыбодзэ Мысырым, Сирием, Тыркум, Иорданием, Израилым икIи нэгьуэщI кьэралхэм щыпсэу адыгэлI политик, дзезешэ, тхакIуэ, спортсмен цIэрылуэхэм ятеухуа тхыггэхэр, сурэт гьуэтыггьуейхэр.

– Дэ ашхуэдэ цIыху гьуэзэджэхэр кьызэрытхэкIам дригушхуэн хуейщ. Абыхэм я гьащIэр нобэрей щIалэггьуалэм, адыгэ псом я дежкIи цапхгэ хьэлэмэтщ. Дэнэ щIыпIэ дыщыпсэуми, дызэрыщIэн, дызэрылыгьтэн хуейщ. Ауэ хамэ кьэралхэм щыпсэу ди лгэпкьэггьухэм я луэхум сыщегупсыскIэ, си гур иригузавэу щыIэщ зы луэхугьуэ. НетIэ кьыхэзггэащ: адыгэу дунейм тетым ящыцу пщIы кьэсыхункIэ бгьур щыпсэур хамэ щIыпIэщ. Ди жагьуэ зэрыхьунци, ахэр зыхэс лгэпкьэхэм хуэм-хуэмурэ яхошыпсыхьыж. Зы илгэс

тIоцI-щэцI хуэдиз дэклмэ, адыгэбзэр зыщIэж щымыIэу кьэнэнкIэ пынагьуэщ. Мис ар гүзэвэгьуэщ. Абы уи гур иримыузынкIэ Iэмал иIэкьым. Апхуэдэ кьэмыхьун щхьэкIэ щIапхьэхэм дегупсысащ, хэIышIэу зэкIэ кьэдгьуэтаращи, а кьэралхэм щылажьэ Адыгэ Хасэхэм ди щIэблэр щрагьаджэ. А Iуэхум хуэфашцэ гульытэ хуэтщIу, а лэжьыгьэр нэхьри щIэдмыгьэхуабжьэу хьунукьым.

ДИ ГАЗЕТЫМ И НОБЭР

– Уэрэд жыIэныр уи щIасэми, сурэтыщI ухьуну ущIэхьуэпсу щытами, а тIури IэщIагьэ пхуэхьуакьым – журналист, публицист, тхакIуэ ухьуащ...

– Абы кьежьапIэ хуэхьуар кьэсIуэтэжынщ. Ебланэ классым дыщIэсу, колхоз губгьуэм нартыхудэч дагьэкIуат. Ди гупым я лэжьэкIэм теухуауэ сатыр тIоцIырышщI хуэдиз стхьри, Бахьсэн район газетым кьытрадзащ. ИтIанэ курыт еджапIэм щекIуэкIа нэгьуэщI Iуэхугьуэ гуэрэм сытетхьхьри, ари абы кьытехуащ. Апхуэдэу сыдихьэхри, икIэм-икIэжым IэщIагьэ схуэхьуащ. «Университетская жизнь» газетым и ужькIэ, сэ нэгьуэщI IэнатIэ зыбжанэм сыщыIащ – «Советская молодежь», «Горянка» газетхэм, «Эльбрус» тхыль тедзапIэм сыщылэжьащ, газет, журнал кьыдэзыгьэкI Кьэбэрдей-Балъкьэр тедзапIэм и унафэщIуи сыщытащ. 1997 гьэ лъандэрэ «Адыгэ псалъэм» и редактор нэхьыщхьэу солажьэ.

Мыбы сыкьагьэкIуэну мурад шащIам щыгьуэ, Правительством щыщ кьулыкьушIэшхуэ гуэр кьызэушщIат: «Сыт щIэуэ газетым хэплъхьэнур?» – жиIэри. «Псом япэрауэ, газетым адыгэмэ щыуэ сщIынуш», – жысIащ.

Газетым и зэхуэдитIыр адыгэм кьылгысын хуейщ – сэ жыхуэсIэр лъэкь тхыдэм, щэнхабзэм, гьуадажэм, IуэрыIуатэм, нэгьуэщI Iуэхугьуэхэми ятеухуа тхыгьэу щыгыпхьэщ. Андрей – ар кьыдэзыгьэкI Парламентымрэ Правительствэмрэ я IуэхушIафэхэм яхухэтх тхыгьэхэм.

«Адыгэ псалъэм» тетын хуейр мэкьумэш IэнатIэмрэ нобэ мылэжьэж промышленностымрэ я IуэхушIафэхэм я закьуэкьым. Абыхэми яхуэфашцэ газет напэкIуэцIхэм щахухыдох. Арыншауэ хьунукьым, ауэ «Адыгэ псалъэм» цIыхухэм махуэ кьэс кьыццагьуэтын хуейщ яфIэгьэщIэгьуэну зэджен.

Газетым сыкьызэрыкIуэрэ дытетщ Кьэзанокьуэ Жэбагы и ущие псалъэхэм: «ФифI фымыгьэпуд, фи Iей фымыгьэпщIкIу» жыхуиIэхэм. Си кьалэну собж дэтхэнэ дифIри згьэлэпIэну. Ди Iейри згьэпщIкIуну сыхэткьым. Утыку кьиплъхьэ мыхьун ныкьусаныгьы щыIэщ, ауэ лъэкьым зэран кьытхуэхьу псори сэтей кьэщIыпхьэщ. Ар щIэтхьумэмэ, ди щхьэ кьэдгьэщIэжу аращ.

– Мухьэмэд, «Адыгэ псалъэр» адрей газетхэм ебгьапщэ-

мэ, дауэ хьуну? СыткIэ ефIэкIрэ, сыткIэ ефэгьуэкIрэ?

– Абы тепсэлъыхьын хуейр сэракъым. ИЦэджыкIакIуэхэрщ. Ауэ апхуэдэ уищIэ кыищызэфтакIэ, зэрысхузэфIэкIкIэ жэуап естынщ. «Адыгэ макъым» (Мейкьуапэ), «Черкес хэкум» (Черкесск) ебгьапщэмэ, тIэкIу дызыщытхьужынщи, япэ дитщ. Ди кьуэш адыгейхэри шэрджэсхэри апхуэдэу йогупсыс. Урысейм кыищызэдкI газетхэм я гугьу шцIымэ, «Комсомольская правда» газетым и гьэпсыкIэр, и макетыр сигу прохь, ауэ тет тхыгьэхэм теухуауэ ар схужыIэнукъым. Уи бын ебгьэджену уукIытэу хьэдэгьуэдахэ куэд традзэ. Сэ нэхь сигу ирихьыр «Труд» газетырщ.

– Уэ газетым и щэху псори кьэпщIауэ жышIэфыну? КъимыдэкIэ, «Адыгэ псалъэр» здынэсын хуей гьунапкъэм нэсауэ кьэпльытэрэ?

– ИлъэсищэкIэ ушцылажьэми, газетым и щэху псори кыищхуэщIэнукъым. Ар зы. ЕтIуанэрауэ, «Адыгэ псалъэр» здынэсын хуей лъагашIэм нэсауэ, адэкIэ ебгьэфIэкIуэж мыхьуну жышIэныр тэмэкъым. Абы тет тхыгьэ псомкIи сыщымыарэзыи кьыхохуэ. Дэ дызэрыхуейм, дызэрыщIэхьуэпсым хуэдэу газетыр хьун шцхьэкIэ, журналист Iэзэхэу Кьэрмокьуэ Хьэмид, Тхьэмокьуэ Барэсбий, Ширдий Маринэ, Шал Мухьэмэд, Жыласэ Маритэ сымэ хуэдэу уигури уи псэри етауэ утелэжьэн хуейщ абы. Ауэ зы лъэныкьуэкIи гьэщIэгьуэн хьуну кыищIэкIынтэкъым, ди лэжьакIуэ псоми зы хьэтI яIамэ. Ди корреспондентхэм ятх псори мэхьу схужыIэнукъым. Абы кьыхэкIыу журналистхэм ягьэхьэзыра тхыгьэхэм доджэж сэри, си кьуэдзэхэри.

Дауэ щымытми, дыхуицIокьуэ шцIэджыкIакIуэхэр кьызэрыдэтхьэхыным. Дэтхэнэ ныбжьми яхуэгьэза напэкIуэщI шцхьэхуэхэр мазэ кьэс кьыдыдогьэкI. Псалъэм папщIэ, сабийхэм, япэ классхэм шцIэсхэм шцхьэкIэ – «ЦIыкIураш», ныбжьыщIэхэм ятеухуащ «ИЦалэгьуэ» напэкIуэщIыр, зи ныбжь хэкIуэтахэм яхуэгьэзащ «Жьыищхэ махуэр», «Уней лъапсэр» – хадэ зиIэхэм, «Шыхульагьуэ» кьыдэкIыгьуэм псори дэзыхьэхын тхыгьэхэр тету догьэхьэзыр. КIэщIу жышIэмэ, дэ дызыхуицIэкьур зыщ – цIыхур зэджен, дэзыхьэхын газет кьыдэгьэкIынырщ, адыгэбзэм и дахагьэр, и кьулеягьэр шцIэджыкIакIуэхэм я деж нэхьэсынырщ.

Фэри гу зэрылбыфтагьэнщи, ягу ирихь-иримыхьми, ядэ-ямыдэми нужь илъэсхэм ди бзэм псалъэ куэд хэдгьэхьэжащ. Ахэр 300 хуэдиз мэхьу. Урысыбзэм, нэгьуэщIыбзэм кьахэтхыу зэддзэкIаи, псалъэм и куищIэм тетщIыхьаи хэтщ. Фолъагьу: мазэщIэхэри адыгэбзэкIэ тыдодзэ. Нобэ ди анэдэлъхубзэм машIэ хэт нэхь зэгьэкIуауэ, и мыхьэнэр нэхь шэрыуэу кьыупсэль хьуну? Псалъэм папщIэ, «социалистическэ революцэ» шцIыжышIэнур сыт? Ар ди бзэм нэхь езэгьрабгьуу кьибгьэтIасэ шцхьэ мыхьурэ?

ЖЭНЭТЫМРЭ ЖЫХЬЭНМЭМРЭ

– Уэ, Мухьэмэд, мызэ-мытлэу ущылащ адыгэхэр щыпсэу хамэ кьэралхэм. Абыхэм я кьуажэхэмрэ дыдейхэмрэ зэбгьапщэмэ, сыт жыплэ хьунур?

– Иджыблагьэ телевиденэмклэ кьэдгьэлъэгьуэжащ Израилым щыщ Рихьэние адыгэ жылэ цыкIум щытетха фильмыр. Адыгэ кьуажитI кьудей щылэу арац а кьэралми, я псэукIэр зыхуэдэм фIуэ сыщыгьуазэщ. Тхуэней сыщылащ. Абыхэм я псэукIэр плъэгьуа нэужь, япэ дыдэу узэгупсысырац: я цхьэм пцIэ хуацIыж. Кьабзэльабзэу мэпсэу. Зы уэрам ялэкьым асфальт е мрамор темылъу. Зы лъэс лъагьуэ плъагьунукьым апхуэмыдэу. Я Iэщыр уэрамым кьыдагьэхьэркьым. Дауи, дэ дыщыпсэу цIыналъэмрэ абырэ зэбгьапщэмэ, шурэ лъэсрэ я зэхуакунц. Ауэ ахэр щыпсэу жыхьэнмэр жэнэт ящIын яхузэфIэкIащ, дэ дыщыпсэу щIыпIэ гьуээзэджэр – жэнэтым хуагьадэр – жыхьэнмэ тцIащ. ТIэкIу дегугьуу, кьытфIэлэуэхуу щытамэ, апхуэдэ псэукIэтэкьым дэ диIэнур.

– Укьуажэ унафэщIу щытамэ, дауи, зэхьуэкIыныгьэ зыкьом абы щэбгьэкIуэкIыну кьыщIэкIынт...

– Ди нобэрей кьуажэхэм я щытыкIэр фэри фолъагьу. Бжыхьэ, щIымахуэ уэтIпсытIым деж ди гьуэгухэр зэрыхьур-щэ?! Уи лъакьуащхьэм кьэсу ятIэм ухэсмэ, абы щыгьуэ унафэщII мыхьэнэншэу арац. Гьуэгурац иджыпсту зэлүзэнэщыгьэм и лъагагьлъахьшагьым и пцIалъэр кьызэралъытэри, ди кьуажэ гьуэгухэр узижагьуэнц. Кьэралыр кьыбдэмыIэпыкьуу соцIри, нэгьуэщI хэкIыпIэ щымылэу ара? КIуэ, кьулейсыз закьуэтIакьуэхэм я гугьу умышIи, тумэнищII кьозымытыфын унагьуэ куэд иджыпсту кьуажэм дэскьым. Си фIэщ мэхьу апхуэдэ IуэхуфIым папцIэ жылэдэсхэр я мылькум зэрыщымысхьынур.

Девгьэпльыт ЩэнхабзэмкIэ ди унэхэми. ПсэупIэ бгынэжа фIэкI зэрыпщIэн щыIэкьым, ущIыхьэну ущымэхьашэу. Псори апхуэдэщ жысIэркьым, ауэ нэхьыбэм я щытыкIэр хьэдэгьуэдахэщ. Абы кьегьэлъагьуэ адыгэм куэд зэрытфIэкIуэдар. Нэхьанэм хабзэ, гьэсэнныгьэ я лъэныкьуэкIэ кьуажэхэм дэлъахэм ящыцу, уригушхуэну, уи цхьэр лъагэу узыгьэлъагьужыну узыщрихьэлIэр мащIэщ. Ар псори кьыщэжьэр кьуажэ унафэщIым дежц.

Хьэмэрэ, девгьэпльыт ди нэхьыжьхэм хабзэ-бзыпхьэр зэрызэрахьэм. И ныбжыыр хэкIуэтами, и жьакIэр уэсым хуэдэу тхьуами, гуп хэтIысхьэнурэ нэхьыщIэм ирифым хуэдэу тIу ирифынуц. Апхуэдэ щапхьэ щIэблэр зэрагьасэр? Девгьэпльыт шэшэнхэм. Ахэр хабзэкIэ кьыдэфIэкIыу зэи щытакьым, ауэ абы я нэхьыжьым илъэс 60-м цхьэдэха нэужь, фадэ зылуилъхьэркьым. Ефэмэ, зыхэт тей-

пым кыыхахунуц, пцIэи ццхэи имыIэжу кьэнэнущ.

Сэ сызэреплтымкIэ, нобэ адыгэ кьуажэ кьэсыху нэхьыжьхэм я хасэ (совет) цыIэн хуейц. Абы ищI унафэм цIыхубзри, цIалэгьуалэри, псори фIэлIыкIыу. Кьуажэм сыт хуэдэ Iуэху дэльми, а хасэм унафэ трицIыхьу. Апхуэдэ гуэр дымыцIмэ, лъэпкьыр кIуэдынуц. Иджыблагьэ дыуэцI сыщыIащ Д жылахьстэнейм цыщ кьуажэ гуэрым. Цыху миниц фIэкI зыдэмыс жылэм а махуэм цIыхуиплI зэуэ цIилъхьащ. А плIым цыщу и ажалкIэ дунейм ехыжар илъэс 80 зи ныбжь лIыжь закьуэрц. Зыр машинэм иукIащ, адрес тIур аркьэ мытэрэз ефэри игьэлIащ. Апхуэдэурэ екIуэкIмэ, ди кьуажэхэр зыхуэкIуэнур хэти кьыгурыIуэу кьыщIэкIынц.

ИтIанэ мыпхуэдэ Iуэхугьуэ кьыхэслъхьэнт, сыкьуажэ тхьэмадэу цытамэ. Иджыпсту кьуажэхэм дэсыжкьым гьуцI куэбжэ зимыIэ. Абыхэм псоми лъэпкь дамыгьэхэр трезгьэдзэнт. ЗыхузэфIэкIым куэбжэм хезгьэщIыхьынт, зыхузэфIэмыкIым лэчкIэ трезгьэтхэнт. НыбжьыщIэр еджапIэм щыкIуэкIэ е кьыщикIыжкIэ абыхэм еплъынуц. «Мор Кьардэнхэ я дамыгьэщ, мыдрейр Щоджэнхэ яйц», – жимыIэнкIэ Iэмал иIэкьым. Апхуэдэурэ лъэпкь дамыгьэхэр зрагьэщIэжынуц. Ар Iуэху жьгьейуэ кьыфщремыхьу. Абы мыхьэнэшхуэ иIэу, цIэблэр адыгэ Iуэхум езыпалIэ кьару хэлъу кьызолъытэ.

УИ НЫБЖЬЫМ УЦЫЩЦТЭЖУ УПСЭУ ХЪУНУКЪЫМ

– А псом и закьуэ узэгупсысын хуейр, адыгэбзэ кьудейр ди кьуажэхэм кьабзэу цыIужыркьым...

– Ар нэхь гукьеуэшхуэ дыдэу сиIэхэм ящыц зыщ. Пэжц, нобэ кьуажэм дэсым и адыгэбзэр ныкьуэ хьуащ. Кьалэдэсхэм я гугьу умыщIыххэ. Псалъэм ццхьэкIэ, Налшык цыпсэухэм ящыщу ди деж зыгуэр лэжьапIэ кьэувауэ сцIэжыркьым.

Анэдэльхубзэр цIыхухэм зэраIэщIэхужым дигьэпIейтейри, илъэсибл и пэкIэ кьызэдгьэпэщауэ идогьэкIуэкI «Си бзэ – си псэ, си дуней» жыхуиIэ зэпеуэр. Ди цIэблэр анэдэльхубзэм дедгьэхьэхыну, кьедгьэщцтэжыну арац абы кьалэну хуэдгьэувари, хьарзынэу кьэхьулIэу жьпIэ хьунуц. Анэдэльхубзэм уримыпсалъэмэ, ар зумыпсэсыжмэ, абы цыгьуэ умыадыгэу арац – ар дэтхэнэми гурэ псэкIэ зыхищIапхьэщ.

– Мухьэмэд, хамэ кьэралхэр псэупIэ зыхуэхьуа адыгэхэм ятеухуа тхыгьэ хьэлэмэт куэд уи Iэдакьэ кьыщIэкIащ. «Адыгэ псалъэм» и редактор нэхьыщхьэу улажьэу, Кьэбэрддей Адыгэ Хасэм и тхьэмадэ кьалэныр уи пцэ дэльу апхуэди-зым узэрыхунэсыр гьэщIэгьуэнц. А псори зэщIэкьуэжауэ

зы тхылъышхуэу кьыдэбгъэкIыным уегупсысакъэ? ДяпэкIэ уи мурадхэми я гугъу кьытхуэщIыг.

– Илгъэсибгъу мэхъу апхуэдэ тхылъым сызэрелэжрэ. Фи фIэщ зэрыхъун, и кIэм нэзгъэсыну сыхуэщIэмыхъэ. Iуэху зэхуэмыдэкIэ, я нэхъ мащIэрамэ, махуэм цIыху тIощI ныщIохъэ си деж. А псоми кьыщIэкIуар яхузэфIэбгъэкIын хуейщ... Дауэ щытми, тхылъыр хуэм-хуэмурэ и кIэм нэзгъэблэгъащ. «Адыгэхэр» – аращ абы зэреджэр. Ар бзитхукIэ кьыдэкIынущ: адыгэбзэкIэ, урысыбзэкIэ, хамэ кьэрал щыпсэхэм адыгэр дызыхуэдэр, ди тхыдэр ящIэн цхъэкIэ хьэрыпыбзэкIэ, тыркубзэкIэ, инджылызыбзэкIэ. Абы итынухэм я гугъу щIымэ, тхылъеджэм абы кьыщигъуэтынущ Иорданием, Тыркум, Сирием, США-м, Голландием, Израилым, Германием щыпсэу адыгэхэм я хъыбар, я псэукIэ, я ансамблхэм, я артист, сурэтыщI, политик, дзезешэ цIэрыIуэхэм ятеухуа тхыгъэхэр. КъымыдэкIэ, сурэту миным нэс итынущ. Иджыпсту щIэджыкIакIуэр тхыгъэ гъущэкIэ «итхьэлэ» хъунукъым. Сурэт гъэщIэгъуэнхэр итмэ, дэтхэнэ тхылъри нэхъ «гъэткIугъуафIэ» мэхъу.

Апхуэдэу си мурадщ сурэт зэхуэсхьэсахэм я еплъыныгъэ Мейкьуапэ щезгъэкIуэкIыну. Налшык цэ щызгъэлъэгъуащ ар, Черкесск зэ снащ. КъызэхъулIэмэ, а еплъыныгъэм шапсыгъхэри абхъазхэри хэзнынукъым, Москва дэт ди постпредствэми нэспэсынущ. Ауэ а псор зэбгъэхъулIэн папщIэ мылкъу ухуейщ. Сэ сурэт, документ гъэщIэгъуэн куэд зэхуэсхьэсащ хамэ кьэрал адыгэхэм ятеухуауэ. Ахэр си унэ щIэлъкIэ цIыхум ялъагъунукъым. Iэмал имыIэу музей дыхуейщ ар щахъумэну. Ди лъэпкъ музейм 1994 гъэм пэш кьыщызатати, «зыгуэрхэм ядэркъым» жари слыхыжащ. Ар Iуэху хъуркъым. Сэ сызэрегупсысымкIэ, дэтхэнэ зы цIыхури и хэкум хуэлэжьэну и кьалэнщ: IуэхутхьэбзащIэри, унафэщIри, журналистри – цхъэж хузэфIэкIкIэ лъэпкъ Iуэхум хэувапхъэщ. Адыгэ хэку уцискIэ, абы фIыгъуэ кьихъуэным ухуэлэжьэн хуейщ, армыхъумэ, «адыгэм теухуауэ мыр злэжьмэ ядэну пIэрэ?» жыпIэу уи ныбжьым ущыщтэжу упсэу хъунукъым.

– АпхуэдизкIэ Iуэху куэдыщэ уи щцэм дэлъщи, уогупсыс: ярэби, мы лIым зыщигъэпсэхур сыт щыгъуэу пIэрэ жыпIэу...

– Пэжым фыхуеймэ, щэбэти тхьэмахуи сиIэкъым. Зыщызгъэпсэхур си пхъурылгъу цIыкIуитIыр сыщигъусэм дежщ. ЗакъуэтIакъуэххэщ махуэ псо яхухэсхыну щысхузэфIэкIыр. Иужьрей илгъэсиблым сыкIуакъым санатори, зыгъэпсэхуакIуи, лэжьыгъэ IуэхукIэ хамэ кьэрал сызэрыщыIам и гугъу умыщIмэ. Ауэ лэжьыгъэр си щцэм къос жысIэу си цхъэм мыгъуагъэ хуэсхьыжыркъым. Сумыгъэлажьэмэ, тезыр кьыстеплъхъауэ аращ.

– Уцалгъуа уи жылэжьым щIэх-щIэхыгурэ укIуэжынуи

зэман бгъуэт кыщIэкIынкъым.

– Сыщыхуей дыдэм сымыкIуэжыфми, абы зэман кыыхуэз-мыгъуэтын слъэкIкъым. Зейкъуэ си адэри, си шыпхъуитIи, абыхэм я бынхэри дэсщ. Нобэми сигу кьоуэ ди адэр си унэм кызыэрысхуэмыкIуэр. Идэркъым, «сэ абы сыщыпсэуфынукъым», жеIэри. СыкIуэжыхуи мыдэ хамэ къэрал жыжкэ куэдрэ сыщыIауэ, Iэджэ щIауэ ди жылэм сьдэмыхъэжам хуэдэущ кызыэрысщыхъур – си гур пIейтейуэ, абы щыгъуэми, си псэм IэфIыгъэ гуэр кыщыу-шауэ сьдохъэж. Куэд щIауэ сьдэмысыжми, ди къуажэм и гъурри и цIынэри сощIэ, Iуэхушхуэ гуэр щекIуэкIыуи, Iэмал зэриIэкIэ, зы-хэзгъэныркъым.

– Зы ущIэ уэтгъжынут. Адыгэм тхьдэжъ, тхьдэ къулей диIэщ. Ауэ дьапэкIэ сыт дэ кыитпэплъэр? XXI лIэщIыгъуэм сыту пIэрэ ди лъэпкъым кыыхуихьынур?

– Абы сыщегупсыскIэ, си гур кьогузэвыкI. Еджагъэшхуэхэм зэратхымкIэ, бзэ зэмылIэужыгъуэу миних щыIэщи, абы щыщу илъэс къэс дунейм токIуэдыкIыж тIощIыр. Адыгэр а бжыгъэм дыхэхуэмэ-щэ? Республикэм нобэ щопсэу адыгэу мин 490-рэ. Абы щыщу «Адыгэ псалъэр» кызыIэрыхъэр мин 11 ирикъуркъым. Ради-ор къуажэхэм нэсыжыркъым, телевиденэри куэдым ялъэIэсыркъым. Нэсми, адыгэбзэу абы кыитыр мащIэ дыдэщ. Апхуэдэу фIэкI ди бзэм щIэ хуэдмыщIыжмэ, сыт дьапэкIэ дызыхуэкIуэнур?

Ди лъэпкъым езым и программэ, и лъэпкъ гупсысэ иIэжын хуейщ. А гупсысэм и лъабжъуэу щытын хуейри бзэр хъумэнырщ. Бзэр кIуэдмэ, лъэпкъри кIуэдащ. Аращ дэ нобэ псом япэу дызэгуп-сысыпхъэр. Ар нобэ Iэпэдэгъэлэл тIщIымэ, иужькIэ ди IэфракIэм дылъэIэсыжынкъым.

Хэку тхьэмадэми куэд елбытащ. Къэбэрдей-Балъкъэрым и Президент Къанокъуэ Арсен и ныбжькIэ щIалэщ. И мылькур и акъылакIэ, и жанагъкIэ зэригъэпэщыжауэ къабзэщ. Iулъхъэм и бийуэ, цIыхухэм я псэукIэр иригъэфIэкIуэнущ зэрытIэри, абы зыщIэгъэкъуэн хуейщ. Лъэпкъыбзэхэм ятеухуауэ абы зыгуэр къри-хъэжъэмэ, дэри тлъэкIымкIэ дыдэIэпыкъунщ. Сыти жыIи, илъэс минитху хъуауэ дунейпсо утыкум ит адыгэр нобэ дызэрыува вакъэ зэвым хуэдэ зэи дитакъым, бзэм теухуауэ нобэ кыиткIэщIэзэрыхъа гузэвэгъуэм хуэдэ зэи дыхэтакъым. Ауэ Алыхъым жимыIэкIэ илъэс къэс дунейм текIуэдыкIыж а бзэ тIощIым ди анэдэлъхубзэр зэгуэр яхэхуэну.

ЕнсIахэр **ХЪЭIУПЩЫ МуIэдрэ МЫЗ Ахьмэдрэщ.**

Къэбэрдей-Балъкъэр радиом щекIуэкIа зэпсIэныгъэщ.

2006 гъэ, гъатхэтэ мазэ.

ХЬЭФЫЦIЭ Мухьэмэд

ПСЭМ И ДЖЭ МАКЪ

ТхакIуэ цIэрыIуэ Лохвицкий Михаил (Аджыкьу Джэрий)

Адыгэ лъэпкъым кыхэкIа, илхэс 31-рэ и пэкIэ дунейм ехыжа Лохвицкий Михаил (Аджыкьу Джэрий) Куржым и ТхакIуэхэм я союзым и урыс кьудамэм и унафэщIт. Абы и кьалэмыр хуэлажьэрт зэныбжьэ-гьугтэр гьэбыдэным, лъэпкъ зэмылIэужьыгьуэхэм кьахэкIа цIыхухэм я гьашIэр, я дуней еплыкIэр кьэгьэлыгьуэным. Аджыкьур тетхы-хьаш адыги, куржыи, урыси, румыни, мэжэри...

Аджыкьум и тхыльхэм, ди дежи нэгьуэщI кьэралхэми дунейм кышытехьахэм, цIыхухэр дахьэхуы йоджэ. Кьэбгьэлыгьуэмэ, Польшэмрэ Венгриемрэ кышыдэкIащ абы и роман «ЯмыцIыху» жыхуи-Iэр, Хэку зауэшхуэм теухуар. Лыхьхэм, инджылызхэм, испанхэм, чеххэм я бзэхэмкIэ зэрадэкIащ тхакIуэм и рассказ нэхьыфIхэр.

Революционер цIэрыIуэ Кецховели Ладо и гьашIэмрэ и кьекIуэкIыкIамрэ теухуащ Лохвицкэм и «Метехи фоч шыуащ» романыр (1973 гьэ). ЦIыхухэр куэдэ кызырыщIэушщIэм кыхэкIыу зыбжанэрэ кыдагьэкIащ адыгэ тхыдэм теухуауэ Аджыкьум итха повестыр – «Уафэгьуагьуэ макьыр». Лъэпкъхэм я зэныбжьэгьугьэм и университету Лумумбэ Патрис и цIэр зезыхьэр кьэзыуха, Сирием шыщ адыгэ бзылхугьэ Дэбжэн Динэ ар хьэрышыбзэкIэ зэридзэкIри Дамаск кышыдыгьэкIащ. «Аль-Баас» газетым абы теухуа тхыгьэхэр тIэуней тридзащ. ТхакIуэ цIэрыIуэ икIи критик аль-Мысри Маруан итхырт: «Адыгэ тхыдэм тепсэлыхь тхыгьэ хьэрышыбзэкIэ кызырыдэкIар IуэхугьуэфIу зэрыштытыр кьэзгьэлыгьуэкIэрэ, сэ жысIэну сыхуейщ ар псэм лъэлэсу, пэжыгьэшхуэ хэлъу, Iээу тха зэрыхуар».

Иджы дыкьытеувыIэнщ Аджыкьу Джэрий и повестыр зытеу-хуам, абы и мыхьэнэм. ТхакIуэм и макъ егьэлу лэщIыгьуэ блэкIам кьэхьуа гуауэм – Урыс-Кавказ зауэм, истамбылакIуэм я джэрпэдджэжу, абы дерс кыхэхын зэрыхуейр кыдиIуэтылIэу. Лъэпкъым и блэкIам ухуэдэгуу икIи ухуэнэфу ушыт зэрымышьунур кьыдгурегьаIуэ. Абы шыгьуэми егьэлыапIэ цIыхугьэ нэсыр, сыт хуэдэ лъэхьэнэми лъэпкъ зэмылIэужьыгьуэхэм кьахэкIа цIыхухэр зэпэгьунэгьу зыщI акьыл нэхур, захуагьэм и тельхьэ хьуну псэр кьэзыгьэушыр.

«Псэр щэи, напэ кьэщэху» жыхуиIэ псалъэжьыр повестым псалъашхьэ хуэщI хьунуш, сыту жыщIэмэ, аращ тхыльри зытеухуэ-жар: лъэпкъ псом зигьэкIуэдащ, и напэр имыщэн, бийм лъэгущIэтын зримыгьэщIын пащIэ; цIыху минхэм загьэлIащ, я адэжь лъахэр ямыб-гынэн, зыщальхуа щIынальэм емыщIыжын щхьэкIэ...

Кавказ Ищхэрэм ис лъэпкъхэм апхуэдэу щIышхуэ яIыгьтэкьым, яхуземыхьэжын хуэдэу. Ар кыдогьанэри, ерагькIэ ярикьуу арат псэемыблэжу телэжьыхьурэ абы ирипсэун пащIэ. ИкIи телэжьыхь-хэрт я гуащIи я щIэнтIэпси емыблэжу. Я щIынальэри кьэщIэрэщIащ, берычэтыр и тыгьэу, хьугьуэфIыгьуэр и башэу. Абы кьигьэнэпсеяуэ арат урыс пащтыхьыр. Ар, дауи, шыгьуазэтэкьым бгылэ щIыпIэхэр

«дуней жэнэт» шцшыныр кызырыгуэклэ Гуэуу зэрышымытым. Абы занщцэу гу лъитащ паштыхыжыым зэуэну Кавказым кыгъэклуа кызырыгуэклэ мэкьумэшыщцэ Кожевниковым. Абы адыгэхэр зыхуэдэр кызырыгурылуэр офицер Кайсаров Яков мыпхуэдэу ирелуэтылэ: «Зи щхэр лажэ лъэпкъщ. Джабэ нэклухэр, псым имыльэсын хуэдэу, къат-къатурэ кызырагъэбатэр уэзгэлыгъуашэрэт. Мывэшхуэхэр зэхуахэс, ищлагъымклэ кьрахэыхурэ, зэтральхэ, псылушцэ ящц, итланэ псы ежэхым шыщ къаутгыпщри – пшахуэ, мывэклэщхэ сыт жыплэми, хуэгэзыыхыгуэ шыхьхэм шызэтральхэ. Шцыплэр зэтес мэхуж. Иужьклэ тафэм шцыгуль фыщцэ кьрашри абы тракьутэж, сэнми щадзэ».

А щыкэм тегу шыр кызыгъэбатэ адыгэ мэкьумэшыщцэмрэ адыгэхэм ягухэа урыс офицер Кайсаровымрэ «Уафэгъуагуэ макьым» мыпхуэдэу шызопсалэ. Кайсаровым кьелуатэ Бытырбыху къатищу зэтет унэхэр зэрышылэр. Абы и щхэусыгуэр шыр къазэремэщцэкырауэ кызышыхыуа адыгэм кызырыгуэклэу желэ: «Нтлэ, шыр уи машцэмэ, нэгъуэщцэ лэмали кыпхуэгупсысынукьым».

Мэкьумэшыщцэм дэнэ щыщцэнт апхуэдэу зыжрилэм губгъуэ хуитышхуэхэр зи бащэ Урысей уэхыр и лъахэу. Ар зэрегупсысымклэ, паштыхыр, шцы и куэду шытамэ, адыгэхэм яйм елусэнутэкьым...

Хьэклэкхуэклагъэщ зы шцы клапэ щхэклэ лъэпкъ гуэрым иль бгъэжэныр. Паштыхыдзэм лей зэрызэрихэр, гушцэгуэ зэрымилэр хьэкыу зи флэщ хуа офицерыр – ар и псэм хутемыгъахуэу – адыгэхэм ягуохэ.

И лъэпкъми, и кьэралми, и динми епцгыжыныр сыт кызыхэклар? Хеймрэ мысэмрэ зэхигъэклыфу зэрыщытырщ. Пэжщ, а псори занщцэу абы и акьылым нэсакьым, езыми хейльклэ зиуцлэпгыжа нэужыщ кышыгурылуар. Кайсаровым и напэм кыыхуегъээгъыркьым дяпэкли апхуэдэу псэуну – щхэщцэгуэпсыс, хыжыпгыж мэхуэ. Ар егъэгулэз, и псэр хьэзаб хигъэтщ напэм емызэгъ илэжыну ехула зэрыхум. Елагуэ, егъэунэху кызыхэкла лъэпкъым иклагъэ зэрищцэр, езыри абы и джатэхехуэ шыщытклэ, цыхугъэншагъэ хэмылэу зауэм зэрыхэмытыфынур. Ар кышыгурылуэклэ, нэгъуэщцэ хэклыпцэ имыгуэту, зиуклыжыну хуожэ, а игу ирилъхари ищцэну кыщцэклэнт, ауэ адыгэхэм я лъэныкыуэ мэхури, и мурадыр зэрехуэклэж.

Повестыр нэхыбэу зытеухуар Кайсаровым и щхэм кьрыклуа насыпыншагъэрщ. Ауэ абы и закьуэжыым а зауэ гушцэгуэпшэм насыпыншэ ищлар. Лейзехэхэм гушыкы хуищцэри, и щхэр здихын имыщцэу кышыным, Гуэуу мыщхэмыпэ илэжыщ офицер Попов-Азотовым.

Кызыухуэрейхэ дунейр зэрызэлыхар, ар цлаплагъэ зэфээщцу зэрызэхэлыр зэрыхуэмышэчамклэ нэрылагуэ мэхуэ ар зи цыху лэужыгъуэу шытар. Попов-Азотовым гъащцэр лүмпэм ищлащ, зытет дунейм зэрыхуэмыарэзыр абыклэ кыгъэлагуэу. Шцылэм шыгъуи мыращ кыжыэдэкла псалэхэр: «Цлаплагъэщ... Псори цлаплагъэщ».

Кайсаровым а псори нэхэ иужыгуэклэщ кышыгурылуэжар, езыри лей зезыхэхэм зэрашыщыр, зауэ емынэм и зэрилэщцэхэр кышыщцэжар.

Ар и зэхэщыкыым нэзыгъэса Гуэхугуэуэ Попов-Азотовым и кьудыклары, лажэ зимылэ адыгэхэр зэрызэтрауклэри. Зэгуэрым ду-

нейр зыфлэлэфлу шыта адыгэ лъэпкъым бгы зытеуа цыхуу и псэр хэлырт, ар дунейм теклуэдыкыжырт. ИкИи ар зи лэужь залым-хэм адыгэр зэрыклуэдыжыр бэрэбэнауэ макърэ гуфлэгъуэ маршкIэ ягъэлапIэрт.

Кайсаровым зэрыжиIэжымкIэ, адыгэлыр шысхьыншэу зыгъэжа пащтыхь къуэшым зауэр зэриухам и щыхькIэ кызылэуихат хасэшхуэ. «Зэ еплыгъуэкIэ псори бэлыху кызырагъэпэщауэ гуфлэгъуэт, уеп-лыжыпамэ – ар зауэр зэриухам темыхуауэ, шапсыгъэмрэ убыххэмрэ зэрыклуэдыжым и хъэдагъэт».

«Уафэгъуагъуэ макъым» кышыгъэлэгъуаш цыху куэд ажалым зэрызэшлыкьуэр. Ауэ гур зыгъэузыр, цыху щхьэхуэ мыхуу, лъэпкъ псом и клуэдыжыкIар ди нэгу кызырэрыщIигъэхьэрщ.

... Адыгэхэр я хэкум ираху. Иж-ижыж лъандэрэ Кавказым шыпсэуа лъэпкъым хуагъэуаш Тыркум Iэпхуэну, е хухаха щыпIэхэм гуп цыклуурэ зэкIэщIэклауэ хэщIапIэ шащIыну. Абы кыкIырат: лъэпкъыр мэклуэд, ауэ языныкыуэ адыгэхэр яхьумэнуш зыкIи зыхуэмеиж, зыми имыщIысыж хьэпшып гуэру, музейхэм шагъэлагъуэм хуэдэу.

Адыгэхэм арат я натIэ хьунур, къагъэжыIэщIамэ. Араш ахэр щIемьдIуар «Фагъэлагъуэ щыпIэхэм фыIэпхуэ, ар фымыдэрэ – Тыркум фикIыж», – жиIэу урыс пащтыхьым ищIа унафэм. Тыркум икIыжкIи я сэбэп хэльтэкъым, абы шыгъуэт лъапси лъахи ямыIэжу псори шафIэкIуэдыр. Ар адыгэхэм фIы дьдэу къагурылуэрт, ар къыгурылуэрт «урыс пащтыхь пэтIинэми».

Гьэр ящIа аслээн шырым хуэдэу хьарым зраубыдэж е Тыркум Iэпхуэу шэлахьэкIэ зальэхьэж нэхьрэ фIыуэ ялаагъуэ я лъахэм зыщагъэлэжыныр шапсыгъэхэм нэхь къашташ. АдэкIи адыгэхэм я къеклуэжыкIам къегъэлаагъуэ ахэр зищIысу шытар, лыгъэшхуэ зэрахэлъар. «Лэнми лыгъэ хэлыщ» щыжаIэжар езыхэрами ярейуэ, я псэр шатми мыкIуэдыжын щыхькIэ я пщIэр яIэтыфащ. Хэкум хуаIэ фIылаагъуныгъэм и нурыр къашхьэщыташ. Мырат абы теухуауэ а зэманым Маркс Карл итхар: «Адыгэхэм аргуэру урысыдээр хагъэщIаш... Дунейм тет лъэпкъхэ! Абыхэм шапхьэ ятефх, мис апхуэдиз хуэфIокI щхьэхуитыныгъэм нэсу щIэбэн лъэпкъым!»

Хэкум и щхьэхуитыныгъэр ихьумэжу, лыгъэ хэлыу зи псэр зыта цыхум и пщIэр инщ. Мыбдежым зы лыхьужькыым хахуэу кыщIэкIар – лъэпкъ псом и псэр иташ, зэи зыми и щхьэр зэрыхуимыгъэшхьынур игъэналуэу, зыщальхуа щыналъэр нэгъуэщIкIэ зэримыхуэжыныр игъэлаагъуэу. Ар зэрыхуа щыкIэр тхылым мыпхуэдэу ди нэгу щIегъэкI: «Мэз лъапэм пIэ яуфэбгъуауэ хьэдэ гурышэу зэхэлыт адыгэ фащэ зышыгъ цыхухьухэр, цыхубзхэр. Ахэр шылыт зырызу, тIуры-тIу, нэхь зэпэгъунэгъуи, зэпэлэщIи яхэту, хэт гууэщIу, хэт хьэмбылуу, хэти джабэм телуу. Хэти и Iэ-и лъэр зэкIэщIэдзауэ, хэти зызэфIигъэшхьауэ... Апхуэдиз хьэдэ сэ си гъашIэм слээгъуатэкъым». Дыгъэм я гупэр хуэгъэзауэ, къэмышашэу, уардэу дунейм йохыж адыгэхэр. А теплъэгъуэм куэдым урегъэгупсыс икIи апхуэдэ гушхуэныгъэ зыхэла лъэпкъ щхьэхуитым и щхьэм кърыкIуар гущIыхьэ кыпщохуу.

Лохвицкэм ди нэгу щIегъэкI пщылыпIэм нэхьрэ ажалыр нэхь къэзыщтахэм я гъашIэр зэрэат щыкIэр: абыхэм кIий-гуо, гыи-бжэ къахэклакыым – кыыхэщтыкI яхэмыту, зэрахьаш я лыхьужьыгъэр.

Зэман бзаджэм и нэлэтым кыхуэмыгъэша лъэпкъым гъащлэшхуэ, гъащлэ насыпыфлэ хуэфашт.

Адыгэхэм я гуауэри я гуапэри уэрэдкIэ ялуатэу шытащ. Я уэрэдхэр гухэхуэт, пшыналъэхэр удзыхьэхт. Адыгэ хабзэм и гугъу пщIымэ – захуагъэм и пэ иригъэщ шылактым. Зауэм шылуткIи, бгырысхэм, а хабзэр зыщагъэгъушцэу, напэм емызэгъ ящIэртэктым.

Тхылым зы шапхэ къехь. Зэгуэрым гарнизон Iэтащхэ Присыпкинум и фызыр, фочышэхэр кызэрельэлъэхым хуэдэу, быдапIэм дэклат. Ар кызэралъагъуу шIыпIэр кэзыухъуреихьа адыгэхэр, залэтри, ежьэжаш. Гарнизонум и Iэтащхэми хыбар кърагъэщIаш: «Дэ фызхэм дезауэркъым», – жалэри.

Бгырыс куэди, пащтыхьыдзэм шыщу куэди зыхьа Урыс-Кавказ зауэр и кIэм нэблагъэрт. Урысхэр здынэмысауэ зы къуажэ закъуэт къэнэжар. Абы ахэр пэльэщыртэктым, къуршхэм кызэрахъумэм кыхэкIу, ауэ ари яубыдыным къэнэжа шыIэтэктым – кызэраувыхьэр мазэ бжыгъэ хуат. Адыгэхэм хасэ зэхуашэсри, абы унафэ кышщатэ я псэр пытыху я лъахэр яхъумэжыну. Хасэм хэтахэр зэбгрыкIыжырт, къуажэ Iэтащхэм зы мэкъумэшыщIэ кыбгъэдыхьэу кышщыжрилам: «Псори тэмэм хужмэ, сэ сыщIэлъэлунуш псей мэзым адэлукIэ кышщыль сэнтхыр звэну икIи згъэшшэрыну – абдежым мыIэрысей шыхэссэнуш. Сэ хамэ шIыпIэ щагъэкI мыIэрысэ лэужыгъуэ гуэр къэзгъуэташи, щхэ хуэдизу инщ, фоумэ дахи кыкIэрех, ауэ икIи шабэщ цыхубзым хуэдэу. Сэ а хэхэср ди мыIэрысейм дэзгъэкIэнщи, цыхухъум ещхуэ Iэбыдэлъэбыдэу, шIыIэми хуэмыгъэгъузавэу зыкыиужынынщ».

Абы жиIам кыхош адыгэ мэкъумэшыщIэр фIым зэрыщIэхуэпсыр, мамыр гъащIэр зэригъэлапIэр, нэмысымрэ хабзэмрэ Iыгъыным пщIэшхуэ зэрыхуишIыр. «ХабзэмыщIэ емыкIухьщ», – желэ абы. МэкъумэшыщIэм хэкъыу и фIэщ мэхуэ дэтхэнэ лъэпкъри лъэпкъ зыщIыр, ар зыгъэлуахуэр хабзэрауэ. И Iуэху епIыкIэри пэжщ: зи хабзэр зымыIыгъыж лъэпкъыр хэкIуэдэжу хуожьэ. Араш дэтхэнэ бийри лъэпкъ хабзэхэр гъэкIуэдыжыным шIыхуэерышIыр. «Уафэгъуагъуэ макъым» хэльщ а гупсысэр.

А Iуэхур кызэрыгуэкI Iуэхуу зэрышымытыр повестым шыубзыхуаш. Шапсыгъхэм псори зэхуагъадэрт. Зы цыхум адреим захилэтыкIу е зы гуп гуэр бжыпэр иубыдрэ унафэщI хууэ ядэнутэктым. Кайсаровыр абы шытепсэлыхькIэ желэ: «Ди пащтыхьыгъуэм лъэкI кыгъэнактым шапсыгъхэр игъэкIуэдын папщIэ. Апхуэдизу ерыщу а Iуэхум иужь щIитым щхэусыгъуэ Iэджэ иIэнкIэ мэхуэ. Ауэ, псом ящхэу, пащтыхьыгъуэм хуэшэчактым ахэр щхэхуиту зэрыпсэур. Сыту жыпIэмэ, хэзаб хэмыкIу псэу урыс мыжыкъри абыхэм ядэпIэину хуежэнут. Зэрынэрылагъуши, апхуэдэ шапхэр пащтыхь кэралыгъуэм шэуэ кытехуэнкIэ шынагъуэт».

Апсалъэхэм нэрылагъу ящI пащтыхьым Кавказым шригъэкIуэкIа зауэр езы урыс лъэпкъми и бийуэ зэрыштыр.

«Хэт сымэ абы теунэхуахэр?» – жыпIэмэ, абы теунэхуащ фадэ фIэкIа къафIэмылуэхужу зэIыхьа офицерхэр, я унагъуэхэм япэлэщIэу илъэс тIощIрэ тхукIэ кзулыкъу зрагъащIэу шыта урыс сэлэтхэр. Я Iыхьыхэм зэрашIэгупсысым щхээлажэ ищIа урыс сэлэтхэм я дунейр мыгъуэу яхьырт. Я бампIэр нэхь куу ищIырт шIэзауэри шIэдауэри

кьагурымылуэу лы зэрагъажэм, ящыщ куэдым я хьэдэ кьупщхьэхэр хамэ щыщэм кьызэринэм. Зэштегъэуплэу ялэр шагьырти, я гуауэр абыкIэ ягъэундэрашхуэрт.

Кайсаровыр ныбжьэгъу хуоху офицер хьыжьэ Закурдаевым. Япэ зэманым Яков кьыгурылуакьым а капитаным езыр зэрыщымыту зыщыщыр, цыху нэжэгужэу фэ щызытригъауэр. Абы теухуауэ Яков мыращ кьилуэтэжыр: «Чэф игъэтамэ, Закурдаевыр гуитIщхьитI хьурт, зыгуэрым иригузавэу, зыгуэрым иринэщхьейуэ. АдэкIэ сыт хуэдиз иримыфми, нэхъ кьэжанауэ гу лыптэнутэкьым. Ауэ ину дыхьэшхыу, псальэу иригъажьэрт, дэ тIум хуэдэу гъащIэм игъэуна щымылэми ярейуэ, езыми сэри ар ди фIэщ ищын мурадыр илэу».

Зэгуэрым фадэр фIыуэ кьызыпкьрыхьа Закурдаевыр Александр ЕтIуанэм и сурэтым и пашхьэм иувэри кIиящ: «Зи щыхьыр лъагэ паштыхьышхуэ, уэ дзыхъ кьысхуэщIа кхьэр кьызыхуэтыншэщ – мыбы щIалхьэр нэхьыбэ мыхуамэ, нэхъ мащIэ хьуакьым».

Абы и ужькIэ, и нэхэр зэблэплэу, ар кьызэплээкIащ, ещIэкьуауэ Иэнэм бгъэдыхьэри шэнтым тетIысхьащ, и щхьэр шынакьым тригъащIэри кьэгъащ.

Кайсаровым, адреи офицерхэм хуэдэу, шагьыр ефэныр нэрыгъ ищIыркьым. Ар ящыштэкьым «тIум щыгъуэми зы ажалщ сщIэлэри, си ажалыр кьэсыху зэрыхуу гъащIэр схьынщ» жызылэхэм. Яков фIыуэ щыгъуазэт зауэр зыхуэдэми, хуитыныгъэр зищIысми. Араш мыпхуэдэу щыжиIэри: «Сэ сщIэркьым ди гумрэ ди псэмрэ дэ дыхуитыж, а хуитыныгъэр зиIэми демыфыгъуэж дыщыхьунур дапщэщми, апщIондэху сыт хуэдэ зэхуэжIыныгъэ кьэхьунуми...».

«Дэ шэнхабзэрэ щIэныгъэкIэ абыхэм детэнуш», – жыпIэурэ лъэпкь цыкIухэм я лъапсэр бгъэгъуным нэхъ напэншагъи сыт щыIэ! Арат паштыхьми абы и блыгущIэтхэми дунейм шагъэхьыбарыр, адыгэ хэкур шагъэскIэ, шапсыгъхэр, убыххэр, бжьэдыгъухэр, абэзэхэхэр, кIэмыргуейхэр щызэтраукIэкIэ. Зи лъэпкьыр а зэман бэаджэм кIыфIыгъэм, щIэныгъэншагъэм кьыхэзымыгъэкIхэр нэгъуэщI лъэпкьхэм сытыт зэретэфынур?

Абыхэм хуэдэу цыхугъэр зыгъэпудын, ар хэутэн зыщIын кьэгъуэтыгъуейт. «Залымхэр, лыукIхэр дяпэкли дунейм кьытремыхуэ, адыгэхэм я нэгу щIэкIар нэгъуэщIхэм я нэгу щIремыкIыжкIэ», – жиIэу гупсысэ нэху хэльщ зи гугъу тщIы тхыгъэм.

ЖыпIэ хьунуш «Уафэгъуагъуэ макьыр» урысыбзэкIэ ятхауэ щыIэ, тхыдэр кьэзылуэтэж нэхъ тхыгъэфIхэм ящыщ зыуэ.

... Михаил Юрьевич си адэм нэхэрэ зы илъэскIэ нэхьыжыт. Ауэ, ныбжьми емылбытауэ, сэ абы сриныбжьэгъуфIт. Мазэм зэ-тIэу дызэхуэтхэрт, ди гуфIэгъуэ, гукъеуэ зэхуэтIуатэрт. Зы илъэси дэкIыртэкьым дызэхуэмызэу – е Налшык, е Тбилиси, е Москва. Мис абы щыгъуэ адыгэ лъэпкьым и дыгъуасэми, и нобэми, и кьэкIуэнуми и гугъу дымыщIу кьанэртэкьым.

Утетыжкьым нобэ щIыльэм, ди кьуэш щэджащэ, удиIэжкьым, Михаил лъапIэ. Ауэ зы адыгэ псэууэ дунейм тетыху, уэ игу уихункьым!

ХАМЭЩIЫМ ВАГЪУЭХЭР ЦОУЖЬЫХ

Анкара Тьркум и къалашхэ къудейкъым, атIэ мэжджыт ин-хэм ящхэщыт мазэ ныкъуэхэмкIэ уафэгум зыхуэзыIэт щыхьэрщ. Куэд уигу къегьэки а мусльымэн дамыгэм, куэдым урегьэгупсыс вагъуэмрэ мазэ ныкъуэмрэ зэрызэхьэлаам... Си щхэм къищхьэ-рыуа гупсысэр пшагъуэ кIыфI щIыIэу псэм тегъуальхьэу, аргуэру си нэгу къыщIэувану къыщIэкIынт зи гьащIэр хамэщIым щыункIыфIа ди хэкуэгъу нэхьыжхэр, ауэ зытэлайкIэ щыма Айхьан, гуйеин зэрыщIээдзэм гу лъита – псалъемакьыр нэгъуэщыпIэкIэ трилуэнтIэж хьисэпу, къэпсэлъащ:

– Пщыхьэщхэ дахэщ ныщхэбэ, зэкъуэшитI зэхуэзам Алыхьыр къытхуэупса пэлъытэщ.

Пэжу, дахэт пщыхьэщхэр. Анкара и щыгур щымт, уафэгум къаб-зэм щыблэ вагъуэхэр къызэрыщ псы щхээфэ уэмым хуэдэу. Нурыр къыIурихырт мазэ къыщIэклагъащIэми. Вагъуэхэр пщIыпщIырт, я къарукIэ зэрызэхуэмыдэр белджылыуэ. Асыхьэтым уэгум къыIэпыхуа вагъуэ закъуэр, щIым къыхуелэ щIыкIэу къэлъейри, ункIыфIащ. Ар вагъуэиж жыхуалэу дызэрыщIыкIу лъандэрэ зи гугъу къытхуащIырт. Нэхьыжхэм жалэрт цIыху къэс езым и вагъуэ уафэгум щIлэжу, икли ар дунейм щехыжым деж и вагъуэри ижу, ауэ иджыпсту сэ шэс си-хьэфынут ар мыпэжу. Си гупсысэр вагъуэхэм яхэбжьэхуат, Айхьан и псалъэм пээдзыжынIа зэрыхуейр сщыгъупщэжауэ. А дакъыкьэхэм сигу къэкIащ мыр: пэжщ, мы щIыльэм куэд щолIэ, ауэ къызэрымыкIуэу цIыхуфIу, зи гьащIэри зи гуащIэри бэм хуэзыгьэлэжьа цIыху угъурлы-уэ, цIыхушхуэу, ауэ дауэ пхужыIэн апхуэдэм и вагъуэр ижу. Апхуэдэр лIэркъым. Апхуэдэр дунейм ехыжми, кIуэдыркъым, атIэ вагъуэщIэу уэгум къоувэж, алъандэрэ игьэдэха, иIэта щыIугум щхьэузыхь хуищIа и гьащIэр вагъуэм хуэкIуэжауэ.

Дэтхэнэ зы къэралыгъуэми ещхьэ, тьрку уафэми къыщоблэ апхуэдэ вагъуэ куэд. Абыхэм яхэтщ адыгэ вагъуэхэу хамэ уэгум зыщызыIэтахэри.

Лъабжьэ быдэ

Пшапэр зэхуэу цIыхухэр зэгъэжа нэужьы, куэдрэ блэрт Ада-нэ къалэм щыщ унагъуэ гуэрым и зы щхьэгъубжэ. Адэмрэ къуэмрэ яку илъ лъагъуныгъэр нэхьри щIигъэбыдэжырт а тIум егъэлеяуэ музыкэр фIыуэ зэралъагъум. Езэши шхэи Iуэхум къыхэмыхьэу ахэр куэдрэ щысыфынут музыкэм ехьэлIа Iуэхухэм ирипсалъэу, макъа-мэ зэхалъхьэу. «Адэ зэращI къуэ иращIыкI» псалъэжыр нэрылъагъу щыхьуат мы зэадзэкъуэм я деж, ауэ иухатэкъым а тIум гу зэща-хуэну...

Къулыкъу хьарзынэ иIэт адыгэлI Хьуршыд – адэм. Ар мини-стру щылажьэрт сулътан Абдул-Хьэзиз и деж. Хабзэншагъэм-рэ гущIэгъуншагъэмрэ зигу темыхуэхэм ящыщт Хьуршыд. Арауэ къыщIэкIынут щхьэусыгъуэ хуэхьуари, Истамбыл ирагъэбгынэу, Ада-нэ зэрыIэпхуам. Хэхэс гьащIэм и дыджагъыр къанэ щымыIэу абы игьэунэхуащ. Зэхэзехуэн ящIу, тыншыгъуэ кърамыту Хьуршыд и ду-нейр ихьырт, ауэ а псом щхьэкIи къимыгъанэу, абы хузэфIэкIырт и

кьюэр цлэрылуэ зэрыхьуну гьюэгу пэжым тригьэувэн.

Пщыхьэщхьэ гуэрым Хьуршыд гувауэ унэм кьыщлыхьэжат. Абы и гугьэт сыт щыгьуи кьыпэллэу щыс и гурыфлыгьуэр – и щлалэр – кьыпежьэу зыкьыпщлэхидзэну, арщхьэклэ пэшыр лэуэлъауэншэт: Мухьлис тежеят макьамэ кьызригьэклэ лэмэпсымэм. Анэ куэщлэ тыншым илэу луриха флэклэ умыщлэну, лэфлэ дыдэу жейрт ар. Хэт ищлэн а дакьикьэм абы пщыхьэплэ гуэрхэр и нэгү щлэклами, музыкант цлэрылуэ зэрыхьунум ехьэллэ гупсысэхэм я щлэдзаплэм дэхьуэпсклыу, кьыхэсклыклами, ауэ а гьуазджэ лэужьыгьуэм итхьэкьуат сабийр, ар абы и льым хэту кьальхуат, ар абы и гьащлэ хьунут.

Уз бзаджэ кьеуэллауэ плэм хэлът Хьуршыд. Абы и нэгү кьыщлэувэжырт и гьащлэм щыщ пычыгьуэхэу гуныкьуэгьуэклэ шыуахэр, гущлэм щыщлэтлысыкла хьэзабхэр. Зэхэзехуэн ящлэ зэпытурэ хамэщлым и гущлыгагьыр зыгьэва цыхур щыщтэртэкьым ажалым, ар абы хуэхьэзырт.

Тлэклэ дэклэмэ Хьуршыд и наплэр зэтриплэнут, тлэклэ дэклэмэ зы псэклэ нэхь мащлэ хьунут мы дуней хьурейм цыхуу тетыр, ауэ ар гужьейртэкьым, адыгэллым хэлъ хабзэ шылэныгьэр щыбелджылыт абы и деж. Ауэ а ллым илэт зыхунэмысауэ, кьехьуллэнуи имыуха зы мурад дахэ. Мис ар игу кьыщлитхьырт Хьуршыд. Аргуэру и нэгү кьыщлэувэжащ и хьхьэгьусэм жрилауэ щыта мурад щэхур:

– Си нысэфлэ (арат ар и фызым зэреджэр), Мухьлис илхьэс пщыкьлутлэ зэрыхьуу Мэзкуу згьэклэуэнущ музыкэм щыхуезгьэджену икьли абы иужьклэ зэи кьремыхьэж мы тырку щынальэм. Щрепсэу ар адэжь хэкум...

«Гугьэр адэжь щлэиныфлэ» жызылам пцлы иупсакьым. Мухьлис илхьэси 8 ирикьуатэкьым Драмэ кьалэм яхуа унагьуэм кьащхьэщыт я адэр лэуэу щыщлалхьэжам. Ауэ щлалхьэжар Хьуршыд и закьуэ-тэкьым, атлэ абы щыгьуу кьэгьазэ имылуэ клуэдат мурад нэху илахэри.

Иужьклэ зэанэзэкьуэр мэлэпхьуэ Салоники алыдж кьалэм. Мухьлис и ныбжьыр илхьэс пщыкьлэуым иту и япэ дыдэ макьамэр етх. Илхьэсипплэ дэклэри, и анэм и лхьэлуклэ абыхэм 1904 гьэм Истамбыл псэуплэ ящлэ. Мыращ щлалэщлэм и лхьэклэныгьэхэр кьыщытлэплар: гьуазджэм адэм хухиса «жылэр» узыншэт икьли куэдклэ узыгьэгугьэт. Ар Истамбыл музыкэ еджаплэм щыщлэотлысхьэ икьли флы дыдэу кьеух.

Хьуршыд ишэча хьэзаб псом пэджэж пэлъытэу, 1908 гьэм илхьэс 19-м ит щлалэм политикэм зрет. Мухьлис зрегьащлэ франджыбзэ икьли журналист лэщлагьэ зрегьэгуэт, арщхьэклэ пэжыр хэутэн щащлэ, пцлым гьащлэ щрат капиталист дунейм куэдрэ цагьэбэуакьым ар хьэуа хуитклэ – хьэпсым ирадзэ. Щлопхьуэжри, Европэм макьлэу. Ауэ унагьуэр зи псэм кьыщлитхьэ щлалэм кьилыхьуэу щлэдзэ абы гьунэгьу зэрызыхуищлыжын гьуэгу, арыншами Сэбэхьэддиным Тыркум игьэзэжыным хуэлажьэхэр мащлэтэкьым. Арати, кьигьэзэжыну хуит ящлэри, ар Истамбыл пэгьунэгьу кьуажэ гуэрым дагьэтлысхьэ, тепщэхэм я лызыныншэу дэклэ мыхьуну.

Мухьлис щлэрыщлэу зретыж музыкэм. Иджы дунейм кьытехьэу хуожьэ цыхухэм гунэс ящыхьуа опереттэхэр, маршхэр, лэухугьуэ зэмыллэужьыгьуэхэм теухуа фантазиэхэр, уэрэдхэр. 1922 гьэм кьыщыщлэдзауэ адыгэ щлалэр егьэджакьлэуэ щолажьэ Истамбыл щыщ Бешикташ хьэблэм дэт музыкэ еджаплэм. Абы щеджа куэд артист хьуащ, я зэфлэклэмырэ я щлэныгьэмрэ гьуэгу тэмэм игьуэтри.

Мухьлис и музыкэ хьилмыр бэм къащлат. Ар гурыхь зэращыхьурт тырку кино зыбжанэм я макъамэ абы щрагъэтхари. Сэбэхьэддиным опереттэрэ музыкальнэ пьесэу и лэдакъэм къыщлэклащ 25-м нэблагъэ.

Гукъутэгъуэрэ нэщхъеягъуэрэклэ гъэнщлащ «Адыгэ жьэгур блэжкыым» жыхуилэ гъыбзэ-макъамэр. И адэм зыщигъэдэлъуу щыта хэкужь хьыбархэрт, Кавказым хуилэ лъагъуныгъэрт абы лъабжьэ хуэхъуар. «Гугъуц адыгэ жьэгур хамэщым щыщыпхъумэну, ар зэхэмыкыжу Тыркум щыбгъэблэну» – макъамэ нэщхъеягъуэм и бзэклэ арт къилуатэр композиторым.

Псэ хьэлэл зилэ цыхут Мухьлис. Лъагъуныгъэ къабзэ абы хуилэт Мэлэчклэ зэджэ пщакъэм, Истамбыл дэт театрым и артисткэм, ауэ клэщт а тлум яку дэлъа лэфагъыр: щлалэ дьдэу, и дахэгъуэу дунейм ехыжаш Мэлэч.

Къытепсыха гуауэ хьэлъэм икъутащ Сэбэхьэддиным и гъащлэр. Хебалы Адаклэ зэджэ хыхъуанэм щылэ санаторэм щлэлъу 1947 гъэм дунейм ехыжаш тырку гъуазджэм жумарту хуэлэжьа композитор цлэрылуэр.

Тырку музыкальнэ щэнхабзэм увьплэ ин щызыубыда а адыгэллым и гъащлэмрэ и лэжьыгъэмрэ теухуауэ куэд ятхыжаш. Абыхэм къагъэлъагъуэ пщлэрэ щлыхъу композиторым игъуэтэр.

Мухьлис гурыхуэт, абы и музыкальнэ пьесэхэр къанэ щымылэу гуклэ ищлэрт. Псоми я гугъу тхуэмыщми, лэжьыгъэ зыбжанэ я цлэ къытлуэнщ, гъуазджэм лъабжьэ быдэ цагъуэтауэ. Абыхэм ящыщ пьесэхэу «Мафлэшхуэ», «Лъагъуныгъэр уахътыншэщ», музыкальнэ гушылэхэу «Шатрзадена», «Захьрэ», «Айшэ», «Монбей», «Сэр папщлэ», «Уей, си анэу Къайсери!», «Утыку», «Цыхубзхэм ягу ирихь щлалэ», опереттэхэу «Хэклыплэншэ», «Зухра», «Гюль Фатмэ», «Лъагъуныгъэм и еджаплэ», «Пщым и лъагъуныгъэр», музыкальнэ ревьюхэу «Мазэ ныкъуэ розэ», «Цыджан лъагъуныгъэ», нэгъуэщлэхэри.

Мухьлис и лэдакъэщлэкхэр икъуклэ лэзэу езым зэридзэклырт, нэгъуэщлэ музыкальнэ лэмэпсымэхэм кърагъэклын папщлэ.

Кавказым, адыгэ хэкум ятеухуауэ абы итхаш лэжьыгъэ зыбжанэ икли ахэр уващ къызыхэкла лъэпкъым напэ хужьклэ зэрыбгъэдэтам и щыхьэту.

Хьуршyd и бынунэр Драмэ яхуауэ щыщылэ лъэхьэнэм абы и унагъуэм къралъхуат Нэуэсэр зыфлаща хьыджэбз цыкылуэр. Цыхубз дахэт Нэуэсэр и анэр. Гъэщлэгъуэныращи, абы и шыпхъум ипхъу адыгэ пщакъэ Шэрджэс Кариман 1932 гъэм дуней псом цыхубзу тетыр дахагъклэ щызэпрагъэуам щыгъуэ япэ увьплэр хуагъэфэщат.

Нэуэсэри къыдалъхуат, и дэлъху Мухьлис хуэдэу, музыкэм и гъуэгуанэ гугъуу щлыхьклэ гъэнщлар зэрызэпчыфын къарурэ зэфлэклрэ. Фортепианэ гъуазджэр тырку музыкальнэ щэнхабзэм япэ дьдэу хэзыхьахэр а зэдэлъхузэшыпхъурщ. Афлэкла ямылэжьаами, аркъудейр ирикъунт а тлум я цлэр тырку тхыдэм къыхэнэн папщлэ, ауэ зэфлэклышхуэ зыбгъэдэлъытыр абы къыщызэтеуылаккъым: мурадымрэ лъэклыныгъэмрэ зы наплэ хъуати, гугъэшхуэм дыгъэпс пэлъытэу къыхишырт дунейр дахагъклэ зэрихуэпэнухэм щыщ къэхъугытлэ.

Нэуэсэр щеджаш хьыджэбзхэм папщлэ щылэ франджы школым. Абы щрагъэкуэклауэ щыта зэпеуэм адыгэ ныбжьыщлэм жыжьээрэ гъунэгъуу зыри къыщылъэщлыхьаккъым икли япэ увьплэр къыхуагъэфэщат.

Адэр ящхьэщымытыжми, гугьаплэ дахэхэр лэщлыб ищыртэкьым Мухьлис. Ар хуейт езым нэхъ зыхищык! лэщлагьэм и шыпхьур иригьуазэу цлэрылуэ ирихьуну. «Хэт ищлэн, уэсюту я адэм кьигьэнагьэнкли хьунц и бынхэм музыкэм зратыну», – апхуэдэ гукьэкл уегьэщл, а тлум я ерыщагьыр кьэплгытэмэ.

Ильэс пщыклушым иту арат Нэуэсэр полькэ щызэхильхьам. Ехьуллэныгьэфхэм я щлэдзаплэт ар, и кьежьаплэт тырку музыкальнэ гьуазджэм и вагьуэщлэу кьэунэхум.

Нэуэсэр дэклуауэ щытащ Эдирне кьалэм и губернаторым и кьуэ Куэкудэш Мухьэмэд-Хьэлий, ауэ клэщл дьдэу кьыззетекьутащ унагьуэ насыпыр: ильэситл флэкла дэмьклауэ, фрланджы-инджылыз зэрыпхьуаклуэхэм здезауэм, Чаныкьалэ и лэшэльашэхэм деж кьыщауклащ Нэуэсэр и щхьэгьусэр.

И дэльхум ещхьу, Нэуэсэр кьехьулакьым насып илэну, ауэ абыклэ гузэрыдзэ ищлу лэщлыб ищлакьым гьуазджэр. Куэкудэшхэ я нысэм и гьащлэр триухуащ луэхугьуитлым: и щлалэ Аднан флым хуэгьэсэнымрэ музыкэм хуэпэжынымрэ. И дунейр иухыхунклэ псэ кьабзэрэ гу хьэлэлклэ а тлум яхуэлэжьащ адыгэ бзылхугьэр.

Куэкудэшыр хабзэ дахэрэ нэмысышхуэрэ зыбгьэдэлът. Абы хэ-лэа хьэлыфхэм ящыщ зыщ мыр: 1947 гьэм и дэльхур дунейм ехыжыху Нэуэсэр утыку кьихьакьым. Композиторым и лэдакьэщлэклхэр зыми иригьэльэгьуакьым икли Тыркум исхэм ящлакьым пасэу кьэунэхуа вагьуэщлэм и нурхэр езым зэригьэпщклужыр.

Мухьлис итххэм япэмыхьуну хьэмэрэ ахэм яфэгьуэклыну ара-тэкьым абы кьигьэщл музыкэр. Ар апхуэдэу щытамы тырку музыкаль-нэ гьащлэм «Куэкудэш Нэуэсэр!» щыжригьэлэфынтэкьым. Абы и гу-рацэ дахэр зытеухуар зыт – флыуэ ильагьу и дэльху закьуэм зэран хуэмыхьунырт. Икли ар игьэпэжащ.

И цлэр бэм зэхахьу и акьылым кьигьэщлыр гунэс ящыхьун щхьэклэ Куэкудэшым кьызэринэклын хуейт луэхугьуитл. Япэрауэ (ар щлэхьу-мэни хуейкьым), Мухьлис иужьклэ музыкэ уафэм зыщыплэтыныр луэху джэгутэкьым; етлуанэрауэ, абы зэран кьыхуэхьурт зэрыцыхубзыр. Иужьрей щхьэусыгьуэм кьыхэкллэ куэдрэ еклуэклащ Нэуэсэр и лэзагьыр зыуи кьрамыдзэу. Абы кьыдэклуэу кьалытэрт итх макьамэ-хэр тырку классическэ фащэм пэжыжьэу.

Ар и зылэтыклэт Куэкудэшым и музыкэ вагьуэм. Щлэдзаплэм лэнкуныгьэ гуэрхэр щыламы, иужьклэ зэуэ бэм ипхьуэтащ адыгэ бзы-лхугьэм и уэрэдхэр, музыкальнэ фантазиехэр, кьызэрыфэ макьа-мэхэр, опереттэхэр. Тырку музыкэм лээбакьуэ узыншэ езыгьэча ком-позитору уващ адыгэ бзылхугьэм и лэдакьэщлэклхэр.

Гугьэ лэубыдыплэншэ

Псыжь адрьщл икла Лыхужь Абдулхь и унагьуэм Самсун вилай-етым щыщ Кьэуакь кьуажэр егьэзыплэ зэрищлрэ куэд дэмьклауэ, 1889 гьэм абы кьыщохьу Ауни зыфлаца щлалэ цыклар. Сабийр мазих флэкла мыхьуауэ, Абдулхь и бынунэр Истамбыл егьэлэпхьуэ. Етхуанэ клас-сыр кьиуха нэужь, щлалэр адэклэ иримыгьаджэмэ нэхъ тэмэму кье-ллытэ адэм. Ауэ ныбжьыщлэм щэхуу зригьащлэу щлэдзэ сурэт щыныр. Хьуапсэрт сабийм и псэр, гугьэр, емылдыжти, лэубыдыплэншэ.

Шыгьуэлъыжкйи, кьыщытэдджкйи, щышхэкйи, кьыщиклухькйи шлэчэ имылу Ауни и псэр зы кьару гуэрым кьрихуэкйирт, нэрымылъагьу фыгьуэ мыбелджылым хуриджэрэ гукьэкйым я нэхь абрагьуэхэм акьылыр хуигьэхьуэпскйиу икйи псом хуэмыдэу псэхугьуэ щигьуэ-тыр зы луэхугьуэ закьуэ щигьэзащлэм дежт – сурэт щыщырт. Шы гьушлэм псыклэ зыщигьэнщыжым хуэдэу, а лэжыгьэрт Ауни и зэма-ныр зыщлэзыфыр.

Шлалэ цыклум бгьэдэлъ талантым зэуэ гу лъатащ. Лыхужь Ауни и эффлэкйир кьыщыщлэм, изобразительнэ гьуазджэмклэ музейуэ Истамбыл дэтым и унафэщл Уэсмэн Хьэмди-бей елъэлуаш министрэм – Шахзадэ Абдул-Мэжид – икйи сурэт щыным зи гур ета ныбжьыщлэр Париж ягьаклуэ гьуазджэ хэлэтыкляхэм я Академием.

1914 гьэм Ауни кьегьэзэж Тыркум икйи гьуазджэ хэлэтыкляхэм я еджаплэу Истамбыл дэтым илъэситклэ щрегьаджэ. Иужьклэ ар гьуазджэмклэ Академием щолажьэ. Гьащлэ мащлэт Лыхужьыр – и ныбжьыр илъэс 38-рэ флэкла мыхьуауэ ар 1927 гьэм бадзэуэгьуэм и 2-м ллэщ. Абы и хьэдэр щыдахым Истамбыл и хьэблэ Лалелыклэ зэджэм щылэ Хьэрикь Зедегьан уэрамым лэпэ дэуплэ илэкьым жыхуалэм хуэдэт. Сурэтыщл цлэрылуэр иужь дьдэ гьуэгу трагьэувэжырт и ныбжьэгьу, и гьэсэн куэдым.

– Дэнэ «Лыхужьыр» кьыздипхар? Сыт а унэцлэр, тыркухэм закьыхыумыгьэщу, щлумыхьуэжыр? – апхуэдэ упщлэхэр абы мызэ-мытлэу кьратырт.

– Адыгэу сыкьальхуащи, адыгэуи гьащлэр силэху сыпсэунуш. Си адэм и унэцлэр зэи зыми езгьэхьуэжынкьым, – ажрилэрт Ауни кьеупщлхэм.

Лыхужьым романтикэ еплъыклэ илэт икйи акьыл нэхурэ гупсысэ кууклэ гьэнщла абы и лэдакьэщлэклхэм зэуэ налуэ кьащл пэжыр, гьащлэм и дахэр, псэуклэ тыншыр и лэжыгьэм кьыщылэт луэхугьуэхэм джэлэс яхуищыныу ар зэрыхэтэр. Ауни езыр цыху лэдэбт икйи зэщлэкьуат. Сурэт щыным и закьуэтэкьым абы и гуащлэр щылъащэр: Лыхужьым дэгьуэу итхырт усэ, прозэ тхыгьэхэми хуэлэрыхуэт икйи критикт. Лъэныкьуэ куэдклэ эффлэклэ зыбгьэдэлъ а лы гуащлафлэм и лэжыгьэхэр трыригьадзэрт «Щлэдзаплэ» газетымрэ «Тырку щыналъэ» жыхуилэ журналымрэ. Ауэ прозэ, усэ тхынхэр Ауни и лэщлагьэ нэхьыщхьэу кьильытэртэкьым, абы и гьащлэ гублащхэр утыпщ имылуэ зыубы-дар сурэт щынырт.

Лыхужьыр ящыщщ тырку художник нэхь лэзэ дьдэхэм икйи абы ищла сурэтхэр адреихэм я лэдакьэщлэклхэм кьащыхыумыщыхуклэ зэи кьэхьуртэкьым, сыту жыплэмэ дэтхэнэ зыми кьытешырт Ауни и гьащлэ пыдзахуэ, и лэпаплэ, и дуней еплъыклэ; икьуклэ лупщлт абы и гу пщтырагьыу плъыфэхэм кьызэклуэцлэхыр.

Пюви де Шаваннрэ импрессионизмэмрэ яжь кьащлхуат Лыхужьым. Абы ищла лэжыгьэхэм я нэхьыбэр езым и щхьэм кьриклуа, езы художником ехьэлла луэхугьуэхэр кьызыщылэтщ. Ауни ящыщщ импрессионизмэмрэ символикэмрэ я лъабжьэр Тыркум щызыгьэтлхьэхэм.

Адыгэ шлалэм художник щхьэхуиту зилъытэжырт, и лэжыгьэр и купщлэкли и теплъэкли ззрегуаклуэу кьызэригьэпэщу. Абы теухуауэ Лыхужьым и ныбжьэгьу Едыдж Сами игу кьыгьэкйыжырт:

«Тклийуэ яхушчтт ар и лэдакьэщлэклхэм. Гупсэхугьуэ игьуэтын

папцлэ ерыщу лажьэрт икли пльыфэхэмклэ кьилэт луэхугьуэхэм ехьэлла гупсысэм зытет дунейм «тришырти», гьуазджэклэ зэджэж гьашцлэм и дахапцлэм иришэрт. Апхуэдэ дакьикъэхэм деж Ауни ищлэжыртэкьым зэрыпсэури, сурэт зэрищри, здэщылэ щыплэри; апхуэдэ дакьикъэхэрт творческэ гухэхьуэгьуэм щыгу хуэхьур, насыпым и льяагпцлэу увыр. Зи лэщлагьэм апхуэдизу зызымыщлэжу итхьэкьуа художникыр пцлэншэрылажэ хьуртэкьым икли пцлэ псом я щхьэу абы кьилгытэрт и лэдакьэщлэклэхэр цыыхухэм гунэс ящыхьуныр. Ауэ щыхьукли, кьэгуэтыгьуейт абы и сурэтхэм дамыхьэх. Дэнэкли щалэтырт абы и талантыр».

Тырку Республикэм и кьызэгьэпэщаклэу Мустафа Кемал (Ата-тюрк) псалгэ гуапэ куэд хужилэгыаш Лыхужь Ауни. Гурыхь зэрыщыхьуам и щыхьэту, Тыркум и ялэ президентым и хэщлагпцлэу Анкара дэтым щызэрихьэрт адыгэ щалэм и акьылымрэ и лэмрэ кьагьэщлэ сурэтхэм ящыщ куэд.

Хамэ кьэралхэм я музейхэм щлэпэщ художник цлэрылуэм и лэдакьэщлэклэ зыбжанэ.

1957, 1968, 1970, 1986, 1995, 2007 гьэхэм Европэм щеклуэклэщ Лыхужьым и сурэт выставкэхэу абы и лэжыгыгэ 300-м щигьу щагьэлэгуар. Абыхэм я кьызэгьэпэщаклэуэт Ауни и щхьэгьусэ Лыхужь Хьэрикьэ Сирепрэ езы художникым академием щригьэджа и гьэсэнхэмрэ.

Адыгэ щалэм и лэдакьэ кьыщлэклар куэд мэхьу, а псор кьытхуэгьэлэгуэнкьым, ауэ я цлэ кьытлуэнщ 1908 гьэм езым зытрищлыкьыжу ищлауэ щыта, маршал Фозий Чокьмакь и сурэтхэм, «Мэжджыт кьашхьуэ», «Истамбыл и теплэ», «Хьэрикьэ», «Мэкьумэшыщлэ», «Кьэрэхьэлкь» зыфлища лэжыгыгьэшхуэхэм. Ахэр псори хэтщ Лыхужьым и щхьэгьусэм и коллекцэм.

Гьащлэ гьусэ

1864 гьэм Адыгэ хэкум икьыу Истамбыл дэтгысхьахэм ящыщт Зеифэ Адыл. Ар хэтащ тырку топгьауэдзэм. 1890 гьэм абы кьыхуальху щалэ цыкьы. Илэсищкьлэ зы псалгыи жилэфакьым абы. Адэ-анэр ар бзагуэу кьэнэн я гугьэу тегужьейклат. Ауэ адыгэ унагьуэм кьыхьуа а сабийм гьуэгуанэ дахэ кьыщлэлэпт. Ар хьунут тырку гьуазджэр зэрыгушхуэну лы.

Намыкь Исмэхьыл (арат абы зэреджэр) Истамбыл дэт Хьэмидие, Галата-Сарай еджапцлэхэм щлэсащ. Щалэ щэхут, лэдэбт, лэзэу сурэт ищырт икли, кьыдеджэ цыкьлэхэм я мызакьуэу, егьэджакьлэуэхэм ягьэщлагьуэрт абы хэлэ зэфлэкьыр.

А школым щригьаджэрт Исмэхьыл хуэдэу адыгэм кьыхэкла Дагь Шэукэт. Ар езыр сурэт щынкьлэ лэжыкьыныгьэшхуэ зилэ, зи цлэр ину луа лыт. Исмэхьыл хэлэ хьуаскьлэр абы кьымылэагьуплэр илэт? Щалэм щлэжэкуэн зыхуищри, хуигьэсащ, хуиуциящ художник лэщлагьэм хэлэ щэхухэм.

Иужькьлэ Дагь Шэукэтрэ и лыхьыхэмрэ трагьэгушхуэри, Намыкь Исмэхьыл Париж ягьэкуащ, сурэтыщлэ еджапцлэ кьрагьэхуыну. 1912–1914 гьэхэм ар щылэжыаш Художествэхэмкьлэ академием, итланэ Лыхужь Ауни и гьусэу – Кармон и мастерскойм.

Ялэ дунейпсо зауэм щыгьуэ Исмэхьыл офицеру щытащ.

Намыктым аргууру илгэситкклэ Париж егъээж икли Ориений, Либерман сымэ я мастерскойхэм цолажъэ.

Исмэхыл «Ле Десаншантие» зыфлища и романтическэ сурэтым теклуэныгъэ кыщихьат Париж шрагъэклуэкла эпеуэ-епллыныгъэм.

Тыркум кыгъээжа нэужь, Намыктыр япэщыкклэ лэжъащ егъэджаклуэхэм я зэфлэкыр кыпщытэу, иужькклэ ягъэуващ лэзагъ хэлэтыкклахэм я художественнэ Академием и унафэщлэу.

Сыт хуэдэ лэнатлэ пэрымытами, сыт хуэдэ щыплэ щымылами, сыт хуэдэ цыху яхэмытами, Исмэхыл зэи зыщигъэгъупщаккым адыгэ лгъэпккым кызырыхэклар.

1919–1922 гъэхэм Намыктым фрранджыбзэмрэ сурэт щынымрэкклэ шригъэджащ Бешикташ дэт адыгэ еджаплэм. Щлалэ лэпщлэлапщлэт Исмэхыл. Дагъэклэ сурэт щыным кыдэклэуэ, абы лэзагъышхуэ кыгъэлгъагъуэрт скульптурэкли.

1923 гъэм Намыктым и лэдаккэ кыщлэклащ дунейм и теплгэ кызыщигъэлгъгъуа «Хьэм» зыфлища сурэтыр. Зи гугъу тщы лэжъыгъэм лгэ быдэклэ щыгъэуващ реалист бгъэдыхьэклар. Мыбы ауэ жыжъэуи кыщлэхуаккым импрессионизмэм ижъ.

Дыгъэ бзийм и хуабагъклэ гъэнщла дунейм нэ къабзэкклэ йоплгэ художникыр. Сурэтым лэзэу щызэпыщлащ уафэ къабзэр, дыгъэ лыдыжыр, щхъуэкклэпккыкклэу хуэпа щылыгъэр. Ккыпфлэщлэ псэ зыпыт дуней дахэм утеплгэ.

1925 гъэм художникым ищлащ: «Пщэдджыжыыр хы луфэм» жыхуилэ лэжъыгъэр, лэзагъышхуэ зэрыхэлгъым папщлэ бэм гунэс ящыхъуар. Исмэхыл, усаклэуэ нэсым и бзэкклэ кылуэтэж хуэдэу, уи пашхъэ кыригъэуэ сурэтым кыгъэлгъагъуэ махуэщлэр кызыралгъхур икли абыкклэ кыуилэуэ хуэдэщ цыху гъащлэм и ублаплэр.

Лирикэ куукклэ гъэнщлащ «Мазэгъуэ», «Псы луфэр – мазэгъуэ жэщым» зыфлищахэр. Мыпхуэдэ лэжъыгъэхэр къэбгъэщыфын щхъэкклэ, сурэт пщыф кудейуэ ущытыныр мащлэщ. Мыхэр щыхъэт тохъуэ зыми ямылгъагъуэ еплккыкклэ гъуээзджэ Исмэхыл кызыригъуэтыфым, дунейм и дахагъымрэ и лэфлагъымрэ телгъыджащэу кызыриубыдыфым, аккыл жанрэ гупсысэшхуэрэкклэ зэрыккулейм. Абы и лгэныккыуэкклэ ириккыуни «Анкара – гъатхэм» жыхуилэ сурэтхэр къэбгъэлгъгъуэну. Щызщ мыхэр дунейм и щлэрэщлэгъуэр хэлэтыкклауэ зыгъэбелджылы нэщэнэхэмкклэ.

Художникым и аккылыр реалист гупсысэ тэмэмым зэрытеухуар, ар абы зэрыхуэлажъэр ккыоув Намыктым и щхъэмрэ и цлэмрэ лгъагаплэщлэм тезыгъэуэ хэккыплэ щхъэхуэу.

Тыркум щаухуа унэхэу зэгъэпэщын хуейхэм е щладзэу щлэуэ ящлхэм сурэтхэр, тхыпхъэщыпхъэхэр хэщлхынын и лгэныккыуэкклэ къэрал хабзэ гъувыным япэ лгэбаккыуэ хуэзычахэм ящыщ Намыктыр. Абыкклэ ар хуейт тырку художникхэм я лэжъыгъэр зэманым псынщлэу имыпхъэхыжын хуэдэу уахътыншэ ирищыну.

Намык Исмэхыл сурэт ищлэ кудейм кыщымынэу, атлэ художник лэщлагъэм теухуа тхыгъэхэри итхырт икли журналхэм, газетхэм ккытрыригъадзэрт. Абыхэм ящыщ XVI лгэщыгъуэм псэуа итальян художник, архитектор, скульптор икли усаклэуэ Б. Микеланджелэ теухуар. Щлэныгъэ ищхъэмрэ курыт щлэныгъэмкклэ министерствэм ккыдигъэкклэ тхыгъэхэм я гъусэу дунейм ккытехъэу щытащ «Цлхушхуэхэр» флэщыгъэр илэу Намыктым игъэхъэзыр лэжъыгъэхэр.

Академием и унафэщлү здэщытым Намыкьым куэд ищлэрт икли хэль хьэлүфлхэмрэ илэ цыхуггэ льягэмрэ гукьинэж ящыхьурт абы кьыдэлэжьахэм. Исмэхыл и кьуэдзэу щытахэм ящыщ зым игу кьеггэклыж:

«Ильэсипплккэ сыдэлэжьащ сэ абы икли а зэманым кьриубыдэу зы махуэ кьыхэхуакьым, луэхүккэ кьысхуей хьумэ, и пэшым сыщ-риджа, атлэ «сэ сывиунафэщлү» жилэу хэлэтыккэ хэмылэу езыр си деж кьыщлыхьэрти, кьыщлысхуейр кьызжилэрт. Си гьащлэм апхуэдэ цыхуфл слээгьуакьым. Академием ирашу нэгьуэщлэ лэнатлэ яггэувыну кьыхуаггэлээгьуати, идакьым клуэн, «си гьащлэри си гуащлэри мыбы щесхьэллаккэ, мурад гуэрхэр силэщ, ар кьызэхьуллэмэ сэрккэ насып-щи, нэгьуэщлэ лэжыггэккэ сымыхьуэжмэ нэхь кьэсщтэнущ» жилэри. Зэрыжилам хуэдэу пэжуи кьыщлэклэщ икли икьүккэ луэхушхуэ илэжьащ тырку гьуазджэм зиужьын папщлэ».

Исмэхыл цыху флыуэ ильагьурт. Пщлэшхуэ хуищлырт хабзэ, нэмыс зыхэлтым, и псэр ириггэшхынүт лэжыггэм хьэлэлү бггэдэт дэтхэнэ зыми. Зэгуэрым Академием щылажьэ еггэджаккүэ кьэралым луиггэклауэ хьыбар щызэхихым, Намыкьыр тлысыжащ «Сэри афлэкла сыщылэжьэнукьым» жилэри. Исмэхыл апхуэдэу щилэжьар езым щхьэккэу кьыщищлэм, еггэджаккүэр адыггэллым и унэ клуэри жрилэщ ныбжьэггүггэм абы пщлэ зэрыхуищлыр хьэкьыу зэрыпхыклар икли езым и зэранккэ Академиер хьфлимьдзэжыну ельэуащ.

1935 ггэр Намыкь Исмэхыл и гьащлэм и иужьрей ильэст. «Кьа-дыкой» кхьухьыр тенджыз толькьунхэм дэщэнауэрт, абы исхэм ящыщ зым и гур иубыду, зэшзэплэу щыллам. Кхьухьыр щэнауэрт, дунейм ехыжа художник лэзэм и гум хэлтэа иужьрей дьдэ кьеуэккэм и кьарур кьыхыхьэ хуэдэу икли кьыпфлэщлынт а гуауэшхуэм тенджызыр дэщыггүэ: хуэм-хуэмурэ мамыр хьурт псыр, зи псэ хэкла цыхушхуэм и хьэдэр зэрылэ кхьухьыр шабэ дьдэу икли сакьыпэурэ флэклэ щимыггэхьаеу. Тенджызыщхьэм щыунклыфлат зи акьылымрэ зи гуащлэмрэ хамэ кьэрал гьуазджэм жумарту хуэзыггэлэжьа Намыкь Исмэхыл и гьащлэр.

А дакьикгэхэм уафэм щижакьым зы ваггуйи. Кгэхьуа щлэщхьур лэтыггүафлэ бэм ящищлрэ ар зыхуэблэр зэрыуахьтыншэм щыхьэт техьуэу, Тырку уэгум кьыщыунэхуащ ваггүэщлэ, флэпщын цлэ щхьэккэ ущлэлыхьуэни, «хэт ар зейр?» жыплэу ущлыщлэупщлэни щымылэу.

1875 ггэм Истамбыл кьыщальхуащ Дагь Шэукэт. Адыгэ щлалэм и ныбжьыр ильэс 22-рэ щрикьум ирихьэллэу кьеух лэзаггэ хэлэтыклахэм я академиер. Иужьккэ щолажьэ Галата-Сарай еджаплэм.

Махуэ гуэрым абы кьыхущлэхьэ лэзаггэ хэлгүу щла сурэт. Художникишхуэм икьүккэ ггэщлэггүэн икли гуапэ щыхьуащ «ар зыщлар адыгэ щлалэщ» жалэу щызэхихым. Кьызэрыщлэклымккэ, сурэтыр зи лэдакгэщлэккыр Намыкь Исмэхылт. Зэрыцыхуащ. Абы кьыщымынэу Шэукэт ггүазэ хуохьу зи зэфлэккыр сурэт щлыным хузэлүзых щлалэм.

Дунейм и теплгэр сурэту ищлыну хуабжью флэфлт Шэукэт. Абы апхуэдизу лэзэу плгыфэхэр кьиггэсэбэпыфьрти, Шэукэт «кьэралым и блэклар кьэзыггэлээггүэж тырку живописым и тхьэмадэ» хужалэрт.

Мэжджытхэм сурэтхэр, тхыпхэщлыпхьэхэр хэщлыхьынри графкэри Дагьыр дззыхьэх лэжыггэт. Абы и дуней тетыклар зыхуэдэр кьэпщлэну ухуеймэ, епллэ Шэукэт и сурэтхэм. Ггүуджэм хуэдэу абыхэм кьощ Дагьыр гьащлэм зэрыхущытар.

Сурэт щыным и закьюэтэкуым ар зыхуэлэкуэлэакуэр. Адыгэ щлалэр бэнакуэ лээт, сыхьэтщыж бэлыхьт. Шэукэт хэзагьэрт скульптурэми. Езым гушылэ дахэ зэрыхэлъым икли ар фыуэ зэрильагьум щыхьэт техьуэу, ауан хьыбархэр тхыни зыхильхьэ щылэтэкуым. Кьалэ зыбжанэм кьагьэлъагьуэрэ ар хахауэ щытащ меджлисым. Сыт хуэдэ луэху имыгьээщлами, Дагьым гьащлэ гьусэу илэщ пэжагьымрэ псэ кьабзагьымрэ. Апхуэдэу зэрыщытыр иплъагьуэрт абы и нэгум икли ар зымыщыхуу ирихьэллэ дэтхэнэ зыми шэч ищыфынтэкуым а лыр и напэм щещэжын медан кьэхьунклэ хьуну.

Тырку гьунапкьэр зэпаупщри, художникышхуэм и лэжыгьэхэр утыку ихьащ икли гьуазджэм и льяаглэ хэлэтыклахэр зэрыуагьэфашэр белджылы ирихьуу, дунейпсо еплъыныгьэхэм я бжэр кьызэлуах. Шэукэт и лэдакьэщлэклхэр 1909 гьэм щагьэлъагьуэ Афинхэм, Мюнхен. 1938 гьэм Париж щеклуэкла еплъыныгьэм ар лауреат шохьу икли дыщэ медаль кьыхуагьэфашэ. Дагьым и сурэтхэр сыт щыгьуи щагьэлъагьуэ Анкара, Истамбыл, Измир, Кьайсэр щеклуэклэ выставкэхэм. Кьыгьээсбэп плъыфэхэм ящыщу кьащхьуэр абы зыпищлэ щылэкуым.

Художникым и псэр абы дихьэхьуу зэрыщытар гьэщлэгьуэнщ икли шэч уегьэщлэ, пшэхэм щламыхьумэ нэужь, уафэр сыт щыгьуи зэрыкьабзэм, зэрыбзыгьэм хьэщыкь ищлу, кьащхьуэ плъыфэр Шэукэт и гум хыхьауэ, и псэм фыуэ ильэгьуауэ. Уегупсысыпэмэ, сыт щылэ нэр щыджылу уафэ кьащхьуэ кьабзэ мамырым дыгьэ лыдыжыр кьыщу улуплээн нэхьрэ нэхь гуапэ?! Абы куэд кьеубыд.

Ауэ абы кьыщымынэу, а щытыклэм нэхьыби кьрихьыфу щытагьэнут Шэукэт. Мафлэ лугьуэмрэ гын гьуэзымрэ ямысеймэ, кьащхьуэщ уафэр. Бомбэ уэшхым щимыуфэмэ, кьащхьуэщ уафэр. Лъыр зыпыткьу зауэщлэгьэстхэм кьамыгьэуфьыщлэ нэужьклэ, кьащхьуэщ уафэр. Ар зы лъэныкьуэклэ.

Нэгьуэщлэкли, кьащхьуэщ зи гур кьабзэу зи псэр нэхум дежклэ. Кьащхьуэщ зи нэм лъы кьытемылэадам е щылуху кьытримыхьэм и дежклэ, зи псэр пшагьуэ лэрыщлэклэ щлэмыуфам, зи акьылыр пцлэклэ ямыгьэутхьуам дежклэ.

Художникым куэд хильагьуэу щытагьэнущ а плъыфэм.

Исмэхьыл и лэжыгьэ нэхьыфлхэм ящыщу кьэбгьэлъагьуэ хьунущ «Айя-София», «Турбэбжэ», «Рустэм и бжамий» жыхуилэхэр. Абы и сурэтхэм щыщ куэд ящэхурт хамэ кьэралхэм, живописым пщлэ хуэзыщыф пащтыхьхэм, президентхэм икли лэзагьэшхуэ хэлъу зэрыщлам ирипагэу яхьумэрт.

Иужьрей ильэсхэм дунейм и теплэр кьызыщыгьэлъэгьуа сурэтхэр щыным нэхь зритат художникым.

Дагь Шэукэтрэ Намыкь Исмэхьилрэ – егьэджакуэмрэ абы и гьээсэнымрэ – зэрызэщхьыр сурэт зэращлэ е адыгэ лъэпкьым кьызэрыхэкла кьудейм и закьуэкуым, атлэ а тлур зэщхьщ я дуней ехыжыклэкли. 1944 гьэм Хисар кьыкьыж кхьухьым здисым, и гур иубыдри ллэщ зи ныбжыр ильэс 69-м нэса Шэукэт.

Абыкли зэфлэкьыркьым а цыхушхуитлым я зэщхьыныгьэр. Псэху щылыгьэм вагьуэу щыбла Шэукэт ункьыфьыжакьым дунейм ехыжа нэужьы. Сурэтыщлэ лээр вагьуэщлэти, Намыкь Исмэхьыл хуэдэу, пщыпщыжыу кьахэуващ тырку уафэр зыгьэбжыфлэ адрей вагьуэхэм.

Ахъмэт Мулэед Къэбэрдей-Балькъэрым шыш Кенжэ къуажэм 1948 гэм къышальхуаш. Хабаровск дэт политехническэ университетыр къиуха нэужь, илъэс зыбжанэклэ Камчаткэ шылэжьаш. 1995 гэм и хэкум къыгээзэжри ухуэныгэм пышлэ лэнатлэхэм пэрыташ.

И лъахэм пэлэшлэу псэуами, лъэпкъ тхыдэм, адыгэ хабзэм гульытэ ин хуишлэу къоклуэкI. Ухуаклуэр лэшлагэ нэхъышхэ хуэхъуами, литературэр зыпишлэу шыэкъым. Абы и сабий усэ шыклухэр «Нур», «луашхэмахуэ» журналхэм, ди республикэм къышылэклэ газетхэм къытехуауэ шыташ. Ауэ Ахъмэтыр тхыльеджэм и пашхэ тегушхуауэ зэрихъар прозэш – «Адыгэ амазонкэхэр» романымклэш. Ар Мулэед бзитIклэ – урысыбзэкли адыгэбзэкли – итхаш. Урысыбзэр – тхыль шхэхуэу 2007 гэм дунейм къытехъаш.

Мы романым къышылэта языныкъуэ луэхугуэхэмклэ, ахэр къэгъэлъэгъуа зэрыхъуа шыкIэмклэ мыакылэгъухэри шылэш. Ауэ къэлытэн хуейш: мыр тхыдэ лэжьыгэкъым, атIэ художественнэ тхыгъэш, тхыдэм пышлэ луэхугуэ гуэрхэр тегъэшлэплэ ишлами, езы авторым къыгупсыса теплъэгъуэхэр къебэкIу.

«Адыгэ амазонкэхэр» романыр тхылытIу зэхэтынуши, куэд мышлэу етIуанэри дунейм къытехъануш.

*Си адэшхуэ Ахъмэт Исхъэд
фэеплъ хузоцI*

Зытхам къыбгъэдэкIу

Си ныбжьыр илъэситхум иту, си адэшхуэмрэ си адэ къуэшымрэ выгукIэ Псыхуабэ къалэм сашэрт. Дынэсыным иджыри куэд иIэу, Мэшыкъуэ луашхэр тлъагъу шыкъум, си адэшхуэм жиIаш: «Мес

мо Гуашхэ л'абжэм ильэс к'эс, г'эмрэ щ'ымрэ щызэхэк'ым деж, амазонкэхэр щызэхуэсырти, кышчыздэжэрт, щ'ымрэ псымрэ щ'агуэшырт». Абдежым щыщ'лэздзауэ, нобэр кыздэсым сэ зэхуэ-х'эс а ц'ыхубз х'элэмэтхэм, амазонкэхэм, ятеухуа х'ыбарыж'хэр. Зыми емышх'у, г'эщ'лэг'уэну, тел'ыджащ'эу щыта адыгэ ц'ыхубз тх'элухуд л'эщак'уэхэм я х'ыбар х'элэмэтхэм ик'и шынаг'уэхэм абдеж щыщ'лэздауэ быдэу сызыл'эпашащ.

Ильэс пщык'утхум ситу, тхыдэм елэжь щ'эныг'эл' гуэрым зыхуэзг'азэри, адыгэ амазонкэхэм я гуг'у хуэсщ'ати: «Апхуэдэ щылак'ым зэй!» – кызжи'ащ. Балиг' сых'уауэ, нэг'уэщ'и зы щ'эныг'эл'и сыхутепсэл'ых'ат амазонкэхэм, абыхэм ятеухуауэ ди эпосым л'эужь х'этыр тег'эщ'лэл'э сщ'ыурэ. Щ'эныг'эл'ыр кыздэ'луащ, иг'эщ'лэг'уэу, ауэ нобэр кыздэсым а л'уэхум зэреп'лым теухуауэ зы псалгы схужег'эл'ак'ым...

Мы тхыгыр щ'эныг'э к'эхутэныг'эу щытк'ым, мыр зэрытхар литературэ жыпх'эм итуш. Арами, зэрытл'эк'к'лэ дыхуш'лэк'уаш, щых'эт гуэр димы'лэу, ар ди нарт эпосуи щырет е пасэрей дыдэ тхыдэтххэу Геродот, Вергилий, Овидий хуэдэхэуи ирех'у, мых'э-нэ зилэ зы л'уэхуг'уи дытемытхык'ыну. Амазонкэхэм я х'ыбархэм нэх'ыбэрэ сахэпл'эху, сэ х'эк'ыу си ф'лэщ х'уаш: ахэр зэрыщ'ылам и щых'эт к'эпл'ых'уэн папщ'лэ, жыж'э ук'уэн хуейк'ым – мыр псори ди пащх'эм ильщ! Пасэрей тхыдэтххэри, усак'уэхэри, к'эхута'к'уэхэри ятетхык'аш амазонкэхэм. Абыхэм ятеухуауэ тхыдэм х'ума щых'уа псори гук'лэ щызэщ'лэбг'эу'уэжым деж уи ф'лэщ мэх'у ди эрэм и пэк'лэ ильэс 2000-1100 г'эхэм амазонкэхэм я к'эра-лыг'уэм дуней псом мых'энэ ин дыдэ щил'эу щытауэ. Пасэрей авторхэми, алыджхэм я мифхэми амазонкэхэм я гуг'у щаш'к'лэ, ахэр узрамыг'эпл'у дахэхэу, мышынэхэу, уатек'уэнк'лэ лэмал зимы'лэ л'эщак'уэ л'эзэхэу к'а'уатэ ик'и зауыс: амазонкэхэм япэщ'лэувэ-фыну щытар л'ых'ужьыг'э ег'элея зыхэл' зак'уэт'лак'уэхэрщ. Мифхэм кызэра'уатэмк'лэ, абыхэм ятек'уэфу щылар Геракл, Ахилл, Эней сымэ я зак'уэщ.

Тхыг'э псоми зэтэхуэу щыжа'лэр амазонкэхэм я к'эралыг'уэр здэщ'ыла щып'лэри – алыджхэм я хэкум нэх' пэжыж'э дыдэу кы-щыл' Эвксин Понтым (хы Ф'ыщ'лэм) и л'уфэр. Зэрыгуры'уэг'уэщи, амазонкэхэм я ц'лэхэр езы алыджхэм я бзэм нэх' тыншу зэриг'эл'уным елытауэ зэх'уэкла х'уаш, арами, абыхэм зыщ'ып'лэ дежи щыжа'лэрк'ым амазонкэхэр езыхэм к'ахэк'лауэ, езыхэм ейуэ.

Си адэшхуэм зыри хищ'ык'ыртэк'ым Геракл и ебг'уанэ лыг'эу иг'эх'ам (адрей лыг'эхэри зэрымщ'лэм ещх'ырк'абзэу). Ауэ абы зи гуг'у кысхуищ'ыжу щыта амазонкэхэм я л'эщэ шынаг'уэ сэшхуэ лант'лэр («зи залэр маер») «амазонкэхэм я гуащэм и бгырыпхк'лэ» алыджхэр зэджэр, к'анэ щымы'лэу тохуэ Элладэм и мифхэми (ама-зонкэхэм я гуащэм и бгырыпхыр ихын хуейуэ к'аг'эк'уат Геракл), тохуэ Геродот зытетхык'ыами.

Аттикэм и пащтых' Тесей (Минотавр х'эщх'эвыльэм тек'уам, нэг'уэщ'и л'ых'ужьыг'э куэди зыг'эх'ам) дэк'уа Антеипх'у и об-разыр кытетщ'ык'лащ алыджхэм я мифхэмрэ Геродот кыщ'лэна тхыг'эхэмрэ.

Амазонкэхэм Аттикэр зэхак'утэу Афинэ к'алэр ди эрэм и пэк'лэ 1255 г'эм зэраубыдауэ щытари (тхыдэр щых'эт зытэх'уэр)

мы тхыггэм теггэщлаллэ худощл.

Геродот и тхыггэм («Тхыдэм» и еплланэ тхылгым) кыхэтхаш цэрмэтхэм я гуащэ хьуа Дадыху теухуа хьыбарри.

Николай Куни «Пасэрей Алыджым я мифхэр» зыфлища тхыггэм амазонкэхэм ятеухуауэ миф зыбжанэ кыщехь икли кыжефэ ахэр кыздиклар. А тхыггэм кыщыггэлгэгьуаш амазонкэхэмрэ алыджхэмрэ я кум кыдэхьуа зауэри, амазонкэхэм Аттикэри абы и кьалашхэ Афини яубыдауэ зэрыщытари. Абы кытхаш мы тхыггэм хэт пычыггэуэ амазонкэхэр Трое (Елэунэ, Тэрэш) кьалэм деж алыджхэм я дзэм зэрыщезуари, езым хиггэщла амазонкэм и дахаггэм Ахилл лыхьужьыр итхэкьуауэ зэрыщытари. Ауэ, пэжщ, зэманклэ ар кыщыггэуар теухэкьым мы тхылгьыр зытетхыхь лгэ хээнэ дьдэм.

Амазонкэхэр пэж дьдэу зэрыщылам и щыхьэт нэсу дилэр адыгэ эпосырац! Гу лгьыдгьатэт мыбы: щлэныггэллхэм нарт хьыбархэр зэман куэдклэ ятхыжаш, цыху зэхуэмьдэхэм кьалгэуэтэжу, ахэр щызэхуахьэсыжаш щыплэ зэпэлэщлэ лэджэм: Кьэбэрдейми, Адыгейми, Шэрджэсми, Тьркуми, Сириями, Иорданиями, нэггэуэщл щыплэхэми. Апхуэдэу щытми, нарт лыхьужьхэм я хьыбару лэджэм кьалгэуэтэу, щэ бжыггэклэ ятхыжауэ дилэхэр зэрызэщхьэщыклэ щлаггэуэ щылэкьым – лыхьужьхэм я цлэхэри я гьуэхууафэхэри зэтохуэ. Налгэуэщ мыбдеж пцым щылэллэ зэрымьлэр. Пэжщ, уэрэдхэм хэтщ нобэ кьыдгурымылгэуэ псалгэ гуэрхэри дьмыщлэж щыплэлцэхэри, ауэ Алыхьым и шыкурклэ, клуэдакьым уэрэдхэми хьыбархэми хэт псэлгэфэхэр. Зы шапхэ кьэтхынщ.

«Мэлэчыпхьу и гьуаггьымрэ и дахаггэмрэ я хьыбар нарт хэкум щыгьуати, – дькыщоджэ нарт эпосым, – лыхьухэмрэ щлэуууащлгэуэмрэ куэду кыххуэкьуэрт. Ауэ пщашэм хэт кыххуэкьуэми, кьыдэггушылэми, ауаныщл дзы гуэрхэр яфлищурэ иутгьыпщыжырт. Апхуэдэурэ Щэуей кьекьулэлащ Мэлэчыпхьу деж: «Плгэкьлмэ, сэ кысхуэщлгьыт даггэуэ гуэр», – жилэри. «Уи хьуреяггьыр кьэскьлхьыну хуит сыщл», – жилэщ Мэлэчыпхьуи, кьикьлхьащ абы и хьуреяггьыр. «Кьанжым урикгэуэ Нэрыбгейм уримыкьуэу щытамэ, уллэнут», – жилэри унэм щыхьэжаш. Щэуей зыри жимьлэу и шыр кьилуантлэри кьэжэжаш».

«Сыту плэрэт а псалгэхэр Щэуей апхуэдизу щытегуэуар?» жыплэмэ, абы и жэуапыр зыщ: «Уэ амазонкэм укьильхуати, адрей щлалэ цькьлгэуэ псоми хуэдэу уллэн хуейт, ауэ уи анэ ябгэм псори зэрыщышынэм кыххэкьклэ, псэууэ укьэнащ». Арат Мэлэчыпхьу жилам кьриггэклар.

Апхуэдэ шапхэ хьэлэмэт куэд кыххэбггэуэтэнууц нарт эпосым. Амазонкэхэм я лгэуужь кьызэрыхэщыр кьэплгьытэурэ абы укьеджэмэ, псори и плэ йоувэжри, уи нэггум гьупщлгэуэ кыщлгэуэвэ зыри зыпэмьлгэщыж амазонкэхэм я дуней телгьыджащэр, абы и купщлэр, и кууаггьыр, и гуащлаггэр. А дунейр апхуэдизклэ гьууэщлгэуэуууэщл, шынаггэуэти, языныкьуэхэм деж тынштэкьым абы утепсэлгьыхьынуи утетхыхьынуи. Ара хьунщ амазонкэхэм я тхыдэр ди лгэпкьым и гум щлриггэухужари. Ауэ, дауэ щытми, ар ди лгэпкьым и тхыдэщ.

Амазонкэхэм я флгьггэкьлэ хьэтхэм, колххэм, мэуэтхэм, адыггэхэм илгэс мин бжыггэ зы кьыхьаггэ гьуэгуанэ зэпачаш, заужьурэ ефлэкьлгэуэщ. Шэч хэмьлгэуэ, амазонкэхэрац пасэрей хьэтхэм, хьэ-

титхэм я шлэныгэмрэ я шлэнгүазэмрэ тхуэзыхумар. Пасэм шыгүэ зуэм ехэллэ йуэхушлэфэхэмклэ абыхэм я шлэнгүазэр дуней псом шынэхь льягэт. Алыджхэм жэзым кыыхэщыкыла джатэ флэкшамылэм, амазонкэхэм я бгым бгырыпхым хуэдэу шлэлът жырым кыыхэщыкыла сэшхуэр. (Ари «порошковая металлургия» жыхуалэ лэмалклэ яшлауэ!) Геродот а сэшхуэм зэреджэр «амазонкэхэм я гуащэ Ипполитэ и бгырыпх», «зуэм и тхьэ Арес и тыгьэ» жилюш. Нэгьүэщлю жыплэмэ, ар фащэм шыщтэкьым, атлэ Тхьэм и тыгьэу лэщэ льяплэт, зыкли зыщумыхумэфу, джатэми, мэлуми, афэ джанэхэми блэушщыкылыурэ цыхум и лляплэ дьдэм льялэсу.

Адыгэбзэм хэтш абы шыхьэт техуэ зы жылэгьүэ: «Нэжьгьүшцыдзэр (амазонкэхэр) кыиттеуащ!» – «кыуэдыгьүэ дихуащ, льяпсэрыхыр кыитхуэклиуащ» мыхьэнэр кыиклыу.

Зэрытшлэши, зуэм теклуэныгьэр кышыпхын папшлэ, гушлэгьуншагьэ пхэлъын хуейш. Гушлэгьуншагьэкклэ зэбгьэщхь хьун шымылэу, амазонкэхэр псоми кьашхьэщыкылырт. Шысабийм деж кышыщлэдзауэ, ахэр зэпымычу хуагьасэрт гушлэгьуншагьэм. Я гьашлэр зэрыщыту лэщаклуэным, цыху укыным хуапсыхьырт, я фэмрэ я псэмрэ ялэккыну псор кьанэ шымылэу кьыдахыу, шысхьи, щабাগьи, гушлэгьуйи ямыщлэу. Зи быныр зрамыгьэлъягьу, шлалэ цыкылу кьалъхухэр зыукыж «анэхэм» дэнэт гушлэгьу кьыздрахьнур, ар зищысыр езыхэм зэи зыхамыщламэ? Апхуэдэу ягьэсахэр, кьанэ шлагьуэ шымылэу, хьурт зыми емыгупсыс, зи напли кьемыухыу цыхур зыукл лэмэпсымэ, псэ хэхьнрэ езыхэм хуэдэ кьалъхунрэ кыишынэмышлэ, кьалэн льяпкь ялэу зымышлэ псэушхьэ.

Жылапхьэщ абыхэм куэд кьалъхуфу зэрыштытари. Псалъэм папшлэ, кьэтштэнш зэллээфызу унагьуишэ, я лъхуэгьуэ-плэгьуэу. Машлэщ апхуэдэхэм кьуэ тлошл кьэзылхуфыну, ахэр псори лэщаклуэу, зуэллу гьэсауэ кьэзыгьэхьуфыну яхэтыр. Япэрауэ, амазонкэхэм зраштым хуэдэу, хэплыхьыпауэ, узыншагьэфл дьдэ зилэ зашлэу зэллээфызхэр кыыхащыпкылыртэкьым. Етлуанэрауэ, пасэ зэманым сабийуэ кьалъхум и нэхьыбаплэр яфлэллэжырт. Арати, зи гугьу тшлы унагьуишэм илъяс тлоштым кьриубыдэу кьахэккынур зуэлл шиттым нэсми арат. Ауэ амазонкэ шиттым илъяс тлоштым кьриубыдэу кьалъхуу япшыфынут шиплым нызэрыхьэс цыхубз-зэуаклуэ. Абыхэм илъяс пшыкылым лъхуэн шладзэрт. Дауи, гурылуэгьуэщ нэгьүэщл кьэралыгьуэхэм дежклэ амазонкэхэм япэшлэувэныр гугьуу шлыщытар. Есэным и хабзэкклэ кьашштэрэ убжмэ, илъяс пшыкылух зи ныбжь амазонкэхэр илъяс шэ ныкьуэм кьэувыфынут лэщаклуэ минипл зэрыгьэхьуауэ, я ныбжьклэ илъяс пшыкылым кышыщлэдзауэ хьщлым нэсу. А зэманым апхуэдэ кьару кьэзыгьэувыфыр цыху мин шэ ныкьуэ хуэдиз зьдэс кьалэшхуэ дьдэхэрат.

Мис апхуэдэт амазонкэхэм я кьэралыгьуэр! Пэжш, амазонкэхэм я лэщаклуэ гьэсэкклэу псээпылхьэплэ зашлэу гугьум иллыкыжырт кьалъхум шыщу куэдыр. Иныкьуэр лэми, кьэнам кьагьэувыфынут миниттым шигьу цыхубзьдэ, дэтхэнэ зыри зуэлл шэ ныкьуэм япэувыфыну, апхуэдизу ахэр лэфлауэу гьэсати, апхуэдизу лэщэ-фащэкклэ кьызэгьэпэщати. Араш абыхэм шлахуээфлэклари нэгьүэщлхэм кхьухьхэр кьытрахыу Аттикэм нэс клуэныр, ари Афинэри зэтракьутэу, Тесей дэклуэса амазонкэр яукыныр, ар абдеж

щыщлалъхъэжу я хэку къагъээжыныр. Ехъэжъауэ псэу алыджхэм а зэманым ялэтэкъым апхуэдизу зыщымысхъыжу, жылэдалуэу, зы псэу гъэса амазонкэдзэм пагъэувыфын къару.

Мыпхуэдэ цыхубзыхъэм ила зэфлэкъым ущегупсысклэ, шэч уегъэщл хъэтхэм езыхэм мурад хэха ялэу амазонкэ къалэхэр къызэрагъэпэщажу. Амазонкэхэр иужьклэ хъэтхэм емызэгъыжарэ е хъэтхэр къарууншэ хъууэ бийхэм щапэщлэмытыжыфа зэманыр къэсат? Абы щхъэусыгъуэ сыт хуэхъуами, амазонкэхэр ди щыплэм щыбыдэри, тепщэ щыхъуаш, сыту жыплэмэ Кавказ щыплэри хъэтхэм я къэралыгъуэшхуэм хыхъуэ, щыпсэхуэми я нэхъыбэр хъэту шытащи. Иужьклэ амазонкэхэм я къэралыгъуэр къутэжаш щхъэусыгъуэ гуэрхэмклэ (къапштэмэ, анагъэм и къару амазонкэхэм я гум къыщыушыжамклэ).

Хъэтхэм апхуэдэ цыхубзыхъэм щхъэхуэхэр къызэрагъэпэщын хуей щлэхъуам щхъэусыгъуэ хуэхъуагъэнущ езыхэм яхэлъа хабзэжыр – зэдэлъхузэщыпхъухэр зэрагъэшэжу зэрыщытар. А хабзэ мыщлагуэм лъэпкъыр жгъей, узыншагъэр махэ зэрищыым гу лъата нэужь, хъэтхэм я нэхъыжхэм а зэрышэжыр ягъэклуэдыным, лъэпкъым и узыншагъэр къэлэтыжыным щлэбэну щладзамэ, лэмал имылэу лууэнут ди зы лъэпкъ хэлэым – хабзэ зэсам цыхур тыншу зэрыпхутемыкыым. Абы щыщлэдзауэ, амазонкэхэм быдаплэхэр яухуэу, абы еклуалэ лэгъунаклуэ щажуэхэр ятлэм къыхэщыкыла «щыхъ» тхыльхэм иратхэу, нэхъ цыхухъу узыншэ дьдэхэм флэкл нэгъуэщл зрамыгъэклуалэу щладзауэ хуэбгъэфашэ хъуну ди гугъэщ. Абы къыхэкыу, шэч хэмылэу, а луэхур лъэпкъым дежклэ мыхъэнэ ин дьдэ зилэ унафэу шытауэ пльытэ хъунуш. Абы кърыгъэлащ лъэпкъыр мыклуэдыжу. Ауэ, и зэман къэсри, цыхухэм ядэжакъым амазонкэхэм я къэралыгъуэри, я псэуклэри, нэрылбагъу хъуауэ къыщлэкынт апхуэдэдзэм укъызэрихъумэ щыклар хамэдзэм дэкъузауэ узэригъэпсэум къызэрыщхъэщыкы щлагуэ зэрыщымылэр.

Ар унафэ лушт, арми, щлалэ цыклухэр зэраукыжым, анэгум гулытэ лъэпкъ зэрыхуамыщыым амазонкэ къэралыгъуэр махэ ищырт, щылэххэну хуит имыщлу хъурт.

«Нарт лыхъужьхэр хэтыт атлэ?» жыплэрэ ущлэушлэмэ, Сосрыкыуи, Бэдынокыуи, Батэрэзи, Щэуеи, Тлотрэши амазонкэхэм къалъхуат, щхъэусыгъуэ зырызкыи ямыукыжу къагъэнэфат, лэщаклуэу ягъэсат, я лэщэ-фашэкыи зэщлауэдат.

Сосрыкыуэ и анэр Сэтэнейщ. Абы хузэфлэклащ мывэр Лъэпщ и деж иху ар иригъэкъутэу сабийр къыдригъэхыну. Сабийр «телъыджашэу мывэм къыдэклати», ар, Сэтэней имейуэ къалыгъэри, амазонкэхэм ямыукыу къелащ.

Ди эпосым къыхошжы Бырымбыху (къэрал клуэщл луэхухэмклэ унафэр зылэщлэлыр ара хъунт) Сэтэней деж къаклуэу, «ульхуэу, уплэу нарт жылэм удэтгысхъэжаш» жылэу къызэрыфлэнар.

* * *

Амазонкэхэм я быдаплэхэр щыплэ хэлэтыкылахэм, лъагаплэхэм тращыхъ хабзэт, нэхъ тыншу, къару куэд темыклуадэу бухуэфын папщлэ. А лъагаплэхэм япэмыжыжэу щылэн хуейт псыежэх е

псынэшхуэ, пхэ гъэсынри, ухуэныгъэхэр зэрыщынын пхъашхэхэри, чы-бжэгъури щыкуэд мэз тэмэм, губгъуэ, унагъуэ Иэщхэр щыхъуэкӀуэн хъупӀэ благъэхэри. Иэмал имыӀуэ быдапӀэр зы нарт жылэшхуэм, е жылэ цӀыкӀуэ зытӀушым я кум хуэзэу щытын хуейт, лэгъунакӀуэхэм гъуэгуанэ кӀыхъ кызызпачу ешауэ къэмысын щхъэкӀэ. Жылэхэр нэхъ ину, абыхэм дэс цӀыхухэр нэхъыбэу щытыхукӀэ, амазонкэхэми я бжыгъэри я мылькури нэхъыбэ хъурт.

БыдапӀэхэм я лыкӀуэу нарт жылэхэм дэст зи ныбжь ирикъуа, къанжэ унэм мыкӀуэж амазонкэ зырыз, кӀэлъыплъакӀуэу. Абыхэм жылэ унафэр ящӀырт, жылэм кыщыхъуэ псоми я псалъи я чэнджэщи хэлът. Сыт щхъэкӀэ жыпӀэмэ амазонкэхэр я щӀэныгъэкӀи, я зэфӀэкӀи, я щэнхабзэкӀи куэдкӀэ нартхэм япэ ищат, гъашӀэми а псори къышагъэсэбэпыфӀырт.

Адыгэ эпосым мымащӀуэ кыхощ нарт жылэхэм дэса амазонкэхэм я пщӀэр лъагъуэ зэрыщытар. Ар хъэкъ тщашӀ Сэтэней, Уэрсэрыжь, Вакъуэ нанэ сымэ я образ хъума хъуахэм. Ахэр пщӀэ зийэ ущиякӀуэхэт, чэнджэщакӀуэхэт. Абы щыхъэт техъуэ шапхъэ хыдолъагъуэ эпосым.

Зы гъэ гуэрым нартхэм я мэшыр апхуэдизу бэв хъуати, езыхэм я ИэмэпсымэхэмкӀэ хэщӀыныгъэшхуэ имыӀуэ ГуамыхыжыфынкӀэ шынагъэ ялэти, хасэ ящӀауэ егупсысхэрт хуагъуэтыну Иэмалым. Абыхэм ягу къэкӀыжаш амазонкэхэм мэшыр псынщӀуэ зэрыуахыж Иэмэпсымэ зэралэр, икӀи егупсысу щӀадзащ ар зэралӀ щӀыкӀэм и щэхур дауэ къашӀа хъунуми. Абдежми унафэ къыщаштащ: Уэрсэрыжь къраджэу елъӀуну, амазонкэхэм я мэшыр зэрыуахыж Иэмэпсымэр зыхуэдэр жрагъӀэну. Ар къашэу куэдрэ елъӀуа щхъэкӀэ, сыт ямышӀами, яхужегъӀакъым а Иэмэпсымэр зэралӀым и щэхур. Уэрсэрыжь, къахуэмыгъэпсэлъауэ, тэджауэ щыщӀэкӀыжым, абы и ужьым ирагъэуващ щӀалэ жыджэр, щэхуу кӀэщӀэдӀухьыну, удыхьыр и щхъэм хуэпсэлъэжыныр и хъэлу зэрыщытыр ящӀэрти. ЩӀалэм кыгъээзжри кыӀуэтэжаш: Уэрсэрыжь гъумэтӀымэурэ кӀуэжырт: «Сыт гъубжэ пщӀыным гугъуу хэлъыр, адакъэкӀуэ къэгъэши, къазыдзэу жьэдэхыжи, аракъэ гъубжэ хъужыр?» – жиӀурэ. Нартхэр Лъэпщ деж кӀуэри апхуэдэ щӀыкӀэкӀэ гъубжэ ирагъэщӀаш, ИэмэпсымэщӀэм и фӀыгъэкӀи я мэшри игъуэу Гуахыжаш.

Ещхьыркъабзэу, гъэщӀэгъуэнщ Сэтэней нартхэм Иэдэмрэ уадэмрэ я щытыкӀэр къазэрыригъэщӀари.

Сэтэней езыри, шэч хэмылбу, амазонкэт! Ар къагъэлыагъуэ Сосрыкъуэ ПӀотӀрэш кыыхигъашӀуэ, махуищ пӀалъи къриту, нарт хасэм кыщыкӀыжам щыгъуэ, Сэтэней и къуэм жриӀа зэуэкӀэ Иэмалхэм я фӀыгъэкӀэ ПӀотӀрэш ар зэрытекӀуэфам. «Сэ бзылхугъэхэм сахымыбжэ, сэ зы нарт шу сыпэбжщ», – жриӀат абы и къуэм.

Сэтэней ильэгъуат Лъэпщ Иэ пӀанэкӀэ гъушӀӀ пӀам елэжбуи, игу щӀогъури, пхъэм кыыхыщыкӀа уадэр кӀыщ пӀантӀэм худедзэ. ИужькӀэ Лъэпщ и зекӀуапӀэм блитӀ зэблэдзауэ телъу кельгагъури, ахэр баш папӀэкӀэ зэтрӀулӀэ. Зи щхъэхэр зэгукӀ-зэгухъэу щыль блитӀыр Лъэпщ щилъагъум, кыгъэунэхуащ гъукӀэхэм я Иэдэр.

Мы хыбархэм ГушӀу кыхощ амазонкэхэм я зыужыныгъэр къахуэзыхъа Иэмэпсымэхэр хӀушӀылу ямышӀу, хуэсакъыгу, ткӀийуэ яхъумэу зэрыщытар. Сыту жыпӀэмэ нэгъуэщӀ щхъэусыгъуэ гуэ-

ри илэу кыпхуэгуэтынукуым Уэрсэрыжь гьубжэм и теплэм, ар зэрашцI шьыкIэм тепсэлъыхын шцIмыдами, Сэтэней уадэмрэ лэдэмрэ ятеухуауэ зы псалъэ зыми зэрыжримыIамкIэ уащхуэу мывашхуэу кIанэмкIэ тхэ зэригуэфми.

Абы кьищынэмышIауэ, Сэтэней и шцIалэгъуэм кьанжэ унэм (нарт цьыхухуэ лэгъунакIуэхэмрэ амазонкэхэмрэ шызэхуэзэу шыта унэм) и унафэщIу зэрыщытар IупшIу кьыхош Бэдынокъуэ и пшыналъэм.

Нарт жылэхэм дэс амазонкэ кIэлъыплъакIуэхэр хуит ящIыртэкъым цьыхухуэхэм лыгъуэ-фызыгъуэ IуэхукIэ пыщIэныгъэ хуалэну, япэ кьэсым хуэлъхуэну. Амазонкэхэм зрагъэкIуалIэ цьыхухуэхэр хэплъыхыпауэ кьыхахыу шытауэ кьыщIэкIынуш, сыту жыщIэмэ кьанжэ унэхэм пэмыжыжьэу шрагъэкIуэкIырт IэщакIуэнкIэ, шууеягъэкIэ зэпеуэхэр, икIи абы шытекIуам IэщIагъэувэрт хьумбылей гъэва зэрыт бжьэ («Сэтэней хьумбылей (пивэ) егъавэ»). Арат батырыбжьэ хьужри. Эпосыр шыхэт тохуэ амазонкэхэм лэгъунакIуэ нартхэр кьызэрыхахыу шытам. Ар зыхэт-лъагъуэр Бэдынокъуэ и пшыналъэрщ.

Шу бэлыхь къакIуэр зэры-Бэдынокъуэр кьищIа нэужь, Сэтэней и хур хьыджэбзхэр кьыпрегъажьэ: «...Ар нарт Бэдынокъуэщ, кьы-дэфхьэхи, кьыщIэфшэ, лъыхуэ куэпкъ кьыхэтхынщ», – желэри. Ауэ сыт ямышIэми, хур хьыджэбзхэми езы Сэтэней дыди Бэдынокъуэ къахуэувыIэркъым, «...сылэгъунакIуэ щауэкъым...» желэри. Ари шыхэт тохуэ амазонкэхэм я деж цьыхухуэ Iэпщэ кьарум пщIэрэ уасэрэ щилэу, цьыхухуэ кьарууфIэ, Iэчлъэч кьалъыхуэу зэрыщы-там. СыткIэ ухуейт сабий кьарууншэ, мыузыншэ уэзыгъэгъуэтыну цьыхухуэ? Мы зи гугъу тщIахэм ятепщыхьмэ, уи фIэщ пщIы хьунуш амазонкэхэм ятIэм кьыхэщIыкIа «щIыхь» тхылъхэр лэгъунакIуэ ща-уэхэм хуатхыу, хуахьумэу, зэкIуэлIа хур хьыджэбзхэри абы ират-хэу шытауэ. Апхуэдэ «щIыхь» нэхьыбэ зиIэрат пщIэ нэс зыхуащIыр. Нобэрей адыгэбзэм «щIыхь» псалъэм «пщIэ» мыхьэнэ щигъуэтащ.

Кьанжэ унэхэр (нарт унэхэр) псы Iуфэхэм Iутт, быдапIэхэм я япэ блынэм пэгъунэгъуу. Апхуэдэ ухуэныгъэхэм* иджыри уащрохьэлIэ ди шьыпIэм. Псалъэм папщIэ, Хьэсэнэй къуажэм шьIэ быдапIэм пэгъунэгъуу щожэх «Нарт унэкIэ» зэджэ псы цьыкIур, Кенжэ къуажэм деж Ныуэжь КIагуэ (бгъэ лъэныкъуэт) и Iуащхьэм пэжыжьэкъым «Кьанжэ унэ» жыхуалэ шьыпIэр. Адыгейм щезэх Шцхьэгуащэ псым пэгъунэгъуу шьIэщ «ГузэрыплъкIэ» зэджэ шьыпIэ. БыдапIэ лъабжьэм шцIэтащ кьанжэ унэр. «Гузэрыплъ» псалъэм «гур здэплъэ» мыхьэнэ илэщ.

Дауи, кьанжэ унэхэр, нобэрей еплъыкIэкIэ уеплэмэ, жыпIэ хьунуш нэмысыншагъэ шызэрахьэ, цьыхур Iэщым хуэдэ щыхьурэ шцIэблэ яIэн шхьэкIэ, псэушхьэхэм зэрашцI хабзэу, зэхьузэбзхэр шызэбгъэдыхьэ шьыпIэу шытауэ. Псэ зыIут псоми къащхьэщыкIыу, цьыхур зыгъэлъагэ, гуитIым яку кьыдэхуэу лъагъуныгъэр дунейм тетыххэуи, шьIэн хуеиххэуи апхуэдэ унэхэм кьыщалъыгэртэкъым. Амазонкэхэр гухэлътэкъым зыхуейр, я мурад нэхьыщхьэр пхуэ нэхьыбэ кьалъхуу, езыхэм хуэдэу ягъасэу IэщакIуэ ящIынырт. Ахэр

* Хьэтхэм я къалащхьэ Хьэтушаш къэзыухьуреихь быдапIэ блынэм амазонкэхэм я быдапIэ шцхьэхуэ къыгуэщIыхьауэ зэрыщытар ноби уолъагъу. Зэманым (илъэс миниц-рэ щибльым) къелащ абы и куэбжэ дыхьэпIэ сэх лъэныкъуэр – мывэгум кьыхэлъыкIа цьыхубз IэщакIуэр, афэр шыгъыу, джатэ кIэщIыр и бгым илэу, уэщ гъэщIэрэщIа IэщIэлъу.

щлалэ цыклухэм хуейтэкъым. Ари кызыхэкIыр цыхур псынщIэу бэгъуэн папщIэ, нэхъ пасэу балигъыпIэ иувэн хуейуэ кызыралагытэрт. Хьыджэбз цыкIум, ильэс пщыкIуплIым щIидзэу ильэс плIыщIым нэблагэкIэ бын игъуэтыфынут. Абы щхьэкIэ цыхухъуу узыхуейр мащIэ дьдэт, икIи ильэс плIыщIкIэ зэпымычу, Iэбэмэ лъэлэсу, цыхухъу дэщIыгъунуи хуейтэкъым амазонкэхэр, ильэсым хуэзэу зы махуэ хуейуэ арат. Зы цыхухъу, узыншагъэкIи кьарукIи зэпэщу, шыфIым хуэдэу лъэпкыфIу уиIэмэ, цыхубз куэдым хуриkyнунт.

Амазонкэхэм щлалэ цыклухэм апхуэдэ хьэкIэкхъуэкIагъэ щыкIэлъызэрахъэм и щхьэусыгъуэхэм ящыщу кыщIэкIынут хьыджэбз цыкIухэр, зы ныбжь гуэрым нэсыхукIэ, щлалэ цыкIухэм нэхърэ нэхъ бзаджэу, нэхъ губзыгъэу, Iэрыхуагъ-Iэзагъри нэхъ псынщIэу къащтэу зэрыщытар. Амазонкэхэр щызауэкIэ бийм зэрытекIуэр кьарутэкъым, атIэ Iэзагъэт, бзаджагъэт, шэрыуагъэт, псынщIагъэт. Псом хуэмыдэу мыхьэнэшхуэ иIэт бийм шабзэшэу телъальэм и бжыгъэм. ШабзэкIэ уэнымкIэ амазонкэхэр зыкIи цыхухъухэм къаIэрыхуртэкъым.

Къанжэ унэхэр сыт хуэдизкIэ емыкIуу щытами, кыжыIапхъэщ фIы и лъэныкыуэкIэ мыхьэнэ гуэрхэри зэралар: абыхэм бэм хэхьэрт лIыгъуэ-фызыгъуэм къабзагъэ пхэлъыну кызырэппиубыдыр. ЛэгъунакIуэр къанжэ унэм щыщIыхьэкIи кыщыщIэкIыжкIи амазонкэм къабзэу игъэпскIын хуейт. «Пщэдджыжьым, си къалэнщи, сэ узгъэпскIыжынщ, ауэ пщыхьэщхьэ къэскIэ хэт усхуигъэпскIын?» – желэ Мэлэчыпхъу, Лъэпщ щыхуэусэкIэ. Абы нэмыщIкIэ, нартхэми, амазонкэхэм ядэплъейурэ, щхьэгъусэ хэдэ ящI зэрыхуами мыхьэнэшхуэ иIэт лъэпкыым и теплъэри и узыншагъэри кIуэ пэтми ефIэкIуэнымкIэ.

Нартхэр зищIысым, кыздикIам, здэкIуэжам теухуауэ мыпхуэдэу жытIэну тфIэигъуэщ: «Нартхэр (а псальэм адыгэбзэкIэ «нэIурыт» жиIэу кьокI) лъэпкь зэхуэмыдэхэм къахэкIауэ щытагъэнущ. Апхуэдэ гупсысэм ухуэзышэр Кавказым ис лъэпкхэм я нэхьыбэм нарт эпосыр ейуэ зэрабжырщ. Дэ кызырэйтщыхьумкIэ, ар пэжкыым. Шэч хэлъкыым Кавказым а зэманым лъэпкь зэмылIэужыгъуэу щэм нэс зэрыщыпсэуам. Псальэм папщIэ, алыджхэм я тхьэдэджхэм кызыэралытэмкIэ, ахэр лъэпкь блыщIрэ тIум щыщIэдзауэ бгъущIым щIигъуу щытащ. Ди кьуэш абхъазхэм я эпосым кыхощ нарт Сосрыкыуэ кьуэш бгъущIрэ бгъурэ иIауэ. Мыбы кыкIыу кыщIэкIынкыым Сэтэней апхуэдиз бын кыльхуу иIауэ. Зи гугъу ищIыр, дауи, лъэпкыу Кавказым ис псоми Сосрыкыуэ кьуэш пэлытэу ябжу зэрыщытар арагъэнущ. ИужькIэ, амазонкэхэм я кьэралыгъуэр кьутэжа нэужь, «нэIурытхэр» нэхъ щхьэхуиту, адэкIэ мынартыжу, псэуащ. Эпосми гурыIуэгъуэ пщыхъу зы хьыбари ущрихьэлэркыым, нартхэм мыпхуэдэ кIуэдыжыкIэ ягъуэтащ, жиIэу.

ЯплэуэкIэ зэрыжытIауэ, амазонкэхэр я щIэныгъэкIи щэнхабзэкIи нартхэм япэ куэдкIэ ищат, абыхэм я тхьдэр кыщечжэрт жыжьэ. Абы и щыхьэтхэм ящыщ зыщ мыр: Мысырымрэ Суданымрэ я гъунапкэхэр Нил псым и Iуфэ дьдэм щекIуалIэм деж зы мывэ блын щытщ, ильэс минипI хъу зэманым къелауэ. А блыным тетщ зы

цыху сурэт: шабзэ ин ІэщІэлъу, и ижырабгъу лъэныкъуэр цыхухъу Іапкъльэпкъ Іэчлъэчу, сэмэгурабгъур цыхубз дэгъуэу, бгъэ дахэ дыди иІэу. Абы и закъуэкъым амазонкэхэм я лъэужъу Мысырым къыщІэнар. Псом хуэмьдэу хьэлэмэтыр Мысырым и щхьэгуашцэу шыта Хьыджэбзуд хьэт лъэпкъым зэрыщыщырщ (Хатчепсуд). Мыбы и цэр адыгэ псалгыплу зэхэтщ: «хъы», «зыдж» (зэІузыщэ), «бзыль-хугъэ», «уд». СощІэ бзэм мыпхуэдэ бгъэдыхьэкІэкІэ утегушхуашцэмэ, ушигъэуэнкІэ зэрыхъунури, ауэ мыр амазонкэу зэрышытам и щыхьэтщ Мысырым и дзэр иришажъу ар Африкэ Ищхьэрэм зекІуэ зэрыкІуар, езыри зауэм зэрыхэттар. Мысырым щхьэгуашцэу иІа адреи цыхубзхэм ящышу зыри зекІуэми зауэми хыхъэу шытакъым, дзэр яутІыпщрэ езыхэр щыхьэрым къыдэнэу фІэкІа.

Пасэрей Мысырым и тхыдэм ущрохьэлІэ ди лъэпкъым и лъэужъ нэгъуэщІхэми. Мыбы нобэр къыздэсым, ди бзэмкІэ зэрыфІащар наІуэ ищІу, къалэцІэхэр, щІыпІэцІэхэр шыкуэдщ: Псынаф, Калапш (ари Верхний Нил деж!), Хургада (хурхадэ), Карнака (КІуэрнакІуэ – паломник) хуэдэхэр.

Мысырым и тхыдэм елэжъхэм мыри ятхыжащ: «Щхьэгуашцэ Анхесенамон фызабэу къышынэм, и лъыхъухэм ящышу бжыпэр бзаджагъэкІэ яфІэзыубыда Ае дэмыкІуэн папщІэкІэ, хьэтхэм я пащтыхьым деж лыкІуэ игъэкІуаш, и къуэхэм ящыщ зы къыхуигъа-кІуэмэ, абы дэкІуэу, щІалэр Мысырым и пащтыхь зэрищІыгур хуиІуэхуу. Хьэтхэм я пащтыхьым къиутІыпщаш и зы къуэ, ауэ Ае игъэкІуа лыукІхэр Мысырым и гъунапкъэм деж щІалэм къышыпе-жъэри гъуанэдэуэу яукІащ. Абы и ужькІэ Ае Анхесенамон щхьэгъуэ-сэ ещІ икІи Мысырым и пащтыхь мэхъу», жиІэу. Абы къегъэлъагъуэ хьэтхэм ящыщ Мысырым и фирхъэун хъуфыну зэрыщытар.

Зыри пхуещІэнукъым «тхыдэм и адэ» Геродот и тхыгъищми пасэрей Мысырым и цыхухэмрэ езы Геродот и зэманым Колхидэм иса цыхухэмрэ зы лъэпкъыу зэрыщиукъуэдийм. «Колхидэм и цыхухэр хэтыт?» – жыпІэрэ ущІэупщІэмэ, абы жэуап ират пасэрей тхыдэм и къэхутакІуэ цІэрыІуэхэу Хьэтыкъуэ С., Дьяков И., Зеленко Е. сымэ: «Ди эрэм и пэкІэ илъэс минищхэм шыгъуэ иджырей Грузием и щІыналъэм шыпсэуэу шытащ адыгэ-абхъазыбзэкІэ псалгэ саниг, абазг, япсил лъэпкъхэр».

Тхыдэр хьэкъушыкъу пІащІэм хуэдэщ, ухуэсакъыпэу фІэкІа уеІусэ мыхъуу. Ди жагъуэ зэрыхъунщи, шапхэ куэд къыпхуэ-хьынущ тхыдэр зэрыхуейм хуэдэу къратхыкІыжу, зэрахъуэкІыгу зэрышытым теухуауэ. Ар апхуэдэу зыщІхэм я гуэныхьыжщ, я напэжщ. Ауэ шыІэщ пщІыкІэ зэи пхузэмыхъуэкІын гуэрхэри. Ар лъэпкъым и бзэрщ, и ІуэрыІуатэрщ, щІыпІэцІэхэрщ, археологием и къэхутэныгъэхэрщ, езы щІы напэм ихъума лъэужьхэрщ. Дауэ пхузэхъуэкІын, псалгэм папщІэ, Налшык пэмыжыжъэу Кенжэ ауз деж дэт Ныуэжъ (фызыжъ) КІагуэ и Іуашхьэр, Кенжэ (къанжэ) Унэр? Кенжэ къуажэдэсхэм псоми ящІэ мыбдеж амазонкэхэм я быдапІэ зэрыщылар, цыхубздыдзэ абы зэрыдэсар. ЯщІэ а Іуашхьэм амазонкэ фызыжъым и цэр зэрызэрихьэр. Пэжым зыри пхуещІэнукъым, уе-блэмэ а Іуашхьэр зэхэптІыхъу зэтес пщІыжми е нэгъуэщІ фІэщыгъэ фІэпщыжми. Амазонкэхэр зэрыщыІам шыхьэт техъуэ апхуэдэ щІыпІэ куэд иджыри ехъумэ Кавказ щІыналъэм.

Мы тхыгъэм еджэнухэм емыкIу кысхуэвмыщI, языныкъуэхэм деж псалъэ гуемыIухэм фрихъэлIэнущи. Стхар зэфIэстхъыжурэ зыкъомрэ гугъу сехъа нэужь, кыызгурыIуащ: утIыпщауэ псэуа амазонкэхэм я гъащIэм гъэсэнэгъэрэ щэнрэ зыхэль бзэкIэ утэпсэ-лтыхьмэ, ещхьи пэжи пхуэхъунукъым. Аращи, мыпхуэдэу (фи нэмыс нэхъ лъагэ ухъу нэхъыжхэми нэхъыщIэхэми!) стхын хуей хъуащ, ар сэ езым си псалъэкIэу цымытми.

Мы псалъапэр мыпхуэдэу сухыну сыхуейщ: «Амазонкэхэм я дунейр, я гъащIэр фIэщхъугъуейуэ кууш, абыхэм ягъэхъамрэ яхузэфIэкIыу щытамрэ я хъэлэмэтагъым щIэи гъуни иIэкъым. Уи гупсысэр жанмэ, а тхыдэ телъыджащэм жыжъэ дыдэ уишэнуш. АтIэми, сэ утIыпщауэ, сыхъемышлгъэкIыу сызэрымытхэным сыхушIэкъуащ, сыту жышIэмэ хъэкъыу си фIэщ мэхъу: амазонкэхэм я тхыдэр тэмэму къэзыхутэжыфын, абы хуеджа (сэ схуэдэу ухуакIуэ-инженер кызырэгуэкIыу щымыту), ар зи IэщIагъэу щыт щIэныгъэлIыр мы Iуэхум бгъэдыхъэнуш, амазонкэхэм къащIэна «щIыхъэми» мы Iуэхум теухуауэ щыIэ тхыгъэхэми къеджэнурэ, икIи псори и пIэ иригъэувэжынуш. Ди адыгэ амазонкэхэм я тхыдэ зыми емыщхъу хъэлэмэтыщэм хуэфашэ пщIэрэ увыпIэрэ щигъуэ-тыжынуш дунейпсо цIыхубэм я тхыдэм!

ЯПЭ ПЫХЪЭ

НЫУЭЖЪ КIАГУЭ И IУАЩХЪЭ

*... МакIуэр лIэщIыгъуэхэр,
Уафэ архъуанэм ещхъщ щIы хъуреир хилгъфам.
Шэрхъыу игъащIэкIэ щIыр кIэрэхъуэнут,
Iудзэу блэIар хэмьлтам?*

Уэрэзей А.

«Уа, Амыщ, фIыгъуэр кыпхураухъэкIи мы уи тыгъэм папщIэ! Сытым хуэдэу гупсэхуу уигъэхуабэрэ уи цы шабэ щIакIуэ Iувым. Мэкъуауэгъуэ пщэдджыжь щIыIэтыIэм уэращ дыкъезыгъэлыр!»

Санэ и лъакъуэхэр щIакIуэм кыщIэмьщын щхъэкIэ зыкIэ-щIеупщIэ, зегъэджэрэзри кызыэфIотIысхъэ, и щхъэр щIакIуэм кыщIэшиикIри, жейбашхъуэнэхэр кызыэтримыхыпэу, пщэдджыжь нэхулъэм кыхошлэ.

ФагъуэфI кэхъуа къуэкIыпIэм IупщIу кыгъэнэхуащ бгыщхъэ мээ фIыщIэхэм я щIыбагъым, дыжын таж зыщхъэрыгъ лIыхъужхэм я сатыр Iувым хуэдэу, кыдэт кыр уэсыщхъэ хужьхэри, хъупIэхэри, мээхэри, аузхэри, адэкIэ – хы Iуфэм нэс тафэ инри.

Къыр дурэшхэм, бгы зэхуаку зэвхэм, ауз кIыфIхэм кыдэж псы къудамэхэр зэгухъауэ, ин зэрыгъэхъауэ тафэм уэру кытолгадэри, адэкIэ, благъуэ абрагъуэу зиIуантIэ-зишантIэурэ, захегъапщIуэ нэхуш пшагъуэ шафэм кытеуфIыщыкI тафэ мээ гъунэншэхэм, и щIыб бгъуфIэр зээмызэ жыжъэу кыщыхэхужыкIрэ адэкIэ бзэхы-жу.

Псы уэр къэгъэшыпIэхэм къатолыдыкI пщIантIэм щащIа

мафлэхэм я бзийр – ар нарт фыз жырытэджхэм унагъуэм я шхыныр пщэфлын шладзауэ араш.

Къамыл бгъэн уфлыщдыжахэм, нарт унэхэр мэзым хагъапщклуэу, къуажэхэр иджыри уамыгъэлъагъуми, Санэ флыуэ ешлэ дэнэ деж сыт хуэдэ жылэр щысми, ешлэ хы луфэм нэсклэ щытепщэ мээ лувым илъэс куэдклэ ерагъыу «кыплэщлаха» хьуплэхэри, мэкъуплэхэри, гъавэ шлаплэ губгъуэхэри дэнэ деж хуээми.

Мээ лувыр пхыкыплэншэщи, нартхэр зэрызеклуэр псыхъуэ гъуэгуклэщ. Зээмызэххэ бий гуэрхэми къаущыхь, псыхъуэ гъуэгум тету, здэклуэр тэмэму ямышлэу, нарт къуажэ цыклухэр зэрапхъуэу, зэтрауклэу. Ауэ гулэгъуэ лейм луоуэхэр, амазонкэ быдаплэхэм гъунэгъу зэрахуэхъуххэу. Псэууэ къэнахэр, амазонкэхэм ялэщлэжын папщлэ, иужьклэ куэдрэ жэн хуей мэхъу, я псэр зэрахъэу, къахъунщлари, къатхъэкъуари, гъэр къащлахэри хьфладзауэ.

Щылэщ къыщыклуэ ажал лыхъуи, амазонкэхэм я къулеягъэмрэ бжыгъэншэу я хьуплэхэм ит лэщымрэ я хьыбар зэхахъуэ, ауэ, а здэклуэм я къарур здынэсыр ямышлэу, дзэ зэрагъэпэщарэ зэрыгъэгушхуэхуэ. Абыхэм ящыщ нэхъ насыпыфлэ дыдэхэм къалгысыр а зэхъуапсэу къызытеклухъа лэщхэр ягъэхъуу, шывейр шэщышхуэхэм къыщлахыу гъащлэу къахуэнар яхынырщ.

Иджыри къэмыгышыпа Санэ и жейбащхъуэнэхэмклэ зиплгыхыху, дыгъэр къыкыуэплъащ гъунэгъу плгыр шлэщыр зытет къушхъэмышхей джабэм. Санэ и плъаплэм шабзэшэ дзыгъуипщл хуэдизкклэ пэжыжъэ кэрэгъул шлэщыр, мафлэ шленауэ ису къыпщыхъуу, дыгъэ бзийхэм къахош, зыплгыхышплэм тет амазонкэ закъуэри, езы пщэдджыжь пшэплгым и Тхъэ Гуащэр, дыгъэм и нурымрэ и мафлэмрэ хэту къэунэхуа къыпфлосл.

Санэ ищлэрт игъуэу къызэрыушар. Абы и плгырыгъуэ зэманым шлдзэрт.

Аузитлым – Бзуукъуэшхуэрэ Бзуукъуэщыклуэрэ – я кум къыдэклыу сэтэйм къытехъэ шыгх щхъуантлэ клыхым и шыгу лъагэм тетщ Санэ и плгырышлэр. Щыым хэтла пкъо лъагиплгым тетщыхъа шлэщл лъагэм Санэ зэреджэр «иныжь лъакъуиплклэщ», щыхузэгуэпым деж. Пкъохэр бгыкыу гъумхэмклэ зэщыллулэжу къатипл илэщ, дей цыклу чы-бжэгъуклэ яхуа чий лъэгу тепхэжауэ. Илъабжъэ къатым и шлагыр шыхэмрэ хъэхэмрэ я гъушанлэщ. Етлуанэр мэкъумылэм, лэпслэпсхэм, лэмэпсымэхэм, шлаклуэ хьэлъэхэм, нэгъуэщлхэми я гъэтлылгышлэщ. Ещанэр, мэ гуаклуэ къызыых мэкъу шабэ лувыр зытелгыр, зимышлгырыгъуэ амазонкэхэм я зыгъэпсэхуплэ, жеиплэ къатщ. Еплланэ къатым, чий къабзэ лъэгум, зыри тральхэртэкъым – ар жэщи махуи плгырхэр зытетырт. Абы къамыл бгъэнышхъэ илэст. Къамылым и шлагыым луву пхъэ гъуррэ хъэуазэ гъушэрэ шызэтелыт, псынщлэу мафлэ зэрыщлэбдзэным хуэгъэхъэзырауэ. Плгырыр зыкларыт пкъом, улэбэмэ тыншу улъэлэсыну, хъэпшыпитл флэдзаш: зыр – псы зыпхымыкк фэ чысэщ, щтаучрэ жыгбэгущ* гъушэрэ илгу, етлуанэр – дэпылъэщ (упщлэ лув зытебза кхъуэщын хъурейш), и клуэцлым, яжъэм хэлгу, дэп зыпылъ пхъэ ныкыуэс клэщл зытлуш илгу.

* Жыгбэгущ – лэгъэбэгум ещху жыгым къыгтоккэ ину. Ар ягъавэрт, ягъэгъушчыжырти, зэгуатхъыурэ яудынырт, бжъэхуцым хуэдэу шабэ хъуху. Абы щыщ щтаучым траубыдэрти ещтауэхэрт. Ар гыным хуэдэу хъуасккэм къызэщлгъэна нэужь, мафлэ ирыращлырт.

Дэпыльгэм иль дэпыр махуитІ нэскІэ пхьумэфырт, хуиту мафІэ иришщІыжыфу. Шхэн-пщэфІэныр зэфІэкІа нэужь, мафІэр зэхэмыкІыж щІыкІэ, дэпыльгэм ильыр зэрахьуэкІырт.

Санэ пІашцІэртэкьым щІакІуэ хуабэр ибгынэу кьэтэджныу. Ауэ ищІэжырт дыгьэ бзийхэр жеишІэ кьатым кьызэрыльгэлэсыххэу хьэзыр хьуауэ щытын зэрыхуейр. Абы занщІэу щІакІуэр зытридзщ, псы зэрыт фэндыр кьипхьуатэри зитхьэщІаш, мэкьу зытемыль чий кІапэм тету. ЗитхьэщІыхукІэ, пщэдджыжь акьужьым кьигьэушщІыуащ афэри щыгьыным кьыщІэщ и щІыфэри. И Іэпкьълэпкьыр зэщІикьузэу, и напфэр хишу, ар кьигьэкІэзызащ жьы щІыІэм. ЗильгэщІыжа нэужь, Санэ и гугьат жыр Іэщхэтельхэмрэ льэдийхьумэ гьэщІэрэщІахэмрэ зыкІэрильхьэну, джатэ кІэщІыр зыкІэрыщІа афэ бгырыпхри зыщІильхьэну, и таж лыдыжри зышхьэритІэгьэну, ауэ зэуэ щІегьуэжщ, льэри, щІакІуэ мьушщІыІужам Іэрыхуэу зыкІуэщІишыхьыжащ. Хушхьэрэ щатэу абы зиукьуэдиящ, зэм льэну зызыгьэхьэзыр щомыщым хуэдэу зы-зэхипрэ зишэщІу, зэм асльэн щхьэхынэу зигьэлалэу, зэм уэным и пэкІэ блэшхуэм зырызыэфІигьапщхьэм хуэдэу зищІу, зэми щІым зытезыІэтыкІ бгьэм ещхьу.

– Іэщэ-фащэр зыкІэрыльхьы псынщІэу и щхьэм дэжей! – жеІэ зи плгырыгьуэр зыхуауэ жеину зызыгьэхьэзыр Нэхунэ, мэкьур зэригьээзэхуэжурэ. – Махуищ дэкІрэ дызэрахьуэкІмэ, кьанжэ унэм дыкІуэнщи, урикьухукІэ ухуеймэ зыхэщ, ухуеймэ зышэщІ, узэрыхуей гьуэлъыкІэу гьуэлэ, зэрыплэкІкІэ кІий, лэгьунакІуэ щІалэм удэщІыгьуу. Дапхуэдизу умыІэуэляуэми, уи ныбжьэгьу Жэмнагьуэ и кІийм зэи кьыхэщынукьым. Ауэ иджыпсту еплэщІэкІ, плгьапІэм зыри зэримытыр быдапІэ блыным тетхэм кьамылгьагьу щІыкІэ.

– Уий, хэт дыкьээзылгьагьунур, дэ дыгьэр кьыздипс льэныкьуэмкІэ дыщІыІэу? Жэмнагьуэжьри сэ си ныбжьэгьуакьым зэи! – и джатэ бгырыпхыр щІикьузэурэ жеІэ Санэ, и жагьуэ зэращІар плгьагьуу.

– Умыгузавэ, бзэгу зыхьын гьунэжщ, ди гьунэгьу щІэщІхэм тетхэм хуиту дыкьалгьагьу, – жеІэ Нэхунэ нэхь шабэу, Санэ псынщІэ дыдэу хьэзыр зэрыхьуари, и щІакІуэр Іэрыхуэу дридзейуэ, дэтхэнэ джэдури зэхьуэпсэнэу, псынщІэу пкьомкІэ дэжейуэ, наплэзыпІэм и щхьэм кьызэрытехутари ильэгьуауэ.

Санэ щІакІуэр и плІэм иридзэри, зыкІэрытын хуей пкьомкІэрыуващ. ГьэщІэгьуэну кьудамищ тету кьыхахат ар: зы кьудамэр жыгым кьытекІри щІым дэкІуэу зиузэхуауэ кІат, жыгым ІэплІэ иришэкІыжыну хуелэм хуэдэу, хэт кьаплгьэми ущыту фІэкІа кьыхуэмыщІэу утес хьууэ. Андрей кьудамитІыр блэгущІитІым, тыншыпІэ хуэхьуу, хуэфІыпсу щІэувэрт. Санэ тэмэму увьпІэм зригьэзагьэри, и бгьэм щызу пщэдджыжь хьэуа щІыІэтыІэ Іувыр зыжьэдишащ. Нарт жылэ гьунэгьумкІэ кьрих, нэІуасэ хуэхьуа мэр (вэнвеимэмрэ шэ фІэІуам и мэмрэ) кьыщыІурыуэм, и пэр зэригьалгьэу папщэри, мащІэу иринэщхьеижу кьыгурыІуащ кьызэрыушыпар. Иджыри зы махуэ кьыщІидзат зэшыгьуэу, ильагьу мьхьу Жэмнагьуэ и цІэр кьраІуэри, махуэ псокІэ и гукьыдэжыр ираудыхауэ.

Санэ фІэфІтэкьым плгыру щытыныр. Зы щхьэусыгьуэ закьуэт

абы иІэри: мыбдеж зы Іуэхуи шыщІэ зэрымыхъум игъээшырт. Сыт шыгъуи уи Іэр къакІэрымыкІу уателъэщІыхъу, бгъэцІууэ, зэбгъэпэщыжу шытын хуей Іэщэ-фащэхэмрэ Іепслъэпсхэмрэ уепэщэщу ядэртэкъым. Цым уелэжъу е лъэпэд зэлупщэу, уеблэмэ уи Іэбжъанэ къудей бгъэкъабзэу е пыпшхыкІыжу укъалъагъумэ, дунейр пкъутэ-жам хуэдэу тезыр пхынут. Санэ есатэкъым зимыгъэхъейуэ шысу. Амазонкэ гъэсакІуэ гущІэгъуншэхэм бэуэгъуэ къыуамыту махуэ псом укъызэрырахуэкІым фІыуэ зы хэлът – абы къанэ шымыІэу уипкъри уи гупсысэри иубыдырт, уи фэм хуэхъынури хуэмыхъыххэну уи гугъахэри къызэрыдахыфым зэманыр псынщІэу блихурт, махуэр зэриухар къыпхуэмыщІэу. Мыбдеж ущытщ, уи нэхэм яфІэмыщІэщыгъуэж псыхъуэм, жылэм, губгъуэм пхыкІ гъуэгухэм уакІэлоплъри. Уолъагъу хуэмрэ жейбашхъуэ хъужауэ адэ-мыдэкІэ шызеуалэ нартхэр, абыхэм я фыз шхъэхынэ фейцейжъхэу пасэрей ІэмэпсымэжъхэмкІэ махуэ псом яшхын тІэкІу къэзыгулъэпхъэщхэр... Ди Тхъэхэ! Сыт апхуэдизу зэшыгъуэу, мыхъэлэмэту ахэр щІэпсэур? Псалъэм папщІэ, мо щІалэ цынэшхуэжъым и щхъэжъыр къыфІэлэлэу нышэдибэ лъандэрэ пщІантІэм дэт жыг щІагъым зыгуэрым йопэщэщри щІэсщ, я гъунэгъу хадэм, пщІэныр шыгъупщэжауэ, къеплъу ит хъыджэбзым гу лъымытэу. Уий, лэун, бжыхъым уелъэрэ, и лъакъуитІыр... Аууей! Дыгъэм уригъэкъутъынщ мыбыхэм я псэукІэ зэшыгъуэм.

ПлъырыпІэм ушитым деж зэманыр къэувыла хуэдэу къыпщохъу, уи щхъэм гупсысэ мыфэмыщхэр къохъэри («Фу, цІапІэжъ!» – мыр зыхуэгъэзар щІалэ цынэшхуэрат) уи акъылыр зэхагъээзэрыхъ. Ди быдапІэм и дзэпщ Дыщэнэ аращ щІэгъумэтІымэр: «Фэ напэншэхэр тІэкІунитІэ хуит фызэрыхъуххэу, мурад мыхъумыщІэхэр фу-хуэу щІыводзэ: е щІалэжъ цыкІу къэфлъхуу зэрывгъэпщІуным, е, лэгъунакІуэхэм я узыншагъэм кІэлъыплъхэр ауи тевмыгъэплъауэ, «щІыхъхэми» ирамытхауэ, щэхуу цыхухъу мыкІуэмытэжъ гуэрхэм фазэрыкІэщІэгъуэльхъэным теухуауэ. Аращ фи щхъэм илгыр! Фэ зэ мыхъуми зэ къэвгъэсынущ ди къэралыгъуэм и кІуэдыжыгъуэри мы дунеижъым и къутэжыгъуэри, – фыжыІэмыдаІуэщи!» – жиІэу.

Санэ къыгурыІуэртэкъым щІалэжъ цыкІу гушыкІыгъуэхэм щхъэкІэ амазонкэ къэралыгъуэр бэлыхъ хэбдзэн щІыхуейр. «Сыт щІалэхэр зэрыпщІынур? Ахэр хэхъуэнуйи къэхъунуйи хунэмыс щІыкІэ зэрытхъэлэжу, зэрыупщІэтэжу щІадзэ, зы махуи замыгъэсауэ, зыми иджыри хуемыджауэ. Я анэ делэхэу бгъитІ зыщІэтхэрщэ? Я щІалэжъ цыкІухэм шыкъу къутэным хуэдэу тегужъеикІауэ я гъашІэ псор яхъ, зыгуэр тІэкІу къашыщІмэ, затхъэлэжыну хъэзыру. Сыту делэлэуэ-тІэ а бгъитІхэр, шыщІыкІум шыгъуэ я бгъэ ижыр зыми щІимыгъэсхъауэ, лейрэ хъэлгъуэ лІэжыху къралъэфэкІ, къелэлэххэу, зы бгъэм уримыкъун нэхъей. Аращ абыхэм зыри щІахузэфІэмыкІри, зэрымыІэщакІуэм и гугъу умыщІыххи. Шылъэгу псэфыжъхэ! Дауэ уи Іэм джатэр хуиту зэригъэбзэнур, уи Іэблэ щІагъым щхъэнтэшхуэ щІэлъу? Дауэ жыгым, псом я щхъэращи, щІэщІым узэрыдэпщейнур? Хъым... уеблэмэ зы бгъэ закъуэри апхуэдэхэм деж зэрылейр къыбощІэ. Аууей, дэнэ ахэр зыдэпщейфынур, дэр нэхърэ хуэдитхукІэ нэхъ гъумхэмэ! Уу, бабыщ делэжъхэ! Я цыхухъухэри зыкІи нэхъ губзыгъэкъым, щопсэу я унэ Іушэжъ цыкІухэм, дзыгъуэшхуэхэм ещхъу, хъури бзыри зэхэтхъауэ, зэрегуакІуэу зэ-

рышэхэу, хабзи бзыпхыи ямышлэу. Сыту ямыльагьурэ, нэгьуэщл мыхьуми, ди узыншагьэм клэлъыплъ амазонкэ лэзэхэм кьанжэ унэм шлагьэхэ лэгьунакьуэхэр хэплъыхьыпээрэ кьызэрыхыхьр? Щхьэ емыгупсысрэ амазонкэхэм «щыхьхэм» псори щлрамытхэм, а «щыхьхэр» сакьыу шлахьумэм? Ди амазонкэхэм сабий лейхэр шлаукьлжри кьагурылуэркьым абыхэм. Уеблэмэ зи бзэр мыпсалгэ бжэ цыкьлхэр куэдкьлэ нэхь губзыгьэщ нартхэм нэхьрэ! Абыхэм ягьашхэркьым бжяпцлэ хьухэр. Бжыхьэр кьызэрысу, хьу лейхэр я матэм кьыдадзри, щылэм зэфлишауэ ягьэллэж а льягьугьуейхэр. Сыт апхуэдиз цыхухьукьлэ пщлэнур? Цыхухьум ильэсым хуээу ухуей зэрыхьур зы тхьэмахуэщ... е зы мазэщ..., хьунщ, – мазитлуи дощл ар.

Тхьэхэм жэмым бжякьуйтл иратащ, блэм – щхьухь зыпыль шэрэз, тхьэкьлмэкьлхьым – льякьуэ жэрхэр, адрей псэушхьэхэм ящыхьумауэ, мыкьлудыжу псэуфын щхьэкьлэ. Ауэ, сыт тхьэхэр мы цыхухьужь флейхэм апхуэдизу шлахуэупсар? Мыбыхэм кьалгысащ мы ди кьэралыгьуэшхуэм и гьашлэр кьыхь зэрашлын. Былымыжхэ! Я зекьлэкьлэ кьудейр сыт хуэдэ, ятлэр яутэрэ ятхьужу? Дэ ди шыхьухэр, амазонкэхэр, зэрыщыкьлурэ якьлэлоплъ псэушхьэ зэмыллэужыгьуэхэм – джэдум, мыщэм, щомыщым, псыхуэм, блэм – я щытыкьлэм, щэкьлэкьлэм, загьасэ льямакьыншэу, льяужыыншэу, шабэрыкьлэуэ кьакьлхьу. Цыхухьухэм я зекьлэкьлэм кьрагьэкьлр зыщ: «Фыкьеплът! Фыкьеплът, мы сэ силэм!» Я бгьэр кьрагьэцыщыкьлэу, егьэлеяуэ загьэщлагьуэу, я пэр дэгьэзэяуэ кьакьлхь, езыхэм хуэдэ мы дунейм темыт нэхьей.

Ди амазонкэхэм мыйейуэ кьалгытэф цыхухьум и зэфлэкьлр. Ауэ ахэри щыщыуэ щылэщ. Кьахокл кьодэхащлэу, лэ кьыбдилгэу, ауэ луэху нэхьыщхьэм нэсмэ, мыв-мыжэму, хушхьэу, щатэу, «сщлэркьым нобэ си лажьэр, нэ стемылгьу пэрэ?» – жилэу. Умыщлэмэ, емынэм укьихуа, мыбы укьыщлэджэдар сыт, дэри дызыщыбгьэгугьыу? Уи унэ исыж, ухушхьэ-ушатэу. Дэ абыкьлэ дызэфлэкьлнукьым, дэ гьэ кьэсыхукьлэ бын дгьуэтын хуейщ, лэмал зэрилэкьлэ бзылхугьэу. Уа, хьэлэмэтщ, хэту пэрэ сэ иджыблагьэ кьэслъхуар, Хьэтагь зи адэр?

О-о-о, си Хьэтагь! Мис абы илэщ зэрыгушхуэн! Хьунщ, апхуэдизрэ абы уегупсыс хьунукьым. Апхуэдээрэ уи акьылым уикьлнри куэдрэкьым, и цыхухьум и гьусэу иджыблагьэ кьлэсэнэу хэта амазонкэ делэм хуэдэу. Хьарзынэу пасэу нэхьыжхэм кьащлат абыхэм я мурадыр, я нэ делэхэм щлэплээр.

Мыбдежым Санэ сакьыпээрэ шлакьлэуэ шлагьым кьыщлгьэщри и джатэ клэщым, гьуджэм хуэдэу лыдыжу гьэщлууам, гупсэхуу иплъащ, и нитым я плэкьлэр щиджыкьлэу. Игу зэгьауэ, зыми гу лымытэн хуэдэу, хуэму лэбээрэ джатэр сампалгэм ирилхьэжаш, и нэжыгьуцитлри таж шлагьым щигьэзэгьэжри и набдзитлри трильэщлэн щымыгьушцэу гулгытэ тлэкьлэу яхуищлри сабырыжаш.

Арати, – пещэ Санэ и гупсысэм, я тхьэкьлмэр тегьэхуауэ кьедалуэу цыху гупышхуэ кьыпэщысым хуэдэу, – а делэм и нитыр кьытримыгьэкьлэу лэгьунакьлэуэ шауэм зэрэплгьым гу щылгьатэм, занщлэу и ужьым клэлъыплъакьлэуэ ираутгышщхьаш. Ар, клапсэкьлэ быдаплэ блыным ехауэ, бгы нэпкьым кьэжьэу тет шауэм щыгьуу кьиубыдащ клэлъыплъакьлэуэм. Абы кьриджа хьумакуэхэр кьызэ-

хуэжэсаш, тлуми я гум пхыктыу зы бжыкккэ зэралулри дыгъужь льягъуэм традзэжаш, лэплэ зэрашэкар зэлуахыжыным хунамыгъэсу.

Си Хьэтагъ зигъэлэжыфыну пэрэт апхуэдэу – си гъусэу? Догуэ, ар щхъэ кыслэщлэмылъягъуэрэ нышэдибэ? Зызимыгъэлыагъуу, зигъэпщктуу мэкъуауэ дэмыклауэ пэрэ нэхъ жылуэу? Жылэми и шы гъэпсктыплэ псыхъуэми щыслыагъуркыым. Ярэби, мэкъуауэм и пэккэ кьанжэ унэм мыктуауэ пэрэ ар? Напэншэ! А иримыкъуж Жэмнагъуэ шхужьыбгъуэжыым дэщыгъуу лэгъунэм щлэмысу пэрэ? А хьэбзыжыым ар димыхъэхыфми, игъэщлэгъуэн иримыгъэлыагъуфми си луэхущ. Апхуэдэм хуэлэзэщ ар! Фи пэм физуктыхыныщ тлур, лэщыжхэ! Хьэбыршыбырхэ! Нэджэлуджэхэ!

Сыту щыуагъэшхуэу ищлат Дыщэнэ а Жэмнагъуэжыыр имыктыу кызыригъэнар, быдаплэм дэт и унэ цыккым нэс гъэпщктуауэ иша щлэсэлтым дэпсэуэ кыщцаубыдам щыгъуэ! Кызырумыубыдынур дауэт, лэхэлъахэр кыгъаджэу щыккыккэ?! Къурыкъу льягъугъуейм и гъусэт, амазонкэ лэзэхэми хъумакуэхэми яблишыфауэ! лэзэхэр ауи пхуеплгыххэнутэкыым а Къурыкъу – натлэ имылэу, и набдзэхэр зэхэккэжауэ, и пэ лушэ ктыхыжыыр зэрэ-тлэурэ зэрыхуэпаудар нэрылъягъуу, пщэ имылэу, джэдыпллэрэ тхыбылу зыхужалэм хуэдэу тхы лушэу, и фэрэклэ напэр дзыгъуэшхуэм и клэцым хуэдэ жьаккэ цырхьккэ зэщлэккэжауэ, и льякъуэ клэщиттыр щызэгъуэтым дежи хьэ дэжыну лушэу. Амазонкэу быдаплэм дэсым захуэмыубыдыжу дыхъэшхыу щладзат, а тлур, гъуэншэдэж клэщлэ зырыз флэклэ ящымыгъыу, утыкум чачэу кыщцралъэфам – зыр хужьышхуэу, дрейр гъур флыщлэжэ цыккыурэ и жьафэр турылэлу.

Дауи ищэфат ар абы нэс, цыхухъу льяпэ зэи зыдамышыям? Амазонкэхэм тлур уктын хуейуэ унафэ къащтат, Дыщэни абыккэ арэзы хъуати, удын ирадзу щладзаш. Ауэ япэ башыр зэрытехуэу, Къурыкъу и гъуэншэдэж фар зэпкырыхури ехуэхыжаш. «Ямылъягъуу сыт кьэнэжа» жыхуалэ амазонкэхэр кыщлэщам зэрылуплъэу: «Уау!» жаригъэлэри, я бзэр иубыдарэ я нэр кыхуу еплъу кызыхи-нащ. Гурылуэгъуэт абы Къурыкъу щыфлащари, зымыущэхужыфу Жэмнагъуэ лэуэлъауэ щлэщлэри.

Псори кызырылуэбжыар кыгъэсэбэпри, Жэмнагъуэ Дыщэнэ зыбгъэдигъахуэри елушэщаш. Дыщэнэ япэщыккэ арэзы хъу щыккэу и щхьэр ищлэщ, иужьккэ и нэщхьыр зэхэуклауэ кьелунщлэщ, Жэмнагъуэ зыбгъэдихужуи, шхыдэн щлэщлэщ. Жьэнахуагъэрэ лушыгъэрэ хэлъу, губжъауэ ар куэдрэ тепсэлгыхъащ жылэмыдэлуагъэм кышэнккэ хъуну луэху мышхьэпэхэм, апхуэдэхэм я зэранккэ амазонкэ кьэралыгъуэр зэрылэлыжыным. Ахэр жи лэ щхьэккэ, псори дэпллэмккэ хуэмышэчу еплэккырт. Иужьккэ, и макъым нэхъ ину зригъэлэтри, унафэщлэ кыгъэлуащ: «Амазонкэхэм я щытыккэр зэрагъэпсыным, зэрагъэфлыным теухуауэ илгъэс мин бжыгъэккэ апхуэдизу егугъуу кьэралым илэжъа луэху инхэм зи зэрэн еккэ, амазонкэ лэзэхэм хуит ямыщла цыху нэджэлуджэм щэхуу хуэза, цыхухъу зэиккэ зыдэмыхъа быдаплэм ар кыдэзыша Жэмнагъуи абы кыдыша гушыктыгъуэри мащэ куум едзыхауэ, псыи шхыни емытауэ игъэлгыхыны хуейщ». Ауэ Жэмнагъуэ занщлэу кьэгуфлэжауэ щилъягъум щлэщлэжаш: «Мащэ щхьэхуэ зырызхэм ивдзэ!» Жэмнагъуэ ар шэуэ зэрытехуар зыхыщлэри, Дыщэнэ игу зэгъэжынащ.

Унафэм ипкъ иткІэ, псори ежыащ. Дэтхэнэми и мурадт езым и ІэкІэ Къурыкъу мащэм иридзыхыну, ауэ а къалэныр езы Дыщэнэ игъээщІэжыащ, абы и пщэ псыгъуэ кІэщІыр хуэсакъыпэурэ ІэпиткІэ иубыдри. ИужькІэ шхыдэн къыщІидзэжри кІыхъу тепсэлъыхъащ Къурыкъу зы дзи псэууэ зэрыІумытым, а псэушхъэм, тхъэхэм жьэпкъи къызэрыратам зыри хымьщІыкІ хуэдэ, и жьэр ушІа зэпыту зэрыщытым, апхуэдэ ныкъуэдыкъуэ фэншэхэр ди амазонкэ тхъэ гуащэхэм я льякъуэр зыхатхъэщІэ псым зы шабзэшэ дзыгъуэкІи къебгъэкІуалІэ зэрымыхъунум...

Псори зэбгрыкІыжыащ. Ауэ пщыхъэщхъэхуэкІуэу гъэсапІэ тафэм къыкІыж хъыджэбзхэр Дыщэнэ къыгъэувыІэри, губжь хэмылты, шхыдэ-тхъэусыхэ щІыкІэурэ яжриІащ унафэ ищІар лъэІуакІуэхэм зэрырагъэкъутэжар. Амазонкэ нэхъыжхъэм я нэхъыбапІэр щэхуу зырызурэ къыбгъэдыхъэурэ Жэмнагъуэ имыгъэлІэну къельэІуат, ар зэрыІэщакІуэ Іэзэри, шызауэкІэ къыкІуэт зэримыІэри, зэрылтыхуэрейри, и шыуагъэр зыхищІэжауэ гүІэу, гъуэгыу мащэм зэрисри къыжраІэу. «Абы хуэфащэр сэ хуэсщІа унафэрат, ауэ льяІуэмрэ тхъэусыхэмрэ си щхъэр сагъэужэгъуащ. ЩхъэзыфІэфІу, гушІэгъуншэу сызэрыщымытыфыр, сызэрыхъэлэлыр зыщІэхэм сапэльэщакъым. Сэри я жагъуэ сщІын си дзэ шащ. Псоми загъэгусэмэ, хэт и гъусэу зэуапІэм сыІухъэн? Си гум къыщІитхыгурэ си унафэ тэмэмыр скъутэжщ, Жэмнагъуэ хуит сщІыжри, мащэм кърезгъэхыжыащ», – яжриІащ.

Къурыкъуи а жэщ дыдэм бзэхаш. Амазонкэхэм зэІуащэу яІуэтэжырт блэхэм я гуащэр жэщым мащэм ипщхъэу Къурыкъу япэщІыкІэ итхъэлэу, итІанэ жьэдилъэфэжауэ.

Пэжым ухуеймэ, махуитІ нэхъ дэмыкІыу, бгъэныр зэрагъээзехуэжу унащхъэм тета амазонкэхэм жалэжыащ зыми хэмыгъуэщэн Къурыкъу шылэ шыгъынкІэ хуэпауэ Дыщэнэ и жеипІэ пэшым и щхъэгъубжэм къыдэщІыу яльэгъуауэ, абы зыгуэр къащыхуигъэдалъэм, амазонкэ ныбжьыщІэхэр бгъэным къехуэхри, фэбжь ягъуэтынным иІэжар зымащІэу. Абыхэм яфІэщыпэу жалэжырт Къурыкъу щыгъ шылэ джанэ кІыхъым и щІыбым дыщэкІэ хэдыкІауэ блэхэм я гуащэм и сурэтыр тету яльэгъуауэ, – псэууэ къиубжытхыжауэ къыщІэкІыныщ.

Санэ зэгуэпым къиутІыпщыркъым, и плырыпІэми изэгъэжыркъым Хьэтагърэ Жэмнагъуэрэ щхъэкІэ. «Хьэуэ! А напэншэр сэ слэщІэкІынукъым. Я нэхъ хъэлъэм щыщ шэр изгъэхуэнщ и... Псатхъэ, сынолтъІу а тІур зумышэлІэну, Хьэтагъ, сэр нэмыщІ, зыми хууыгъээзэну! Абы сэ сыкъелынукъым. Тхъэшхуэ, гуэныхъ щІапІэ сумыгъахуэ!»

Губжьым и нэр къыщхъэрипхъуауэ здэщытым, Санэ имыщІэххэу гу лъетэ архъуанэм адэкІэ, щІалэ цІыкІлухэм зыщагъэпскІ щІыпІэм деж, шы игъэпскІыу хэт лы пщІанэм. Шым и теплэ мыщІагъуэмрэ лым и Іэпкъыльэпкъ зэкІужымкІэ Санэ занщІэу къецІыхуж Хьэтагъ.

«Тхъэшхуэ! Сыт мы си щхъэм къищхъэрыуэхэр?! КхъыІэ, къысхуэгъэгъу! Аууей, цІыхухъу щхъэкІэ, къэрал хабзэм селъэпауэу си шыпхъум и жагъуэ сщІыфыну сэ сытми? Ауэ шыуагъэкІэ сегупсысагъэнщ, армыхъумэ, си жьэр зэтесхыу зы псалыи жыслакъым».

Санэ Іушашэрт, тобэ кыхыжу, ауэ и нитыр шы зыгъэпскым тедият. Лы Іапкыльэпкыым шыщ пкыгыуэхэу жыжыапльэу имыльагыухэр игу кынауэ ищлэжхэмкІэ ирыригъэкъужырт.

«Ди Тхьэшхуэ! Сыту гуакІуэ ильэс тІошІрэ тху фІэкІа мыхъу цІыхухъум и Іапкыльэпкыыр! Хьэуэ, сэ си Хьэтагъ закъуэщ апхуэдэ къарурэ апхуэдиз дахагъэрэ зыбгъэдэлъыр! А зырщ апхуэдиз ІэфІыгъэ уи псэми уипкыми езыгъэгъуэтыфынур. Сэри нэгъуэщІ сыхуейкыым! О-о-о, Псатхъэ, сэ сысакыын хуейщ, кыыздэлэпыкыу а псом сапэщІэтынымкІэ!»

Санэ сакыурэ джатэр кърихри, куэдрэ иплъа нэужь, хуэмурэ ирилъхъэжаш. И нэпсхэр илэщІыжри, гузэвауэ, и лъабжъэ къатым жейуэ тель Нэхунэрэ Хурсанэрэ дежкІэ еплъэкІаш. Гу кыльбата хуэдэтэкыыми, и гупсысэхэм пищэжаш.

«Хьэуэ! Сэ сымахэкыым, цІыхубз кызырыгуэкІхэми сашыщкыым! Сэ сы-Санэ цІэрыІуэщ! Ар фэ зэрыфщІэжщ. Езы Дыщэнэ дыдэ и жьэкІэ жиаш сэ схуэдэу шабзэкІэ шэрыуэ амазонкэ миным зы фІэкІа зэрахэмытыр. Сэ сыкъэмэхъашэкыым зэйкІ, сэ си гур жырым хуэдэу быдэщ! Сэ цІыхухъухэм сатэубжытхэфынуш, сыхуеймэ!» Хьэтагъ и шыр щигъэпскІа лъэныкыуэмкІэ зригъэээкІри, и Іупэхэр зэтримыхуэ, «пу» жиаш.

Санэ шабзэкІэ Іэзашэу зэрыщытыр пэж дыдэт. КызырыгуэкІыу шыт, акыылкІи, зэфІэкІ гуэркІи адреихэм къахэмыщ Санэ шабзэр кызырыІэрыхъуэ тхъэ гуашэ хъурт. И шабзэшэр иригъэкІыфырт лъэбакъуищэкІэ пэлэщІэ тхьэгъум, ар мыхъейуэ шыпыщІами, Іуданэ псыгъуэкІэ фІэдзауэ щыджэрэзми, жыг къудамэ псыгъуэм ІуданэкІэ фІэщІауэ, дэнэ лъэныкыуэкІи жьым щызэридзэм дежи. А псом нэхрэ нэхъ гугъужрати, тхьэгъур щы захуэм шытелъым дежи, и кум хуээу зыхригъэтІэфырт. Амазонкэ псоми зэрысабийрэ шабзэр ямыутІыпщу загъасэ зэпытми, Санэ хуэдэ шабзауэ я быдапІэм дэстэкыым.

Пщэдджыжь дыгъэм хуэм-хуэмурэ, зы блыным щхьэдэхрэ адреи блыныр зэщІиштгээрэ, амазонкэхэм я быдапІэ лъагэу бгым тетыр къанэ шымыІэу «иубыдаш», зыльэлэсыр дыщафэу илэу. Ауз дыхъэпІэр зэхуэзыщІ, чы-бжэгъурэ ятІэкІэ ухуарэ зи къамыл бгъэныщхьэр уфІыщІыжа быдапІэр, удз гъэгъа абрагъуэм хуэдэу пшэкІэплъым илауэ, бгыщхъэм тетт. Санэ фІэтелъыджэу йопль а дахагъэми, тхьэхэм зэрельэуар зэрызэхахар, кызырыхуагъэгъур абыкІэ кърагъащІэу кыгурыІуауэ, мащІэу зегъэщхьри тхьэхэм фІыщІэ яхуешІ. ИужькІэ зеузэхужри, амазонкэхэм я хабзэм тету, захуэу зэфІоувэж. «УэршэрынкІэ» игу зэгъати, Санэ ихъумэ гъунапкъэхэр гупсэхуу, зы дурэш цыкІуи кымыгъанэу, зэпилъыхьын щІедзэ. Илъагъу псори фІыуэ и нэлуасэ пэтми, хьэлэлу и къалэныр игъэзашІэу, мыпІашІэу зеплыхь.

И нэхэр ешыху зиплыхьа нэужь, псори зэрытэмэмымкІэ, адреи махуэхэми хуэдэу къаугъэншэу нобэрей махуэр зэрекІуэкІымкІэ игу зэгъауэ, Санэ мэсабырыж. ГурыІуэгъуэт: нартхэм я Іуэху ящІэжырт. Биидзэхэмрэ абыхэм я тІасхъэщІэххэмрэ я гугъу умыщІыххи, хьэщІэ къудей ялэтэкыым абыхэм. ЗэрыгъэкІийрэ зэрызехьэрэ хэмыту зы Іуэхуи зэфІагъэкІыртэкыым нартхэм. Абыхэм я зыщІыкІэмкІэ сыт шыгъуи кыпхуэщІэрт нарт жылэм хамэ щыдэ-

сыр, мэзым щлэс кьуалэбзум и абгъуэм хамэ гуэр гъунэгъу хуэхъумэ, Ізуэлъауэшхуэ кьызэриІэтым хуэдэу. Хьэуэ, нобэ псори тэмэм хуэдэш. ЗэрыІушымрэ зэрынабдзэгубдзаплъэмрэ Санэ арыншами ищлэжырт, ауэ нобэ и кьалэныр Іэзащэу зэрыдихым нэхъри кьигъэпагэри, игурэ и щхьэрэ зэтель хьуарэ зыхуэарэзыжу, и плъырыным пицэжаш.

* * *

Хурсанэ щылт мыжеифу. КьыхуэщІэртэкьым и гур щІэпІейтейри и нэхэр ищхьэрэклэ плъэрей зыщІари. Ар хущІэкьурт зыми емыгупсысыну, тыншу гъуэлъырты и пкьыр игъэлалэрт, итІани хуэмышсэчу зыкыигъэджэрэзыжырти, и ІитІыр и жьэпкьым щІэгъэкъуауэ, ищхьэрэклэ плъэуэ гъуэлъыжырт. Зыри илъягъуркьым зыгъэпІейтеипхьэу. Мы Санэ щІэчэ имыІэу зэрыпэщэщэр игу темыхуэу арагъэнщ щІемызэгъыр. Ауэ абы и плъырыклэр сыт цыгъуи апхуэдэш. Нэхъ сакъыу, нэхъ егугъуу и кьалэныр нобэ игъэзащІэтэмэ, мис ар нэхъ щхьэусыгъуэу урипІейтеину.

«Хьэлэмэтщ мы Санэ, – йогупсыс ар, – губзыгъэу, зэпІэзэрыту щыткьым. Шабзэмрэ шабзэшэмрэ кьищынэмыщІа, дунейм теткьым узэреупщІ хьун Іуэху, зы Іушыгъэ гуэри кьыпыпхынукьым. Шабзэуэным теухуауи зыри псалъэклэ кьыбгуригъэлэуэфынукьым, и Іэзагъэр уигъэлъагъун фІэкл. Ар псоми фІыуэ ялъагъу, щІалъагъури, дапхуэдизклэ фІэшхьугъуейми, зэрымыІушыращ. Санэ зыгуэрым и жагъуэ ищІыну хуежъэми, цІыхум и гум ежэлІэн хуэдэу хузэпыщэнукьым. Адрейхэм ещхьу, фыгъуэ хэлькьым, хэт и ехьулІэныгъэми езым ейм хуэдэу щогуфІыкІыф, и фІэшцү шотхьуф, и щытхьур, кьуабэбжьабэми, гуапэщ, псэм кьыбгъэдоклри. Ар цІыху еншэш, сыт кьыжралэми, шэч лъэпкь кьытримыхьэу и фІэш мэхьу, и зыгъэгуси, и губжьы занщІэу тоуж».

Хурсанэ ещІэ: езым нэхърэ нэхьыфІу Санэ амазонкэхэм ялъагъу. Апхуэдэу щытщ ар зэрыщІыкІурэ, я ІэщакІуагъэ-зэфІэкІклэ а тІум шурэ лъэсрэ я зэхуаку пэтми. Хурсанэ и гупэр дэгъэзезауэ мэгуээлъри и нэгу кьыщІегъэхьэж и гьашІэр...

ІльэсищІІ щрикьум, нэхъ зэфІэкІ иІэну кьалъытэри, шууеиным хуагъасэ сабий гупым хагъэхьащ. А гъэсэкІэм сабий джэгү теплъэ иІэ щхьэкІэ, Іэпкьлъэпкьым техьэлъэ гуэрхэри хэлът, ахэри щІэчэ имыІэу хагъахьуэрт. Псалъэм папщІэ, хьыджэбз цыкІухэм я куитІ зэхуакум дэлъу кьрахьэкІын хуейт пхьэшыку*. Хурсанэ цыкІу ар апхуэдизклэ щабэу, екІуу, ІэкІуэлъакуэу кьрихьэкІыу есати, амазонкэхэм ягъэщІагъуэрт абы и хьыджэбз лъакъуэ дахэ цыкІухэм я теплъэр, лыпщІэ лей тримыщІэу е фэ Іув быдэ хьууэ зэІымыхьэу, уеплъыху удихьэхьыу, цыхубз лъакъуэ нэсу кьызэрызэтенар. Балигъ хьуа нэужькІи, Хурсанэ и лъакъуэ зэпэщ хужытІыр зылъагъухэм жаІэрт абыхэм пхьэшыкуи дыгъи зэи ялъэгъуауэ умышІэну. Абы и цыхубз дахагъэр кьелащ амазонкэхэм я хабзэу хьыджэбз цыкІухэм я бгъэ ижьыр кьэкІын щыщІидзэ дьдэм щІагъасхьэу зэрыщытами. А хабзэм и ужькІэ амазонкэхэр гупитІу гуэша хьурт: цыхубз теплъэрэ щыпкьэрэ зиІэхэмрэ цыхухьу теплъэм щыщ куэд кьэзыщтахэмрэ (мышхэр Іэпкьлъэпкь быдэт, цыбэт). Иужьрейхэм кьахэкІырт уэщІэ, джатэклэ, шууеягъэкІэ зэфІэкІышхуэ зиІэ ІэщакІуэ бланэхэр. Ауэ

* Пхьэшыку – шууейуэ щагъасэкІэ кьагъэсэбэп Іэмэпсымэщ. Ар я куитІ зэхуакум кьыдамыгъэхуу (щызекІуэкІи, кьыщдажыхькІи, лъагапІэ щыдэкІуейкІи, щыджэгукІи) махуэ псом кьрахьэкІын хуейт.

бзылхугъэ теплъэм кыинахэм яхэтт сэшхуэкIэ, аркъэнкIэ, шабзэкIэ Iэзагъэшхуэ зыбгъэдэль куэд, Iэщцэ къарур нэхъ къаймэщIэкIми. Хурсанэ, хьэлэмэтыр арат, хьыджэбз бгы псыгъуэ лантIэ, лъагэ пэтми, хуумыгъэфэщэнэу къаруушхуэ хэлът. И шхьэц фIыцIэ Iув лъагуажьэм нэсыр, уафэ къащхуэм и фэгъу, нурыр къызыщIих и нэ пIащитIу нэбжьыц кIыххэм къахэплъыр, уэсым хуэдэу хужь и цыфэр зылъагъухэм ябжырт ар быдапIэм дэс псоми я нэхъ дахэ дьдэу. Хурсанэ и дахагъэм гу лъамагъэу къэнакыым нэгъуэщI зыгуэрхэми. Ахэр цыху зэкIуэкIахэрт, хъуми бзыми яхыубжэ мыхъуну. Езыхэм ирагъэкIуэкI Iуэху мыфэмьщхэм Хурсанэ хашэнэу куэдрэ къралуэкIа шхьэкIэ, зыри пахыфакъым. ИужькIэ занщIэу пачащ и Iуэху къызэрахауэн. Ар къызыхэкIар мырат: зы щцэдджыжъ гуэрым унэкум илIу къагъуэтыжат амазонкэ абрагъуэжъ гуэрым и хьэдэр, «сэ а фи Хурсанэ цыкIум ныжэбэ лей есхауэ фэзгъэлъагъуонщ» жиIэу пщыхьэщхьэм и шу гупым яхэттар.

Хурсанэ и щцIэр занщIэу щыдэуеяр шууеигъэм хуегъэдженыр яухауэ шы къыщрата махуэрар. А Iуэхур зэрекIуэкI хабзэри мыпхуэдэут: пхьэшыхуэхэр зезымыхьэж амазонкэ ныбжьыщIэхэр сатыру щытт. Iэсей уд фызыжыыр сатырым ирикIуэрт, къэувыIэрэ набдзэгубдзаплъэу дэтхэнэ зы хьыджэбзри зэпиплъыхьэу. Шым зэреджэр жиIэрти, и шыхуэ дэлэпыкъуэгъухэм ар къыбгъэдашэрт зратыну хьыджэбзым. Мыдрейр занщIэу шым шэсырти, и шыуеигъэри, шыр къызэригъэдэлIуэфри, зэригъэджэгуфри хузэфIэкI къимыгъанэу игъэнаIуэрт. Шымрэ абы ягъэшэсынумрэ я хьэлкIи, я зэфIэкIкIи зэтехуэрэ зэтемыхуэрэ Iэсей уд зэ плъэгъуэкIэ кыххутэфу жалэрт.

Хурсанэ и чэзур къышчысым, хьыджэбз зэкIужым и дахагъэмрэ и хужыгъэмрэ игъэщIагъуэу фызыжыыр къеплъащ. ИужькIэ, къыщIэнакIэ щIыкIэу, мащIэу пыгуфIыкIри шым и цIэр къриIуащ. Iэсей уд и шызешэ хьыджэбзхэм IумпIэкIэ къыбгъэдашэ шыбз лъагэ, и теплъэкIэ дахэ дьдэу, и цыпэр лыдыжрэ езыр джафэу. Шым и зекIуэкIэмкIэ Хурсанэ къищIащ ар шы дахэ мыжэу зэрыщыгтыр. КъищIащ Iэсей уд къызэрыщыдыхьэшхыр, ауэ фызыжыым зыкIи зыкъримыгъащIэу пыгуфIыкIыу шхьэщэ хуищIри, зы напIэзыпIэм шыбгым кыххутащ, шыми абы тесми я дежкIэ нэхъ тыншыпIэ дьдэу шытхым иIэ щIыпIэм занщIэу хуэзэу. И Iи и лIи игъэхьейуэ къышхуэмьщIэу, шым унафэ хуищIри ежьащ. ЯпэщIыкIэ лъэбакъуэкIэ, иужькIэ – ушу, хьэмкIэу. ИтIанэ шым зригъэукъуэдияуэ игъэжащ, шум и дахагъэм дихьэхауэ псори еплъу. Iэсей уди игъэщIагъуэрт шыр занщIэу Хурсанэ къызэригъэдэлIуэфар. Ауэ щым хъуауэ абдеж щызэхэтхэм къызэхэх макъ ин ищIу шы къупщхьэр зэрыкъутэр, шыри пырхьэрэ пIэтIауэу зэрыджэлари къалъагъу. Зыри къэхъуауэ къыпхуэмьщIэну, шыр щIым щынэс дьдэм, Хурсанэ къобэкъуэх, мыпIащIэурэ макIуэри здэщытам деж мэувыж. Ар зи нэгү щIэкIахэр мыбэуэжхэу щытт, я жьэр Iурыхуарэ я нэр кыххуу.

Амазонкэхэм таурыхыу зэхахат лIыхъужышхуэхэм хуагъэфэща шыр ягу иримыхьамэ, я куэпкъитIыр зэгуакъузэрэ шым и джажэналгъэхэр зэхахъутэу щытауэ, ауэ нобэ япэу ялъагъуу арат апхуэдэу ящIу.

Дыщэнэ Хурсанэ еджэщ, зыбгъэдишэри хьыджэбзым и теплъэ телъыджэу дахэр зыкъомрэ щэхуу зэпиплъыхьащ, итIанэ псоми зэхахыу ину жиIащ:

– Уэ ди шыпхъу цыкIум хьэлэлу, уегугъуу къепхьэкIащ уи пхьэ-

шыкур! Шыуэ диЛэм хэлпыхыи, шы пхуэхун кыыхэх, сыт хуэдиз зэман абы темыкЛуадэми. АбыкЛэ Іэсей уд кыбдэлэпыкунш. – АдэкЛэ, Іэщэ-фащэ гьэтЫлыгыгэхэр зи ІэмыщЛэ ильым зыхуигъазэри, дыщЛигъужащ: – Мыпхуэдэ зэфЛэкЛэ зилэм езым хуэфашэу кы-хухэхын хуейщ и Іэщи, и фащи, и уанэ-Іэпслъэпсри...

МахуитІ дэкІри, Іэсей удрэ Хурсанэрэ шу зыбгъупщІ я гъу-сэу ежъахэщ, бгыщхъэ хъуплэхэм щыЛэ шы гуартэхэм деж кЛуэну. Бгыльэ бжей мэзыжхэр кызыэранэкІуу Шынэгъэджэгу хъуплэм ихъа нэужь, гупым Мыщэхупщей мэзыбгъур увылэпЛэ ящЛаш, шы-хэм жьылурыхъэгъуэ иратыну. Мыбдеж Іэсей уд и псом дыхъа, фЫуэ ильэгъуа Хурсанэ зыкыыхуегъазэ:

– Си хьыджэбз цыкЛу, сэ сыт шыгъуи ситщ мы бгыщхъэм, хъу-шэхэр кызыэхэскЛухуу, иджыблагъэ дыди сынэхыжа кьудейщ. «Псо-ми сеплгынуш» жыпІэрэ ар нэхъ кьапщтэмэ, дахэплъэнщ зы шыщЛэ закъуи дэдмыгэхуу. Ауэ жьыгъэм зи акъылыр зэтрихуа Іэсей уд кыбжигІэр уэ иджыри уи фЛэщ хъумэ, занщЛэу накЛуэ уэ шы пхуэ-хъуну сэ кьэслытэм деж.

АбыкЛэ Хурсанэ арэзы мэхъури, шэджагъуэм ирихьэлЛэу тохъэ-хэр Хьэмгъэц Іуащхъэ и лъабжъэм деж щыт шыбзыхъуэ пщыЛэм. Мыбы шыбз гуартэ шаыгът, шыщЛэхэри, нэбгъэфхэри, кьунанхэ-ри хэту. ШыщЛэхэм шахэплъэм, Хурсанэ и гукъыдэжыр занщЛэу ехуэхаш, ауэ зыри жимыЛэу зибзыщЛаш, адэкЛэ кьэхъунум пэплъэу. Шыхъуэхэм кьаубыдын хуейр кыщашцЛэм, яхузэфЛэмыкІынкЛэ шэч кьахэри, я гъунэгъу шыхъуэхэм деж ягъэкЛуаш, аркьэным нэхъ хуэлэрыхуэу шу гуп здагъэлэпыкуну кьраджэу.

Аркьэн зыдзыну шу щэ ныкьуэм нэс кызыэхуэса нэужь, Хур-санэ гуфЛэгъуэ ин кьезыта зэрызехъэм щІидзащ. ИльэситІ зи ныб-жъу фэ зытет шы Іэчлъэч цыкЛум занщЛэу кыгурыЛуаш кьаубы-дынур езыр арауэ зэрыщытыр. Ар здэщыт шыпЛэм аркьэныдзхэм гъунэгъу зэрызыхуащЛу, шыщЛэм уафэхъуэпскІым хуэдэу зри-чырт, шы гуартэр, шыбзи шыщІи зэдигъакЛуэу, зэбгридзырти, ар-кьэнхэр кыщылъэмыЛэсын щыпЛэм кыщыхутэрт. Щыблэм хуэ-дэу гуащЛэ и шыбгъэрыуэм пэщЛэхуахэм куэд яхэттэкъым занщЛэу кызыэфЛэувэжыфу. Шыхъуэхэр гузавэрт мыр кьахуэмьубыдурэ шы гуартэр ныкьуэдыкьуэ зэтрищЛэнкЛэ. ИкЛэм-икЛэжым Хурсанэ Ва-гъуэиж зыфИица шы цыкЛур кьаубыдащ шыхъуэхэм. И гъащЛэ псом и ехъулэныгъэ нэхъ лъапЛэр абдеж кыщыЛэрыхъащ Хурсанэ.

Тхъэмахуэ дэмыкІуу, Хурсанэ яшэри кьратащ жырыщхъуэм кыыхэщІыкІа афэ джанэрэ гъуэншэдэж кЛэщІрэ, афэм и тхъэгъухэр зэрыгъэбыда дыщэ Іунащхъэхэм тхыпхъэ дахэхэр афэм и кьэухъ-хэм кыщыхагъэщу. Дыщэ тхыпхъэ защЛэкЛэ гъэщІэрэщІат жыр Іэщхьэтельхэри лъэдийхъумэхэри. Дыщэхум кыыхэщІыкІа таж-ри зэрыщыту мыщЛашхъуэрэ налкьуткЛэ зэщІэблат, дыгъэ тхып-хъэу, езы Хурсанэ и нэ кьашхъуитІым кьащІих нурхэм дэблэу. Абы щыгъужт дыщэм кыыхэщІыкІа бгъэлулърэ афэ бгырыпхыбгъуэрэ. Ауэ псом нэхърэ нэхъ лъапЛэ дыдэу, куэдым ирамыту, Хурсанэ кыыІэщІалъхъэ сэшхуэ лантІэр, амазонкэхэм фЛэкЛэ зыми ямыЛэр.

А Іэщэ шынагъуэм и хьыбарыр дуней псом шаЛуатэрт. Дзэш-хуэхэр щхъэхъу щІэпхъуэжырт, а Іэщэр амазонкэу щэ ныкьуэм кызыкьуахрэ фийуэ ягъэкЛэрахъуэу зэралэту, сыт щхъэкЛэ жыпЛэмэ псоми ящІэрт абы укьэлынкЛэ Іэмал зэрыщымыЛэр. Сыт пэщІэбгъэувэми, зиупщІурэ блэукІырти, цыхум и укыпЛэм техуэрт

амазонкэ Іэфлауэхэм ялэщлэлъ сэшхуэр. Алыджхэр абы зэреджэр «зауэм и тхэз Арес и тыгъэт». Езы алыджхэм я зауэлхэу жэз защлэу зэщлэуллахэр езыр-езыру махуэ ныкьюэклэ зэзэуэфынут, я джатэхэр зытрамыгъахуэу, сыт щхьэклэ жыплэмэ абыхэм захьумэжырт гьушцлэ шыгынклэ, мэлухуклэ, тажклэ, джатэклэ. Ауэ амазонкэхэм тлэу уэгьуэ нэхъ трамыгъэкьуадэу бийр хагъэщлэфырт, апхуэдизклэ саблэ лантлэм хуэлэрыхуэхэти. Абы укьелын папщлэ, апхуэдэ Іэщэ дьдэ плэщлэу уемышу илгэс бжыгъэклэ зыбгъэсэн хуейт, и «зы уэгьуэм уэгьуйбл щлэльти».

Щэху куэд яхьумэрт амазонкэкэм. Дэтхэнэ зы щэхуми мыхьэнэшхуэ ирату тклийуэ зэрахьэрт. Ауэ амазонкэ кьэралыгьуэм и щэху нэхъ льяплэ дьдэр щыблэм хуэдэу уэ сэшхуэ лантлэр зэралщлэ щыкьлэрт. Зыми ищлэртэкьым абы и гьушцлэр хэт игъажьэми, ар хэт иулуи, хэт ипсыхьми. Амазонкэхэм я щэхухэм ящыщ зы хэлущылу щыхьуа быдаплэм дэсхэр, зы цыху кьыдамынэу, езы амазонкэхэм яукьыжыфынут.

Фащэмрэ Іэщэмрэ кьылэрыхьа нэужь, Хурсанэ хьэхэр игъэхьэзырын щидзаш. Мыхэр хьэ льяпкэ щхьэхуэхэт. Мэлыхьуэхьи унагьуэхьэ хьумакуи абыхэм кьахэкьынутэкьым. Зыхуэфлхэр зыт: хэт дэнэ зыщигъэпщкьлуми, ар мэзу, тафэу е кьуажэуи ирехьу, ину банэу, я клэр Іэтарэ ягъэкьлэрахьуэу жьэхэлъадэрти, хэлущылу кьащырт. Шабзэ дзыгьуйтклэ нэхъ пэмыжыжьэу хьэхэр зейхэм япэ илгэдэрти, гьуанэдэуэ Іэщакьуэр яукьыу, и Іэщэ-фащэ льяпсейр зылэщлэгъэхьэн зи мурадхэр налуэ кьащырт.

Хьэзешэм хьэ щлалыщ Хурсанэ кьритри, ахэр тэмэму ягъэсэн папщлэ хьэ гуищым яхиутгьыпщхьаш, зырызу. Хьэ гъэсахэм езыхэм ягъэсэжаш хьэ щлалыщыр. Илгэс ныкьуэ зэрыдэкьыу, и хьэхэр, ядэбгьуэн шымылэу гъэсауэ, кьылэрыхьэжаш Хурсанэ.

Хьэ гъэсэныр тыншу зэфлэклэ Іуэхуш. Гугьури, зэман куэд зытекьуадэри, ерышыгъэ зыхэплъхьэн хуейри бгъэхэм я гъэсэныр аращ. Амазонкэхэр дапхуэдизклэ Іэщакьуэным хуэмыгъэсами, сыт хуэдэ шы темьсми, сыт хуэдэ афэ льяплэ ящымыгъми, хьума хьунутэкьым, бгъэ гъэса ямылэмэ. Бжыми, джатэми, сэшхуэми зыри зрамышлэф афэ гьуэзэдджэхэр тыншу пхиудырт шууитлэ зэхуэжэм ялыгъ бжыкьым и удын хьэлъэм. Мыбдеж укьэзыхьумэфынур бгъэ гъэсахэм я закьуэт, дапхуэдиз гугьуехь бгъэ гъэсэнным пымылгьми. Бгъэхэм я гъэсэкьлэми бгъэдыхьэкьлэ щхьэхуэ хууилэн хуейт. Хурсанэ пасэу зригъэлъэгьуат бгъэ шырхэр кьыщраша абгьуэр. Ахэр иджыри мылгъэтэфхэу, ауэ иныфлэ хьуа нэужь, Хурсанэ шыритлэ кьидыгьури щлэубыдауэ езым игъэшхэжаш, лъэтэн хьэзыр хьухукьлэ. Абы и ужьклэ бгъэгъасэм иритащ.

Бгъэгъасэм япэщыкьлэ фэ шабэм кьыхэщыкьла хьуржын цыкьлу бгъэм и щхьэм флэпхэ, и нэхэри и тхьэкьумэхэри щихьумэу. Абы и ужьклэ унэ кьуэщым щызэприша, мытклий дьдэу шэщла клэпсэ лэрыгьум трегъэтлэсхьэри зы Іэфракьлэ хуэдиз зи кьыхьагъ фэ клэпсэ клэпэклэ ирпхыж. Ешанэ клэпсэу гъэсакьуэм и гьуэлъыплэм нэсу унэм зэпрышар, бгъэр епхауэ зытес клэпсэ лэрыгьум и кум деж пыщлар, жэщитлэ-махуйтклэ егъэсыс. Щигъэсыскьлэ, бгъэр кьохуэхэри клэпсэ клэпэ клэщым клэрыщлауэ кьелэлэхьыу кьонэ. Ауэ бгъэм апхуэдэ щытыкьлэр идэнукьыми, гугьуехьыр телъу долъэтеижри клэпсэ лэрыгьум зытрегъэзэгъэж. Арщхьэкьлэ, мыдрейр жеиххэркьыми, аргуэру клэпсэр щигъэсыскьлэ, бгъэр кьохуэх... Апхуэдэурэ

ягъэнэщлэ бгъэр къарууншэ дьдэ хъуарэ и дамитЫр кыгуэлэлэу клапсэ клапэм кышына и ужьклэ, Хурсанэ и макъ кьоу, гушцэгъу хуищлу, бгъэм еубзэу. Едэхашцэурэ бгъэр къетлэтэж, и шхъэм флэлъ хъуржын цыкфур кыфлехри, гугъуэклэ гъэгъуа мэл клапэ Ыхъэ ирет. Мэл клапэ гъэгъуар а бгъэм апхуэдизклэ кыфуролэфлэри, абдеж шыщлэдзауэ ар зейкл и гум имыхуж, абы шыщ зы Ыхъэ цыкфур шхъэклэ сытри ебгъэщлэфыну мэху.

Адэклэ и чэзур кьос нэхъ гугъу дьдэу, нэхъ зэман куэд зыхъу шыт дерсым. Хурсанэ шууэ, и лэщэ-фащэклэ зэгъэпэщауэ, тафэм итщ, и бжыкфыр лэщлэлэу кыжыхъу. Ихъурейгъклэ шу зыбгъушщлэым къажыхъ, я бжыкфхэр шиярэ зыр адрейм ебгъэрыкфуэ хуэдэу зашлу. Ауэ абыхэм ящыщ гуэрым и бжыкфыр шияуэ и шыр Хурсанэ дежклэ жэуэ зэриутфышшу, бгъэхэр уафэм кьоухри а бжыкфым кьоуэ, – ирагъэсащ, ящлэ: а бжыкфым и щлагъ щлэпхауэ щлэлъщ клапэ гъэгъуа Ыхъэ. Ауэ шыуэхэрэ, Хурсанэ дежклэ ямыгъэза бжыкфым еуэхэмэ, удын тлэкфуй льягъэсынурэ ямыгъашхэу иджыри зэман дахынуш, унэ нэщлэым щлэсхэу, апхуэдизу зэхъуапсэ клапэ гъэгъуа Ыхъэффыр жыжъэу кърагъэлыагъуу, ауэ льямыгъэлэсу. Бжыкфшыйхэм Хурсанэ дежклэ яший бжыкфым шымыгуэу еуэу еса и ужьклэ, бгъэхэр хуагъасэрт шабзэшэр ялэмылэсын хуэдэу льягэу уэгум зэритыным. Зи шабзэпэр пыха шабзэшэ мыпащлэклэ шабзауэ лэзэ гуп дэуейрти, бгъэхэм льяхъшэ зыкышщаклэ еуэрт, бгъэр ямыгуэу, ауэ удын яхуэхъуу. Апхуэдэ дерсхэм я ужьклэ бгъэхэм, зэраутфышщыххэу, псынщлэу залэтырти, сакъхэу щым еплыхын щладзэрт. Бжыкфшыйхэм ящыщ зыгуэрым и шыр Хурсанэ дежклэ игъазэрт и бжыкфыр шияуэ зэрыщлэпхъуэу, бгъэхэр мывэм хуэдэу къехырт уафэм, я дамитфыр зэщлакъуэжырти. Апхуэдэ уэклэм кьелыртэкъым шыри абы тесри. Кьелыпэмэ, апхуэдэ удын зытехуам зыкымыгужыж щыкфлэ лгъэлэсырт амазонкэхэм я лэщэр. Бгъэхэмэ ялэрыхъэрт зыщлэхъуэпс клапэ пшэр гъэгъуа Ыхъэр. Бгъэ гъэса зимылэ амазонкэр шу зауэм хагъэхъэртэкъым.

Бгъэхэм я закъуэтэкъым амазонкэхэм къагъэсэбэп псэушхъэхэр, я псэуплэхэм кьеса блэхэри, я гугъу ямыщлу, ягъэпсэурт, дзыгъуэ ямылэн папщлэ. Псом нэхърэ нэхъ хьэлэмэту жыплэ хьунут абыхэм къанжэр кызэрагъэщхъэпэр. Къанжэхэм я абгъуэр зытет унэм зы псэушхыи гьунэгъуу екфуэллэфынутэкъым, а хьумафлуэ сакъхэм лэуэлъауэшхуэ, хьэргъэшыргъэшхуэ къамылэту. Амазонкэхэм я бгъэнышхъэхэм абгъуэ щагъэхъэзырырт, мывэ цыкфур зэмыфэгъухэмклэ гъэщлэрэщлауэ, абыхэм къанжэм и шхын хуральхъэурэ кыдахъэхырт, ирапхырти, джэдыклэ ягъэтфылгэ и ужьклэ къатлэтэжырт, шыр кърашахэм яшхын хьэлпацлэхэр, хьэмбылухэр иратырт, кыхуатфурэ.

Къанжэхэр лэгъунакфуэ унэхэм я нагъыщэ хъуат. Езы амазонкэхэмэ «дэ псори къанжэм дрипхъуш», – жалэрт. Ари кызыыхэкфур лэгъунакфуэ унэхэм лэмал имылэу къанжэхэр тесын хуейуэ зэрышщытырт. Япэрауэ, абыхэм уахуейт псори зрагъэщлэну зи нэ кьикфл щлалэгъуалэр кыпхукъуэмыпллын шхъэклэ, етфунэрауэ, цыхухъухэмрэ цыхубзхэмрэ тфурьтфурэ зэхуэгъуэшыныр ижъ-ижыж лъандэрэ гугъут, абы зыгъэгусэрэ зэфлэнэрэ кыхэмыкфуу. Кыхухаха амазонкэмклэ мыарэзы къахэкфурти, абыхэм луэхур зэхагъэкфуну кьэкфунэри зыхуэлэуа шылэтэкъым. Апхуэдэхэм деж къанжэхэр сэбэп хьурт, абыхэм зэрызехъуэ щладзэрти, хэлущылу ящырт я абгъуэм

шынагъуэ кыльгэлэсынклэ зэрыхунур. ЛэгъунакӀуэ унэхэр зыми ягъэпӀейтеин хуейтэкъым, сыту жыпӀэмэ амазонкэхэм я гъащӀэм абыхэм мыхъэнэшхуэ шаӀэти.

Хурсанэ и унащхъэ бгъэным абгъуэ хащӀыхъауэ щопсэу бзукӀэплъ цыкӀуитӀ. Ахэр псынщӀэу Ӏэсэ хъу бзухэщ, псом хуэмыдэу я шыр гъэшхэгъуэм деж. Хурсанэ бзукӀэплъ шырхэм папщӀэ зы лы Ӏыхъэ удзым къыхинэри, бадзэ иригъэуаш. Иджы абы хищӀа бадзэ хупсыр бзукӀэплъ цыкӀухэм ящыпри яхь. Пхъэ пыхахуэмрэ кьуэщӀийхэмрэ ятӀэкӀэ щӀэуфауэ иӀэт Хурсанэ, щӀэх-щӀэхьгурэ псы трикӀэурэ хэмбылу хригъащӀэу, абыкӀи игъашхэрт бзухэр. ПшэдджыжкӀэ, и унэм кызырэщӀэкӀыххэу, бзукӀэплъ цыкӀуитӀыр ину бзэрабзэу, пӀащӀэу, тепыӀэгъуэ ямыӀэу жыгым тесу ирихьэлӀэрт. Абы пхъэ хъэнцэр кьичтэрти хуэмурэ Ӏэбэу щӀидзэрт. Бзуубз цыкӀур кьэлъатэрт, хъэнцэкъум кытетӀысхьэрти, Хурсанэ и нэгум кьиплӀэурэ ину бзэрабзэрт, зэригъэпӀащӀэр гурыӀуэгъуэ дыдэу. Ар кыгурымыӀуа хуэдэу Хурсанэ зищӀмэ, бзукӀэплъ цыкӀур и дамэм кытетӀысхьэрти нэхъ иныжу бзэрабзэрт. Ауэ зи теплӀэкӀэ дахэ дыдэу гъэщӀэрэщӀа бзуухъу цыкӀум дзыхь ищӀу апхуэдэу гъунэгъу зыкьичтӀыртэкъым. Абы и щхъэшыгур, и жьэгъур, и нэкӀубгъухэр, и нэ кьэуххэр фӀыцӀэт, и набдзэр, и натӀэр, и ныбэ щӀагъыр хужьт, и кӀэр, и джабэхэр, и бгъэгур плъыжьт, зыкьрихьрт, пагэт, куэдэу зигъэщӀагъуэрти, нэхъ пӀэщӀэу зыгъыт. Бзуубз цыкӀур зэрыщыту гъуабжэт, ауэ абыи и кӀэ щӀагъыр мафӀэ бзийм хуэдэу плъыжьт. ГурыӀуэгъуэт абы зиудыгъуауэ, зыми гу кыльгамытэу абгъуэм исыныр зэрикьалэныр, зыкьрихыну хущӀыхъэгъуэ зэримыӀэр.

Хурсанэ и Ӏэгум ирилъхъэу хуиший хьэпщхупщхэр бзукӀэплъ гъуабжэ цыкӀум псынщӀэ дыдэу ищыпырти, и жьэм зэпрыуэу пӀы жьэдэлъу лъэтэжырт и абгъуэм. Апхуэдэу Хурсанэ кьичтӀат абгъуэм шыриплӀ зэрысыр.

А бзукӀэплъ цыкӀухэм я фӀыгъэкӀэ, Хурсанэ и унэм зыри щэхуу кьекӀуэлӀэфынутэкъым. Ари ящыщт амазонкэхэм псоми щабзыщӀ я щэхухэм. Апхуэдиз пыщӀэныгъэ зыхуалэ нартхэми ахэр кьрагъащӀэркъым, сыт щхъэкӀэ жыпӀэмэ нартхэр зрагъэлъӀуу сыт щыгъуи шагъэтынущи. Псалъэм папщӀэ, куэдрэ кьохъу нартхэм гъавэ щамыӀэ, е уэгъум, е псыдзэм, е уэм ихьыжу. Абыхэм зэи гъэтӀылыгъэ ящӀыркъым, ар гъавэ е мэкъумылэ ирехъу. Яшхын ямыӀэжу кышынэкӀэ, нартхэр макӀуэ амазонкэхэм я деж лъӀуакӀуэ. Мыдрейхэм быдапӀэхэм сыт щыгъуи шахъумэрт гъейм деж езыхэри нартхэри кьезыгъэлыфын хуэдиз гъэтӀылыгъэ. Нартхэм щӀыхуэу иратырт, иужькӀэ, гъэр бэв щыхъум, япшыныжыну. ШӀэч хэмылъу, гъейми бийми амазонкэхэм зэрыщахъумэнур зыщӀэ нартхэр абы нэхъ хуэмыху, нэхъ щхъэемыгугъу ищӀат.

Нартхэри абыхэм я ужькӀэ кьэунэхэ амазонкэхэри хьэт лъэпкыу щыта пэтми, амазонкэхэращ зыхъумар ижъ-ижьыж хьэтхэм я щэнхабзэр. Нартхэр зыщыпсэу Кавказыр хьэтхэм я кьалашхъэхэу Хьэтушаш, КӀадэш хуэдэхэм зэрапэжыжьэм, бий куэд я кум кьыдэуэфу зэрыхъуам и щхъэусыгъуэкӀэ, я зэпыщӀэныгъэхэр нэхъ мащӀэ хъуат. Мы щӀыпӀэ кьулейм ущӀкӀуэну, ущыпӀэну, бдзэжьей уещӀэну, гъавэрэ хадэхэкӀрэ бэву кьэбгъэкӀыну, хъупӀэшхуэхэм Ӏэщ щыбгъэхъуну Ӏэмал кьыузэритым урипсэуфырт. Къэрал лъэрызехъэ куэд щызэблэу КьуэкӀыпӀэм ещхъу, мы щӀыпӀэм щекӀуэкӀ гъащӀэм Ӏэмал имыӀэу кыппигъэувыртэкъым кьэралышхуэу узэгухъуэ, абы

и псэуклэ хабзэ гугъухэм, тклийхэм утетъну.

Якъэралыгъуэр хуэмурэ щыхэкIуэдэжым, хьэтхэр дищыпIэмкIэ къэлэпхъуаш. ИкIи амазонкэхэмрэ абыхэмрэ зэгурылуэныгъэ зэралылаш: хьэтхэр амазонкэхэм быдапIэхэр шаухуэкIэ ядэлэ-пыкъуну, амазонкэхэми ахэр IэщэкIэ яхьумэну, я лъагъуныгъи шамыгъэщIэну.

Нартхэм я чэнджэщкIэ амазонкэхэм я быдапIэхэр бжэгъурэ чыкIэ яухуэу къаублаш. Чы-бжэгъур куэдкIэ ефIэкIырт ухуэныгъэ зэралI хабзэ адрей пкъыгъуэ псоми. Цыхум и лъагагъищIым нэс, зи хьурейгъыр зы махуэ гъуэгу ирикъу быдапIэ блыныр зы гъэм яхурти яижырт. ИужькIэ быдапIэ кIуэщIымкIэ блын етIуанэр къыдрахуеижырти, блынитI зэхуакум ятIэ даубэжырт. КIуэщI блынэм амазонкэхэм я псэупIэ унэхэр, псэуальэхэр къыкIэралыхьыжырт. Чы-бжэгъур къыщIыхахам нэгъуэщI щхьэусыгъуэ зыбжани иIэт. Мы щыпIэ къуакIэбгыкIэм и нэпкъ лъагэхэм мывэкIэ зетельхьа блын хьэлъэхэр къытепщIыхэмэ, щIым иыгъынутахьым. Сыту жыпIэмэ лъагапIэхэр мывалгъуэ щыттэхьым, щIым и лъабжьэм къыщIэлъ ятIашхьуэр сыт шыгъуи псыIэти, хьэлгэр имылыгъуэ къехьнут. Чы-бжэгъум ар нэхъ игъэбыдэ фIэкIа, щIыр игъэхьейн хуэдизу техьэлгэртэхьым, сыт хуэдизу быдапIэ блыныр лъагъуэ дэмышIеями. Блынэм и лъабжьэр щалIэу-плалIэу ягъэбыдэмэ, бийм зэрикъутэн Iэмал къыхуэгъуэтынутахьым. Абрэмывэхэр зыдз Iэмэпсымэ хьэлъэхэми мыхьэнэ яIэтэхьым, сыту жыпIэмэ апхуэдэ удыныр зытехуа блын лантIэр, хэшти, зэхуэшэжырт. МафIэ щIэбдзэми имысын папщIэ, блын зэхуакум дэлъ ятIэми ар зэрыями шыгъурэ сэхурэ халхьэрт. Мыхьэнэшхуэ иIэт чы-бжэгъур пэрыхьэту, кIэншэу зрагъуэти. Мэзыдэ жыгъыр зэрыщыту ибушIыкIэми, илгъэс зыщыпIым нэхъ кIырыжу къэкIыжырт, чырэ бжэгъурэ хьуауэ. Ауэ джыдэ зыхэмыбзыхьа дей мэзыр жьы мэхъури, итырыгъум егъэкIуэдыж щхьэкIэри лъабжьэри. Псом япэу яухуэр къанжэ унэхэрат, абы шаубзыхурт ухуэныгъэм теухуа унафэхэри, зэпыщIэныгъэм ехьэлIа нэгъуэщI Iуэхухэри.

Амазонкэхэм я быдапIэм хиубыдэрт псынэхэр, пхьэ гъэсын хьун мэхэр, унагъуэ Iэщ щыхьуэкIуэн хьупIэхэр. Гъавэ, лы гъур, IугъуэкIэ гъэгъуа кхьуей, нэгъуэщI гъэтIылыгъэхэри уилэмэ, илгъэс бжыгъэкIэ бийм удиубыдэми, удэлIыхьынутахьым.

* * *

Нэхунэ, нэхьыщIэм зэрихабзэу, Iэнэ къыгъэуващ, гъуэмылэм щыщу кхьуей пльыжьыр, лы гъэвар, хьэлур, шхур, хадэхэкIхэр, пхьэщхьэмыщхьэхэр къытрилгъащ. Хурсанэ гу лъитащ щыхэри зыхуей зэрыхуэгъэзам, хьэхэми хьэлэ Iыхьэ зырыз зэралэрыхьам. Хурсанэрэ Нэхунэрэ зэдэшхаш. Хурсанэ шхыным игу хуэкIуэртэхьыми, мащIэ дьдэщ хуэшхар. Хьэхэм яхэплгэри гу лъитащ жьы дьдэ хьуа Парий къищынэмыщIа, адрейхэр псори я Iыхьэ къалгысам зэрелэжым. Парий, и Iыхьэр къыгъанэри къызэфIэувауэ, и нэр тедияуэ плгэрт МахуэгъэпскIэ зэджэ нэкIу тафэшхуэмкIэ. Ар зэрытеплгэкъукар къыгъэсэбэпыну хэту, абы и Iыхьэм зы хьэщIалэ щыбгъэдыхьэм, модрейр занщIэу къэсыжри хьэ щIалэр гущIэгъуншэу, пщIэуэ хикухьащ, Нэхунэ къытрихьыжыхуекIэ.

Хьэжым и шытыклэр зыльэгъуа Хурсанэ гузавэу кьэтэджш, шлэщым и гъунэм кытеувэри куэдрэ плъащ ищхьэрэкIэ. ИужькIэ зигъазэри я гъунэгъу шлэщымкIэ еплъэкIащ. Плыгыр и плэм итш, абы и шлагькIэ етIуанэ амазонкэр шошхэ, ауэ ешанэр, и афэ лыдыжымкIэ Хурсанэ кьицыхужар, шытц мыхьейуэ, езым ещхьу ари ищхьэрэкIэ еплъыхыу. Ар Хурсанэ и ныбжьэгъу пэж, амазонкэ псоми фIыгуэ яльагъу Дахэзилэт.

Хурсанэ аргуэру Парий дежкIэ зигъазэри, хьэ Iушым и плъэкIэмкIэ кьищIащ абы зыгуэр зэрызыхищIэр, ауэ зыхищIэр зицыхьыр и хьэ акъылымкIэ кыгурымыIуэу, бэнэнрэ мыбэнэнрэ кыхуэмыщIэу гугъу зэрехьыр. Хурсанэ дыгъэмкIэ дэплъейри, хьэм хуеплъыхыу жриIащ:

– Зэ умыплэщIэж, Парий, куэд мыщIэу дыгъэр ди щхьэщIыбымкIэ кыдыхьэнуши, ищхьэрэкIэ деплъыхыф хьунуш. Псори кызыэрынаIуэу, сэ бжесIэнш пщIэнур.

Хьэм игу зэгъэжри, иджы зы хьи емыIусэжу шыль и шхыным бгъэдыхьэжаш.

Я гъунэгъу шлэщымкIэ плъэуэ Дахэзилэ зэрыгуэлъыжар кышылъагъум, езы Хурсани зигъэукIуриижаш, и гур нэхъ тесабырауэ.

«Сакъщ мы Дахэзилэ! – йогупсыс ар. – МыIупщIми, абы зыгуэр зыхещIэ, ауэ кыгурыIуэркъым кьэхьуар. Ей, си гумызагъэ! Зыгуэрыр зы мэскъалкIэ мыгэмэммэ, игу техуэркъым, амазонкэхэм зэрыжаIэу, «джэдыкIэм цы кыхыхыу» кьабзэлъабзашщ.

Ильэситху фIэкI шымыхьуми, Дахэзилэ (абы шыгъуэ кызырэджэр Нэдахэт – нурыр кызыщIых и нэ дахитIым щхьэкIэ фIащауэ) и теплгэм гулгытэ лей хуищIырт. АпхуэдишкIэ щхьэщIэщIэу кьабзэлъабзэти, шышхэм дежи и «Iупэм шхыныр лгитгэлэсыркъым» хужалэрт. Сыт шыгъуи егугъуу ар кIэлъыплъырт и Iэбжьани, и шыгъыни, и щхьэци. Баш цыкIу земылIэужыгъуэ Iэджэ зэрихьэрт, и дзэхэр ирыригъэкъабзэу. Зы кьэкIыгъи, зы пхьэщхьэмыщIыи шыIэтэкъым абы и Iупэм, и набдзэхэм, и нэклум, и Iэхэм щихуэу кыигъэсэбэп хьунрэ-мыхьунрэ емышлбауэ. ЗэрыцIыкIурэ и хьэлт: игу иримыхь шыгъыныр зыщидзырти, пщIанэу шыст, сыт хуэдэ тезыр тралъхьами, бэшэчу игъэу. Амазонкэ нэхъыжхэм ящыщ зым абы гу лытэри (е гъэсакIуэхэр хуэтхьэусыха), зызэманкIэ кIэлъыплъа нэужь, гъэсакIуэхэм унафэ яхуищIащ «цыхум и мыхьэлу» сабийм и шытыкIэ хьэлэмэтхэр ирамыгухыну, атIэ даIыгъыну. Абы кышчыщIэдзауэ зыми зэи ильэгъуакъым Дахэзилэ сэхусэплъ хэмылгу, лыдыжу и шыгъыныр мыкъабзэу, гъуджэм хуэдэу укьищу и афи, и Iэщэ-фащи зэщIэмыщIууэу. ЩIакIуэ хужьрэ фэ хужьыбзэу вакъэ лъапщэ кIыхьрэ фIэкIа зэрихьэртэкъым.

Апхуэдишу зэрыкъабзэщIэкъум и закъуэтэкъым Дахэзилэ адреи амазонкэхэм къазэрыщхьэщыкIырт. Ар IэкIуэлъакIуэ дыдэт. Егъэ-леяуэ Iушт, IэшэкIуэнкIи кышпэувыфыну шыIэр машIэт. Iэщэм хуэлэрыхуэу зыщигъасэкIэ, Дахэзилэ хузэфIэкIырт и афи, и ши, и шыгъыни фIей тIуэпс лгимыгъэлэсыныр. Апхуэдэу зыми емыщхьу кьэхьуащ ар.

Зы зэхэуэшхуэ гуэр екIуэкIыу, бийхэм апхуэдишу зэщIэлыдэ шур амазонкэ гуащэр ара я гугъэри, бжыгъэкIэ куэдкIэ зэры-нэхьыбэм игъэгушхуауэ, мурад ящIащ Дахэзилэ гъэру яубыдыну. Хурсанэ гу лгимытэххэурэ, Iээу икIи псынщIэ дыдэу бийхэм

яхузэфлэклат ар кѡаухѡуреихьыну. Ауэ Дахэзилэ хуэныкѡуэтэкѡым Хурсанэ и дэлэпыкѡуныгѡэ. Зы шы ильыгѡуэ закѡуэ кѡыхуэнауэ кѡыщилѡагѡум, зричри, нэр темпылѡу, хѡыжѡуэ щѡидзащ и сѡшхуэ уэныр, зы биипшѡэ кѡэс зѡ уэгѡуэ флэклат иримыту. Иужьклѡэ, Хурсанэ и Вагѡуэижым бийм и зѡхуэдитѡыр щѡым хиутѡжауэ, Дахэзилэ щѡлущѡлѡжам, кѡильэгѡуащ ар кѡэувылѡжауэ, хамэш гуэрым и соку хужьымклѡэ и сѡшхуэ лантлѡэ лѡы защлѡэр егугѡуу ильѡщѡлѡжу зѡрыщѡытым. Хурсанэ ар зѡпилѡыхѡа щѡхѡэклѡэ, зи кѡыхуэлѡэгѡуакѡым Дахэзилэ и щлаклуи, и уанэ щлѡлы, и шыгѡуэми, езыми зы лѡы тклуэпс яклѡрылѡу, и сѡшхуэм флэклат.

Быдаплѡм кѡагѡэзѡжа и ужькли, Дахэзилэ куэдрѡ игѡэкѡэбзащ и сѡшхуэ лантлѡэр. И шыгѡуэри ильѡсыжщ, удзыпс мѡ гуаклуэ гуэри дигѡэжѡхьжри ильѡщѡлѡжаш. Хурсанэ флѡтелѡыджѡу: «Мыр сыт, уэри флѡей ухѡуат?» – жиѡлѡу зѡреупшлѡам Дахэзилэ жѡуапу кѡриташ: «Нтлѡ! Мы губгѡуэрыс лѡл дызѡзѡахѡм я бамэр дѡни клѡуэщѡлѡхѡауэ, сыт сымышлѡэми схуэгѡэклуэдыжыркѡым!» – жиѡлѡри.

«Дахэзилэ кѡанжѡ унѡм маклуэ, ауэ бын щѡхѡэ имылѡэр?» – жиѡлѡри зы амазонкѡэ щлѡупшлѡати, нѡгѡуэщлѡэ зы гушылѡэрѡй гуэрым жѡуапу мыр кѡритыжат: «Дахэзилэ кѡыхиша лѡгѡунаклуэар игѡэпсклуу, удзыпсхэр дигѡэжѡхьжы, ильѡщѡлѡжрѡ мѡ гуаклуэ кѡыклѡэрихьын хуэдѡу игѡэхѡэзырыху, модрей тѡхѡемыщклѡэр зѡрыхѡун мѡхѡури, ешауэ мѡджѡлѡж. Апхуэдѡу сыт кѡэплѡхун!»

Дахэзилэ щлѡх-щлѡхьгурѡ кѡылѡыс хабзѡт нѡгѡуэщлѡэ луэхуи – быдаплѡм нѡхѡэ пѡжыжѡэ плѡырыплѡм тетыну. Махуэу абы тет хабзѡр зы амазонкѡэ, жѡщым – лѡмал имылѡу тлу. Жыг абрагѡуэм и щѡхѡэклѡэ кѡырым игѡэпщклѡу плѡырыплѡм, лѡгѡуэблагѡэр тыншу уэзыгѡэлѡагѡум, пѡмыжыжѡуэ щѡпсѡурт амазонкѡэхѡм я быдаплѡм пѡхѡэ хуэзыгѡэхѡэзыр мѡзауэм и унагѡуэр. Абы и щѡхѡэгѡусѡ цѡыхубз лѡагѡэ зѡклѡужымрѡэ ильѡэс пщыклѡутлѡэ зи ныбжьын ипѡхѡу цѡыклѡумрѡэ махуэклѡэрѡ унѡм дѡст. Махуэу псѡм, хуей-хуэмейми, Дахэзилэ и нѡгу щлѡэклѡырт и пашѡхѡэм щѡеклуэклѡэ унагѡуэ псѡуеклѡэр. Иджыри кѡэс имыльэгѡуа унагѡуэ зѡхущѡтыклѡэхэр зѡрыхѡэлѡэмѡтыщѡэр игѡэщлѡагѡуэу клѡэлыплѡурѡэ, абы кѡыгурылуащ а цѡыху псѡуеклѡэм дахагѡуэ, гуапагѡуэ, лѡфлѡагѡуэ хѡлѡым хуэдѡэ зѡрыщѡмылѡэр. А ильѡагѡухѡэм Дахэзилэ куэдѡым ирагѡэгупсыс хѡуащ...

Унагѡуэр зѡйр лѡышхуэуэ, и жѡаклѡэм тѡхѡугѡэ мащлѡэ хидзагѡащлѡуэ, ныбжьклѡэ лѡыплѡэ иува кѡудейщ хужыплѡэну. Ар лѡжѡаклуэшхуэуэ, махуэу кѡыхьым зѡпымыуэу мѡзым кѡыщлѡлѡуклѡырт абы и джыдѡэм, пѡхѡэхьым, хѡэлѡм я лѡуэлѡауэр. Пщыхѡэщѡхѡэм лѡыр унѡм кѡыщыклѡуэжклѡэ, и пѡхѡур куэбжѡэм дѡж кѡыщѡлушлѡэрт, гуфлѡу пѡжажѡэрти лѡпллѡэ иришѡэклѡырт, адѡм ар кѡылѡэтырти лѡпллѡэклѡэ дихѡэжырт. И щѡхѡэгѡусѡэри лѡдѡбу, гуапѡэ дыдѡу дѡлѡпыкѡуурѡэ и лѡым и бгым нѡэ зригѡэтлѡэщѡырти зригѡэтхѡэщѡырт, джанѡэ кѡабзѡэ щригѡэтлѡагѡэрти, щѡыри шѡхѡну тѡысхѡэрт.

Кѡамыщлѡу мазѡэклѡэ абыхѡэм яклѡэлыплѡа нѡужѡэ, Дахэзилэ и флѡэщ хѡуащ мы щѡыр зы псѡуэ зѡпыщлѡауэ зѡрыщѡытыр, хѡэкѡэ щѡыхѡуащ псѡуеклѡэ пѡжыр мыпхуэдѡу щѡытын зѡрыхуейр.

Зы пщѡдджыжѡэ гуэрым Дахэзилэ и махуэу плѡырыплѡм нѡсщ, и шѡыр лѡэныкѡуэ иригѡэзри, езыр жыгыщѡхѡэм дѡеклуея кѡудейуэ плѡэри, заншлѡуэ кѡэсклѡащ – мѡзауэм ипѡхѡу цѡыклѡум, зѡщыджѡуэ гѡуэгуурѡэ, пщлантлѡэкум мащѡшхуэуэ кѡыщитѡырт. Абы пѡмыжыжѡуэ щлѡаклуэ

ятеубгъуауэ хъэдитІ цылт. А псор шилъагъум, Дахэзилэ япэ дыдэу зыхищІащ цыху зыфІэкІуэдам и гуауэр, губжь иным зэщІицтэри, занщІэу сабийм деж нэсу кышхъэщыжыну щелэм, игу къэкІыжащ и плъырышІэр ибгынэ зэрымышъунур. Апхуэдэ шІыкІэкІэ амазонкэхэр плъырышІэм ирашу бийхэм зэрахабзэр кыищІэжри, зишыІащ. Жыжьаплъэу еплъын хуей хъуащ хъыджэбз цыкІум и адэ-анэр зэрыщІилъхъэжами, я кхъашхъэм зытриубгъуауэ зэригъеижами. ИужькІэ мэзым лІитІ кыыхэкІщ, хъыджэбз цыкІур кхъужьей жъауэм щІалъафэри лей ирахаш. ДэкІыжхэри, нэжэгужэу псыхъуэмкІэ яунэтІащ.

Дахэзилэ, и плъыр ухыгъуэм ерагъыу нигъэсри, Іульэдащ мэзауэм и унэм. И шыр дей Іувым хигъапщкІуэри пщІантІэм дыхъащи, елъагъу жэщ кІуам мыбдеж щекІуэкІа зэзауэмрэ укІыгъэмрэ я лъэужьхэр, шыгын зэхэфыщІахэри абдеж зэрыщылыр.

Хуэмурэ бжэр Іуихри унэм щІыхъащ. И нэхэр унэ кІуэцІ кІыфІым есэу зыгуэр илъагъу хъуным нэмыс шІыкІэ, сабийм и бэуэкІэр зэхихаш, ауэ бэуэкІэр кышщыІур нэхъ лъагапІэт. ИтІанэ кІыфІым кыхелъагъукІ хъыджэбз цыкІур. Ар Іэнэ кІапэ дыдэм тетт, бгыкъум кІэрыщІа кІапсэр и пщэм щигъэлъэдэну, ауэ амазонкэ шІыхъар кышщилъагъум, зэуэ кызэтоувыІэж.

Абы и ныбжьым ит сабийхэм амазонкэ гугъу яхуэщІ къудейми, кІэзызу шынэ я хабзэт, апхуэдизкІэ а хыбархэмкІэ ахэр нартхэм ягъэшынати. Мы хъыджэбз цыкІур зыри жимыІэу къеплъырт, тегупсысыкІа шІыкІэу и нэхэр плъызу. ИтІанэ желэ:

– Уэ дахэу ухуэпащ, мэ гуакІуи кыпкІэрех. ДауикІ, уэрауэ кышщІэкІынщ Дахэзилэ цІэрыІур.

ЗанщІэу кІапсэр Іуедз, Іэнэм къольэри лъэгуажьэмыщхъэу къоув:

– Тхъэуэ щыІэр узогъэлъэу, амазонкэхэм сахэши, ІэщакІуэу сыгъасэ! Сэ лъы шІыхуэшхуэ стелъщ, сщІэжын хуейуэ! Фэ фи закъуэщ пэжу псэур! СумыгъэщІэхъу!

Дахэзилэ жэуап итыну хунэмыс шІыкІэ, пщІантІэмкІэ кышщІоІу:

– Дэнэ ущыІэ ди чыцІ цыкІур? Зыдгъэлыагъу! Уэ иджыри зэрызэ дыпхуейщ, итІанэ уалъэшІыхъэжынщ уи адэмрэ уи ан...

КышщІыхъахэм жалэну зыхуейр ямыух шІыкІэ, иитІымкІи зэуэ зэдадза къупщхъэ Іунэ жанитІыр я бгъэгуитІым хыхъащ Іунащхъэм нэскІэ, гур занщІэу пхауду...

Хъыджэбз цыкІум и Іэр Дахэзилэ иубыдри къришэжьащ, жэщ мыхъу шІыкІэ быдапІэм нигъэсри амазонкэ нэхъыжьхэм я хасэ пащхъэм иришащ.

Іуэхур зытетыр шахуиІуатэм, псом нэхърэ нэхъыжь Нанэ КІагуэ жиІащ:

– Илъэс минитІкІэ узэлэбэкІыжмэ, мыпхуэдэ зеиншэ зэщыпхъу цыкІуитІщ ди къэралыгъуэм и щІэдзапІэ хъуауэ шытар. Мыр бгъэщІэхъу хъунукъым.

Абы и псалъэхэм зыри падзыжакъым, хъыджэбз цыкІум дэлэпыкъуу, и гур фІы хуащІу щІадзащ амазонкэхэм.

Мис апхуэдэуц Нэхунэ амазонкэ зэрыхъуар. Пэжщ, ар амазонкэ нэс пщІыну и ныбжькІэ кІасэлэуэт, ауэ и ІуцагъымкІэ, зэрегугъумкІэ, хуэпэжу и къалэнхэр зэригъэзащІэмкІэ къилэжьащ амазонкэхэм я пщІэр.

Хурсанэ зыхишлэц зыгуэр кызырэплъыр. Псыншлэу кышылъэту шлэшл лъабжэм щеплъыхым кыльгэгуащ хьэхэр абы и унафэм ежъуэ кызырэдыплъейр. Мыин дыдэу, ауэ тклийуэ «Уирэ!» зэражриэу, хьэхэм зрачри хьурейуэ зэбгрыжаш, памэу. Быдаплэ лъэныкьуэмклэ жэ хьэхэр шлэх-шлэхыурэ кьэувылэрти кызыэплъэкьырт, ишхьэрэклэ еплъыхыу.

Хурсанэ псыншлэ дыдэу ишхьэ кьатым кытехутэри ишхьэрэклэ плъэн шлидзаш. Шэджагъуэ нэужьым бгымклэ кьриху хабзэ жыри нобэ сабырати, хьэхэм мэ шлагъуэ кьащлхьэртэкьым, атлэми, хьэхэм, шэч хэмылгу, зыгуэр зэрызыхашлэр гурыуэгъуэт.

Хурсанэ фьыуэ и нэлуасэ унэхэри, гьуэгухэри, жыгхэри егу-гьупэу шызышлъыхым, гу лъетэ зы шу ильыгъуэфклэ жыжъуэ шыль губгъуэшхуэм и бгъум лут кхъужьей жыгым и зы лъэныкьуэр тлэклэ «шлэша» зэрыхуам. А жыгыр фьыуэ ицлхужырт Хурсанэ, сыту жышлэмэ мызэ-мытлэу абдеж кышчыувылэурэ, шым емьпсыхыу дэлэбейуэ кыпичурэ, и псыхуэллэр иригъэкьыу, ишхат абы кыпыклэ кхъужь лэфл цыкьлэхэм ящыщ. Мис а яужь дыдэу кхъужь кызыпича кьудамэ узылэлэсхэрэт паупшлар. Ар зышлари хамэ шут, нартхэм апхуэдэу зэи яшлэнутэкьым. Нартхэр губгъуэм шилэжыыхьклэ а жыгым игъашхэрт, зыщагъэпсэхум дежи и жьауэм шлэсхэти, дыгъэм шызыхьумэ кьудамэхэм хуэсакьынут.

Хурсанэ йоплэкьри елъагъу: Дахэзили шлэшлым и ишхьэ теуваплэм тетш, ишхьэрэклэ плъэуэ. «Мы зэрыуэму иджыри тлэклэ шытыжмэ, хьэхэм мэ гуэр кьащлхьэнклэ хьунуш», – игуклэ желэ Хурсанэ.

Дыгъэр екьлэуэтэхыхуклэ нэхъ жыжъэ унэплъыс цыхьум, Хурсанэ кьелъагъу кхъужьейм кышаупшлэ кьудамэхэр мзыбгъум деж шы-зэтелъу, абыи кьуаншлэ гуп тесу. Шэч хэлъкьым кьуацэ шлагьым е лэц лла, е хьэкьлэхьуэкьлэ кьаукла гуэр шлэуфауэ зэрышлэлъым... «Хьэуэ, кьуауэ еплъын хуейш, армышьумэ, мы псори иджыри шхьэ-усыгъуэ хьуркьым мафлэ зэшлэбгъэстыну. Губгъуэшхуэм адрьшклэ сыту плэрэ щекьлэуэкьырт? Адэклэ хуеишхуэщ. Хуейм и шьыбклэ тафэ хэлэтыклар мэкьуплэшхуэщ, абы ирикьлэуэ шлэшлх итш. Абыхэм ящыщ зыми хьыбар кьытакьым мафлэклэ. А шлэшлхэм тет плыьрхэр нартхэм ящыщ, емыгугъухэщ. Яхэс хьунш мэкьуауэхэм, хьум-былей ефэу, я гьуэмылэ лы гьурымрэ пластэмрэ флэшхыжу... Догуэ! Дэнэ шылэ мэкьуауэхэм я мафлэхэр?! Иджыпсту абыхэм пластэ щапшэфл зэманш, флэклэмэ, класэ хьунуш. Лэмал илэкьым мэкьуауэхэри, пшафлэхэри, лугъуэхэри мы зэманым шымылэну. Шлэшлхэм шыплыьрхэри мэкьуауэхэри бийхэм лэпхлэпх яшлэмэ, ахэр хунэсакьым мафлэклэ хьыбар кьатыну. Абы кьикьырт зыщ; ахэр губгъуэрыс лэпхьуэ лэпкьыщ, хым и адрьшл кьикьлэхэщ! Абыхэм мэкьу паупшл я хабзэкьым. Дауэ атлэ а дзэшхуэр Индылыкьлэм шыпсэу хьэтхэмрэ скифхэмрэ кьазэрыблэклэыфар? Мыхэр хымклэ кьэкьлэхэщ! Заншлэу быдаплэм хьыбар егъэщлэн хуейш!»

Хурсанэ гу лъетэ жьыр зэм зы лъэныкьуэмклэ, зэм адрей лъэныкьуэмклэ кызырэщепшэм, дунейр зэлыхьэным и пэ кьихуэу зэрыхьум хуэдэу. Абы и гьусэхэм яжрелэ сытми хуэхьэзыру шытынхэу. И гьунэгъуэ шлэшлымклэ маплгэри кьелъагъу Дахэзилэ

и ныбжьэгум Іэ кызэрыхуищыр, нэпкъым теувауэ памэ хьэхэр Хурсанэ кыригъэлъагъуу.

Хьэхэр зэуэ кызэщІэбэнащ. Хурсанэрэ Дахэзилэрэ кьэкІиящ: «МафІэ!» жалэри. АмазонкитІыр, штауч-штамылэхэр зэрыль хьуржын щхьэпс махэхэр зэпачри, хьэмбылуу тІысащ. ПІырыпІэм тетхэм дэпыльэхэр япхьуатэри кьамыл бгъэнхэр зэбгратхьуащ, абы кыщІэща хьэуазэ гъуцэм яжьэри дэпхэри хакІутэщ, щІэпщэу щІадзэри, хьэуазэм Іугъуэ кьыхихуащ, псынщІэу нэхь ин, нэхь Іув хьу зэпыту. Хьэхэми банэу кьажыхь, бий кьалыхьуэу. ЩІэщІитІми зэуэ мафІэ бзий лъагэ кьащхьэщоувэ.

Зыхуэмеиж хьуржынхэр кьрадзыхри, амазонкэхэм тІэкІу залэжьэжаш, мафІэр дагъэ зыщІэль уэздыгъейхэм нэсу Іугъуэр нэхь ин, нэхь фІыцІафэ хьухукІэ. ИужькІэ жеипІэм кьехьжхэри ущІэхэри, шхыныгъуэхэри псынщІэу зэщІакъуэжаш. ГъэтІыльыгъэхэр шахьумэ абы и лъабжьэж кьатым телъ псори Нэхунэ кызэщІикъуэжакІэт.

Хурсанэрэ Санэрэ заплыхьри ялъагъу: бгы жьэгъу екІуэкІым, нэр здынэплгысым, мафІэхэр кьыщоблэ, быдапІэхэм я жэз тхьэгъушхэр дэнэкІи кьыщолу. Ягу зэгъауэ ахэр шэсыжри, хьэи бгъэи ящІыгъуу быдапІэмкІэ щІэпхьуахэщ. Ауэ, куэд ямыжауэ, дэлэпыкъуэгъу кьакІуэ шу гупым ІуцІащ. Ахэр кьэзышэр Дыщэнэ гуащэт. Дахэзилэ, ныбжькІэ нэхьыжьти, Дыщэнэ зыхуигъазэри жрилащ Іуащхьэцэжым и щІыбагъкІэ Бахъсэн псыхьуэ шу куэд зэрыдэтыр хьэхэм мэкІэ кьызэращІар. Абы нэмыщІу, мэкъупІэхэми, псыхьуэ нэпкъым дэкІуэу тет щІэщІхэми зыри тесыжкьым, псори е гъэр хьуащ, е зэтраукІащ. А псалъэхэр зэрызэхихьу, Санэ кьаскІэри и фэр пыкІащ, Хьэтагъ нышэдибэ мэкъуауэ зэрыкІуар кьищІэжри.

Дыщэнэ Дахэзилэрэ Хурсанэрэ унафэ кьахуешІ сэшхуэ лантІэхэр кьащтэу бийм деж тІасхьэщІэх кІуэнхэу. Дахэзилэ идакьым сэшхуэ щхьэкІэ быдапІэм нэс кІуэжу зэман ягъэкІуэдыну, «бийр куэдылуэщи, Хурсанэрэ сэрэ ди закъуэ абыхэм сэшхуэкІи дэпэлъэщынукукьым» жиІэри. Санэ занщІэу кьэлъэлуащ ещанэу езыри тІасхьэщІэх яутІыпщыну. Ауэ Хурсанэ, Дахэзилэ и нэхьыжыгъэми емыплъу зэпиуду, занщІэу кьыхэпсэлыхьащ, ар я гъусэну имыдэу.

Хьэпшып лейуэ яІыгъыр Дыщэнэ и гупым иратри, хьэи бгъэи ямыгъусэу (хьэхэр ялъэщІыхьэнутэкьым, бгъэхэр жэщым сэбэп хьунутэкьым) зэныбжьэгъуитІыр ежыащ, зылуцІэ нарт жылэхэм Дыщэнэ и унафэр Іэрагъэхьэу, ахэр лъэныкьуищкІэ зэбграутІыпщыкІыну: языныкьуэхэр Мэрэш и гъуэгу кьуаншэмкІэ, быдапІэм блэкІыу, Кхьужьейбашхьэмрэ Шихьым и кхьащхьэмрэ я бгъумкІэ МывапІэм деж Шынэгъэджэгу лъапэм кІуэну; етІуанэхэри, МывэпкІэлъейкІэ дэкІыу, абдеж екІуэлІэнхэу; ещанэхэр, ПсыпыхукІэ дэкІрэ ЯтІэхукІэ щхьэдэхьжу, Сыринэ Іуащхьэ нэсынхэу. Ауэ, бийхэр куэдылуэу кьыщІэкІрэ, ди быдапІэм дэсхэр пэмылэщу дыкьыхагъащІэ хьумэ, сабийхэмрэ лъэрымыхьхэмрэ зрикъун шхын яІыгъыу Хьэрэкхьуэрэ и бгы гъуанэхэм щагъэпщкІуэну. Жылэхэм зы шхын дзэкъэгъуэ кьыдамынэну, здамыхьыфыр, ягъэпщкІуэну хэмыту, щысхьыншэу ягъэсыну.

Япэу зыдэлъэда жылэм дэсхэм я хьэпшыпхэмрэ шхынхэмрэ епІэщІэкІыу зэщІакъуэрт. Жылэм кІэлъыплъ амазонкэ фызыжым и унэм Іуладэу Дыщэнэ и унафэр Іэрагъэхьэ нэужь, зэныбжьэгъухэр

адэклэ ильыжащ, я гьуэгу хагьэщлү.

– Сытклэ нобэ Санэ укьызэригьэгубжьар, и делагьэ гуэрклэ? – жиІэу Дахэзилэ кьышлѳоупщІэ, жэрыжэм тету.

– Хьэуэ. Си гугьэмклэ, Махуэгьэпс губгьуэм ильщ абы и щІасэ Хьэтагь и хьэдэр.

– Хьэуэ, сэ апхуэдэ сльэгьуакьым, – идэркьым Дахэзилэ.

– Уэ уи щІэщІым укьиплжклэ ар плыагьунутэкьым, – педзыж Хурсанэ.

– Санэ ар фІыуэ ильэгьуар пэж?

– Си гугьэщ пэжу.

ШууитІыр кьэдэльэда жылищми, ахэр кьыдэжыжа и ужьклэ, Іугьуэ фІыщІэр кьышхьэщыуващ, Дьщэнэ и унафэр ягьэзащІэу.

Ішапэ зэхэуэгьуэм зэныбжьэгьухэр Махуэгьэпс и льябжьэ губгьуэм ильэдащ. Хурсанэ и гьусэм ирегьэлыагьу кхьужьей жыг дэухьуэнщІеяр. Дахэзилэ егьэщІагьуэ, апхуэдизу пэжыжьэ пэтми, Хурсанэ абы гу зэрылгытэфар. Льяужьхэм кьаІуатэрт мыбдеж зэхэуэ гуащІэ зэрышекІуэкІар: Хьэтагь зы шур ириудат, куэду кьышлэжа льым удзыр ириІэу. Езыр мээ Іувым хэлъадэу и псэр кьримыгьэлу, щІэщІым тетхэм гу кьылъатэну Іэмал яриту, губгьуэм ильэдащ. Ауэ губгьуэкүм нэмысу, жэрыжэм тету кьелэбыхри, нартхэм мэкьу Іэтэм щІагьакьуэ жыгей бжэгьу хьэлъэр зыІэригьэхьащ. Ар и Іэщэу кьыгьазэри иджыри биитІым я щхьэ куцІыр кьрихуащ, ауэ адрей бийхэр, абы гьунэгьу зыкьыхуамыщІу, шабзэшищклэ кьызэдэуащ. Хьэтагь щыгьыр зы джанэ Іэрыдж закьуэти, шищым я зыр абы и гум хуэзащ. Я шабзэшэхэр кьыхачыжщ, Хьэтагь и хьэдэр жыгым кьышаущІа кьудамэхэмклэ щІахьумэри лыукІхэр ежьэжащ, яукІам ишри здащтэри.

«Еууей, Санэ! Дауэ утеплэкьукІат уи гум и щІасэм! Мэзым щІыхьэжыху уи нэр тумыгьэкІын си гугьати. Апхуэдиצרэ гьуджэм уипльэурэ уи набдзэхэр дэплъэщІея нэхьрэ, ар нэхьыфІти», – йогупсыс Хурсанэ.

МэкьупІэм зэрилъадэу, кьальэгьуащ псыхьуэ куум щхьэщыт нэхушхуэр. ХэлүщІыу зэрыхьуар кьызыгурыІуа бийхэм замыгьэпщІлужу, хуиту мафІэшхуэхэр щІагьэнауэ загьэгьушыжырт, пщафІэрт, нэху щымэ, махуэ гугьу кьазэрыпэщыльыр ящІэрти. АмазонкитІым загуэшири, бийдзэм и клапэ зырызымклэ ягьэзащ.

Хурсанэ нэпкь льягэм еплъыхри игьэщІэгьуащ мафІэхэм я куэдагьыр. Убжыну мыхьэнэ иІэтэкьым, зэман тебгьэкІуадэу. Зэ еплъыгьуэкІэ кьихутащ мин зыбгьупщІ ахэр зэрыхьур. Зы мафІэ кьэскІэ зауэлІ щырыщ фІэкІ бгьэдэмысми (тхурытхуи бгьэдэсынклэ хьунут), итІани быдапІэм дэс амазонкэхэм нэхьрэ хуэдитхукІэ нэхьыбэт бийр. Дэни кьыкІат апхуэдэ дзэшхуэр, дауи кьэсыфат мыбы нэс щэхурыкІуэу?! Шэч хэлъкьым мыхэр фІыуэ гьэса, унафэ быдэм щІэт бийдзэу зэрыщытым.

Дахэзилэ и шыр пыжьей чьцэ Іувым хигьапщІуэщ, плыритІым я пщэ гурыгьхэм ІэкІуэлъакІуэу кьупщхьэлунэ зырыз хигьэтІысхьэу яблэкІри мафІэхэм гьунэгьу захиущІащ. Жьыр мафІэхэм я льяныкьуэмклэт кьыздикІри, езым кьыкІэрих мэ гуакІуэр бийм дежклэ ихьыртэкьым. Ауэ адэклэ кІуэтэфынутэкьым, Іейуэ и жагьуэ зы Іуэхугьуэ имыгьэзащІэу. Іэмалыншэт, сыт ищІэнт? И налкьут-

налмэсхэм я лыдым бийр нэф имыщын, дээр зэрыщыту абы и мэ гуаклуэм кьригэпсүрэ зетемыклуэдэн папшлэ (апхуэдэут амазонкэхэм зэрыжалэр, Дахэзилэ игъэхъахэр шагуэтэжклэ), псы ина флейм хэгъуальхъэу зэрыщыту зыхикухьын хуей хъуаш. И таж телъыджэу мышлэ лъаплэхэмклэ, дыщэплъклэ гъэцлэрэщлами къамыл къуэпс кыхъхэр кьришэклри ятлэклэ зэщлэежаш. Шэч хэлътэкъым мы псы инам махуэм щихуабэгъуэм хыв куэд зэрыхэлъам, я вэнвейхэри щысхьыншэу зэрыхагъэшыпсыхьам. Ауэ мы ныщхъэбэрей луэхумклэ а мэхэр лей хъунутэкъым.

Апхуэдэ теплгэр илэу биидзэм пхрыпшаш Дахэзилэ, удзым кыхэмьщэу зыхиудыгъуэу. Псым щынэсым, егугъуу куэдрэ зигъэкъэбэжаш, куцлым ихъэу псыр зэрыщыларэи кыфлэмылуэхуу. Псым кьрихъэхэуэ луфэм луль жыгхэм хэплгэурэ, лъабжэ шлагъуэ флэмыту зы кыыхихри псым хигъэуклурияш Дахэзилэ. Ар тлууэ зэгуклыу дыкьуакъуэти, къудамитл зэхуакум зыдигъапщклуэри есыхыу шидзаш, шэтырхэмрэ бийхэмрэ ибжу. Абы гурылуэгъуэ щыхъуаш нэхъ шэтыр цыклухэр шууищэм я унафэшлым, шэтыр иныр шу миным я дзэпщым яйуэ зэрыщытыр. Абы кыхэклыуи, шэтыр инхэм я закъуэ ибжу иригъэжаш.

Дахэзилэ шэч ищырт бийр къуэклыплэ жыжъэм щыпсэу лъэпкъ гуэру зэрыщытыр, ауэ ар хъэкыу и флэщ щыхъуар дзэпщхэм ящыщ зы зигъэпсклауэ псым кыщыхэклыжым, чынт шылэ джанэ кыхьыр щитлэгъэжауэ щилгъэгуарш. Джанэ щыбым благуэ сурэт тетт, дыщэ уагъэклэ хэдыклауэ. Кьурыкьу щыгъуу ялъэгъуам хуэдэт ар. Мыр чынтыдзэт! Мыбы нэс дауэ къэклуэфэхэ, Индылыклэм лус хъэтхэм къамыщлэу? Абы кыкыр мыхэр Каспий тенджызым кызэпрыклауэ араш. Хьэлэмэтш, дэни кьраха апхуэдиз кхъухъ? Гурылуэгъуэкъым. Я бзэри кыбгурылуэркъым. Кьуентхъхэмрэ хъэпшыпхэмрэ дзэм къаклэлъезышэкл шыгухэр бжын шидзаш. Ахэр щхэ зытель гуимэ инхэт, шэрхъ гъэщлэгъуэн гуэрхэри ящлэтт, гудзэ яхэлбу, гульэгухэр гъуапльэу. Мы гуимэхэм деж мафлэ цылэтэкъым, хьумаклуэхэр ящхэщыту пшахуэм хэлът лэпхлэпх ящла цыхухэр. Гьэрхэр зэрыпсалъэ бзэри гурылуэгъуэтэкъым Дахэзилэ дежклэ. Адэклэ здесыхым, кызэхех Индылыклэ тафэм щыпсэу хъэтхэм я бзэр. Ар ехьулэныгъэт! Макъ лъэпкъ имыщлу, и «кхъухьыр» псы луфэ мывэшхуитлым я кум дегъанэри, ныджэм тохъэ. Хьумаклуитлри тыншу луехри, гьэрхэм ябгъэдопщхъэ. Зы гьэрым и лэпхлэпх клапсэхэр зэпиупщлш, и къамэщлэлъысэр иритри, елушашэурэ, адрейхэри хуит кыищыну жришаш. Лыжыым (иужьклэ къашлат – абы и цлэр Хьэпийт) гьэру цыху тлощлым нэс хуит кыищыжри, псори псы луфэм епщылшаш. Дахэзилэ цыхуитхур езым гъусэу здиштэри, адрейхэм унафэ яхуишлшаш дзэ тлысыплэм пэмыжыжъэ чыцэ мэзым зышагъэпщклуэну, мэз бабыщыр щэрыщэурэ щэ къаджэу зэхамэ, джэ макъыр кыздилуклым еклуэлэнхэу.

Цыхуихым тыншу Дахэзилэ и псыхьэлъахуэ жыгыр псым траутыпщхъэжри, адэклэ есыхын шладзэжаш. Дахэзилэ шэтыр инхэу тлощлрэ тхурэ ибжауэ, Хьэпий гъунэгъу зыкыищлри кьелушэщаш: «Нобэ гьэр къашла фи цыхухэр мыбдежш здэщылэр». Дахэзилэ, жыг псыхьэлъахуэр псы луфэм шагыныу унафэ ищлри, нэпкъ задэм епщылшаш. Зыкыилэтрэ плэмэ кьелъагъу: хьумаклуитл щытыр я пщэхэм епхъуэжри пырхьыу джэлаш, ещанэр къэулэбжауэ

кыщеплъэклым, гэщлэгъуэну и щыбымклэ кыщышри, макъ ищлү и тхыр зэфлэщлыклащ, джалэри мыхъеижу къэнащ.

Дахэзилэ занщлэу кыгурылуащ ар Хурсанэ зэрилэжыгъэр. Хурсанэ шыбгъэдэпщхъэм, ар кыщлэнаклэ щыклэу къеплъащ, абы и тажым кыщыщлэдауэ и вакъэ хужьхэм нэсклэ псыфу, пшахъуэр клэрыпщлэжауэ зэрыщытым щхъэклэ. Дахэзилэ и жагъуэ хъуащ Хурсанэ и плъэклэр. «Умыплащлэ уэ, а уи плъэклэр сэ сшыгъуыпщэн-къым!» – жиладщ игуклэ.

Псынщлэу ятлэтэжащ мэкъуауэхэри, щлэщлэхэм тета плырхэри. А гупышхуэр, хьэлъэу бауэрэ фадэ флэгурымейр къаклэрихыу, псы гуфэм епщыллахэщ, бийм къамыщлэу. Я псыхьэлъахуэр къагъэсэбэпурэ псым зэпрысыклэхэри, дзэшхуэм зэхиута гуэдзыпкъэм кыщыхутащ. Дахэзилэрэ Хурсанэрэ шэтыр къабжахэр зэхалъхъэжри, плыщлрэ тлурэ хъууэ траухуащ. Къэрэгъул яуклахэм я лэщэм флэкл зымылыгъ гупыр кърашажъэри, дзэ тлысыплэм пэлэщлэ защлащ. Мыбдеж кыщызэтеувылэхэри япэу щхъэхуит къащлыжа гупри бабыщ джэ макъклэ зыбгъэдашэжащ. Псори зэхэту (плыру шытахэри, мэкъуауэхэри, пшафлэхэри, псыхъэ щлалэ цыклухэри) цыху блыщлым нэблагъэт.

Хурсанэ и шы гэпщклуплэм щынэсым, къэувылахэщ. Дахэзилэ и шыр здэщытымклэ иунэтлащ. Хурсанэ гупым унафэ яхуищлащ Шы-нэгъэджэгу луащхъэ лъапэм клуэнхэу. Езым, Хьэпий лыжыыр клэсу къищтэри, Дахэзилэ здэщылэмклэ ежъащ. Нэсмэ, и ныбжьэгъур Клыщбэч и псынэм хэлъщ, зигъэпскыжу.

Зыгъэпсклын зыхуыу зи шым шэсыжа Дахэзилэ зэрыбгъэдыхъэу, Хурсанэ елъагъу ар сыт шыгъуи хуэдэу зэщлэлыдэу зэрыкъабзэр.

Хурсанэ иригузавэрт адрей гъэр къэнахэм дэлэпыкъуэгъу зэрахуэмышхуфынум. Я хъумаклуэхэр зэраукламрэ гъэрхэр зэрыбзэхамклэ бийхэм, шэч хэмылзу, къащлауэ кыщлэклынщ тласхъэщлэх хъэщлэ зэралар. Ауэ иджы, и ныбжьэгъур мазэ къэунэхуам зэрыпэлыдыр щилъагъум, абы кыгурылуащ я гъуэгуанэм къащыхуэзэну чынтхэр гъэр кызэрэщлыфынур. Мэ гуащлэ куэд кызыклэрих Хьэпий и клэсу, Хурсанэ кыщыбгъэдыхъэм, Дахэзилэ гу лъытащ а лыжыым хъиджэбзым быдэу зэрызрикъузыплэм, икли а илъагъур икьуклэ гуапэ щыхъуащ. Абы Хурсанэ игу тезэгъэжат. Мыдрейри, а псори кыгурылуэри, мащлэу пыгуфлыклащ.

Хьэтагъ щаукла губгъуэм зэрихъэххэу, мэзыбгъум лут къуацэ гуэрэнхэм къакъуэжри, шууищлэ къапэуващ. Хурсанэ шым Хьэпий щригъэувэхым, лыжыым наплэзыплэм зыкъуигъэпщклуащ япэу щыт жыгым и къуагъым, чынтхэм ящлэнур къамыгупсыс щыклэ. Хурсанэ клэщлү псалъэ зытлүщ Дахэзилэ жрилэщ, тлүми я джатэ клэщлхэр кърахри, шынауэ я лэхэр клэзыз хуэдэу защлү, хуэму бийм хуэклуатэу щладзащ, Хурсанэ япэ ишауэ, Дахэзилэ клэщлү абы и ужь иту. Чынтхэм я пашэ лышхуэм дыхъэшхыгурэ и гъусэхэм зыгуэр яжрилэри, сапэмклэ бгъуэшхуэ щыхъуж джатэ къуаншэ иныр игъэдалъэу къапешъащ. Адрей чынтхэр лүву зэхэтт, дыхъэшхыным игъэбэлэрыгъауэ. А лышхуэм и къуагъым Хурсанэ кыкъуэмыщыж щыхъум, абы и шы пэж Вагъуэижыр уафэхъуэпскыу илэри лышхуэм телъащ икли и гъусэ гупым хэхуэжу хыфлхуащ.

Бий гупым къэхъуар къагурымылуэ щыклэ, Хурсанэ ибгъуклэ кыщеплъэгъэрыклуэри, Вагъуэиж и лъакъуэхэм шыи, лыи, губгъуи,

саби зэхапщэжаш. Хурсанэ чынт гупым иджыри зэ ебгъэрыкIуэжын и мураду кыщигъэзам, ищIэн игъуэтыжакъым, – кIэщIу и ужьым ирикIуа Дахэзилэ иунэщIат чынтышхэм я уанэгухэр, къатехъэлъэну зы щхьы, зы Ии абы тесахэм къахуимыгъанэу. Мыбдеж абы гу лъетэ: чынтитI, Iэщи ямыIыгъыжу, мэзымкIэ мажэ, я лъакъуэ кIэщIхэр нэр темпыIэу псынщIэу зэблахыу. Хурсанэ якIэлъыщIэпхъуаш, ауэ чынтхэр мэзым нэмыс щIыкIэ, абыхэм Хъэпий къапэуващ, бжэгъу Iушэшхуэ IэщIэлъу, икIи, и кыкъуэжи и еуи зы ищIу, еуэри зыр къриуаш, джэдым хуэдэу. ЕтIуанэр, а Iэщэ шынагъуэр зищIысыр кыхуэмыщIэу, и пIэм ижыхъаш. Хурсанэ къэсщ, чынтитIри и куэ щIагъхэм кIэщIильхъэри шы джабэм быдэу кIэрикъуэжаш, кыдэмыхун хуэдэу. Мыдрейхэми, Хурсанэ и лъакъуитIым IэплIэ хуашI хуэдэ, я Iэхэр кърашэкIаш. Псори зэфIэкIри, кыызэфIэувэжа чынтышхэр губгъуэм илгъэдэжаш, якIэрыщIауэ ялъэф хъэдэхэм игъэщтарэ хьийм икIауэ.

Япэу къэпсэлгъар Хъэпийщ:

– Сэ шы кыщысхуэмыубыдакIэ, лъэсу сынэкIуэнщ, фэ иджы хъэлгэ фIыгъщ, псынщIэуи фынэсыжын хуейщ.

Зэрыпсалгэм хуэдэурэ, абы чынт хъэдэхэм Iэщэхэр къакIэрихырт, уеблэмэ джатэшхуитIи зыкIэрищIакIэт.

– Хъэуэ! – жегэ Хурсанэ. – Уэ куэд плъэгъуаш, уэ иджыри дыпхуеинущ.

Абы зыри пимыдзыжыфу, лIыжьым Дахэзилэ дежкIэ еунэтI. Мазэгъуэ нэхум тыншу кыхэнэлукIыу Дахэзилэ къэушхъуэнтIаш. Ар щилъагъум, Хурсанэ апхуэдэ тезыр и ныбжьэгъу пэжым трилъхъэфынутэкъыми, Хъэпий езым и дежкIэ къриджэжри, и зы гъэр Дахэзилэ хуигъэлъэгъуаш. Ар чынтым и пщэ лъынтхуэм еIусэри жиIаш:

– Мыр псэужкъым, къаштэ адреир, апхуэдизу уи куэм Iэ дэзылгъэр.

Хурсанэ етIуанэ чынтыр кыIэтри Дахэзилэ и шыпхэм трилъхъаш. Хъэпий Хурсанэ и шым кIэсри, Дахэзилэ игъэгуфIэу, абы и шхужьыр быдэу итIкIэ икъузащ.

Нэхушым шууитIыр быдапIэм щыбгъэдэлгъадэм, занщIэу куэбжэр кыхузэIуахри, ахэр амазонкэхэм я сатыр Iувым и пащхэм кыхутащ. Нэрылъагъут быдапIэр бийм IушIэну зэрыхъэзыр. Дагъэ къэкъуалгъэр зэрыз лэгъуыпшхуэхэр щытт, быдапIэ блыным ирикIуэу тетт шабзауэхэр (илгъэсищIэ зи ныбжьхэм деж кыщыщIэдзауэ илгъэс хыщIым фIэкIахэм нэсу), шабзэшэ зэкIуэцIыпха инхэр къагъэлэгъуауэ. Абрэмывэ зэрадз Iэмэпсымитхур, зи щхъэр былымыфэкIэ быдэу щхъэшыпхыкIа кхъуэщын ин зырыз тегъэзэгъауэ, хъэзырщ. АдэкIи апхуэдэ Iэмэпсымищ щытщ, зи кIуэцIыр джафэу кыиикIа матэшхуэхэр узэдауэ къатету. Хэплъыхъауэ кыхэха шу минрэ щитхурэ щызэхэтщ шыгъэджэгупIэ тафэм деж, я хъэхэри, я бгъэхэри я гъусэу. Тафэм кыбгъурыль уэхым деж пхъэ шыкъу быдэкIэ къэхухъа Iуэшхуэм щалыгъщ губжъарэ ину папщэу гуу пIащэ защIэу зы хъушэ. Гуухэм я щыбым ипхаш дагъэ егъэфа хъэуазэ пхыр зырыз. ДэнэкIи гуп-гупурэ щызэхэтщ амазонкэхэр, я афэхэр, тажхэр зэщIэцIууэу. Гуп къэсыхукIи уIэгъэхэм еIэзэну амазонкэхэр ящIыгъужщ, я Iэмэпсымэхэмрэ хушхъуэхэмрэ зэрыль хъуржынхэр я пIэм фIэдзауэ.

Къэсыжахэр а псоми яблэкIри, Дыщэнэ и пашхэм иуващ. Амазонкэ сатырхэм къахэкIри Нэхунэ Дахэзилэ и шы IумпIэр иу-быдащ, и ныбжьэгъум зэрырипагэр и нэгум къищу. Ауэ а Iум, зэдэлэпыкъуурэ, гъэрыр шым кърахъэху Дыщэнэ и пашхэм лъэ-гуажьэмыщхэу шрагъэувэм, щытхэм зыжьэу ину зэщIэдыхъэшхэу щIадзэ. Нэхунэ Дахэзилэ и шыгъыни, и ши, и уанэщIэдзи зепеп-лъыхъ – псори, сыт шыгъуи хуэдэу, зы бжьыгъэ цIыкIуи тумылга-гъуэу, къабзэт, дагъуэ хуумыщIыфыну. Ауэ зэуэ къыщиуда дыхъэшх макъым игъэщта шым зыкъыщигъазэм, къелъагъу дыщэ уагъэкIэ хэдыкIа уанэщIэдз хужьыр гъуэжьу ириIэу къежэха ныбажэпсыр. Дахэзилэ, и пэр щубыдыкIыжауэ, шым зэуэ къольэтэхри, гужьеуэ псымкIэ мажэ. КъызэрыщIэкIымкIэ, гъэрым, е шым куэдрэ дридзей-къридзыхыурэ къызэрыкIуарат, е мыпхуэдиз амазонкэр щилъагъум къэшынат, сытми, зыхуэмыубыдыжауэ арат. Нэхунэ шыр IумпIэкIэ Iуешри псым дешэ, Дахэзилэ чеишхуэм ису зыщигъэпскIым ищхъэрэIуэкIэ.

Дыщэнэ сэшхуэ лантIэр зыIэщIэлъ и Iэр иIэтри, дыхъэшхыныр зэпыуащ, ауэ языныкъуэ амазонкэхэр иужькIи къыхэдыхъэшхыкIащ, захуэмыубыдыжу.

Хурсанэ зыри димыгъэхуу къиIуэтэжащ унафэр къазэ-рыIэрыхъэрэ сытхэр ялъэгъуами ягъэхъами. И хъыбарыр Хьэтагъ зэрихъа лыгъэм щынэсым, псори Санэ дежкIэ еплъэкIащ – ар щытт, и пIэм ижыхъауэ, псэууэ умышIэну, и фэм зихъуэжауэ. Хурсанэ абы бгъэдэкIуатэри, гу къылъаамытэу, и Iэр икъузащ, и гузэвэгъуэр дилыгъуу. ИужькIэ, псоми зэхахын хуэдэу, и макъым зригъэлэтри жиIащ бий гуп хэщIыхъар, Iэцэншэрэ шыгуш цIахуцIэм тесу, хэзыгъэщIэфа мэкъумэшыщIэм дэтхэнэ лыхъужьми щапхъэ три-хыну зэрыхуэфашэр.

БыдапIэм дэтхэм я Iэцэхэр кърахауэ я щхъэхэр ирахъэхри, Хьэ-тагъ игъэхъа лыгъэм пщIэ хуащIащ.

Чынтым зрагъэлъэсыжу пкърыупщIыхъа нэужь, Хьэ-пий – ГумыкIэм деж бдзэжьей щещэхэм яхэту гъэр къащIам – къиIуэтэжахэми едаIуэри, Дыщэнэ къищIащ бийм и мурадыр.

Ахэр чынтхэт, тенджызым Гум щыхэхуэжым деж къамылым шыгъэпщIуауэ я кхъухъэр хэтщ. Хьэпий зэрыжиIэмкIэ, чынтхэр махуэ псокIэ кхъухъэм къикIащ. Ауэ яшхэм я нэхьыбэр Индылы-кIэкIэ кърахуэкIащ. Пщыхъэшхэм Гум Iуфэ Iуту къыдэкIуеин щIадзащ, зыIущIэр зэщIакъуэу. ЦIыхуу зыхуэзэр гъэр ящIырт, зэ-хадзырти, нэхъ лъэрызехъэхэр къыздащтэрт, мэз прагъэупщIыну, пхъащхъэхэр кхъухъэм иралъхъэу ягъэлэжьэну жаIэурэ. Лъэры-мышхъэр чэтхэм, шэщхэм, Iуэхэм щызэхуахусырти, хъумакуи Iуагъэувэжырт. Ауэ Хьэпий делэтэкъыми (езыми зэрыжиIэу), гу лъитащ а гъэрхэр зыхъумэну къагъэна чынтхэр куэд дэмыкIыу дзэм зэрылъэщIыхъэжым. Iэщхэмрэ унагъуэ хъэпшыпхэмрэ я гугъу ящIыртэкъым, къагъээжмэ, здащтэн мурад яIэу къыщIэкIынт.

Чынтхэр жэщIлэрэ зекIуэрт. Языныкъуэхэм деж, губгъуэ-рыс Iэщыхъуэхэм зрагъэщхуэ, Iэцэхэмрэ зауэлIхэмрэ гуимэхэм ирагъапщIуэрт. ТхъэмахуитI дэкIри, Балъкъ къэсахэщ. Къэрэгъулу щIэщIхэм тетхэр Iуахри, псынщIэ дыдэу Бахъсэн псыхъуэ къыды-хъащ. Я мураду къыщIэкIынт нэхушым ирихъэлIэу быдапIэр къа-ухъуреихъыну.

Гъэрым желэ мы къэкӀуа чынтыдзэр зыри зыпэмывувыф ІэщакӀуэ Іэзэу мин плыщӀым щӀигъуу. Я джатэ къуаншэхэр езыхэм хуэдиз хьэлъагъ зиІэ адреј джатэ захуэхэм хуэдищкӀэ ефӀэкӀыу. Мывэш-хуэ, мафӀэ жыжьэ зыдзыф Іэмэпсымэ хьэлгэхэр псынщӀэ дыдэу ягъэхьэзырыфу. Амазонкэхэм я лъэщагъымрэ я лыгъэмрэ щыгъуазэу. Арами, я фӀэщ мэхъуж езыхэм къапэщӀэтыфын щымыІэу, амазонкэхэм я быдапӀэр яубыду, Іэщэ зыщӀ гъукӀэхэр, дыщэкӀэхэр, бгъэхэм я гъэсакӀуэхэр гъэр ящӀыныр тыншу яхузэфӀэкӀыну. Псом нэхърэ нэхъ гъэщӀэгъуэныр чынтхэм, мызэуэххэуи, я лыгъэрэ теплӀэкӀэ амазонкэхэр къыдахьэху, здашэу кӀуэжыну мурад зэрапӀэрт. Чынтхэм я хэкум абыхэм мывэху къалэхэр щыхуаухуэну, лъхуэн фӀэкӀа Іуэху ямыІэу, тыншыгъуэр яІэу шагъэпсэуну къагъэ-гугъэрт.

Чынтым жиІахэр тэрмэшым зэдзэкӀын зэриуху, сатырым кыхокӀ Жэмнагъуэ. И гур нэхъ кыхьэжауэ, бэлэрыгъауэ щыт чын-тым бгъэдохьэ, зэуэзэпсэу мапхъуэри абы и гъуэншэджыр ирекъух. Амазонкэхэр, я ныбэр яубыдыжауэ, ину мэдыхьэшх, я Іепэр чын-тым хуашийурэ.

Амазонкэхэм хьыбару къалэрыхьа псори хасэм щызэхуахьэсы-жу куууэ щегупсысыжым, нэхъыжьхэм къагурыІуащ чынтхэм ама-зонкэ къэралыгъуэ псом зауэ къращӀылӀэн мурад зэрамыІэр. Мы зы быдапӀэр къащтэу, афэхэмрэ жырым кыхэщӀыкӀа Іэщэхэмрэ зыщӀхэр гъэру яубыду, амазонкэ къэралыгъуэм ихъумэ щэхухэр зыІэрагъэхьэн я гугъэу къызэрыкӀуар белджылыт.

Дыщэнэ быдапӀэ гъунэгъухэм лыкӀуэ зэбгригъэкӀащ, чынтхэр зэрикӀуэтыжыну гъуэгур зэпаушӀын папщӀэ шу мин зырыз Балъкъ Іуфэ ягъакӀуэу, нэпкъ лъагэм зыщагъэбыдэу, къащыпэплӀэнхэу елъэІуу. «Ди быдапӀэ бжыхьым къыдачауэ зы чыпи, щӀэгъэстэн яхуэхъуну, бийм Іэрыдгъэхьэнкъым!» – быдэу жиІэри хасэр зэхуищӀыжащ Дыщэнэ.

* * *

БыдапӀэм бий къыщекӀуалӀэм деж ящӀэнухэм куэдрэ хурагъэ-джа, хуагъэса амазонкэхэм, къэжыхь-нэжыхь лейрэ Іэрипхъуэрагъэрэ хэмыту, псынщӀэу икӀи ІэкӀуэлъакӀуэу ягъэзащӀэрт щхьэж хухэхарэ убзыхуауэ щыт Іуэхухэр. Іэгъуэблагъэм шаІыгъ Іэщхэр быдапӀэм къыдахуэжащ, гъавэхэкӀыу жылэ гъунэгъухэм дэль псори быдапӀэм дэт духэм ирагъэзэгъащ, зы хьэдзи бийм лымысын хуэдэу. Къа-мыл бгъэныщхьэхэр къытрахри гуэщ пхыдзахэм, щӀыунэхэм шагъэпщӀкӀуащ, бийм мафӀэдзышэ кыхимыдзэфыну. Къанжэ унэ-хэри нэщӀ хъуащ, Жэмнагъуэ хуэдэ амазонкэхэм бийм хуалэ зэгуэ-пыр игъэбатэу. Жы хъуа амазонкэхэм я къуажэ Щэунащхьэри нэщӀ хъуащ, езы фызыжьхэмрэ абыхэм ящӀа шабзэшэхэмрэ къыдащри.

И лъакъуэ лъэныкъуэр зыпымытыж КӀураци абы ищӀа шаб-зэшэхэри Щэунащхьэ къыдэнауэ, ахэр быдапӀэм къашэжын хуейуэ Санэ щызэхихым, «сэ къэсхыжынщ кӀэсу» жиІэри дэжащ. Зэдэлэпыкъуурэ шабзэшэ зэкӀуэцӀыпхаитӀыр зэпрыууэ шыплӀэм дагъэзагъэри, Санэ шым кӀэсу къытригъэтӀысхьащ КӀурацэ. Шыбгым зэрынэсыххэу, КӀурацэ, и Іэ-и лъэм щыщу зыри кыхуэту умыщӀэну, хуиту зишэщӀыжащ, шыбгым Іейуэ зэрыхуэзэшар хэпщӀыкӀыу.

Санэ шэсыжыну зышиггэхьэзырым, Клурацэ зыкьриггэзыхри абы и Іэр икьзузу кьыхуэгүзэващ, фьгуэ ильггьуа лэггьунакьуэ щауэр зэрыхэкьуэдар зэхихати.

Санэ и нэпсхэр адэкьІэ хуэубыдыжакьым. Ар фызым хуэдэу зэщыджэу пыхьэрт, амазонкэ гушлэггьулым и льякьуэ закьуэм и нэклур кьІэрикьузауэ. Гьуэгьурт амазонкэ ныкьуэдыкьуэри.

Клурацэ и гьыныр зэуэ печри кьоупщІ:

– Догьуэ, уэратэкьэ шабзэкьІэ псом нэхьрэ нэхь Іэээр?

Санэ и щхьэр ещІ, и нэпсхэр кьещэщэхми, и гьыныр нэхь мащІэ хьуауэ.

– Чынт кьэрал псом ягу кьинэжыну льы пщІэжыну ухуей?

– Ар дауэ? – кьыжьэдолгьэт Санэ.

– ЛьягапІэм ущымьшынерэ апхуэдэгьу пкьуэцІыльгу щытмэ, сэ уэзгьэлягьунщ зы щыпІэ гуэр, абыхэм я шэр кьыпльэмыІэсу езы-хэр щызэтебукьІэфыну.

– Накьуэ! – кьокьІий Санэ.

– Хьэуэ. ЯпэшІыкьІэ мо гуэщым щІыхьи, плланэпэ жьыжьэм деж иІэ щІыунэ ихьэпІэр кьэггьуэт, абы ехи, аркьэн зыбгьупщІ кьызыхэкьІын шыкьІэ кьІапсэ кьых.

Санэ псынщІэу кьехь кьэп из кьІапсэ, шыкьІэм кьыхэщІыкьІауэ. Ари шым трапхэри пашцІэу хуаунэтІ псым зи ныкьуэр гуиха бгы льягэм. Санэ езыми гу льитат а бгым и щхьэ дьдэм унэмысу зы гьуанэ гуэр зэриІэм, ауэ ар уэшхьпсым гуильэсыкьІа гьуанэ чэнь цыкьІуу и гугьат.

Бгышхуэм бгьурыту дэкьІуей гьуэгузм здытетым, Клурацэ кьыжеІэ ар мыбдеж щыпсэу льяпкьым я пасэрей бгьуэнщІагь быдапІэу зэрыщытыр, ар зи льягагьым бийр дэуеифми, абы нэса шэр ІэкьІэ кьызэрыбубыдыфынур, ауэ ищхьэмкьІэ укьызэреуха шэр, афи тажи пхихьу, гуащІэ зэрыхьур.

И щхьэм ущытетым деж гьуанэр умыльагьуми, ар зыхуэзэр дэнэ дежми Клурацэ фьгуэ щыгьуазэт. ЩыхунІэм бгьурыту екьІуэкьІ гьуэгузм и адреи льяныкьуэр мэз Іуву зэщІэкьІат. Кьыхьу зэпащІа кьІапсэм и зы кьІапэр гьуэгубгьум Іут жыгым ирапхри, етІуанэ кьІапэр, шабзэшэ зэкьІуэцІыпхар кьІэрыщІауэ, бгым ирагьэжэхащ, Клурацэ кьызэрилгьытамкьІэ, бгьуэнщІагьым и щІыхьэпІэм хуэзанщІэ хьухукьІэ.

ИужькьІэ езы Сани ехаш кьІапсэкьІэ. Пльэри кьильггьуащ шаб-зэшэхэри езыри бгы гьуанэм зэрахуэзанщІэр. Клурацэ и нэры-гьуазэр икьукьІэ шэрыгуэу кьыщІэкьІат. Санэ, хьыринэм ису ещІэ хуэдэ, зыщІиупскьІэурэ бгы гьуанэм гьунэгьу дьдэ щыхуэхьум, ихьэпІэ дзакьІэм зыкьІэрищІэри зэуэ кьыщыхутащ бгьуэнщІагь псыІэ щІыІэтыІэм. Чейм ит псым ткьІуэпсышхуэхэр хэхуэ хуэдэ, кьыпыткьІу макь кьыщІэІукьІырт абы и кьІуэцІым. И бгым ищІа кьІапсэр итІатэри, Санэ, шэхэр зыпыщІа кьІапсэхэм аркьэн яридзым-зришалІэурэ, бгьуэнщІагь щІыхьэпІэм деж щызэтрильхьащ. КьІапсэ иутІыпщыжахэр Клурацэ зэщІикьуэжащ.

Щым хьуащ. И нэхэр кьыфІым есэжа нэужь, Санэ кьелгьагьу Іэтэу зетель псэущхьэ кьупщхьэхэр, мафьІэ щыпІэр, пхьэггьэ-сын гьэтІыльыггьэ тІэклур, хьэуазэрэ упщІэрэ гьуэтэжауэ зэрыль гьуээльыпІэр. ЩІыхьэпІэм деж блыным кьІэрытщ жыгейщІэж тІуащІэкьІэ хуа набжэ быдэфІ. Санэ ар щІыхьэпІэмкьІэ ельэф,

Іуегъэувэри ельагъу абы щыхъэпІэр фІыгуэ зэригъэбыдэри щхъэ-гъубжэ хуэдэу щхъэ игъэжыпІэ зэриІэри.

Санэ кыгурыІуащ и мурадыр къехъулІэнымкІэ мы щІыпІэр къезэгъыу зэрыщытыр: псы Іуфэхэр зэдэкІуэу Іууу зэхэт къазмакъ, хъэцыбанэ, хъэмкІутІ пабжъэхэмкІэ зэщІэкІэжащ. Чыцэм дзэ зэрыпхыкІыфын гъуэгу пхыбуупщІыкІын папщІэ махуэ бжыгъэ ухуейщ, дзэшхуэ ухъуми.

Псы Іуфэ ижъым щхъэщыт бгышхуэм и кум иІэ бгъуэнщІагъым и лъабжъэм хуээу, псыежэхыр архъуанэ кууш, архъуанэкІэр псы тепхъэ хуэм дахэщ. Бийр зэрыблэкІыфыну щыІэр лъэбакъуэ щэ ныкъуэ хуэдиз зи бгъуагъ псыхъуэ закъуэрщ.

Мыбдеж Санэ кызэхех дзэ къакІуэм и ІуэуІауэр. Махуэр уэму, жы къемыпщэу щытми, псыхъуэм къыдэлукІ макъыр фІэщхъуныджэу инт. Ар шы лъэмакъ куэдым къыщынэртэкъым. ФІалгъэ миницэм щІигъум яутэ мывэкІэщхъ щабэм и щхъыщхъ макъым тхъэкІумэри щхъэ куцІри якудэрт. ЗэрылэкІкІэ псынщІэу къакІуэ дзэшхуэм и ІуэуІауэ шэчыгъуейм Санэ и ІапкъыІэпкъ псор игъэундэрэбжъам хуэдэт. А ІуэуІауэр зэхимыхын папщІэ, езым кІийуэ щІидзаш:

– Фэ фи шабзэшэр си Хъэтагъ и гум тевгъэхуащ! Гъунэгъуу фыбгъэдыхъэну ефкуакъым бжэгъу къищтауэ фызтэзыукІэ щІалэ Іэчэншэм! Щы фызэдеуати, зыращ и гум тезыгъэхуэфар! – бгъуэнщІагъ кІуэцІыр кызэхежыхъ Санэ, и гуауэшхуэм кърихуэкІу. – И гум, ари лъэбакъуэ тІощІрэ пщІырэкІэ! Сэ фэзгъэлыагъунщ шабзэкІэ зэрыуэ! Сэ, Санэ зеиншэр, нартхэм зэрыжаІэу, зинэкІэ къальхуауэ, къэзыльхуар зымыщІэж къанжэм и пхур, лъэбакъуэ щэщІи сыхуейкъым. Си Хъэтагъ джанэ цІырхыжъ тІэкІу фІэкІа щыгъакъым. Сэ фІыуэ сеплъащ фэ фщыгъ афэхэм, си шэр фиguhэм занщІэу нэсын папщІэ зэзгъэщІащ афэ зэпылгыпІэхэр зыхуээр. Сэ си шэ закъуи уэщхъунукъым – фи нэхэм, фи тхъэкІумэ гъуанэхэм, фи пщэ лъынтхуэхэм тыншу сатехуэнуш. ЛъэбакъуищэкІэ шэр тхъэгъум изогъэкІыф сэ! Сэ сыадыгэ амазонкэщ! Фи ажалри фи тхъэхэм я нэлатри сэращ!

А псалъэхэм я ужькІэ Санэ бжыхъ гъуанэм иукІри шу миным я дзэпщым, гъэщІэрэщІауэ, хакІуэ лъагэ щІэджэгухъым тесу, зыкъригъээкІыурэ дзэм унафэ яхуэзыщІу жэм, еуащ. Шэр кыздикІар зыми кыгурыІуакъым, я жъэхэр ущІауэ, ихъурягъкІи ищхъэмкІи пІыуэ заплыхъ фІэкІа. Санэ, абыхэм я назэ зыплыхъыкІэм къигъэнэжэгужауэ, и шэ псэхэххэр нэр темпыІэу псынщІэу иутІыпщу щІидзаш. ХэщІахэм я бжыгъэр пщІым щІигъуащ, чынтхэм зыкъащІэжу я щхъэр зэрахъумэжын Іуэху зэрахуэн щІамыдзэ щІыкІэ. Абыхэм я сатырхэр зэхэтхуэжри, зэныкъуэкъу-зэжъэхуэжхэу зэрызехъэн щІадзаш, я Іуэхур нэхъри зэІагъэхъу.

Санэ, псори щыгъупщэуэ, и акъылири игури зытеухуар Іуэхугъуищ къудейт: Іэбэу шэ къищтэну, мэлур лъагэу зыІэтауэ абы и щІагъым зыщІэзыгъэпщІкІуэну хэт чынтхэм зэуэнур къахихыну, иужькІэ шэр иутІыпщыну. Зыри нэгъуэщІ мы дуней псом тетыжкъым Санэ и дежкІэ. Япэ ита шууищэм ящыщу псэууэ къэнахэм, ягъэкІэрахъуэри, щІэпхъуэжыну мурад ящІати, я ужъым иту къажэ дзэшхуэм Іууэри, шыхэр зэтэдэжэлэжрэ къатес чынтхэр хапІытІэжу

хуежбаш. Санэ ар кынгэсэбэпри, иджыри зы шу шэ ныкьуэ хьуным яльыгьэЛэсащ и шэхэр. Шыхэм яльэкьыр щилъагьум, Санэ ебзэджэкьыну игу кьэкьри, абыхэм я лъэкьэн щлагьым хуээу шэхэр дзын шидзаш. Узым хьийм ирихуа шыхэм яхузэфьлэкаш Санэ и шэ шэ ныкьуэми яхуэмыщлэфыным хуэдиз. Езым и «быдаплэм» и лъабжьэкьлэ кышчыль, лъэбакьуищэрэ шэ ныкьуэрэ хуэдиз зи кьыхьагь щыплэм псори щызэхээзрыхьат, зыми зэхимыхыжыфыну. Мо зэрызехьэм зи мэлухухэр зылэщлэхуа бий зауэлхэм иджы тыншу ятехуэрт Санэ и шэр, я нэхэм, я шцэ гурыгьхэм, я кьурмакьейхэм, нэгьуэщлэ ллаплэхэми хуээу.

Кьурацэ, Санэ и шыр кьылэрыхьауэ, зитыжырт, игьэджэгуу кьыжыжырт. Ауэ жыжэ луклатэкьым, адэкьлэ кьэхунум пэплэу мээ благьэм хэтг, и ныбжьэгьур дэлэпыкьуэгьу хуэныкьуэ хьумэ, кьэсын хьэзыру. Абы кьелъагьу зи бгырышхэм дэзу сэ дэлуауэ нэпкьым кьышхьэщыхьа чынт гупыр. Кьапсэ кьапэхэр гьуэгу адрьщкьлэ щыт жыгхэм ирапхри, сэ зыдз кьапсэрыкьуэхэу тлощдым щыгьум щладзаш хуэлээу Санэ и быдаплэм зыхуагьэлъахьшэу. Кьурацэ кьыгурылуаш лъэкьыр кьышигьэлъэгьуэн хуей зэмань кьызэрысар. Чынтых нэпкьым и щхьэм кьытенат, кьапсэхэр яхьумэу. И зэманьгьуэм зыуи кьышымыхьуу чынтых хигьэщлэфынут Кьурацэ. Ауэ иджыпсту кьэзыхьумэн щыгьын щыгьтэкьым, и тажи, и бгьэщылуи, щылу бгырыпхи – псори щэкьт, афэ дьдэм ебгьэщкьыну хэдыклауэ. Лэмал лэджэми хуекьуэри, зы жэз джатэжэ зыларигьэхьат, амазонкэхэм хыфладзэжыну ягу пымыкьыу кьэнауэ. Джатэр, бгьузэ хьуами, жан дьдэу щлэлъыклауэ зэрихьэрт.

Кьурацэ шым джатэ тьыгумкьлэ йоуэ, ину мэкьийри зреч, мэзым кьыхолъэтри шым зригьэлэлэхуауэ мэзыбгьумкьлэ ирожэ, фэ кьапсэ шэщлахэр зэпигьэщурэ. И кьлэм щынэс дьдэм, чынтышэ куэд зытехуа шыр мэджалэ, Кьураци зэрытесу. Кьоплэкьри елъагьу зы кьапси зэпимьушщлауэ кьызэрымынар.

Кьарууэ кьыхуэнэжар хильхьэщ, и джатэр идзри япэ кьыбгьэдэлъэда чынтых и кьурмакьейм зыхригьэсащ. Андрейхэм Кьурацэ и щыгьынхэр щаупщыкьыу, и лэпкьлэпкьыр зэхабзыхьу щладзаш. Бийхэм кьапсэщлэхэр жыгым иращлэу щилъагьум, Кьурацэ зэуэ кьыгурылуаш бгым ирагьэлэлэхьу, льыр щлэжу фьлагьэллыхьыну зэрамурадыр. Зылыгь чынтитыр луидзу, льякьуэ лъэныкьуэкьлэ щыхушлэм щыхуэпкьлэм, чынт бжыкьым зэуэ кьыгьэувылаш, арщхьэкьлэ кьарууэ кьыхуэнэжар зэхуихьэсыжщ, зидзри щыхушлэм елъаш...

Санэ и уэныр зэпыуртэкьым, зэрызекьуэхэм кьазмакь банэм хухуэу хээзрыхьа бийм яхэуэрт ар иджы. Апхуэдиз банэ зыхэуа шыхэм я щхьэр кьрахьэкьырт, езыхэми я уанэгум исхэми лыкьуалэр кьайжэхьу. Санэ уэрт, зэмань зыхимыщлэжу, псори щыгьушщэжауэ.

Ищхэмкьлэ кьеуха сэдзхэм я зы сэ Санэ и набжэм зыкьыхисащ. Луэхур зытетыр кьыгурылуэри, абы и набжэ-мэлур бгьуэнщлагь кьуэщдымкьлэ кьегьэщлауэ игьэуващ, зы бжэгьу щыгьакьуэри. Езыр набжэ лъабжьэм кьлэщлэгьуальхьэри, кьапсэкьлэ кьеххэм яхэуэрэ, зым и ужьым адрейр иту кьриудыхын шидзаш. Ауэ, кьэхьуар езы Сани кьыгурымылуэу, сэ зыдзхэр экьлэлъхьэужьу кьелъэну хуежбаш. «Дэлэпыкьуэгьу кьэсащ, быдаплэм кьикьри!» – мэгьуфьлэ ар.

Ауэ ищхэмкIэ кыIуКIуы зэрызехъэ гуэрхэр зэхехри, елъагъу: лъыр кышыжу зы хъэдэ пцIанэ кьохуэх, лъакъуэ лъэныкъуэу, бгъэ лъэныкъуэу, и щыбым бжыкI хэлъу. Ар КIурацэ тхэмьщкIэрат...

Чынтхэр, мыбдежми пцIэншэу апхуэдиз зауэлI хахуэ шафIэкIуэдым, нэгъуэщI Iэмал хуекIуаш; шууишэ зырызурэ жыжъуэ шиувькIащ, Санэ и шэхэр ялъэмыIэсын хуэдэу, икIи шыхэм я жагъэ кызызэрихъкIэ блэжу щIадзащ ажалыр щагъуэт щыпIэм. Санэ абыкIи къахуэгъэпцIакъым, япэ ит шыхэм я лIапIэм хуээу еуэрти ириудырт, я ужь итхэр абыхэм ягъэлыгъэпэрапэу шызэхэджелэжкIэ, зэхэтхъуауэ и пащхэ илъ кьомым шысхьыншэу яхуэарт. Зы шууищи блигъэжакъым абы, пщIы е пщыкIутху хуэдиз хымыуКIыкIыу. Санэ бий щипрэ щэ ныкъуэм нэс хигъэщIа нэужь, чынтхэр кызызэтеувыIащ. ИхъуреягъкIэ щым хъуаш. Ауэ сыт мыбы зэхихыр?! БыдапIэ лъэныкъуэмкIэ кыIуКIуы, цыхубз минищIым нэс зыжъуэ кьокIий:

– Уей-уей! Санэ! Афэрым! Санэ! Афэрым! Санэ!

КъуршхэмкIэ кьриху жьы хуэмым къехъэс Санэ и лыгъэм кыIлэжъа щытхуэ иныр. Ар къэгумашIэри, и нэпсхэр уэру кыщIэжаш. Санэ, зи цIэр ину яIэту, зы цыхум хузэфIэмыкIыныр зыгъэхъа Санэ, угъыу ара!? Ар дауэ? Андрей фызхэм уахуэдэ уэ!? Къанжым ипхуэ амазонкэр уэратэкъэ? Хъэуэ! Иджыпсту гъыр и псэм и щIасэ щауэр зыфIэкIуэда, нартым кьригъэлъхуа адыгэ бзылъхугъэщ, ар гъыми хъунуш!

Чынтхэм Санэ хигъэщIа шыхэм я фэр трахщ, бжэгъу зэблэдзахэм трашашIэри, абыхэм я лъабжъэм зыщIагъапщкIуэурэ блэжу щIадзащ. Ауэ ар мыбдежми Iыхъэншэ дыдэ цыхьуртэкъым, шэ хьэлъэкIэ еухыурэ, фэ щIагъым щIэтхэми ялъэлэсырт. Чынт щэ ныкъуэ хуэдиз блэжри, чыцэ Iувым лыгъэ щIадзащ. Санэ кыгурылуэркъым абы чынтхэм я сэбэпу хэлъыр. Къазмакъ цынэр тыншу пхуэгъэсынукъым, упхыкIыфын хуэдэу, къудамэ псыгъуэхэр пилыгъукIынуэрэ мафIэр псынщIэу зэхэкIыжынуш, къэна къудамэ банэхэр куэдкIэ нэхъ Iеижу дзэкъэнуш. Санэ кыищIащ Iугъуэм зыхагъапщкIуэурэ блэжын мурад чынтхэм зэраIэр. Апхуэдэуи кыщIэкIащ. Iугъуэр Iув зэрыхъуххэу, чынтхэм зрачри, щыпIэ бзаджэр пIэщIэгъуэкIэ кызызэранэкIыу щIадзащ. Санэ, и дзэхэр зэтрикъуэауэ, зэзэмызэ кыIэщIэлъагъуэ шыхэмрэ цыхухэмрэ ятригъапщэурэ, Iугъуэм хоуэ.

Iугъуэр нэхъ кIащхэ щыхъум, Санэ и Iэужыр кьелъагъуж: Iуашхэу зетель бий хъэдэхэр. Абы хигъащIэхэр я гъуэгум тралгъэфурэ, бгъуэнщIагъ угъурсызым щхъэхуэ блэжырт чынтхэр. Санэ, шэуэ кыхуэнэжар зэрымашIэм еплъри, гуауэу зыхищIащ псалгэ зритыжар кызызэремыхъулIэр. Мыбдеж кьелъагъу, кIапсэ пIащитхум фIэлъу, зы гулъгэ хуэдинын пхъэ зэкIуэщIыпха хуэмурэ кызызэрырагъэжэхыр. Абы кыгурылуаш пхъэ зэкIуэщIыпхам чынт шабзауэхэр зэрыкъуэсыр.

«Сыт атIэ? – йогупсыс Санэ. – Сэ Хьэтагъи, КIураци, сэри дилъ сщIэжаш! Си цIэр амазонкэ кьэралыгъуэшхуэм и тхыдэм ихуаш. Упсэу, КIурацэ! Ар уэраш зи фыщIэр. Ауэ сэ иджыри сеплгъынщ ди бийм и шэрыуагъэр зыхуэдэм! Бий дапщэ къуэсу пIэрэ мы пхъэ пхырым? ПщIы къуэхуэнкъым, ауэ тыншу зытхухыр игъэпщкIунуш».

БгъуэнщIагъыбжэм кыIуокIуэтри, Санэ афэ джанэр зыщех,

кызыэрыукI гъуанэм ар Iуельхъэри пхытIкIэ Iуегъэбыдэ. Дзэр зэрэжъэжам и Iэуэлыауэр илыабжъэмкIэ кызыэриIукIыу, пхыр кыуагъым чынтих кыкыуокIри, хыри шабзэкIэ кызыэдоуэ – шихри Санэ и афэм кыйтехуэу. Ауэ псоми загъэпшкIуну хунэсакъыми, Санэ афэ Iупхъуэр IэпхъуамбэжъакIэмкIэ IуегъэкIуэтри и шэр зы чынтым и нэ ижыым хеукIэ. Чынтыр занщIэу йохуэх, псым хэхуэу.

ЕтIуанэу чынтыр кышчыкIэлъыуэм, Санэ иджыри зы хегъащIэри, пхырым зэрэпха кIапсэм фIэлъу елэлэхуэ кыегъанэ. Зи шапэр бгъуэ шабзэшэхэр зэриIэр къешIэжри, пхырыр зэрыпыщIа кIапсэхэр абыхэмкIэ зэпиупщIу щIедзэ. Пхырым кыуэсхэм, гужьэ-яуэ, кызыэкIэлъыуэн щIадзэ. Бжэм Iуигъэува чий быдэр гъуанэу пхаудати, Санэ зрегъэзых, гъуанэм иукIыу мауэри иджыри зы чынт хъэдэ кIапсэм фIэлъауэ кыегъанэ. Зы кIапэмкIэ хуэээ кIапситIым фIэкI ямылыгъыж пхырыр тIууэ зэтокIри, дэпльышIэ иIэ мэхъу. Санэ и шэр абыкIэ дэкIыу еутIышщри, зи чэзур къэса зы бий хегъащIэ. Ар щехуэхым зыжъэхэуа пхырыр щIиупскIэу къэнати, жьыми хуэмурэ игъэкIэрахъуэу щригъажъэм, пхырым бгъукIэ зыкыгъазэу щIедзэ. Зы бийм и нэ лъэныкыуэ кыкыуэщам Санэ и шэр тохуэ. ИтIанэ бжэм Iуль чийр кыIуедзри, шабзэ шэщIар иыгъыу щIыхъэпIэм кыIуоувэ. ИутIышща шэр еханэ бийм и гум зэрытехуар щилъагъум, Санэ зыхешIэ и дзажэналъытIым я дзакIэхэр икыутэу, езым и гушхъэми шэ кызыэрытехуар.

– СынокIуэ, Хьэтагъ, сэри! – кыIушщэщэщ Санэ ерагъмыгъуей-уэ...

* * *

107

Санэ и нэлатышхуэм IэшIэкIа чынтыдзэр куэд дэмыкIыу амазонкэ быдапIэм и куэбжэм кыIухутэри, шабзэшэ къалъэмылэсын хуэдэу пэлэщIэу зэтеувылащ. Абыхэм къахэкIш, быдапIэм гъунэгъу зыкыыхуащри, лыкIуэ гуп иувыкIащ. БыдапIэми кыдэкIащ амазонкэу пщIы хуэдиз. ГупитIыр щызэхуэээм, чынтырэм къахэувыкIа тэрмэшыр къопсалъэ:

– Чынт къэралыгъуэшхуэм и пащтыхъ иныр хуейщ зи дахагъэрэ IэщакIуагъэкIэ къапэувыфын дуней псом темыт амазонкэ цIэрыIуэхэм ящыщу зы дзэ хуэдиз игъафIэу, яхуэфэщэн пщIэрэ гулыгъэрэ яхуищIу, и къалашхъэм щигъэпсэуну. Фызэрынэсыххэу, быдапIэ шхъэхуэ, мывэхум кыхэщIыкIауэ, кывитынуш. Сыт хуэдэ хъугъуэфIыгъуэри, зэрыжыфIэххэу, кыфхуагъэсынущ. Дэтхэнэ зыми пщылIиплI иIэнуш, IэкIэ зэрахъэ шылэ пщылIэм щIэсу, щIым темывуэу кърахъэкIынуш. Дыщэмрэ данэмрэ фыхигъэсынущ. Дэтхэнэ зыми зыхуейм хуэдиз щIасэлI иIэнуш, езым кыыхыхъауэ. Мы дэ жытIахэм нэмыщI, иджыри фызыхуей гуэрхэр кыкыуэкIмэ, псори кызыэрыфхуищIэнур вжетIэну ди пщэ кърильхъащ. Ауэ, ар фымыдэу, «хъэуэ» кыджефIэмэ, къарукIэ фыхэдгъэзыхъу фытшэн хуей хъунущ, фи псэукIэри нэхъ гугъуэу щытынуш.

– Фи зауэлI нэхъ лъэшхэм ящыщ зы тлэгъуащ дэ пцIанэу, зильэсыжын хуей щыхъуам щыгъуэ. А щIалэ плащэшхуэм зыри кIэрытлэгъуакъым ди амазонкэхэр иридэпхъэхыфыну. Фэ абы нэхърэ нэхъ хъэлэмэт гуэр фиIэмэ, девгъэплъ, – итащ жэуап амазонкэ гупым я нэхъыжъым.

Амазонкэм и псалгэхэр тэрмэшым зэдзэклын зэриухыу, чынтхэм загъэкЛэрахъуэри я дзэмклэ ягъээжащ. БыдапЛэ блыным амазонкэу тетым я щыбагыр къагъазэри, пхэ пцЛанэ минипщыым нэс чынтхэм кърагъэлъэгъуащ.

Дыщэнэ илъагъуэрэ, чынтыдзэм шыуэ зигуэшащ, Ыхъэ шанитыр быдапЛэмклэ къежъащ, къэна шанэри, тЛууэ зигуэшири, лъэныкъуитКлэ зыбгырКлащ. ГуэшыпЛэ шацЛа щыпЛэм деж чынт гуимэхэр хъурейуэ кърагъэувэкЛри, гъэру яубыдахэм щытЛ кърагъэтЛу, мээ гъунэгъум къуацэ шыпрагъэупщЛурэ абдежым къахухъу шадзащ. УЛэгъэхэм щелэзэн, зыщагъэепсэхун хэщЛапЛэ быдэ бийхэм зэращыр гурыуэгъуэт.

«КъызэрыщЛэкЛымклэ, гъэрым пцы иупсатэкъым. БыдапЛэм къебгъэрыкЛуэнур мин тлощЛрэ тхум нос, адреЙ гупитЛу мин блырыблрэ щитху-щитхурэ хъур шабзауэхэщ. БыдапЛэм къыхуэкЛуэ дэлэпыкъуэгъухэр зэтрагыгъэну пэтЛысынущ ахэр. Къаруушхуэщ! Ауэ тхъэхэм дэлэпыкъуэгъуншэ дашЛынкъым», – йогупсыс Дыщэнэ.

Дыщэнэ дыгъэм йоплъ, махуэм и Ыхъэ шанитЛт къэнэжар. «Санэ зы махуэ шанэкЛэ апхуэдэ дзэшхуэр и закъуэу зэтригыгъэфащ! Ди тхъэхэ! Сыту лыгыгъэшхуэ зэрихъа къызэрыгуэкЛ хъыджэбз цыкЛум! ГъэщЛэгъуэнщ, чынт дапщэ иукЛыфауэ пЛэрэ?»

Чынтхэм адэкЛэ залэжъэну зэман зэрамыЛэр Дыщэнэ къыгурыуати, унафэ ещЛ псори хъэзыру шытыну. Амазонкэхэм кърагъэлъэгъуам зи щхъэр игъэунэза чынтхэри, зыкъащЛэжакЛэу, нэжэгужэу зэхэтт. Зы зауэлЛ къопсалъэри:

– Губзыгъэкъым мы амазонкэхэр, феплгыт мы хъэдзыгъуанэгъуэхэм зэщЛашта губгъуэр къызэрахухъам! Ди дзэшщхэм сыту фЛууэ гу лъатат абыхэм! Сэ ськъащти, амазонкэхэм нэхърэ нэхъ лейуэ мы хъэдзыгъуанэхэм сащошынэ. Ту зэгъусэу къыззэуэмэ, сызэщЛэбэгэнурэ, силыкЛынущ, – желэ, губгъуэр къэзыухъуреихъ пхэшыкъу фыжам хуэсакъыу еЛусэурэ.

ЕтЛуанэ зауэлЛыр и дзэшщым йоупщЛ:

– Ди Лэ лъэныкъуэхэмклэ тцЛэнур сыт? Ахэр лей хуэдэу мэхъу, амазонкэхэр бгъэ лъэныкъуэ защЛэщ.

Дзэшщыр хущЛыхъакъым абы жэуап иритыжыну – гъуаплъэ бжъамий кЛыхъхэм я гъуагъуэ макъым дзэшхуэр иришэжъащ, быдапЛэм ебгъэрыкЛуэну хуриджэу. Чынтыдзэр щлэпхъуащ, езы щы дьдэр хъея пфлэщЛыну.

* * *

ЩэунащхъэкЛэ зэджэ къуажэр быдапЛэм и зы къуапэм къешылат, куэбжэшхуэмрэ ауз дыхъэпЛэмрэ хуэпльэу. Абы и унащхъэхэм я бжыгъэр щэм зэрыщЛигъурэ куэд шлат. А унэхэм дэтхэнэми фызыжъ тЛурытЛ-щырыщ щлэст. Ахэр зи ныбжыыр илъэс блыщыым щигъуахэрт. Абыхэм зыри яхэттэкъым езым и лъэлукЛэ мы жылэм къыдэтЛысхъэжауэ. БыдапЛэ гуащэм амазонкэ гуэрым и къарур ЛэщакЛуэным пэмылъэщыжу, е жыгъэм набгъэ ищЛарэ и шэр тэмэму хутемыгъэхуэжу, е шыбгым захуэу имысыжыфу гу лъитамэ, апхуэдэм деж ар зи къалэн гуп игъакЛуэрти, и Лэщэфашэхэр, шы-уанэхэр, и хъэ, и бгъэхэр къылахыжырт. Лэлъэщыым кЛуэцыпхауэ унагъуэ хъэпшып тЛэкЛу Лэщлэлу, выгу кЛыргъыжыым

ирагъэтҫысхърти Щэунащхэ яшэрт. Амазонкэхэм я гъащлэ псом зы махуи хэттэкъым а махуэм хуэдэу къатехьэлъэ. КъикӀуэт зимыӀэу, шынэ зымышӀэу, къыпэувыфыну зы пси ӀумыщӀэу, шы емылыджым тесу зи гъащӀэр зыхьа амазонкэр зауэ-зекӀуэхэмрэ къанжэ унэмрэ я кум дэт гъащӀэ телъыджэм къыхашырти я щыбымкӀэ, макъ жагъуэ ищӀу, куэбжэ фыщӀэр къыщрадзылӀэжырт, зэи Ӏуамыхыжыну. Апхуэдэхэм деж фызыжхэр ягъэпӀащӀэртэкъым. КъагурыӀуэрт апхуэдэ гуауэр амазонкэм и гум дигъэхуэфын папщӀэ зэман дэкӀын, а Ӏуэхур зэрыӀэмалыншэр и акъылым зыхищӀэн, упэувкӀи мыхьэнэ зэримыӀэр хьэкъ щыхьун зэрыхуейр. БыдапӀэм къыдэнэхэри щыму, нэщхьейуэ кӀэлъыплъырт зи чэзур къэсауэ дашым. Псоми ящӀэрт зыхьэми, зэхэуэ гуэрэм хэмыкӀуадэу я ныбжь ирикъумэ, а выгужьымы щыму итҫысхьэнэу зэранагӀэр.

Къуажэм есэжауэ дэсхэр къыпежьэрт щӀэуэ къашами, зэрахузэфӀэкӀкӀэ зэрытрагъэуным, и гур фӀы зэрыхуашӀыным щӀэкъухэрт. Мыдрейхэми куэд дэмыкӀыу къагурыӀуэрт мы къуажэм гущӀэгъуи зэхэщӀыкӀи нэхъ зэрыщыбгъуэтынур. Мыпхуэдэ гъащӀэми мыхьэнэ гуэрхэр халъагъуэ хьурти, хуэм-хуэмурэ есэжхэрт, ауэ, кӀэгъуасэм хуэдэу, гуауэр гущӀэм къинэрт.

Ӏезидэ зыкӀи къащхьэщыкӀыртэкъым адрей амазонкэхэм. ӀэщакӀуэнкӀэ, шууеигъэкӀэ егъэлеяуэ Ӏэзэхэми нэхъ къакӀэрыхухэми ящымышу, амазонкэ курытт сыт и лъэныкъуэкӀи. Ауэ куэдым ефӀэкӀыу абы хузэфӀэкӀырт зы Ӏуэхугъуэ: умыгъуэтыжу Ӏэзэу дэнэ дежи зыщигъэпщӀкӀуфырт, мы щыпӀэм зэримыкӀар пщӀэ пэтми, къыпхуэмылбагъуу. Ауэ абы щхьэкӀэ зыми епэгэкӀыртэкъым икӀи зигъэщӀагъуэртэкъым, хьэлэлу и къалэнхэр игъэзашӀэ фӀэкӀа.

ЗыпэмышплӀэхха выгужь кӀыргъыр и бжэм деж къыщыувыӀам, Ӏезидэ нэщхьейуэ еплъащ выгуми, ар къэзылгъэфа вы уэдыжхэми, гушӀӀэм дэс амазонкэжэ тхышэми. Зыри жимыӀэу итыжащ и хьэпшып лъапӀэхэри, и ши, и бгъи, и хьи. ЗекӀуэцӀыль тӀэкӀур иыгъыу выгум итҫысхьащ, нэщхьей дыдэу еплъыхыу. Языныкъуэ амазонкэхэм зэрахабзэу, Ӏезидэ губжьауэ кӀиякъым, тхьэусыхакъым, иджыри жьы мыхьауэ, иджыри цӀыхухьу имыгъуэту хуэмышшэчыну, дяпӀкӀи пхьу узыншэ куэд къильхуфыну, ӀэщакӀуэ тэмэм хьуа къудейуэ жиӀурэ... Амазонкэ гъащӀэм и нэхъ удын хьэлъэр Ӏезидэ шыӀэ хэльу, щыхь пылъу ищтащ, абы и пӀкӀэ къылгыса удын куэдми хуэдэу.

БыдапӀэ блыным къыкӀэрыт унэ цӀыкӀум щӀагъэтҫысхьащ Ӏезидэ. Унэр зы пэшышхуэт зэрыхьур, и бжэр пхьэ хьурей зэгуэ-удам джыдэкӀэ къыхэлүщыкӀат, ар фэ Ӏувхэм фӀэлът, ӀэфракӀэ зэбгъузэнатӀэ хуэдиз зи инагъ щхьэгъубжэ хэльът, вы гъутхьэпсылгъэ тешэщӀарэ нэху тӀэкӀу къыдидзу. Чы псыгъуэкӀэ хуауэ гъуэлъыпӀитӀ щӀэтт, я натӀэхэр, лъакъуэхэр пхьэ зэхэупщӀэу. Хьэуазэ уэншэку зырызи илхьэжат, ӀэкӀуэлъакӀуэу дытауэ, арджэни теубгъуэжат. Арджэнхэм упщӀэ ятелъыжт, щхьэнтэхэри цы гъэпцӀат, шабий икудауэ. ШхыӀэнхэр хьурыфэ шабэ зэгуэда дахэшхуэхэт. ГъуэлъыпӀэхэм, унэ лъэгум илзу, арджэн зырыз ябгъэдэлът. ЩыхьэпӀэм хуэплъэу, блыным жьэгу иныфӀ кӀэрытт, и лъабжьэр мывэрэ ятӀэкӀэ зэтельхьауэ, и уэнжакъыр чы-бжэгъукӀэ хуарэ лъэныкъуитҫымкӀи Ӏуву ятӀэкӀэ зэщӀэежауэ. КӀэщӀу жыпӀэмэ, унэр мы щыпӀэм исхэм я унэ щыкӀэм тегу щӀат.

Мы унэ цыкIурат Iэзидэ кыыхуэнэжа гьащIэр иджы шихьын хуейр. ЛлэщIыгъуэ плланэм щигъуауэ мы унэм зы амазонкэ фызыжъ шыпсэурт, ПэрытауэкIэ еджэу. Iэзидэ и кьалэнт фызыжъым и нэхъыжыгъэм пщIэ хуищIыну. ЩIэуэ кьахыхьат, нэхъ щIалэIуэти, Iэзидэ ягъакIуэ «унэ пщIтырым» шылэжъэну. Абы шагъэхъэзырырт гъуэгушхуэ зэпызычыну техъэхэм я гъуэмылэр: хугу хьэлыуэ, щIыдэгъэгъу* хьэлыуэ, тырхьэлыуэ** хуэдэхэр. ЩIхьэлым нэсын и пэ кыихуэу, кхъужь цыкIу гъэгъуари щIыдэгъэгъури гухъукIэ зэтраудын, хугури ягун хуейт. ЛъакъуэкIэ ягъэлажъэрт гухъушхуэр. Бгыкъум епха бжэгъур пIыгъыу, енщIым утету, зэ зы лъакъуэм, зэ адреим пкыкIэ зытебгъащIэурэ, абыкIэ гухъур кьобгъэлэт-ебгъэхуэхъжурэ угуэу арат. Мис а IэнатIэр «дзыхъ» кыыхуащIат Iэзидэ, и лъакъуэхэр зэрыкIыхьыр Iуэхум кыыхалгытэри. Мыбдежми, зы псалъи жимыIэу, Iэзидэ бгъэдэуващ кыыхуагъэлъэгъуа лэжыгъэм.

Адрей фызыжъхэр абы и лъакъуэхэм еплъщ, хэщэтыкIхэри кьрагъэжъащ нэжэгужагъ зыщIэмыт я уэрэдыр.

Зым кыыхедзэ:

*Си куэ хужьышхуитIым
ЛэгъунакIуэр ироджэгу.
Джэгуу ддэгъушыIэм,
ЩIалэ цIыкIур кыизеггъэлъху.
ЩIалэ сэ сыхуейкъым,
Сэ сыамазонкэщи.*

МакъиплIыр зэкIуу зэдожъу:

Уей, дуней! Дуней! Сыамазонкэщ сэ.

ЕтIуанэ едзыгъуэр нэгъуэщIым кыыхедзэ:

*Пхъут сызыхуэныкъуэр:
Сэ сыбггъэлъэныкъуэщи,
Сэ сынэрыбгейщи,
Сэ сыамазонкэщи,
ЩIалэу кыисхэзыр,
Амазонкэхэм яукIынущи.*

МакъиплIыр лъэщу зэдожъу:

Уей, дуней! Дуней! Сыамазонкэщ сэ.

Уэрэдыр кIыхъу жаIэ, дэтхэнэ зы гупми езыхэр зыхуей псалъэхэр хагъэуэурэ, ауэ макъамэмрэ япэ едзыгъуитIымрэ ямыхъуэжу. Уэрэдыр зэраухыу, гухъур кьагъэувыIэри, ху зэтеубар зэрагъэдзэкIыурэ пхъэ хьэнцэкIэ зэлащIэ.

Мы къуажэм дэс жьыкIэфэкIэхэм лэжыгъэшхуэ ящIэрт. ЩIхъэж и кьарум, и зэфIэкIым елыгытауэ, псори IэнатIэ зырыз пэрытт. Хэт хадэхэкI, хэт гъавэ ягъэкIырт, хэт Iуихыжырт, хэти игъэлъальэрти мыкIуэду зэрахъумэным хуэдэу игъэгъурт. Бжыныхур, бжыныр,

* ЩIыдэгъэгъу (щхъуэмчжыг) — пшхы хъу дэ кызыпыкIэ жыг лэужыгъуэ.

** Тырхьэлыуэ — мээ кхъужь гъэгъуа хьэжамрэ фомрэ кыыхэщIыкIа шхыныгъуэ.

шыбжийр блауэ фладзэрт.

Кхъуэшынышхуэхэм, чеишхуэхэм, кладэхэм ярылгу, лы, кхъуей, нэгъуэщл флелугъэхэр ягъэувырт. Щылэт пщлантлэшхуэхэр, лэшыр шауклрэ лыр лугъуэклэ гъэгъуауэ шыфладзэжу, фэр шагъэтэджу, шауэту, шабзыжу, дагъэ шахуэжрэ лэпслъэпс шашлу, клапсэ шаухуэну, ушцлэ шагъапцлэу, аркъэн шашлу, арджэн шаджу, шхыныгъуэхэр шагъэхъэзыру. Нэгъуэщл куэдми щелэжъ гуэщышхуэхэр дэтт Щэунашхъэ. Клэщлу жыплэмэ, зи ныбжьыр хэклуэта цыхубз кызырыгуэклым и гъашцлэ мытыншыр мы жылэм амазонкэхэм я натлэ щыхъурти, зэрыбгъэ лъэныкъуэм кыщынэмыщлауэ, амазонкэу зэрыщытар къозыгъашцлэ щымылэжу, я гъашцлэр абы шаухыжырт.

Иэзидэ и лэпкылэпкыыр гугъуехъым хуэпсыхъати, щлэх дьдэу есаш лэжьыгъэм. Зи махуэ гуэрым абы и гур кыльэтынэм хуэдэу къеуэн щидзащ. Къэрэгъул щлэщлхэм яшхъэщыт лугъуэ фыщлэхэр зэрилгагъуу, лэзидэ кыгурылуаш зэхэуэшхуэ кызырыхъунур. Лэжьыгъэу Щэунашхъэ щеклуэклыр зэуэ зэтеувылэщ, фызыжхэр уэрамым кытеуващ, я нэхэр лыду, куэд шлауэ фагъуэ хъужа я нэклухэм лъы къашцлэлъэдэжарэ я макъым зыкыилэтыжауэ. Амазонкэжхэм, ину псалъэу, гугълэу жалэрт: «Сыту гъуээзджэ къуентхыр езыр-езыру ди деж кызырыклуар. Мис абыхэм яхуэфл дыхъунщ дэ!»

Клэбгъу зищлри, лэзидэ зигъэбзэхаш, уэрамым дэтхэм гу кыльа-мытэу. Ар плэщлэу и унэ цыклым хуэжэрт. Куэд шлауэ лэзидэ хуэхъэзырт ищлэну и мурадым. Унэм зэрыщлэлъэдэжу, ар и плэм ижыхъаш: Пэрытауэрэ езым хуэдэу илъэсищэм нэса и ныбжьэгъу фызыжымырэ пэщашэу пэшым щлэтт. Щыри къэулэбжьауэ зэплъыж-жы зытэлайклэ щыта нэужь, Пэрытауэ къопсалъэ:

– Хъунщ, дызэвгъэгъусэ! Сыт, лэзидэ, укыщлэклуэжар, уэри нобэ хуэдэ махуэм зыгуэрклэ ухуэхъэзыр?

Жэуап имытыжу, лэзидэ и уэншэкум кыыхыгурэ гъуэлъыплэм кырилхъэу щлэдзэ зи пэр папцлэ дьдэу пылгыкла къупщхъэ лунэхэр, шабзэ шапэхэр. Ауэ шабзэ илэтэкъым лэзидэ.

– Сэ кыызжалаш зыгъэпщклымкэ уэ псом нэхэрэ унэхъ лэзэу. Щэуфауэ уапэтгысу, бийм уахуэну ара? – щлоупщлэ Пэрытауэ.

– Аращ!

– Дэ мис мыбыхэмкэ дахэуэнущ бийм! – Пэрытауэ абы кырегъэ-лгъагъу ситлу зэтэпх хъу жэз лэныстэшхуэхэр. – Илъэс тлощлым щлгъуауэ дэрбзэрхэм къафлэододыгъу дэ мыхэр! – желэ абы, пагагъэ хэльу.

– Уэ сэ слгъагъур ушабэкъым, лэзэу пщлащ уи лэщэхэр! – кыжрелэ лэзидэ етлуанэ фызыжымы. – Ауэ ар къомэщлэклынущ. Мы ди къэп хъэлъэр нытхуэпхъэрэ фыуэ дьбгъэпщклымэ, дэ лэныстэ зытхухклэ дьбдэгъуэшэнщ.

– Дызэгурылуаш! – желэ лэзиди, фызыжытлым я къэпыр къэщтэ. – Ди тхъэхэ! Мыр сыту лэныстэ куэди къэвдыгъуат!

– Фынеплэщлэк! Амазонкэ ныбжьыщлэхэр къэсрэ быдаплэ блын-ным кытеувэмэ, дыдагъэклынукъым, – кыгузавэ Пэрытауэ.

«Блыным дэклуейуэ зэрышхъэдэхын я гугъэр дауэ мы фызыжытлым?» – йогупсыс лэзидэ. Тлэклу доклри, абы кыгурылуэ: фызыжытлым я гугъэххэтэкъым блын лгъагэм дэпщейну. Абы-хэм нэгъуэщл лэмал ягъэхъэзырат. Быдаплэ блыным клэщлэт луэм и плланэпэм, шыпсыранэ лувклэ зэщлэклэжам, лэзидэ дашэри кыра-

гьэлъагъу щымы кыыхэщ къудамэ клэщыр.

– Мы къудамэр убыди къэлэт чий щхьэтеплэр, – жёлэ Пэрытауэ.

Къудамэр еубыд, къолэри лэзидэ къытрех мащэ куум теппа чийр. Ядэлэпыкъуурэ, фызыжытлэри мащэм ирегъэувэхри, езыри яклэлохыж. Пэрытауэ адэклэ мэклуатэри щлэтлыкым и ихьэплэ етлуанэм лулъ набжэри луех. Ихьэплэр лэзидэ игъэбыдэжа нэужь, щыри клэпсэклэ къуэ зэвым и лъащлэм йох. Икыплэр къуэм дэхуа жыгеижымы щыхьумэрти, къуэм и адрьщымы укыплэклэ хэплъагъуыртэкъым. Къуэ клуэцлым дэтурэ зы мащлэклэ еклуэтэха нэужь, къыдэклэплэ нэхь еклурабгъу къагъуэтри, къуэ куум къыдэпщыжахэщ. Къуэм и нэпкъытлэри ятлагъуэ цлэнтхьуэрыгъуэт, и лъабжьэм псы тлэклу щежэхуы. А псыр уэшх нэужьхэм ин, уэр къэхуы и хабзэти, арат къуэр куууэ дэзыхари. Къуэ луфэм лутурэ здехым, зы амазонкэ фызыж лущлахэщ, илгъэс пщлэй нэмысыпауэ фэ тегу. Ар Хужьэт, и зэманьгъуэм аркъэн дзынклэ къытеклуэ щымылауэ амазонкэ цлэрылуэт. Къуэ луфэм лут бжей абрагъуэм и лъабжьэм щлэст фызыжыр, бгъэдэль аркъэн зыбгъуыщлым епэщэшу. Аркъэнхэр жыгым къыгуэпщлэи клэ къудамэ пщлэщэм щхьэдэхьэхат, бжэгъу зыщлэгъэкъуа ентлэри пщлэщэхэр нэпкъ дьдэм щхьэщылът, уазэрыжэхуэу къуэм дэхуэн хьэзыру. А ентлэрихэм аркъэныклэхэр пщлэст.

Аркуэныр амазонкэхэм я лэщэ нэхьыфлэхэм ящыщу къалгытэрт. Зауэм здыхэтым, бийм и зауэллэхэм ящыщу нэхь хэщлэныгъэшхуэ къезыт гуэр амазонкэхэр хуэзарэ абы пэувыну темьгушхуэмэ, аркъэн ирадзырт, дзэ сатырым кыыхалгъэфырти луалгъэфырт, апщлэндэху и псэр хэмыклэмэ, лъэрымыхь хьуа бийр лэпхлэпх ящлэрт. Амазонкэхэм яшхэр аркъэнклэш* защлэу гъэсат. Аркъэн шыыхэхуэ зи клэр, зэрыжытлауэ, ентлэрихэм пщлэжэхэр лэклуэлъагъуэу зэригъэзахуэу щыс флэкла, Хужьэ къыбгъэдыхьэхэм къахуеплгъэкыхьакъым, и щхьэр къилэту.

– Мы ентлэрихэр уи аркъэнклэшу къыщлэклынщ, дауи? – йоупщлэ Пэрытауэ.

Хужьэ зыри жимылэу и щхьэр ещл, «аращ» къригъэкыу. Мыбы уепсэлгъылэныр зэрызэшыгъуэр Пэрытауэ къыгуролуэри, и гуп цыклуэр адэклэ ирешажьэ. Бжей жыгышхуэхэр мылувыщэу, нэхь зэпэщлэхуэу щызэхэт мэз нэхум и лъабжьэм къыщоувылэ амазонкэхэр. Зыщлэпыхьыпэм, лэзидэ гу лъетэ мэз щлагъыр зэрыщыту зэрызэхэтлэхьам, мыщэуклэ мащэхэмкли зэрыгъэнщлэм. Мащэм ихуэр флэхуэн хуэдэу, пхьэ гъур быдэм кыыхэщлыкла бжэгъу пащлэхэр мащэ лъащлэм зэритыр ещлэ лэзидэ. И гъусэхэм ар шаригъэлъагъум, фызыжытлэми ягъэщлэгъуащ лэзидэ и нэ жанагъри и гулыгъэри.

– Мыбдеж бийр кърашэллэну аращ зыхэтыр, – жёлэ лэзидэ. – Апхуэдэу щыщытклэ, амазонкэхэр къыщыклуэтклэ, езыхэм флэкла зыми ямыщлэ дэклэплэхэмклэ ирижэурэ мы мащэхэр къызэранэклынурэ, быдаплэм дэлъэдэжынущ, бийхэр мащэхэм ихуэнущ. Бийр зриклуэну лъагъуэ щэхур къэтщлэмэ хьарзынэт.

Сэрэ баш кыыхьклэ лъагъуэ пхищлыкыурэ, лэзидэ флыуэ хыхьащ мэзым. Абы дамыгъэ зытрищлэ жыг къудамэхэм иригъуазэурэ, Пэрытауэ сакыпэурэ ириклуащ лэзидэ и лъэужьым.

Бийр къыздыкын хуей лъэныкъуэмклэ гъэза, ку гъуанэ ин

* Аркъэнклэш – аркъэнауэм и лэщлэгъэм хуигъэса шы.

зи́лэ жыгым бгъэдешэ, ятлэ, къяуацэ, тхъэмпэ гъяуахэм кыыхэщлэклэ тлэсыплэ тынш абы щыхуешлэри, фызыжбыр ирегъэтлэсхъэ. Иужьклэ, лэзидэ цы луданэ удзыфэ кызыкъяуехри, жыг гъяуанэм лупхъуэ лудэ, жыглыцрэ тхъэмпэ гъяуарэ цы луданэм хэджауэ ещлэри. Фызыжбым и щхъэц цлэрихъхэр гупэмклэ къярежыхри, ахэри еблэ жыглыцрэ тхъэмпэклэрэ, и нэклэри и бгъэри умылбагъуу. И тхъэклумэ ижбым хуэзанщлэу лэныстэхэр щихъумэн телъхъэплэ ещлэ, тыншу и лэцэхэм лъэлэсын щхъэклэ. Тлэсыплэр зэрытыншыр, тэмэму щлэуфа зэрыхъуар зэ кыпщыгъэжри, лэзидэ игу зэгъащ. Пэрытауэ и гъэщлэуплэм хуэдэ дыдэ адре́й фызыжбым хуешлэ, зы лъэбакъяуищэклэ нэхъ пэщлэхауэ. Тыншу, кыгтемыхъэлъэу фызыжбыр зэман куэдклэ абы исыфыну зэрыщытыр зэ кыпщыгъэжри, йоупщлэ:

– Уи шэхэр буха нэужь, дыккызэрыхыхъамклэ ухэклэжыфын, мащэхэм уимыхуэу? – жэлэри.

Фызыжбым, лэзидэ и нитлэым кыщлэплэуэрэ, имыхабзэххэу, гуапэ дыдэу жэлэ:

– Сыхэклэжыфынщ, тлэсэ!

Лэзидэ кыешлэ я псэр къярагъэлын мурад мы фызыжытлэым зэрамылэр. Ахэр зыхуейр бийр хагъащлэу зауэм хэту я гъащлэр яухыну арат...

Иджыри зы жыгеишхуэ кыегъуэт лэзидэ, ку гъяуанэплэ илэу, и ищхъэплэр бийм хуэзанщлэ дыдэу щымытми, уиуклэну тыншу. Зимыгъэхъейуэ куэдрэ исын хуей зэрыхъунур ищлэжырти, егугъупэу зигъэхъэзырри абы итлэсхъащ. Зиплыхъри, фызыжытлэми, аркъэнхэр зи лэцэ Хужы я тлэсыплэ щэхухэр зыхуэзэр тыншу зэрилбагъур гуапэ щыхъуауэ, игу зэгъащ лэзидэ.

Замыгъэхъеяуэ зэрыщысхэу нэху къатешхъащ. Къяуалэбзухэм я уэрэд лувым кыыхэллэуащ быдаплэр бийм лэуцлэным зэрыхуагъэхъэзырым, бгъэныщхъэ къярадзыххэм, блынэм кыыхэщ бжэгъухэм зеклэуаплэу, теуваплэу тралъхъэ чийхэр зэрыдралъэфейм я лэуэляуэр.

Шэджагъуэ хъуауэ, мэзми лэуэляуэн щлэидзащ. Япэщлэклэ амазонкэхэр къэсащ, я афэхэр, тажхэр, жыр лэщхъэтелъхэр, лъэдийхъумэхэр лыдыжу. Ахэр зы жыг къяуагъым къяужурэ адре́йм къяуэлядэрт, загъасэурэ куэдрэ зрижа, езыхэм флэклэ зыми ямыцлэху лъагъуэхэмклэ мыщэуклэ мащэхэм блэжхэу, шабзэклэ зэуэклэхэрэ флэуэ я нэлэуасэ жыг зэхуакухэмклэ дэуклэу. Зы мащи имыхуэхэу я улэгъэхэри уклэгыэхэри блахащ. Амазонкэхэр лэзэу, сакъуу, я гъяуэгур хуиту флэклэ умыщлэну, щлэым емыплыххэу, бэлэрыгъ жэклэ защлэу, «кыккыуэтырт».

Абыхэм я ужь иту къяуэ нэгъабэрей тхъэмпэр зыгубэу къяжэ лъакъуэ куэдым я лэуэляуэр, япэу мащэхэм ихуахэм я клэий макъыр. Мэз щлэагъым апхуэдиз мащэ щыгъэщлэуауэ бийхэм я флэщ мыхъуэрэ, зауэллэ куэд яфлэклэуэдащ. Иужьклэ, нэхъ сакъ хъуахэу, зытеуэвэнур башклэ, бжыккхэмклэ къяпщыгъэурэ, амазонкэ фызыжытлэым я зыгъэщлэуплэхэм гъяунэгъу кыыхуэхъуащ. Мыбдежым фызыжытлэым я лэныстэхэм зэдэууэ лэжъэн щлэадзащ. Бийхэм къягурылуэртэкъым, къялбагъуфыртэкъым сэхэр кыздиуклэу, я къяурмакъяйм епхъуэжхэурэ джалэрт, языныкъяуэхэри, сэ къядзхэм игъэщтауэ, жыг къяуагъ зыкъяуагъэщлэуэну щыщлэпхъуэклэ, мащэхэм ихуэрт. Бийхэм шабзэхэхэр уэм хуэдэу лэуу къядзу щлэадзащ,

удз нэхь кырхэм, жыг шхьэклэхэм хэуэу.

Япэ и «гъуэм» кыиуклурииклар Пэрытауэщ. «Пщлэ зыхуэфашэ ллэклэщ!» – жиашэ лэзидэ игуклэ.

Бийхэм Пэрытауэ и зыгъэпщклулэр кышчалъагъум, жыг нэхь гъумхэм еуэурэ къэклуатэу шладзэри, етлуанэ фызыжыыр зэрыс жыг ку гъуанэм гъунэгъу кыыхуэхъуаш. «Зы шэ хъэулей гуэр темыхуауэ плэрэ?» – къэгузэващ лэзидэ. Абы ирихьэллэу, жыг ку гъуанэ гъэпщклуам пэмыжыжъэу щыт зы зауэлл, лыы кызыриутхыкк и пщэм епхъуэжри, пырхыу джэлащ. Иужьклэ жыгым кыыхэклащ зы шынагъуэ дьдэ гуэр. Абы игъэпта бийхэр щызэбгрыжым, кызыблэкклэ мащэхэм ихуаш. Зи шхьэц зэхэтхъуам жыглышрэ тхьэмпэрэ хэухуэнауэ, жыг ку гъуанэхэм илх хабзэ пхъахуэ фышлэккэ зэшлэцлэлауэ, зи дзэ дзахъэхэмрэ нэхужыбэхэмрэ абы кыыхэнэхуккыу, я пашхьэм кыиува фызыжыым уеплгыфын папщлэ гушхуэ ухуейт. Бийм зыкъашлэжу, ар бжыккитхум зэдыпапун и пэккэ, иджыри тлу хигъэшлэфаш фызыжыым.

– Уей! Уей! Мис ар ллэккэ мэхъу! – жиашэ лэзидэ игуклэ.

Чынтхэм я гур кызырэыгъуэтыжри, нэхь гуашлэжу шабзэшэккэ жыгхэм хэуэу шладзащ. лэзидэ и жыгми шищ кытехуаш, ауэ жыг ку гъуанэр бийм хуэгъэзэпауэ щыттэккыми, езым зыри кышчышлэккыым.

Бийхэр Хужьэ и жыгым гъунэгъу зэрыхуэхъуххэу, аркъэнищ зэккэлылгыатэри, зауэллщ гуальэфаш. Фызыжыыр гуэхум хуэлэзащэу лажьэрт: аркъэныр биипщэм щыфлэхуэ дьдэм хуэзэу, аркъэныккэм пышлэ пхъэ тыкырым шлэгъэкъуэныр шциудырти, къуэм дигъахуэрт, бийр кырилъэфажьэрэ къудамэ лъагэм, шхьэпылгыаплэм хуэдэу, флишлэу. Чынтхэм шабзэшэ куэд кышчрадзым, Хужьэ адрей нэпккыым кылулт жыгым и къудамэм аркъэн иридзри, аркъэн клапэр иыгыгу лъащ, къуэ адрышкыым зэпрылхьэтыккыу, абдежми кызызуэккэри зы чынт ирилъэфэжыаш, и пщэм аркъэныр шыдзауэ. Уэгум иту клуэрт ар, бзуушхуэм хуэдэу, и бгым нэс пщанэрэ и шхьэцымрэ и ккэ фышлэ кыыхымырэ жыым зэрихъэу, и бгъэ лъэныккыуэр и шчыбагъымккэ шхьэпрыдзауэ. Быдаплэ бжыккыыр зэккэуэккэ нэпккыым тегу, аркъэн заккыуэ кылэшлэнар кызызэпридзри, адрышкыым и нэпккэ нэзым шхьэщыт жыгым и къудамэм флидзащ, игъэхъэзырауэ илэ етлуанэ аркъэн дзыплэм хуэккыуэу. Ауэ шкыым къагъэсаккыым. Пшэ гуыым хуэдэу клуэ шабзэшэхэм гууэри, къуэ лъащлэм ехуэхаш, пыжьбанэм хуэдэу шэккэ зэшлэблауэ.

«Абы быдаплэм игъэзэжыфынут тыншу. Ауэ ар хуейтэккыым ажалым пэплгъэу Шэунашхъэ дэтгысхъэжыну. Адрэрым! Дахэу итащ и псэр!» – егупсысащ лэзидэ.

Иккэм-иккэжым бий гуп гъунэгъуу кыыбгъэдыхъащ езы лэзидэ и быдаплэм. Абы зэхихаш жыгым зыкыуэзыгъэпщклуа чынтым и бэуэккэри. лэзидэ кыупщхъэ лэщэ ккэшкыымккэ уэри абы и пщэм зыхригъэсащ. Ар кызыдиукклар къахуэмышлэу чынтхэм я шхьэр ягъэккэрахъуэу щытыху, лэзидэ иджыри биитк хигъэшлэщ. Ауэ и джабэм бжы кызырэыхалуар зэуэ зыхишлэри, и лэпккэлыгъэпккыыр узым зэшлэфуллащ. «Мыри ллэккэ хъарзынэщ!» – игу къоккэ лэзидэ...

* * *

Мэгу инхэр гууу зышхьэщыт чынтыдзэр, псыдзэ толккыуну, амазонкэ быдаплэм и блын лъабжым кышлэуаш. Ауэ амазонкэхэм

иджыри загъэхъейуэ плъагъуркъым. Пкълэлъейхэр клэрагъэувэри, чынтхэр дэжеящ блыныр зытет нэпкъым. Теуваплэ бгъузэм здрижэм, блыным уэщрэ джатэклэ еуэу хуежъащ ахэр. Пхъэ Iуцлэхуэуэхэр дэнэкли лъейуэ зэрыщидзэу, чынтхэм къатещэшащ зи щхъэхэр щхъэщыпхыкла кхъуэщын плащлэшхуэхэр. Абыхэм зэщлэвууэ къилъэтыклащ кхъуэщын клуэцлэхэм иращлэхъа я унэхэр зэракъутам нэхъри игъэгубжъа хъэдзыгъуанэхэр, икли чынтхэр зэхэуклэн щладзащ. Хъэдзыгъуанэхэм я ужь иту биищхъэхэм къатехуащ блащхъуэ губжъа минхэр къызэрыщэщ тажъджэхэр. Блэхэми, щлым нэмыс щыклэ, уэн щладзащ. Щтарэ мэлухэри зылэпыхуауэ хъэдзыгъуанэхэм Iэклэ езауэ чынт гъуахъуэхэри, блэхэри, хъэдзыгъуанэхэри Iуву зэхэзэрыхъыжарэ зэрыхэутэжхэу щыхъум, уэ фыщлэм хуэдэу Iуву, быдаплэ блыным шабзэшэхэр къельэлъэхын щладзэри, здынэсым псэууэ зы чынт кърамынэу зэман клэщлым зэтрауклащ.

Чынт тласхъэщлэхэм я дзэпщым хыбар къыхуахъ, быдаплэ куэбжэм и ижырабгъуклэ аузым лъэбакъуэ минитл хуэдизклэ удыхъэмэ, быдаплэ бжыхъри лъахъшэу, хъумакулэу куэди темыту зэрыщытымклэ. Аузым дэту клуэ гъуэгуш шабзэшэхэр нэсыфынуми, адрей джабэ задэм клэрыту лъэсыдзэр тыншу клуэфынуш, амазонкэ шабзэшэхэр къальэмылэсу, адэклэ – тафэщ, быдаплэм уебгъэрыклуэну Iэмал къыуиту.

Дзэпщым зыбгъэдешэ нэхъ Iуш-бзаджэ дыдэу псоми ябж и дэлэпыкъуэгъур икли унафэ хуешл клуэуэ набдзэгубзаплэу псори езым къызэхиплэхъыну. Лу зейкл къагъэщлэфатэкъым бийхэм, сыт хуэдэ бзаджагъэ хуемыклуами. Псори зригъэлъэгъуа нэужь, Лу икьуклэ игъэщлагъуэу куэдрэ егупсысащ быдаплэм и сэмэгурабгъур апхуэдэу щлэмахэм. Джабэм клэрыль мэкъу аргъынэ лъабжэ нэгъунэ щлоплэ, аддэ шытхым деклуэкл чыцэ Iувым худоплъейри и щхъэ хужелэж: «Абы дзэ къехыфынукъым, шабзэклэ укыхъэуккли, дзэ еклуэклым улъэлэсынукъым. Мыр зи задагъым шуудзэ дэбгъэклыну ухуежъэкли мыхъэнэ лъэпкъ илэнукъым. Езыр иджыпсту зытес шыр ерагъыу, хуэмурэ еклуэклыф къудейщ мы нэклум. Лу къоклуэжри дзэпщым жрелэ гъуэгур зэрыхуитыр, зыри шынагъэ зэрыщымылэр. Абы дзэпщыр къигъэгугъащ, лъэсыдзэу минипщл къритмэ, жэщ мыхъуу быдаплэр къищтэу куэбжэшхуэр и клуэцлымклэ къыщылуихыну.

Дзэпщым Лу и нэхэм щлэплъэри къыгурылуащ мы бажэжым лы тынш здэщылэ къуаклэ къызэригъуэтар, ар къыгъэсэбэпу, мыпхуэди-зу мыхъумыщлэу щлэдза зауэм и еклуэклыклэр ихъуэжу, фыщлэри теклуэныгъэри езым и закъуэ зылыгъэсыну зэримурадыр. «Апхуэдэу ирехъу!» жилэщ дзэпщми, зауэлл минипщлым я унафэщлэ Лу игъэуващ.

– Ауэ, – желэ дзэпщым, – а лъэныкъуэмкли хэщлыныгъэшхуэ щыдилэ хъужыкъуэмэ, жэуап зыхъынури пащтыхым и пащхъэ хыбар Iейр изыльхъэнури уэращ.

Езы дзэпщым и щхъэ хужелэж: «Дапхуэдиз ехъуллэныгъэрэ теклуэныгъэрэ къыумыхъми, пащтыхым и деж щыхъэнур сэращ. Сэращ ди теклуэныгъэм и щыхъыр зылысыну. Ар зэфлэкла и ужьклэ, уи Iыхыльхэм, уи телъхъэхэм сыт хуэдэ хыбар пащтыхым лъамыгъэлэсми, абы езым ищла унафэр икьутэжынукъым. Абы ирихъэллэу, унагъуэ лъэрызехъэхэм я зауэллэхэм зауэм цагъэхъахэр

ягъэбатэурэ, лыхъужьыгъэ хыбархэр паштыхь пщантлэм шызэрэхъэу щадзэнущ, абыхэм ящыщу пэжри щлыри зыми хузэхэмыхьжу».

Лу и лъэсыдзэр джабэ задэм клэрыту иришэклырт, джабэм и лыхъэ шанэм хуэдизклэ залтауэ. Зы мин хъу гупи нэхъ лъагэлъуэу клэрыту дзэм дэклэурт, зыщымыгугъа гуэр а лъэныкыуэмклэ кыщыхъумэ, пэувын хуэдэу.

Быдаплэ блыным тет амазонкэхэм ину зэщлэшхыдэу щадзаш, я шэхэр бийм зэрылъэмылэсыр я жагъуэ зэрыхъур кыуагъашлэу. Я зэрыгъэклийм кыхагъахуэрт чынтыбзэ хъуанэхэр, ари щызрагъэщлар мыгурылэуэу. Иэщэхэр ягъэдалъэу зэрыгъэклийурэ, я лэхэр ящл, «гъунэгъуу фыкыдбгъэдыхъэ» жыхуалэу. Чынтыдзэм гъуэгур зэхуэдитл щаштым, амазонкэхэм, зэрыгъэклийм и мызакъуэу, заушлэну щадзаш. Я унафэщлхэр къазэрытеклием щхъэкли къамыгъанэу, зауэлл нэхъ щалэхэр, я жьэр лурыхуауэ, быдаплэмклэ машлэ, арыншамы гугъу гъуэгум теплъэккыкларэ дзэм и клуэныр зэхагъэзэрыхъу. Джабэ задэм уеклэуэклын хуейт уи лъакъуэ ижыым зытебгъашлэурэ, укъемыщлэнтхъуэхын щхъэкли уи лэ ижыымклэ удзыр бубыдурэ. Языныкыуэ зауэлл ныбжыщлэхэм дзэпщхэр къагъэгубжырт, зауэлл нэхъыжылуэхэри шхыдэурэ абыхэм яклуэцлыуэрт, нэхъ псынщлэу зэрымыкыуэм кыхэкклэ.

Лу зиплтыхъыну хушлыхъэгъуэ илэтэккым. Шытхым дехуэ зэщлэкла банэ лувым лыгъэ щадзэну игъэкыуэхэм, сыт ямыщлэми, къуацэ-чыцэ псылэм мафлэ яхушлэгъанэртэккым. Ауэ мыбдеж Лу и гупсысэр нэгъуэщлым еубыд: быдаплэр зыхъумэ амазонкэхэм, чынтыхэр зэрапэжыжьэр я жагъуэ хуэдэ, зэрызэрыгъэклийр фэрышлэгъыу кыщыхъуаш. Едэлъуапэри кыгурылэуаш амазонкэхэр, я жагъуэ мыхъуам кыщымынэу, зыгуэрым хуабжыу зэригъэгугфлар. Лу, зы бэлыхълажъэ гуэр къазэрыпэшлэр зыхищлэри, и гур къигузэвыклар.

Япэщыкклэ абы къелъагъу лыгъэ зыдзыну игъэкыуэхэр бгы задэм кызэрешэщэхыр. Иужьклэ тепхъуэ удзыфэхэр зытеубгъуа амазонкэхэр чыцэ лувым кыхожри, пхъэ гуахъуэ кыхъхэмклэ чыцэ банэр къалэтурэ джабэм кърадзых. Кызэрыщлэклымклэ, ныжбэ чыцэр лъахъшэу паупшлэри ауэ щлым халужауэ арат. Иээу ягъэхъэзыра бзаджагъэт ар. Чыцэм хэт абрэмывэ лъагэхэр сатыр кыхъу ириклуэрт, я кур угъуэнэрэ нэрынэу зэрыс гъуаплэу цэрп класэ хьэлъэхэмклэ зэпхыжауэ. Чынтыдзэм зыщиубгъуа джабэм кышхъэщытт лъэбакъуэ зыхыблклэ зэпэщлэха мывэ шэрхъышхуэхэр, тыншу щлэбудыфыну пхъэ щлэгъэкъуэнхэм флэкла зыми, къежъэн папшлэ, зэтримылыгъуэ. Япэ абрэмывэ сатырым етлуанэри кыкыуэщырт, абы и къуагъым – ещанэри. Лу гужъеяуэ и нэгу кышлэгъуэуаш а мывэ шэрхъ абрагъуэхэр къежъэмэ, и лэмыщлэ илэ дзэр зэтраплытлэу, цэрп хьэлъэхэм зэпкърауду, къанэ щымылэу зэман клэщкклэ зэрыкыуэдынур. Быдаплэ блыным тет амазонкэхэр, я гугфлэгъуэр адэклэ ямыбзыщыжу, лэпллэ зэхуашлурэ дэлъейхэрт, зэщлэккыехэу.

И макъ кызэрихьклэ клиящ Лу, псори бгым ежэхуэ, псы лүфэ нэпкъым щлэгъуэлъхъэнхэу унафэ ищлэу. Ауэ занщлэу кыгурылэуаш, нэпкъым уклэщлэгъуалъхъэу, шэрхъхэр пщхъэпрылгъэту уккелми, псыхъуэр, къанэ щымылэу, амазонкэхэм я шабзэшэхэр тыншу

зылгэлэсын шьлэлэу зэрыштыр. Абы и макьыр зыми зэхихакьым.

Дээр зэрыштыгу гужьеуэ зэщлэкьирт, зы толкьунышхуэм хуэдэу джабэм кьеджэрээхыурэ. Лу кьыгурыуащ: зауэл минхэр мы мывэхэм зэрахьэжыным нэмыщлэкьлэ, езым и лъэпкьым, ллэшдыгьуитхум нэсклэ мылькумрэ кьулыкьумрэ худэллэстхьейурэ шлэблэ тлоштым кьагьэщлэм лъэрызехьэ, цлэрыуэ ищлэм, ехьуллэныгьэрэ пщлэуэ илэри зэрызэхихьэжэнур. Кьыжьэхэуа цыху толкьунышхуэм Лу, и шым зэрытесу зэхилуантлэри, здрихьэжыащ. Зы дакьикьэкьлэ ар цыху толкьунышхуэм кьытохутэри пщлэхьэплэм хэтым хуэдэу ельагьу ищхьэмкьлэ тету еклуэкьлэ чынтхэр зэхаплытлэу, зэхахьэжэу, удз шхьуантлэм лъэужь плыжь тращлэу кьех абрэмывэхэри, етлуанэ мывэ сатыр кьежьэри, абы и шьыбагьым хьэзыру кьыдэт ещанэ сатырри...

Чынт миным нэблагьэ псым диха нэпкьым ерагьыу нэсри абдеж зыщагьэщлэуащ. Зызыкьуагьэщлэуэн мэлуй ялыгьыжтэкьыми, я псэр кьрагьэлын папшлэ гьэру затыну хьэзырхэт. Ауэ псэ хэхыным есэжа, лы гьэжэным хуэзэша амазонкэхэм, хьийм икьлауэ, абыхэм зэкьлэхьэужьу шабзэшхэр ираутыпщырт.

Чынт дзэпщыр гужьащ, хьийм икьлауэ, зыри зэрахузэфлэмыкьлым шьлэри сакьри шигьэгьупщэжауэ. Унафэ ищлэри дзэуэ кьыхуэнар ирихужьащ быдаплэм ебгьэрыкьлэуэнхэу. Чынтыдээр зэуэ йолъри, пкьлэлей кьыхьэр ялыгьыу блыным хуожэхэр, хьэдзыгьуани блэи кьафлэмыуэхужу. Япэ итхэр блын лъабжьэм шынэсым, шхьэ хуэдиз зи инагь мывэхэр кьателгьалэу шлэдзащ, я мэлуй, пкьлэлей, тажи зэтрикьутэу. Кьэувылэ зымыщлэж чынтыдээр мажэ, амазонкэхэм я мывэхэри клэншэу кьолгьэлгьэх, мывэрэ цыху лэпкьлэпкькьлэ зэтелгьхьауэ, пкьлэлей кьутахуэхэмкьлэ зэлулэуэ, лыым цлэнтхьуэрыгьуэ ищлэуэ, блын лъабжьэм иджыри зы блын клэращлэхьу.

Зауэр зэрышлэдээрэ чынт шабзауэхэм лэмал ягьуэтатэкьым я шабзэхэр кьагьэсэбэпыну, сыт шхьэкьлэ жыплэмэ хьэдзыгьуанэ куэд зэуа я нэклэхэр зэщлэбагэри я нэхэр кьыдэплышлэ имылэу зэхуищдыжыпат. Абы ищлэлуужкьлэ, амазонкэхэм кьадзырт зы сабэ гьуабжэ гуэр, нэри пэ гьуанэхэри кьрысыкьыу, зыщыпхьумэну зы лэмали хуумыгьуэтэу.

А псом нэмыщлэжкьлэ, куэбжэшхуэм и сэмэгурабгьукьлэ зы куэбжэ шэху кьызэлукьри, гуу миным нэс кьызэрыдэхаш, заукьыжу, дунейр якьутэу гьуахьуэхэу, дагьэ егьэфэуэ я шьыбым тепха хьэуа-зэ пхьырхэм мафлэ шлэдзауэ. Абыхэм зэрапэувын, зэрашлэкьын зы лэмали чынтхэм ялэтэкьым. Чынтыдээр зэпкьраудш, хаутэжш, хьэдэ лъэрышлэжыкьыры кьызэранэкьри, гуухэр гьуахьуэу губгьуэм илгьэдэжаш. Чынтхэри езыхэри зэрышлэтыжурэ, зэбгьрыжу шлэдзащ. Хьэдзыгьуанэм зэщлэщта губгьуэр кьызэрыхухьа пхьэшыкьыу фыжахэр ираудри губгьуэм илгьэдащ. Хьэдзыгьуанэ бжыгьэншэхэм зыкьалэтри чынтхэр зэтраукьлэу шлэдзащ. Бийхэм кьарууи лыгьэуи кьахуэнэжар яхьащ уафэр уамыгьэлгьагьуу пшэ фьлэцлэ лувым хуэдэу кьашхьэщыт хьэдзыгьуанэхэм. Сыт ялэщлэлыми хьфлэдзауэ, я лэхэр шлэупскьлэу ахэр езауэрт я бий нэхь «гьушлэгьуншэ дьдэм» – хьэдзыгьуанэм. Хьэдзыгьуанэу кьашхьэщытым нэхэрэ зыкьли нэхь мащлэтэкьым шабзэшэу кьателгьалэри.

Чынтхэр, зыри ямылгьагьужу зэщлэбэгарэ кьарууэ ялэри яухауэ, шхьэж и заншлэкьлэ зэбгьрыж шьыжым, быдаплэ куэбжэшхуэр

кызылуклри, шуудзэр кыдэжу шидзащ. Амазонкэ шухэм шлаклуэ ятеубгъуат, шыклэклэ зэрыхъа пылэ хъар ящхэрыгът, лэльэхэри ялэрыгът, хъэдзыгъуанэхэм зыщахъумэу, ауэ хъэлэмэтыр зыт: хъэдзыгъуанэхэр амазонкэхэм еуэртэкъым, чынтхэм флэкла.

Пшәпә зэхәуэгъуэм нәмысу, амазонкә шуудзәм чынтъдзәр ләшләклуэдащ, къанә шлагъуэ шымыләу. Закъуәтлакъуэ къелахәр, зыри къафләмылуэхужу, хәт удз кырым, хәт псы ежэхым, хәти чыцә лувым хәст. Ахәри, жәщым къуэгъәнапләм къуәсахәри псыхъуэм шызэхуәсыжауэ нәху къеклащ. Амазонкәхәм дәләпыкъуэгъу къахуәклуэмә, пәувын хуея дзитлми, я дзәщхәм къыщышлар къыщәщләм, здагъаклуәр къагъанәри, гуимәклә къахухъа я быдапләм къыдадзәщ хъэдзыгъуанә зәрыс кхъуэщын плащәхәр. Кхъуэщынхәр къаләшләуха нәужь, шабзәпәм фләлыу къыдадзәу хуежъащ хъарбызыфәхәр, къыщлә ләфлхәр. Абы ләшәлгъашәм хъэдзыгъуанәу исыр къызэхуишәсри, аргуәрыжъу шләрышләу шидзәжәщ хъэдзыгъуанә зауәм. Шәджагъуэ нәужьым чынтъдзәм зричри, шләпхъуәжәщ, Гумпысыр хым шыхәлгәдәм джә щыт я кхъухъхәм хуәжәу, я ужьым хъэдзыгъуанәхәмрә амазонкә шуудзәмрә кләшлу иту.

Етлуанә махуәм и пшыхъәщхъәм нәсахәщ әдрей быдапләхәм къиклауэ къахуәзәшу къежъә амазонкәхәм я тлысыпләм. Къарууншә хъуа бийдзәр амазонкәхәм гуфлэгъуәшхуәр яләу, дзыгъуэ ныкъуәлләм ириджәгу джәдум хуәдәу, зәтрауклащ, къәнахәм я ләщәхәр хыфладзәу гъәру зыкъатыху.

Амазонкә дзәпщхәм хасә яшлри, унафәу яубзыхуащ Гум лүфә лүт чынт кхъухъхәр зыләшләгъәхъәнү. Гъуәгур езыгъәлгъагъун я куәдг. Чынтхәм гъәру ялыгъа нарт мин бжыгъә хъур иджы мәзхәм шләтт, ләщәрә гъәрхәмрә къалгъыхъуәу, зы жыг ку гъуани, зы мышцәгъуи къамыгъанәу къащү. Гум лүфә бгъурыту ех дзәм я нәгу шлокл чынтхәр къыщыклуэм зәрахъа лейр. Гъәрхәр зәхадзри, зи къару илыгъуә цыхухъухәр зәдрахужъат, къәна сабийхәмрә жыккләфәкләхәмрә гушлэгъуншәу зәтрауклат, әдрей быдапләхәм хъыбар ирамыгъәщлән шхәклә. Къулей хъуауэ къәзыгъәзәжә цыхухъухәр дыхъәжхәрт гуауәшхуә флэкла зыдәмыль я пшләнгләхәм.

Амазонкәхәр хым нәблагъә шыхъум, зы гуп япә ирагъәщри, абыхәм лгъаныкъуә ирагъәзәщ псы лүфәм лүт чынт кхъухъхәр зыхъумә плгырхәр. Амазонкәхәм ящыщ зыкъомым чынт фащә шатлэгъаш, әдрейхәр абыхәм я кум дәуващ, я шхәэр ехъәхарә я пшәм кләпсә ишләуэ, гъәру чынтхәм къащта амазонкәхәм я фә зытрагъауәу.

Нәху зәрышү, кхъухъхәр псы лүфәм къәсылләу шладзәщ. Абы къишынәмышләуэ, гъәрхәр я бзәклә клйрт (ахәр нәхь ину клиин папшлә я лгъәгуажъәхәм къупшхъә лүнә хаукләрт), амазонкәхәм я упшләхәм жәуап ирату. Псы лүфәм кхъухъхәр къызәрәклуәләу, жәщым псым и чәнжыпләм лүт къамылым зыхзәзыгъәпщклуә амазонкәхәр псы шлагъклә абыхәм я шыбагъымклә къәсылләри кхъухъхәр яубыдащ, ис хыллхәр кърадзри.

Апхуәдәу иухащ чынтъдзә курыхым амазонкә къәралыгъуәм къришлылла зеклуәу езым и зы цыхуи къызәмылар.

КъыкЛәлыкЛуәнуш

Усаклуэ цлэрылуэ Бицу Анатолэ Мурат и кбуэр Советскэ (иджы Шэрэдж) районым щыц Аушыджэр кбуажэм 1946 гэм июлым и 26-м кбыцалгхуац. Курьт школ нэужьым ар Къэбэрдей-Балккэр кэрал университетым и филологие факультетым илэситккэ щеджац. Пасэу тхэным дихъаха, 5-6-нэ классхэм цлэсу зи янэ усэхэр «Ленин гьуэгу» газетым кытрадзэу щлэдза щлалэр ещанэ курсым щлөкГри Горький Максим и цлэр зэрхъэу Москва дэт Литературэ институтым щлөтГысхъэ. 1971 гэм кбуехри Налшык кьегъээзэж. ИккИ 2013 гэм пцлөндэ «Эльбрус» тхыль тедзапкэм щолажъэ – художественнэ литературэмккэ редактору, редакцэм и унафэщлү, редактор нэхъыщхъэу, тхыль тедзапкэм и унафэщлүм и кбуэдзэу.

Бицум и лэдаккэ кыщлэклац ди лэпкэ усыггэм налкьутналмэс хуэхъа тхыггэ кутцлэфкэ куэд. А псом я цлэдзапкэ дахэ хъуац тхыль-еджэхэри критикэри гуапэу зылуцла «Гуфлэцкэ» зыфлэцкэ и янэ тхыльыр. Абы кыккэлкыккэуац «Зы даккыккэ», «Фэелл», «Псалгэ бьдэ», «Гуэл цхъуанткэ», «Усыггэхэр», «Псэм и дуней», «Ккыцлэрыккыбжэ», урысыбзэккэ Налшык Москваи кыщыдэккэ «Человек и небо», «Сквозь сердце», «Стремление», «Мотив», «От весны до весны», «Позывные жизни» тхыльхэр.

Бицум зэдзэккэлуэ лэзэуи зыкыггэлггэуац, абы адыгбзэм кьриггэткэсац нэггэуцл лэпккхэм я усаклуэ пажэхэм я тхыггэ нэхъыфкхэр. Тхыль щхъэхуэу кыдиггэккэуац балккэр усаклуэхэм я лэдаккэщлэцкхэр цызэхуэхъэса «Балккэр шыналгэ» жьыхуцлэр.

Бицу Анатолэ и творчествэм теухуауэ куэд ятхац. Ахэр я лэдаккэ кыщлэклац урыс, адыгэ усаклуэ, тхаклуэ, литературэдж цлэрылуэхэу Коваленков Александр, Долматовский Евгений, Ккыцккыуэ Алим, Со-ккыур Мусэрбий, Тхъэггэзит Зубер, Ккыагкырмэс Борис, Эфендиевэ Тамарэ, Хъэфкыцкэ Мухъэмэд сымэ, нэггэуцлэхэми.

Бицу Анатолэ Къэбэрдей-Балккэрым и комсомолым и сауггэтым и лауреатц, КкыБР-м культурэмккэ щлэхъ зи лэ и лэжъяккэуац. Иджыблаггэ, ди литературэм хуцкэ хэлхъэныггэр ккыалкытэри, абы кыфлэацц «Къэбэрдей-Балккэр Республикэм и цлэхубэ усаклуэ» цлэ лэапкэр.

* * *

Усаклуэр –
И плъыр сакъщ цыху гьащлэм.
Нэгъуэщлым ар сэ схуемыгъэщхь.
Щхьэщыубгъуауэ щлым игу плащлэр
Абы и гьащлэ мащлэр ехь.

Зы махуэ и псэм псэху имыщлэ,
Зы жэщ имылэ лэфлу жей.
Сыт хуэдэ къуакли
Нэклэ къищу,
Ар зыхуэплъырыр щы хьурейрщ.

Зыщыплэ уафэр къыщыгъуагъуэм –
Усаклуэм и гур къыхосклыкI.
Тетыхуклэ мы дунейм шынагъуэ –
Цыхупсэм ар
ТемыплъэкьукI.

... Зэгуэр къытепщхьэм
жэщ мазэншэу,
Е-блещхьуэр щылтэм,
Зищлу щэху –
Еуэнщ усаклуэр игу-тхьэгъушым,
Щлым цыхуу тетыр къэушыху!

СИ АНЭДЭЛЪХУБЗЭ

Си анэдэлъхубзэу си псэ,
Си анэдэлъхубзэу си нэ,
Щхьэ ущымылужрэ къабзэу
Нобэ уэ адыгэ унэ?

Си анэдэлъхубзэу дахэ,
Си анэдэлъхубзэу пагэ,
Зэгуэр ди адэжхэр уэрти
Дуней псом язэрыхэтыр!

Си анэдэлъхубзэу гуапэ,
Си анэдэлъхубзэу гуащлэ,
Уи бын пэжхэр щлым гуп-гупу
Щызэбгридзакъэ гьащлэм.

МащIэр хьурэ гуащIэмащIэ?
МащIэр хэклIэдэжрэ занщIэу?
Си анэдэлъхубзэу щыпкъэ,
Уэ ущхьэщыхьакъым нэпкъым!

Си анэдэлъхубзэу нахуэ,
Си анэдэлъхубзэу хахуэ,
Зы шу закъуэу щытми, нартыр
Пэувыфти и дзэм чынтым!

Си анэдэлъхубзэу уардэ,
Си анэдэлъхубзэу быдэ,
КIуэщIыр пэжмэ уэ уи лыгьэр,
Ар дэращ зи хуэмышугьэр.

Си анэдэлъхубзэу си псэ,
Си анэдэлъхубзэу си нэ,
Щхьэ ущымыIужрэ къабзэу
Нобэ уэ адыгэ унэ?

И тхыль тIэклIухэр пхуэхьуу мащэ,
Уехыжауэ дунейм къищIэм,
Си анэдэлъхубзэу хьыжьэ,
ТхакIуэр уэ уи сын мывэжькьэ!

Ямыпсыхьу къэна куэпкъырщ
Сосрыкъуэ иIар лIаплIэу.
Си анэдэлъхубзэу лъаплIэ,
Уэ үлIэжмэ –
ЛIэжащ лъэпкъыр!

* * *

«Уи ныбжьыр сыт хуэдиз?» –
УкъызоупщI.
ТIэклIу сыпфIэщIалэ?
Хьэмэ сыпфIэжьыIуэ?
Мы щIым
куэд щызгьэвауэ
Тхьэ пхуэзмыIуэ,
Ауэ дунейм
зыгүэр хэсщIыкIыуи
СфIощI.

УкъызоупщI:
«Уи ныбжьыр сыт хуэдиз?».

Хэмыту бжыгъэ
Ныбжеслэнщ ар моуэ:
Арщ нобэ си гүм изгъэхуэн хуей хъуауэ
Си анэ тхъуам и гуауэм щегъэжъауэ
Си сабий къэхъум и гүфлэгъуэм нэс.

* * *

– Зэгүэр уи анэм и джэ макъ зэхэпхмэ,
Ухэтми дэпым –
Уэ зэщлэувыыкI.
Зэгүэр уи анэм и джэ макъ зэхэпхмэ,
Ажалу щытми къожьэр –
КъызэплъэкI.

Зэгүэр уи анэм и джэ макъ зэхэпхмэ,
Сэр ныкъуэкъихмэ самплэм –
Ар илхъэж.
Зэгүэр уи анэм и джэ макъ зэхэпхмэ,
Шэ бутлупщам –
Лъэщлэхъыи къегъэгъээж...

МафIэс, къурш лъалъэ,
Дунейр зыхъыж псыдзэ... –
ЩымыIэ, сянэ, сэ сызыубыдын,
Щызэхэсхам къыбжъэдэклауэ си цIэ.
Ар схулъэкIынщ сэ,
Сэ – уэ сурибынщ!

Ауэ сыныщожалэм щтэлэщтаблэу,
Дапщэщи хуэдэу,
Къызжелэ къудей:
«Сигу укъэклауэ арат тIэкIу, си щIалэ...» –
Гүфлэгъуэм си псэр хэткIухъынщ абдей.

Семыжъэ Iей.
Ди Тхъэшхуэм имыухкIэ
Къэхъуну яужь дыдэу сыщедджэж!
ИтIани быдэу зызогъэлущыж:
Зэгүэр уи анэм и джэ макъ зэхэпхмэ –
И пащхъэм, псынщIэу нэси,
Сыну щыж!

* * *

Хъунуц упсэу гу лъумытэу
Уи щхъэцыр зэрыхэтхьукIым,
Илъэсхэр махуэу блэлъэтым
Уи гъащIэм зэрыхатхьыкIым.

Хъунуц упсэу гу лъумытэу
Зэрыахъшэншэм уи жыпыр,
Уи унэм зэрыщIэмытым
Жылэр зэхъуапсэ хъэпшыпхэр.

Ауэ ухуиткъым лъумытэу
Гу, утетыну мы щIылъэм,
Зимылэм зы нартыху матэ,
ХуищIыну шхын бын мэжалIэм.

ЩIым утетыну ухуиткъым,
ЩIэмыгъуу уигу зи гүлэгъуэм;
Жызылэр пэж щыхиутэм
ПцIыупсым, ар умылбагъуу.

УблэкIыфыну, уи напэм
Тегъахуэу, къуаншагъэ зыщIэм?
Ипшэнщ утыкум еIуящIэр –
Щихьыну щIыпIэм жэуапыр.

Гъунэгъур щохъэ гъунэгъум,
ЛъэпкъитI зэщыхъэм – ар зауэщ...
А псоми уигу иримыгъумэ –
Дунейм утеткъым упсэууэ.

ФIыщ зэлүзэпэщ щIым щыпхуэщIмэ
Уэ уи щхъэ Iуэхухэр уи закъуэ.
Ауэ нэгъуэщIым, нэгъуэщIым
ПапщIэ зигъэлэ гудзакъэ.

ЩIАКIУЭКIАПЭ
Балладэ

ЛитI,
къыщыздэхъуауэ зы жылэжь,
Махуэ гуэрым къызэрогъэгубжь –
Пхъашэу зэраутIыпщри зытIуц псалъэу,
ЯщI унафэ,

афlэклa хэмылъя:

– Накlуэ модэ,
улlмэ,
сяужь иту!
– Накlуэм, накlуэ!
Тхьэр игъэпцl кьикlуэтым!..
Яшхэр ирагъэлъри –
нос мээ лъапэм,
Ныздэдытоувэ щlакlуэ клapэ...

Хахуэт тlури, зы ядумыгъуэну,
Яхуэмыгуэшари арагъэнут...

А дакъикъэм шууэ нэхъыжь гуэр
Къосри,
ллитым къажрелэ мыр:
– Еплъыт ящlэм мы хьэмэ кьилъхуахэм!
Дзыхь яхуэщl уэ абыхэм уи лъахэр!
Модкlэ бийм егъэсыр я къуажэжь,
Езы тlур мыбдеж щызэрофыщl!..

Ллитым зэуэ къамэр иралъхьэж,
Къохутэжыр и щlыб и шым щхьэж.

... Къуажэр мафlэ лыгъэм зэщlицтащ.
Мэкlий физхэр, сабийхэр –
Къэцтащ.
Къатеуащи бийр уащхъуэдэмышхъуэу,
Зэкlэ ещхьщ цlыхухъухэри жейбашхъуэм:
lэпхъуэшапхъуэщ,
къажыхьыр,
къокlуэт...

Закъуэтlакъуэ дьдэ бийм пэщlэтц.

– Маржэ,
Ди егъу дывмыгъэгъэгүфlэт!
– Сылщ жызыlэр
Фыкъыдбгъурыувэт! –
Псоми къацlыхуж абдежым занщlэу
Я къуажэгъу хахуитым я макъ гуащlэр.

Къикlуэтахэр нетlэ –
Йобгъэрыкlуэ,
Пэщlэттар бийм нетlэ –
Иджы токlуэ,

Зэрыжылэу лэцэр зэдагъабзэ,
Зэрыгушхуэ литыр –
Щхьэмыгъазэщ.
Ахэр хэтщ зэхэуэ курыкупсэм.
Дэнэклэ загъазэми –
Зэгъусэщ:
Къаухъуреихь зыгуэрклэ хъумэ,
Жилэу,
 зым и щыб адреим ехъумэ...
Зылысахэм лей,
 къэплъащи ягу,
Я гущыгур бийхэм
Ящыр гъуэгү.
Псэхухэркъым,
 я лэцэм лэцлэкар
Нахусыжыхунклэ къыздиклам.

... Бийм лезыгъэхахэм жыжьэ я щхьэ
Къагъээжыр я жылэжь пщыхьэщхьэу.
Шу къэс,
 дыхьэжын ипэ я пщлэнтэ,
Ину фыщлэ къыхуащлэ лы хахуитым.
Литри къоклэу,
 зым адреир хуцлэплэу,
Псори зэбгрыкыжыным пэплэу.

Мис,
Къызэхуэнащ иджы я закъуэу.
Зэуэ тлүми яшхэр къыжьэдакъуэ:
– Дэ ди псалъэмакъыр духакъым...
– Духащ жыслауэ зэхэпхакъым...
– Наклэу модэ, атлэ
 сяужь иту!
– Наклэуэм, наклэуэ!
Тхьэр игъэпцлэ къиклэуэтым!...
Яшхэр ирагъэлъри –
 нос мээ лъапэм,
Ныздэдытоувэ щлэклэуэ клэпэ...

СУРЭТ

Куэд щлэщ зауэ мафлэр зэрыужьыхыжрэ,
Ауэ сахуэ фыцлэр ноби ди щыым телъщ...
Мес, щлэрыщлэу нанэ блыным къыфлехыжри,
Нэпсыр щилъэщыкыу, сурэт гуэрым йоплъ.

А сурэтыр нанэм хуехь и лүпэм, и нэм,
Трахыным хуэдэу щлэкьүзэ и бгъэгу.
Къогуфык! сурэтым щлалэ щхьэц баринэр –
Зэгуэр сабий дыдэу техьар зауэ гьуэгу.

А зы сурэт закьуэрщ къытенар дунейми
И фэеплэу и къуэ зауэм хэклүэдам –
Аращ зэплъыр анэр дыгьэр къыщлэклами,
Аращ зэплъыр анэр жэщхэр хэклүэтам...

Къызоплъыхь сэ фэбжьклэ гьэнщла мы ди щылыэр.
Нобэм и нэщэнэу дэнкли щызолъагьу:
Итц и пашхьэм анэр блыным сурэт флэлъым –
Сурэтыр нэщхьыфлэщ, анэр гүклэ магь.

НЭФ

Зэгуэр къыщыхьэм
Ди щым бийр мафлэсклэ –
Ихьумэу лъахэр,
Ем ар пэуват.
Хэтт щхьэмыгьазэу
Лыгьэ курыкупсэм
Дунейр сэлэтым къыщытеунклыфлам...

Бийр хисхьэжащ
Езым зэщлищла мафлэм.
Щлэрыщлэу ди щым
Дыгьэр къипсэжащ,
Ауэ къэнащ
И махуэ псори клыфлу –
А зауэм нэфу
Сэлэт къиклыжам...

О, сыту гүфлэу
Лүплэжынт ар нобэ
Зэгуэр мафлэсым
Щихьума дунейм!
... Къеклүхьыр нэфым
Башклэ лэбэрабэу,
Флэклүэда нитыр
Къилъыхьуэж нэхьей.

ГУПСЫСЭ

Яхуээзусынут уэрэд
Пщэдджыжь уэсэпсым...
Уэшх ткіуэпсым...
Ауэ хэт хьуну щыхьэт,
Фызабэу ди щыльэм тет
Куэдыщэм ар я мынэпсу?

Гуауэшхуэм хуэфэщэн усэ
Дэнэ къисхын сэ?

Яхуээзусынут уэрэд
Ди жыгхэм...
Я щхьэкIэ Iувхэм
Абыхэм...
Ауэ хэт хьуну щыхьэт,
Жыг къэс и лъабжьэм сэлэт
ЩIэмылъу кIэншэу жеяуэ?
Къудамэ куэд къадэжауэ
Зыхуэзышийхэр дыггэпсым
Абыхэм я мыгукъуэпсу?

Лыггэшхуэм хуэфэщэн усэ
Дэнэ къисхын сэ?

Яхуээзусынут уэрэд
Ди кьуршхэм –
Къыр хьэдзэ къэскIэ...
Ауэ хэт хьуну щыхьэт,
Сыну гъэжахэу зэфIэт
А мывэ блынхэу пшэм нэсхэр –
Фэеплъу хуэмыувауэ
Хьэзабу дищI щагъэвахэм?
И ТекIуэныггэм ди лъахэм?

А псоми хуэфэщэн усэ
Дэнэ къисхын сэ?!

КЪЭФАКИУЭ

«Тырку щыналъэ» циклым щыщц

«Фымылгъауэ кабаре,
ФыдггэкIуэжынкъым Къэбэрдейм», –
Жалэу

Дыкбыздашар бысымхэм,
ХьыбаркIэт зэрытцIыхур
Псоми.

ЩIихьяуэ оркестрыр мэгыахъуэ,
ЩIэтц унэм пшагъуэу
Тутын Iугъуэр.
Щытрагъуэ я зэш мыбдеж
ХуэщIахэм,
Зэрыхуейуэ шхъэж:

ЗрагъэупщIыIуу пепси-колэм,
Мэджэгү хэт ахъшэкIэ
Куэзыр.
Хэти и куэщIым хъыджэбз щIалэ
Исым
БальзамкIэ «игү къеззэу».

Бысымхэм тщIыфкъым дэ
Я жагъуэ –
Дадоуэршэрри дыщысщ.
Уэздыгъэр
КIуэхүкIэ мэхьу нэхъ фагъуэ –
Къэфэгъуэм и зэманыр
Къос.

ЗэрогъэкIий
ЩIэс псори унэм:
«Лейла,
Ди тхьэлүхүд Лейла!»
Утыкум къохьэр цыхубз пцIанэр,
Куэд щIауэ
Псори зыпэплъар.

Ар дахэт, пхүдэгъуэн щымыIэу.
Къоплъамэ –
И нитIым укъист...
Ди Iэнэм щыс зыгуэрым желэ:
– КъэфакIуэр
Адыгэ хъыджэбзщ.

Дэ шэуэ кыттехуащ а псалъэр.
«Сыт пщIэн-тIэ, – жи
Ди хэгъэрейм, –
IэщIагъэ псори щыфIщ ди дей,

Урипсэун папщӀэ
УмылӀэу.

Лейла кӀуэдахэм ящымыщ,
Лейла кыпоплӀэ унагъуэшхуэ.
Абы и бынхэр зэригъашхэр
КъэфэнкӀэ кылэжь тӀэкӀур
Арщ...»

Лейла къэфаш а жэщым
ДжалӀэу.
Къелахэр фадэм –
ИщӀу чэф.
Цыхухъухэр,
Ахъшэр ягъэдалӀэу,
Лъэгуажьэмыщхъэу кыпэувт...

КъэфакӀуэм ахэр фӀэмыӀуэхут.
Бжэрт зэплъыр,
Щиухам къэфэныр...
Ар пӀащӀэрт щӀихыну мы унэм
И нитӀ,
ЗыщӀэмытыжыр нэху...

* * *

ЗэфӀэптхыжауэ си письмоуэ хъуар,
УеувӀлауэ хъэкум щибгъэсхъэжым,
КъыхэскӀыкӀауэ уи гур,
Си псэ, пщӀэжрэ?
Ар –
Си нэр мафӀэм хэплъэгъуауэ арт...

НэгъуэщӀым пщӀауэ ухуэзэн мурад
УздиплӀэм гъуджэм
А пщыхъэщхъэ дыдэм,
Аргуэру, си псэ,
ПщӀэжрэ, укъэскӀати?
Ар –
Си нэр гъуджэм иплъэгъуауэ арт...

Пщыгъупщэжаш уэ занщӀэу псори ахэр,
Ухуэзэу щӀалэ щӀэуэ къэбгъуэтам,
Абы и Ӏэблэр быдэу бубыдау,

Фызэрихьэххэу
Гъатхэ губгъуэ дахэм.

ФыпхыкIт фэ губгъуэм, лъапэкIэ уэсэпсыр
Футхыу...
Фи гуфIэгъуэм щIэмытт щIэ...
Абдеж-тIэ дэнэ, дэнэ фэ щыфщIэнт
Си нитIыр иту фи яужь гузасэу,
А фэ ифкъухь уэсэпсри –
Сэ си нэпсу!

* * *

Уи кхъуафэжьейр
IуокIыж си тенджыз Iуфэм.
Иджы кыппэплъэр
Сыт хуэдэ дуней?
Ущыщытамы зэгүэр
НасыпыфIэу,
ЩикIащ щIэх уи щIэщыгъуэр уэ
Си дей.

Иджы кыппэплъэр
Сыт хуэдэ дуней?
Уэ утехьэну хышхуэм
Ухуопабгъэ.
Къехъуапсэу псори,
Ныпу уи дахагъэр
КъыщепхьэкIыну дэнэки
Ухуейщ.

Ущыщытамы зэгүэр
НасыпыфIэу,
Си деж уэ
Зыщыбгъэпсэхуа къудейщ.
Сэ согузавэ:
ЦыкIуш уи кхъуафэжьейр –
Хым ущилъафэм?
Е джейм ужьдилъафэм?

ЩикIащ щIэх уи щIэщыгъуэр уэ
Си дей.
АтIэ сэ занщIэу
Уихужын уэ си гүм?
... ГущIэгъу хым кыхуищIыну

Мызыгъуэгум
Сэ сыхуолъэгур тхъэ
Уи кхъуафэжьейм.

* * *

Мы гъащлэм и лущагъыр хьэлэмэтщ.
Уегъэхьыр
Умыужэгъуу и зы махуэ.
Сыт хуэдэ ныбжьым уитми кыпхуегъуэт
лүэху мин,
Уи щыгу щыпщлэн хуейуэ кыптехуэу.

И щыгуу цыху насыпым, дауи, щытщ
Уклуэныр,
Ажал къоджэр зэхыумыхыу!
Аракъэ клэншэм пщла уи мурад дахэр:
Езым сын хуащыжынклэ хьуну сэхыр
Елүщлри
Лыжь жьаклэхур пщлантлэм дэтщ!

* * *

Псалъэжьым желэ:
«Псы ущефэклэ –
Ар кызыщлэжым егупсыс»...
Жэфынкъым жыжьэ
Зы кършыпс,
Имыплмэ ар кърш-анэм
Бгъафэклэ.

Зэрыхэмылгъым хуэдэу шэч
Абы –
Мыбыикл кытумыхъэ-тлэ:
Дыщымыхъунт мы щыым дэ лъэч –
Ягу пщтырхэр дядэхэм
Зедмыхъэтэм...

Игъэль уигу быдэу
Уи кьежъаплэхэр.
Ауэ уи гупэкли гъуэгу пхыш!
Псым кьегъуэтыж езым и жаплэхэр,
Нэсыху тенджызми
Емызэш.

... Ухуейми лъащэ уэ пхъэлэщэкIэ,
Ухуейми гъабзэ уи къалэм –
Къыхуэдзэуну щIым
ди гъащIэмкIэ
Пщэдейр –
Дэ нобэ ди къалэнщ!

* * *

Сэ къэзгъэкIыркъым мэш,
КъыщIэзмыш щIым щIыдагъэ.
Мывэ блын сымыгъэж... –
Ахэр си мылэщIагъэ.

Ауэ псэкIэ си къуэшщ
Зи Iуэху дахэу бгъэдэтыр.
ДэнкIи щIэуэ щахутэм
Сэ къызат гукъыдэж.

ГъащIэр сытми хуэIущщ –
Узыхуейр пхуещI IэнатIэ.
Сэ хуэусэм сащыщщ
Дуней хуит дызытетым.

Сэ хуэусэм сахэтщ
Пщэдей махуэ къэкIуэнум.
Захуэр ем тезгъэкIуэну
Бзэ къарукIэ сыхэтщ.

Сыт лэжыгъи уэ лэжь –
ФIыщ пщIэр цIыхум хуэщхьэпэм.
Дунейм теткъым нэхъ лъапIэ
Къэбгъэнэным лъэужь.

Согъэныкъуэ си жей –
Нызогъэс си Iуэху Iыхьэ.
ФIыщIэ лъэпкъ сыхуэмей,
Къэзмилъыхьуэ сэ щIыхьи.

Щабэу жесIэу уэрэд
Сэ сытетщи си щIылъэм,
Щэхуу силэщ мурад –
КъысщIэныну зы псалъэ.

УЭРЫШ Нурхъэлий СИ КЪУАЖЭГЪУХЭР

ГукъэкIыжхэм щыщыц
Шэтырэ абы и жылэгъухэмрэ

Сэ «Ленин гъуэгу» (иджы «Адыгэ псалгъэ») газетым и редакцэм лэжьбэн щыщIэздзагъащIэу зы лIыжь хьэлэмэт сыхуэзат. Ар Дзэ-лыкъуэ районым хыхьэ Къармэхьэблэ къуажэм щыщ Шэру Сы-хьэтджэрий дадэ щэджащэрт. Сэ сьдэзыхьэхар ар екIуу зэрыхуэ-пам и закъуэтэкъым, и нэгур зэIухауэ, абы нурыгъэшхуэ кърихыу зэрыщытри арагъэнтэкъым, атIэ акъылышхуэ зэрыбгъэдэлъыр, гъащIэм куууэ зэрэплгъыфыр къызыхэщ и псалгъэкIэрт, къыжьэдэкI псалгъэхэр зэрышэрыуэрт, къиIуэтэжхэри зэрыгъэщIэгъуэнырт. Си упщIэхэм жэуап тэмэм, хьэлэмэтхэр ягъуэту дыщыст. ИтIанэ уащ-хъуэдэмыщхъуэу зыкъызыкъуипхъуэтри, къызеупщIащ:

– Удэнэ къуажэ, щIалэ? – жиIэри.

– Сы-Къэрэгъэщыц, – жэуап щестыжым, и нэгур нэхъри зэ-лгъыIукIуэтри, си жэуапыр нэхъри нэхъ игъэтэмэмыж хуэдэу къы-жьэдэкIащ:

– У-Иналхьэблэщ?! – и нитIыр си нэгум къриубыдэжри, аргуэру къызеупщIащ:

– Шэт ТIалым пцIыхурэ?

– Хьэуэ, сцIыхуркъым, ауэ и хьыбар зэхэсащ.

– Уэ ущIалэщ, ар пцIыхунукъым. – ТIэкIу зиIэжьэри, аргуэру щIэупщIащ. – Сыт хуэдэ и хьыбар зэхэпхар?

– Совет властыр гъэувынми граждан зауэми жьыджэру зэрыхэ-там и хьыбар.

– НтIэ, щIалэ, сэ бжесIэнур мыращ, – зэзэмызи сэ къызепп-лгъу, языныкъуэхэми адэкIэ-мыдэкIэ зиплгъыхурэ, пищащ: – Шэт ТIалыми абы и адреи жылэгъухэми я гъащIэр къызеэрэкIуэкIар къэ-хутэ, уэ ужурналистщ, ахэр пщIэн хуейщ. Хэтхэ уарей жыпIа? – Аргуэру и нитIыр къыстриубыдащ абы.

– Уэрышхэ, – щыжысIэм, къэуIэбжьауэ, къызеупщIащ:

– Уэрыш Батокъуэ уи сыт?

– Ар си адэшхуэщ.

– Уэрышхэ Мыхьэмэталырэ Темыркъанрэ-щэ?

– Ахэр Батокъуэ и шынэхъыщIэщ.

– ГъэщIэгъуэн жыпIащ. Ахэри, нэгъуэщI лIы ахъырзэманхэри дэсащ Иналхьэблэ. Ухуэмыхущ, абыхэм я IуэхущIафэхэр къыумы-хутэжмэ.

Сэ Шэрум адэкIэ сызэреупщIыну сымьщIэгъуэ щтIэщтаблэ сыхъуащ. Абы дадэм гу лгъитэри, едгъэкIуэкIыну зыщIэддза пса-лгъэмакъым сыкъыхишыж щIыкIэу, пищащ:

– Уэ иджыри а псоми ухунэсынщ. Иджы сэ Шэт ТIалым сызэ-рыхуэзамрэ абы лIыгъэу дэслгъэгуамрэ пхуэсIуэтэнщ, гупсэхуу къедаIуэ, уегугъууи тхыж.

А махуэм Шэру дадэ сэ куэд кыысхуиуэтэжащ. Ауэ а псоми нэхъ кыыхигъэщырт Шэт Тпалым теухуа хыбарыр. Ар сэ псори стхыжащ икИи «Ленин гъуэгу» газетым кыитездзэжауэ цытащ 1988 гъэм мартым и 18-м. Мис Шэрум абы цыгъуэ кыиуэтэжар: «1918 гъэм и гъэмахуэм ди Къармэхьэблэ хужьыдзэм цыщ гупышхуэ кыитеуат. Абыхэм цыхухэр зэхэзехуэн ящлауэ, лажьэ зимыла куэд зэтрауклэрт. Нэхъыжьхэм унафэ ящлащ Псыхуабэ цыла Дзэ Плыжьым клуэуэ хыбар ирагъэщлэну. А Гуэхур бгъээщлэну икыукла псээпылгъэплати, зыри тегушхуэртэкъым. Сэ ар си пщэм дэслгъэщ. Шым вездэри Къармэхьэблэ сыдэжащ. Сэ зыми гу кыплгымытэу Псыхуабэ узэрыклуэн гъуэгу сщлэрт. Шы ахыбрзэмани сытести, гугъу дьдэ семыхыщэу Псыхуабэ сынэсащ. Ауэ адэкла сызэклэуэллэнури сызыбгъэдыхьэнури сщлэртэкъым. Къээзжыкхуэ уэрамым сыздыдэтым, зауэла цыгъынкла хуэпа щлалэщлэ сыхуозэ. Ар хэтми сщлэртэкъым, бийм цыщми, сызыхуейр арами. Сытми, сытегушхуэри, сыбгъэдэлгъэдащ. Сэлам есхри сызыхуейр хуэслуэтащ абы.

– Наклуэ, – жери и щхэр ищлащ щлалэщлэм.

Сэ шым сыкпепсыхри абы и ужь сиуващ, шыр си лэдэжу. Сэзышэжар си япэ итщ. Сэри абы сыккэпэщлэуэ. Сыщлэгъуэжащи, сщлэнури сщлэртэкъым. Сызыщэ щлалэр лэщкэла зэщлэуэдащ. И зыбгъу лгъэныкыуэмкэла сэшхуэ клэрыщлащ, и бгырыпхым клэрахуэмрэ къамэмрэ кэолэлэх. Езыри щлалэ лэчлгъэщ. Сэ сылэпщлэналгъэпщлэналэщ. Апхуэдэу щэхуу зыкэомрэ дыклуащ. Итланэ, сызэрылэнкуным гу лгъыта хъунти, зыкэригъээзэкли кыызэупщлащ:

– Уэ езыр хэт ухъуну? – жилары.

– Сэ Къармэхьэблэ сыщыщщ, Шэрухэ сарейщ, Сыхьэтджэрийкэла кыызоджэ, – естыжащ жэуап икИи сыщлэгъуэжащ. Иджы мыбы сэ стеухуауэ псори ещла, езым и цла дьдэр сщлэртэкъым.

Щлалэр къэувылащ. Абы сызэпеплгъыкхь. Сэ щтэлэщтаблэ сыхуащ. Сызэрылэптейям гу цылгъытэм, сишри зэпиплгъыкхуэ щлалэдащ. Итланэ и упщлэхэм пищащ:

– Уэ хэт узителгъхэр? Большевикхэра, хьэмэрэ...

– Дзэ Плыжьыщ. Абы и дэлэпыкыуныгъэ сылгъыкхуэу сыкпэжэщ.

Сэ сызэпсалгъэр хэтми сщлэртэкъым. Тури дызоплгъэри дыщытщ. Итланэ ар мащлэу пыгуфыклащ. Къэлэбэри си дамитыри иубыдащ, тлэкли сиггэсыри, адэкла пищащ:

– Си гупым укыыхыкхэн? Сэ Дзэ Плыжьым сыхэтщ, сыкомандирщ. Си цлэр Тпалымщ, Шэтхэ сарейщ.

Абдежым сэ Шэт Тпалым кыщысщлэхуащ. Ар Иналхьэблэ зэрыщыщри къэсщлащ.

Дыпсалгъэурэ штабым дьнэсащ. Гуэхур зылуыр абы цыхуэслуэтащ. Сэри Шэтым и гупым сыхагъэхьэну сыщлэпгъэуащ. Апхуэдэуи ящлащ. Сэ абы сыхущлэгъуэжакъым. Шэтыр сыт и лгъэныкыуэмкэла си гъэсаклуэу, егъэджаклуэу икИи щапхгъэу силащ. Граждан зауэр иуха нэужы дэ тлур дьзэныбжыгъуу, зэкъуэшыным хуэдэу дьзэрылгъагъуу дыккэпэщлэлащ ар дунейм ехыжыкхуэ. Хуабжыу сигу кэоуэ абы гъащлэшхуэ кыызэримыгъэщлар».

Шэру Сыхьэтджэрий и чэнджэщхэр кьабыл сцІыри, сэ занщІэу щІээдзащ си кьуажэгьухэм граждан зауэми Хэку зауэшхуэми щы- зэрахьа лЫгьэм ятеухуа дэфтэрхэр кьэхутэным. ИкІи мурад сцІащ абыхэм ящыщ нэхъ гьэщІэгьуэнхэр ди адыгэ щІэджыкІакІуэхэм я пащхьэ ислъхьэну. Си тхыгьэм и етІуанэ Іыхьэр сыхуейт Шэру Сыхьэтджэрий гуапэу зытепсэлъыхьауэ щыта Шэт Талым и деж кьыщыщІээдзэну.

Талым 1898 гьэм Иналхьэблэ адыгэ жылэжьым щыпсэуа мэкьумэшщІэ Шэт Хьэмахуэ и унагьуэшхуэм кьыщалъхуащ. Зэманыр хьэлъэт. Цыхухэр шэдждэладжэу псэурт. Адэм тІэкІу щІэгьэкьуэн хуэхьуфыр бынхэм я нэхьыжь Хьэбалэ и закьуэт. Талым цыкІу илгьэсипщІым щІигьуа кьудейт. Ар гурыхуэт, жант, Гумкьалэ (иджы Георгиевск) кьыщыщыхутам щыгьуэ. Іэчлгьэчт, кьарукІэ езым хуэдэхэр хигьэщІэфырт, и ныбжьым емылъытауэ. Бзэ, цыху хэтыкІэ ищІэнщ жери, и адэм щІакхьуэгьэжьапІэшхуэ иІэу зыгьэлажкьэ урысылым лЫщІэу иритащ. Абы игьэщІагьуэрт щІалэ цыкІум и закьуэ хьэжыгьэ кьэпыр кьиІэтрэ зытрилгьхьэжу щІакхьуэгьэжьапІэм зэрыщІихьэфыр. ЩІакхьуэри гу цыкІукІэ щІакхьуэщапІэхэм, тыкуэнхэм, нэгьуэщІ щІыпІэхэм ишэрт. НэгьуэщІ кьалэн куэди, езым и Іуэху хэмылгьыххэу, игьэзащІэрт щІалэ цыкІум. А псоми кьадэкІуэу ар хуабжьы иужь итт урысыбзэр зэрызригьэщІэным.

Апхуэдэу екІуэкІыурэ, Талым гугьуехьри фІыуэ зыхищІауэ, урысыбзэри хьарзынэу ищІауэ япэ дунейпсо зауэр 1914 гьэм августым и 1-м кьохьей. Абы и хьыбарри Кавказ Ищхьэрэм псынщІэу кьос. Ди кьэралым кьытепсыха гузэвэгьуэр илгьэс пщыкІух фІэкІа мыхьуа щІалэ цынэм кьыжьэхоуэ. Шэтыр щІолгьэІу зауэм ягьэкІуэну. И теплгьэкІэ, и инагькІэ зыми и фІэщ хьуртэкьым абы и ныбжь нэмысауэ. Адыгэ щІалэщІэм псынщІэ дыдэу зыхешІэ сэлэт гьэщІэр, кьыгуроІуэ зауэр гуІэгьуэшхуэу зэрыщытыр, абы кьулейсызыгьэм узэрыхуишэр, ар куэдым я дежкІэ хьэдагьэкІэ зэриухыр.

Талым Хэкум папщІэ и гьэщІэр итыну хьэзырт. Ар хьыжьэу зауэрт, адреи и ныбжьэгьухэм щапхьэ яригьэлъагьуу. Зэрихьэ лЫгьэмрэ кьигьэлъагьуэ хахуагьэмрэ папщІэ Георгий орденым и ещанэ нагьыщэр кьыхуагьэфэщат, нэгьуэщІ дамыгьэхэри кьратат. Ауэ 1917 гьэм Февраль революцэр кьохьей. Властыр Керенскэр зи пашэ, пІалгьэкІэ кьызэрагьэпэща Правительством Іэрохьэ. Иджы дунейр зэрыхьунур зыми ищІэркьым. Пащтыхьыр традзащ, правительствэщІэм и политикэр гурыІуэгьуэкьым. Іэнкун хьуа Шэт Талым Кьэбэрдейм кьегьээзж, Иналхьэблэ дотІысхьэж. Ауэ куэд дэмыкІыу Октябрь революцэри кьохьу. Властыр большевикхэм яубыд. Адыгэ щІалэр нэхъ зыщыгьуазэр икІи фІыкІэ зыщыгугьыр арати, абы и лгьэныкьуэу мэув. А революцэм ижьри псынщІэу Кавказым кьыщІеху. Шэтым лгьэкІ кьигьанэркьым большевикхэм я политикэр пхыгьэкІынымкІэ. Абы гьусэ яхуохьу и адэ Хьэмахуэ, и кьуэш нэхьыжь Хьэбалэ, КІэщт Аслгьэнджэрий, СантІыкь Кьетыкьуэ, Уэрыш Батокьуэ, Архьагьэ Нэгьуей, Гувэжыкьуэ ТІатІым, Архьагьэ Тэркьан, Уэрыш Мыхьэмэталы, Кьылшыкьуэ Исуф, Уэрыш Темыркьан, Гувэжыкьуэ Ехьщокьуэ, нэгьуэщІ иналхьэблэдэс куэди.

1918 гъэм мартым и 18-м Налшык цыгэ реалнэ училищэм (иджы КъБКъУ-м и медицинэ факультетым) къыщызэгуахащ Налшык округым и гуащцэрыпсэхэм я лыкгуэхэм я съездыр. Мартым и 21-м а съездым унафэ къыщациртэри, Къэбэрдей-Балъкъэрым Совет властыр цагъэуващ, икги абы и орган нэхъыщхьэм – Налшык и окружной Цыхубэ Советым – хэтыну цыху 30 хахащ. Съездым иужькэ ди цыпэм и адреи жылагъуэхэм Совет властым и цыпэм органхэри цыхахыу цадзэ. А гъэ дьдэм, гъэмахуэпэм, Иналхьэблэ цызэхаша зэхуэсышхуэм къыщызэрагъэпэщ Къуажэ цыхубэ Совет, цыху 13 хэту. Абы и Гэтащхьэу псори зэдэарэзыуэ хах КИэшт Аслъэнджерий, абы и къуэдзэу ягъэу Гувэжыкъуэ Таттым. Цыхубэ Советым хагъэхэ Санттыкъ Къетыкъуэ, ПщыукI Аслъэнбэч, Архъагъэ Нэгъуей, Уэрыш Мыхъэмэталы, Махъцы Хьэрун, Шал Хьэбыж, Хьэмдэхуэ МамытIэ, Хьэмыкъуэ Хьэбыж, Шэт Мамызэ, Жылокъуэ ТотI. Абыхэм къуажэм лэжыгъэшхуэ црагъэкIуэкIу цадзэ. Иналхьэблэ псэукIэщIэ цыхухуэным жыджэру хохэ Шэт Хьэмахуэ, Уэрыш Батокъуэ, абы и шынэхъыщIэ Темыркъан, и къуэ Сэлихъ, Гувэжыкъуэ Ехъщокъуэ, Уэрдокъуэ Щыхьболэт, Лъакъуэдыгъу Исмел, Къылшыкъуэ Исуф, ШкIахъуэ ХьэпащIэ сымэ, нэгъуэщI куэди.

Ауэ, ди жагъуэ зэрыхъунци, Кавказ Ищхъэрэм граждан зауэр къыщохъей икги ар кIуэ пэтми зэщIоплэ. Совет властым и бийхэр куэд хъурт. Абыхэм хуабжыу къадэлэпыкъурт нэгъуэщI къэралхэм кыкIа, зауэ хуэлухуэщIэхэм хэзыщIыкI, зэуэн, бэнэн зимыжагъуэхэри. 1918 гъэм июным Псыхуабэ и Гэшэлгашэхэм Шкуро къыщызэрегъэпэщ цыху мин зыхэт шуудзэ. Абы цIэпхъаджагъэ куэд Кавказым, Къэбэрдейри хэту, црагъэкIуэкI. ВластыщIэм и бийуэ нэгъуэщI зы меньшевик Бичераховми Мэздэгу Советхэм я бийуэ зыкъыщIэрт. Шкуро и бандэм Нартсанэ (Кисловодск) еубыдри КъэбэрдеймкIэ къеунэтI. Пащтыхьыдзэм и офицер, ротмистр Даутокъуэ-Серебряков Заурбэч Солдатскэ станицэр хэщIапIэ ещIри дзэшхуэ къыщызэрегъэпэщ. Абы хузэфIокI Бахъсэн районыр зыщIилъхьэн, итIанэ октябрым и 7-м Налшык иубыдын. СтаврополькIэ кыкIуэщIрокI Деникиным и дзэр. А псори зыхуэщIэкъур Совет властыр тхьэлэнырт, абы и телъхьэхэр лъэныкъуэ егъэзынырт. Владикавказ цаукI Тэрч Совнаркомым и Гэтащхэ Буачидзе Ной. Налшык и псэр цагъэн Налшык округым и комиссар Сахаров Алексей, Тэрч Совнаркомым хэт Молэ Таукъан.

Къыкъуэуа борэн дьджым и жьыр Къэбэрдейми Балъкъэрми я жылагъуэ псоми къанэ цIагъуэ цымыIэу ящIеху. Ар лъоIэс Иналхьэблэ адыгэ жылэжыми. Къуажэ цыхубэ Советым хэтхэр, нэгъуэщI цыху пэрыт куэди яубыд. 1918 гъэм и кIэхэм иналхьэблэдэхэм ящыцу цыхуи 10 Налшык къашэ. Куэдрэ гугъу ирагъэхэ нэужь ахэр ХьэтIохъущокъуэхэ я хадэм и бгъум и деж Налшыкыпсым и ныджэм цаукI. Апхуэдэ зи натIэ хъуахэм яхэхуащ КIэщт Аслъэнджерий, Санттыкъ Къетыкъуэ, Уэрыш Батокъуэ, абы и шынэхъыщIэ Уэрыш Темыркъан, Уэрдокъуэ Щыхьболэт, Шэт Хьэмахуэ, Гувэжыкъуэ Ехъщокъуэ, Къылшыкъуэ Исуф сымэ. Абыи къыщызэтеуыIакъым хужьыдзэм хэтхэр. Иналхьэблэ къыщызэрагъэпэщIа властыщIэм и

телгъхэу къалгытэри, цыху 13 яукIащ. ГъащIэщIэм и бийхэм гуузу яIэщIэкIуэдащ япэ гупым хэту Налшык яхуну ирахужьахэм ящыщу яIэщIэкIауэ щыта Архъагъэ Нэгъуей, Уэрдокъуэ Цурэ, Уэрыш Батокъуэ и къуэ Сэлихъ сымэ, нэгъуэщIхэри.

Совет властым и бий а хьэщхьэрыIуэхэм нэгъуэщI жылагъуэхэми залымыгъэ куэд цызэрахащ. Къапщтэмэ, Куба къуажэм цаукIащ Къалмыкъ БетIал и адэмрэ и къуэшхэм ящыщ зырэ, и благъэ куэдрэ. Псыхъурей сэшхуэкIэ цаупщIэтащ Къатхъэн Назир и адэр. Астемырей къуажэм цхъэпылгъэ щащIащ Къэрэшей Хъэжумар и къуэшыр.

Апхуэдиз залымыгъэ зэрахьам цыхубэр зэщIимыгъаплгъэу къэнакъым. Абыхэм я пашэ мэхъу Большевик партым и лыкIуэхэу Кавказ Ищхьэрэм къэкIуауэ цыIэхэм ныбжьэгъуфI яхуэхъуа Къалмыкъ БетIал, Къатхъэн Назир, нэгъуэщIхэри. Ахэр цыхубэ зэщIэхъееныгъэм я пашэ мэхъу. Къалмыкъыр япэщIыкIэ Тэрч республикэм лъэпкъ IуэхухэмкIэ и комиссару ягъэу. ИтIанэ Къэбэрдей-Балъкъэр шу дивизиом и командир ящI. Къатхъэн Назир мэхъу шэрихъэтыдзэм и пашэ икIи Дзэ Плъыжьым и лъэныкъуэу къоув.

Къэбэрдей-Балъкъэрым и жылагъуэ псоми дэхэр, къанэ щIагъуэ щымыIэу, властыщIэм и телгъхэ мэхъу. Абыхэм зыкъыкIэрагъэхуркъым иналхъэблэдэхэми. Шэт Tалым и къуэш нэхъыжь Хъэбалэ щыгъуу Псыхуабэ макIуэ. Ахэр хохъэ мыбы къыщызэрагъэпэща Дзэ Плъыжьым. Япэхэм дзэм къулыкъу цызыщIа, итIанэ япэ дунейпсо зауэм псыхъа щыхъуа щIалэщIэр взодым и командир ящI. ИтIанэ ар ягъэу эскадроным и Iэтащхъэу. Шэтым и гупыр жьыджэру хэтащ Шкуро и бандэр зэхэзыкъутахэм, Нартсанэ (Кисловодск) хуит къэзыщIыжахэм. Иналхъэблэ щыщ щIалэщIэм езым и цхъэкIэ щапхъэ игъэлъагъуэу цызэуащ Минеральные Воды, Бургустан, нэгъуэщI щIыпIэхэм щекIуэкIа зауэ гуащIэхэми. Шэтым и гупым псом хуэмыдэу зауэ гуащIэ щригъэкIуэкIащ Къэрэшейм и гъунапкъэхэм. Хасаут и деж сэшхуэ зэхэуэм абы цызэтрикъутащ Деникиным и дзэ цхъэхуэхэр.

1919 гъэм Шэт Tалым Къэбэрдей-Балъкъэрым къыщызэрагъэпэща, партизан плъыжькIэ зэджэ гупым хыхъащ. Абы къыщыщIэдзауэ граждэн зауэр иухыху и псэ емьблэжу ар япэщIэтащ властыщIэм и бийхэм. 1920 гъэм ар ягъэу цыхубэ милицэм и эскадроным и командиру. Мыбдежми Шэтым щапхъэ хьэлэмэтхэр къыщегъэлъагъуэ властыщIэм и бийхэм ебэнынымкIэ. 1922 гъэм Tалым ягъэу Бахъсэн окрисполкомым и административнэ отделеым и Iэтащхъэу. Куэд дэмыкIыу ар ягъэкIуэ Прохладнэ окружной милицэм и унафэщIу. ИужькIэ ар щытащ Прималкэ Iэщ совхозым и Iэтащхъэу, райсоветым и унафэщIу. И гъащIэм и иужьрей илгъэхэр абы ирихъэкIащ Къэрэгъэш къуажэ советым и тхъемадэу.

Шэт Tалым дэнэ щымылэжьамаи, ар зэи и къару еблэжакъым. И къалэн псори хьэлэлу игъээщIащ. Ар зыпэрагъэува IэнатIэ псоми гурэ псэкIэ пэрытащ. ГъащIэшхуэ къыгъэщIакъым а лы телгъыджэм. Зэрыпсэуар илгъэс 45-рэщ. Граждэн зауэм, гугъуехъ куэдым хиха уIэгъэхэмрэ гугъуехъхэмрэ лгъэужьыншэ хъуакъым. А

псоми кѳахэкІыу игѳуэта уз бзаджэм Шэтыр 1943 гѳэм ихыжащ. Абы бынищ кѳигѳэнат – Николай, Шырэ, Зое сымэ. Ди жагѳуэ зэрыхъунци, а щыри псэужкѳым. Николай Хэку зауэшхуэм и иужь илѳэсхэм щІидзэри, илѳэс щэщІым щІигѳукІэ Кѳэбэрдей-Балѳкѳэр радиом щылэжьащ. Безрокѳуэ Хужьрэ абырэ я макѳ дахэмкІэ ди радиор илѳэс куэдкІэ ягѳэбжьыфІащ. Николай иужьрей илѳэсхэм радиом и редактору лэжьащ. Абы и кѳалэмыпэм кѳыщІэкІа «Псей» пьесэм кѳытращІыкІа спектаклыр ИлѳэсыщІэ кѳэс радиокІэ кѳату щытащ. Ди жагѳуэ зэрыхъунци, Николаи гѳащІэшхуэ кѳигѳэщІакѳым, 1983 гѳэм, и ныбжьыр илѳэс 58-м иту, дунейм ехыжащ.

Шэт Тпалым зэрихѳа лыгѳэм, кѳигѳэлѳэгѳуа хахуагѳэм папщІэ дамыгѳэ зыбжани кѳыхуагѳэфэщауэ щытащ. Абы теухуауи уэрэд зэхалѳхѳат. Ди жагѳуэ зэрыхъунци, а уэрэдыр кѳысхуэгѳуэтыжакѳым. Ауэ «Партизан кѳафэ» жыхуиІэр абы кѳытращІыкІауэ жаІэ. Ар зэгуэр «Кабардинка» кѳэрал кѳэфакІуэ ансамблым игѳэзащІэу щытащ.

ВластыщІэр гѳэувынымкІэ, нэхъри гѳэбыдэнымкІэ, гѳащІэшІэр ухуэнымкІэ, ар егѳэфІэкІуэнымкІэ лѳэкІ кѳигѳэнакѳым Тпалым и кѳуэш нэхъыжь Шэт Хѳэбали. Ар Дзэ Плѳыжьым хэту хахуэу щызеуащ Ставрополь, Урысейм и нэгѳуэщІ щІыналѳэ зыбжанэм. Иналхѳэблэ кѳигѳэзэжа нэужьи бэнэныгѳэр зэпигѳэуакѳым. Болэт ТпугІэ, Гувэжыкѳуэ ТпатІым, Уэрыш Нухъ, Вэрокѳуэ МатІ, нэгѳуэщІ куэдми ягѳусэу абы кѳуажэм лэжьыгѳэшхуэ щригѳэкІуэкІащ. Хѳэбалэ яхэту а гупырщ япэ дыдэу Кѳэрэгѳэш ТОЗ-кІэ зэджэр кѳызе-зыгѳэпэщауэ щытар.

Иджыри Хѳэбалэ и цІэр кѳуажэдэсхэм ящыгѳупщэркѳым. Абы ипхѳу Папу Хэку зауэшхуэр и гуащІэгѳуэу екІуэкІыу дэ школым дыщригѳэджащ. ИужькІи пенсэм кІуэху кѳуажэм и ІэнатІэ зэмылІэужьыгѳуэхэм щылэжьащ. Хѳэбалэ и кѳуэ Шэт Борис щІэныгѳэ зыбгѳэдэлъ цІыхут, кѳызегѳэпэщакІуэ хѳарзынэт. Хэку зауэшхуэм и пэкІи ар щекІуэкІ зэманми комсомолым и Прималкэ райкомым щылэжьащ. ИтІанэ ар Кѳэрэгѳэш кѳуажэ Советым и депутатуту икІи и секретару щытащ.

Ди щІыналѳэм Совет властыр щытекІуэным хэлѳхѳэныгѳэфІ хуэзыщІахэм ящыщц Архѳагѳэ Нэгѳуей и унагѳуэр. Езым кѳызе-ригѳэпэща шу гупым Нэгѳуей хигѳэхѳат и кѳуитІыр – Хѳэмидрэ Мэжидрэ. Хѳэמיד хохуэ Дзэ Плѳыжьым и Кѳэбэрдей полкым. И хахуагѳэр, и зэфІэкІыр, кѳарууфІэу, Іэчлѳэчу зэрыщытыр, щхѳэмыгѳазэу зыкѳызэригѳэлѳэгѳуар кѳалѳытэри, ар тІасхѳэщІэх гупым я унафэщІ ящІ. Абы и фІыщІэкІэ хужьыдзэм удын зыбжанэ ирадз, зытеуахэр хагѳащІэу. А псоми кѳыхэкІыу Иналхѳэблэ щыщ адыгэ щІалэм и пщІэр Іэта мэхѳу, икІи абы кѳалэн нэхъ инхэр игѳэзэщІэну и пщэ кѳыдалѳхѳэ. Ар хахуэу щозауэ Кавказ Ищхѳэрэм и мызакѳуэу Урысейм и щІыналѳэ куэдым. Лыгѳэрэ хахуагѳэрэ кѳигѳэлѳагѳуэу Хѳэמיד и гѳащІэр щет Воронеж и деж. Нэхъ лыгѳэнщэу щытакѳым Хѳэמיד и кѳуэш Мэжиди. Абыи и псэр Совет властыщІэм папщІэ Дон Іус Ростов и деж щитащ.

Куэд кѳигѳэщІакѳым Архѳагѳэ Нэгѳуей и кѳуэш нэхъыщІэ

Тэркъани – илъэс 28-рэщ. Ауэ а зэман кІэщІым кЪриубыдэу абы хузэфІэкІащ и цІэр тхыдэм кЪринэн. Ар езыр Япэ дунейпсо зауэм Іэээ хэхъухъа, псыхъа щыхъуа, Іэмал куэд кЪыщызыщІа, хахуэу хэта зауэлІт. 1914–1916 гъэхэм езым и жэрдэмкІэ зыхыхъа кавказ лъэпкъ «дивизэ Іэлым» хэту Австрие фронтым хамэ кЪэрал зэрыпхъуакІуэхэм щапэщІэтат, Георгий орденым и нагъыщитІи кЪыщыхъат. 1917 гъэм Февраль буржуазие революцэр кЪыщыхъуам щыгъуэ Архъагъэр хуеякъым пІалъэкІэ кЪэунэхуа правительствэм хыхъэн. Абы и хэкум кЪыгъээжащ, Октябрь революцэм и зэманым абы и лъэныкъуэ хъуащ икІи абы и телъхъэу кЪэуващ. 1918 гъэм и бжыхъэм ар япэу хужьыдзэхэм япэщІэувахэм ящыщц. ЯпэщІыкІэ Архъагъэр Кавказ лъэпкъ полкым и сотня шу гупым и командир ящІ. ИтІанэ Тэркъан полкым и Іэтащхъэ мэхъу. Абы и полкыр гуащІэу щозауэ Тэрч и деж. ИужькІэ Иналхъэблэ щыщ адыгэ щІалэр хъыжъэу щозауэ Ставрополь. Абы текІуэныгъэхэр кЪыщыхъауэ и хэкум – Къэбэрдей-Балъкъэрым – кЪегъээжэри, Даутокъуэ-Серебряковым и дзэхэр хэгъэщІэным хэлъхъэныгъэфІ хуещІ. АбыкІи и кЪуэшым и лъи ещІэж. Ауэ абдежым кЪыщызэтеувыІэркъым Архъагъэр. Ар щхъэмыгъазэу хужьыдзэхэм щапэщІэтц Урысейм и адреи щІыналгъэхэми. 1920 гъэм Тэркъан дзэм кЪулыкъушхуэ щІыгыгъу Къэбэрдей-Балъкъэрым кЪегъээжэж икІи мыбы щыІэ бандэхэм ерыщу япэщІэту и гъащІэр ет. Тэркъан хахуэу, щхъэмыгъазэу зэрыщытам теухуа уэрэди цІыхубэм яусыжат.

ЛъэныкъуэкІэ щытакъым ШкІахъуэ Мыхъмуд и унагъуэри. Езыр ар кЪызэрыгуэкІ мэкъумэшыщІэ унагъуэшхуэт. Мыхъмуд кЪуитху иІэт. Нэхъыжъ дыдэ ХъэпІащІэ и деж кЪыщыщІэдзауэ нэхъыщІэ дыдэ Хъэмид и деж щіухыжу пщылІыпІэм итт. Абы кЪыхэкІыу ахэри ящыщт псэукІэщІэм щІэхъуэпсхэм. Арауэ кЪыщІэкІынщ и щІалэ нэхъыжъитІыр – ХъэпІащІи Хъэмзэти – Иналхъэблэ кЪыщызэра-гъэпэща шу гупым хигъэхъауэ щІыщытар. ЗэкъуэщитІри Ставрополь щызауэу властыщІэм папщІэ я гъащІэр щатащ Чернэ Балкэ жыхуиІэ щІыналгъэм и деж.

Дадэ Іумахуэхэр

Сэ кЪэсщІэжым кЪриубыдэу ди Къэрэгъэш кЪуажэм лІыжъ хъэлэмэтыщэ куэд дэсащ. Абыхэм «Дадэ ІумахуэкІэ» еджэрт. Ахэр пщІэшхуэ зиІэ, акъылышхуэ зыбгъэдэлъ, зи щІыхъыр ин, лэжыгъэм щымышына, псэукІэ, гуп хэтыкІэ зыщІэ цІыху телъыджащэхэт, ущіякІуэ хъэлэмэтыщэхэт. Я теплъэкІи, я зыІыгыкІэкІи, я зыщІыкІэкІи сытым хуэдэуи екІут ахэр. Я псэлъэкІэ кЪудейр-щэ! УзыІэпашэу, уаущійуэ, удахъэхыу, куэдрэ гум имыхужу, дерс гуэрхэри кЪыхэпхыу, гъащІэ гъуэгуанэ гуэрми утрашэу, адэкІи абы узэрырикІуэнуми утрагъэгушхуэу. ЗыщІыхуу щыта дэтхэнэ зыми апхуэдэуц ахэр ягу кЪызэринэжар. Сэ си щхъэкІэ абыхэм ядэслэгъуахэр игъащІэкІэ си гум ихужынукъым. Арац абыхэм сатетыхъыну сезыхуларі.

Уэтэр Сэлихъ. Лышхуэтэкъым икІи цІыкІутэкъым, пшэртэкъым икІи гъуртэкъым. Ику итт. ЖъакІэ хужъ кІыхъ игъэкІырт,

екIупсу телъэщIауэ. Езыр нэсри къэсыжауэ бгырыс нэгут. Угъур-лыфэрэ нурыр кърихыу. И ныбжьыр фIыуэ хэкIуэтами, Iапкълъэпкъл дахэ иIэт, шэжыпкълым хуэдэу зэфIэгут. Сэлихъ апхуэди-зу жанти, сыт хуэдэ Iуэхуми хунэсырт, ар псынщIэу зэпкъриу-дырт. Щхъэх жыхуаIэр ищIэртэкълым. Гухэхъуэт абы и щIантIэ удыхъэну. Къабзэу зэлъыIухауэ, зэщIэпхъэнкIауэ, зыри здэмы-щылъыпхъэ щымылгу апхуэдэт. Абы унитI дэтт. Ахэр и къуитIым я зырызт. Зауэм и пэкIэ ящIами, теплъэф яIэт. Кхъуэщыныщ-хъэт, ущыпсэуну тыншу яухуат. ХадэфI иIэт дадэм. Абы пхъэщ-хъэмышщхъэ жыгыу имыт цыIэтэкълым. Къабзэт, жыгхэр и чэзум иухъуэнщIырт. А зэманым жыгхэм хушщхъуэ траутхэу щытакълым. Ауэ Сэлихъ ахэр псы къабзэкIэ игъэпскIырт. Дадэм и жыг зехъэкIэм куэдым, абы ди адэри хэтыжу, щапхъэ кытрахат. Нащэ, бэдрэжан, нэгъуэщI хадэхэкI куэди игъэкIырт. Уэтэр дадэ и унагъуэр хуаб-жыу цIыху кIуапIэт. Хэт кыыхуэмыкIуэми, уэрамымкIэ блэкI нэгъу-нэ, Сэлихъ пхъэщхъэмышщхъэкIэ, хадэхэкIкIэ игъэхъэщIэрт. Дэри, дыщIалэ цIыкIуу школым дыщыкIуэкIэ, абы я дежкIэ дыблэкIырти, ди кIуэгъуэм и деж матэ цIыкIукIэ мыIэрысэ, кхъужьIэрысэ, нэгъуэщIхэр кыдихыурэ кыитхуиугуэшырт икIи ар узыншагъэм и дежкIэ икъукIэ сэбэпу жиIэрт.

Уэтэр Сэлихъ дадэм къуитI иIэт – Исмэхьилрэ Темболэтрэ. Тури унагъуэт, езыхэри я щхъэгъусэхэри колхозым щылажьэрт, хъарзынэу псэурт. Ауэ къэхъея Хэку зауэшхуэм псори кыызэ-трикьутат. Исмэхьил и къуэ нэхъыжь Нурхъэлий школым кIуэрт. Абы кыыкIэлъыкIуэ Хъэзрэтэлий и школ кIуэгъуэу арат. Ещанэ щIалэ цIыкIур зекIуагъащIэт. Исмэхьил и ныбжьыр илгъэс 42-м иту дзэм ираджащ. Илгъэсрэ ныкъуэкIэ фашистхэм ерыщу япэщIэгутауэ, 1943 гъэм январым зауэм хэкIуэдащ. Абы и къуэш нэхъыщIэ Тем-болэти Хэку зауэшхуэр кыызэрыхъейуэ нэмыцэ зэрыпхъуакIуэхэм япэщIэувахэм я сатырым хэуващ. И ныбжьыр илгъэс плIыщI ири-къуа къудейт, абы и псэр Хэкум папщIэ щитам. 1942 гъэм Кавказ Ищхъэрэм кыызэрыгуа бий бзаджем ерыщу япэщIэгуту августым и 18-м ар зауэ гуащIэм хэкIуэдащ. Абы и щхъэгъусэ Хъансурэт щIалэу фызабэ IэнатIэ гугъум пэрыуващ. Темболэти и бынитIыр – Аркъу-ятрэ Хъэсэнри – адэншэу кыщынэм, абыхэм щхъэтепIэ яхуэхъуащ Сэлихъ дадэр. И къуэрылгъухэр зыми яригъэхъуэпсакълым, псори зэщIипIащ, кыигъэхъуащ, гъащIэм хишэфаш, псэуныгъэм хуигъэ-сэфаш, гъуэгу зырызыххэ тригъэуващ.

Сэлихъ и къуэрылгъухэри, и нысэхэри хуэпэжащ дадэм. Псом хуэмыдэу фIыщIэрэ щытхъурэ хуэфашцэщ Уэтэр дадэм и нысэ нэхъыщIэ Хъансурэт. ЩIалэу фызабэу къэнами, ар зыщIыпIэкIи еплгъэкIакълым. И тхъэмадэмрэ и гуащэмрэ псэхуу ябгъэдэсащ. Хъансурэт пашэхэм ящыщ зыуэ колхозым щылэжьащ щхъэкъэIэт имыIэу. Зауэ угъурсызым фызабэ ищIа а цIыхубзыр псом я дежкIи щапхъэт, цIыху телгъыджашцэт, лэжьакIуэ хъэлэмэтыщцэт, анэфIт, гъунэгъуфIт, ныбжьэгъуфIт, сытым дежи гумащIэу, хъэлэлу, жы-джэру дунейм тетащ. Илгъэс зыбжанэ хъуащ ар дунейм зэрехыжрэ. И ахърэгыр нэху ухъу!

Сэлихъ зи нэхъыжьыр Уэтэрхэ я закъуэтэкълым. Ар къуажэ

псоми я нэхъыжьыфІт. КъулыкъущІи ауэ къызэрыгуэкІ къуажэ-дэси чэнджэщэгъуфІ яхуэхъуфырт. И ныбжьыр илгъэс бгъущІым щхъэдэхыху къызэфІэщІэ илакъым. Ауэ баш къищта нэужьыи акъылым и жанакъым зыри хэщІауэ къыпхуэщІэнутэкъым. И башыр ИтІымкІэ иубыдыжауэ, абы и жыакІэ хужьыбзэр теукъуэ-дияжауэ и жыэкъым ар щІэгъэкъуэжауэ я куэбжэпэм деж цыт тетІысхъэпІэм махуэ псом тесыфынут, зыхуейуэ хъуам чэнджэщ щхъэпэхэр яриту, жыри щІэри иуцийуэ, щхъэрыуаІами гъуэгу захуэ тригъэувэжыфу. ИтІанэ, и гурыхуагъэр апхуэдизу инти, щыщІыкІуам къыщыщІэдзауэ и гъащІэ кІыхъым илгъэгъуа псори нобэ хуэдэу ищІэжырт икІи гурылуэгъуэу къиІуэтэжыфырт. Дэ школым дыщыкІуэкІи дыкъыщыкІуэжкІи абыхэ я дежкІэ дыблэкІырти, пщэдджыжьым ди гукъыдэжыр зыхуэдэр зригъащІэрт, шэджагъуэм дыкъыщыкІуэжкІэ къэтхъахэм, ди Іуэхухэр зэрыщытым щІэупщІэрт. Дэ абы апхуэдизу дыщыукІытэрт, дыфІэлІыкІырти фІыуэ демыджэн тІгъэкІыртэкъым. ИтІанэ, цІыхухэр зэщыхъуэ, зэхъурджауэу, зэбийуэ идэртэкъым. Къаугъэ гуэр къэхъеямэ, «Ар Уэтэр дадэ зэхихмэ, емыкІушхуэ фыкъищІынщ», – жаІэмэ, ар занщІэу упщІылуужырт.

НэгъуэщІ зы хъэл гъэщІэгъуэни хэлът дадэм. Сыт цыгъуи щимыхыу адыгэ фащэр цыгът. Гъэмахуэм къэптал екІу, щІымахуэм адыгэ цей, гъэмахуэм лгъахъстэн вакъэ, щІымахуэм упщІэ лгъей лгъитІагъэрт. БащІыкъри екІупсу зыдилгъэрт. ЖыпІэнурамэ, Уэтэр Сэлихъ адыгэлІу псэуащ, дунейми тетащ. Ар адыгэ дадэ нэсу дунейм ехыжащ. Ахъэрэт нэху Тхъэм кърит!

Сыжажэ Хъерлы ди гъунэгъуу псэурт, зыпс фІэкІ димызэ-хуакуу. Абы езым трилгъа лгъэс лгъэмыжымкІэ дызэкІэлгыкІуэу. Псыр инт икІи уэрт, ухэкІамэ, ущІигъанэу. Абы ди гъунэгъу икІи ди благъэ щІалэ цІыкІу, сэ си ныбжьу, Хъуэжэхэ ейуэ, фІыуэ ды-зэрылгъагъуу, хэхуэри итхъэлат. Ар хуабжьу си жагъуэ хъуауэ цытащ. Илгъэс дэкІмэ, Агъурбий цІыкІурэ сэрэ дызэгъусэу школым дыкІуэну арат. Езыр сабий дахэт, губзыгъэ цІыкІут. Пщэдджы-жьым къызэрытэджу ди дей къакІуэрт, е сэ сыкІуэрт. Жэщ хъу-хуи дызэкІэрыкІыртэкъым. А цІыкІур псым зэритхъэлэрэ илгъэс блыщІым щІигъужащ, ауэ иджыри ар сигу схуигъэхуркъым.

Иджы Хъерлы дадэ дежкІэ къэзгъэзэжынщ. Ар лІы лгъагэ-тэкъым, ауэ хэщІыхъат, плІабгъуэт, Іэчлгъэчт, икъукІэ къарууфІэт. Дадэм и хадэр зэритІыр гъуэщІ гуахъуэшхуэт. Пщэдджыжьым жыуэ хадэм ихъамэ, шэджагъуэм ирихъэлІэу ар фІыщІагъэу къызэригъэдзэкІырт. Дэ абы дехъуапсэрт. Псори дызэгъусэу дытІами, махуэ зыбжанэкІэ ди хадэр тІыным иужь дитт. Сыжажэ дадэ зэрыкъарууфІэм нэгъуэщІ ІуэхухэмкІи гу лгыстат. Зауэ нэужьым дэ гъэсыныпхъэр мэзым гу цІыкІукІэ къитшырт. А дадэм и закъуэ пхъэгулгъэ къишэрт, шы е вы щІэщІа фІэкІа умыщІэну. Зауэ зэманым Хъерлы дадэ дякум дэж псым щхъэл трищІыхъат. Абы ар щІиухуар фейдэ гуэр къригъэщІын мурадкІэтэкъым. Гъэхэр икъукІэ хъэлгъэт, цІыхухэр ерыскъыкІэ хуабжьу гугъу ехырт. Хэт гъавэ тІэкІу, ар гуэдзми нартыхуми, пщІэншэу яхуихъэжырт. Дадэм щхъэл мывэ хъуреишхуэр и закъуэ къытрихыфырт. Ар иуІурти, ар-

гуэру и закъуэ трилъхъэжыфырт.

Сыжажэ дадэ къуищрэ зыпхъурэ илщ – Хъэсэн, Бетлал, Аслъэнбий, Хъэужан. Бетлал щлалэ физкъэмышэу, илгэс пщыкIубгъу ирикъуа къудейуэ 1939 гъэм Дзэм къулыкъу щипцIэну ираджауэ цытащ. Ар иухыным куэд къэмынэжауэ Хэку зауэшхуэр къэхъеящ. Япэу бий бзаджем япэщIэувахэм ар яхэхуащ. Бетлал щызэуащ Украинэм, Ростов областым. 1942 гъэм и гъэмахуэм фашистхэр Дон Iус Ростов къыщцбгъэрыкIуэм адыгэ щлалэщIэм и гъащIэр Хэкум папцIэ итащ. Хъэсэн бынхэм я нэхъыжът, ауэ физ къишэну хунэсатэкъым. 1941 гъэм Къэбэрдей-Балъкъэрым къыщызэрагъэпэщауэ цыта 115-нэ лгэпкъ шу дивизэм, и ныбжьыр илгэс 21-м иту, хыхъащ. 1942 гъэм и гъэмахуэм абы и псэр щитащ Ростов областым щыIэ Мартыновскэ районым.

Езы дадэми лIыгъэ къигъэлгъэгъуауэ къэплъытэ хъунуш. Абы и пцIантIэм щIыунэшхуэ щипцIат. Ар быдэу къригъэжыкIыжат. ИхъэпIэми гъуцIыбжэшхуэ хилъхъат. Нэмыцэхэр ди къуажэ къыщыдыхам, ди кхъухьлгъатэхэм бомбэхэр къыщрадзых куэдрэ къэхъурт. Апхуэдэ бомбэ зыбжанэ ди хъэблэм къыщцехуэхат. Зы бомби ди унэбгъум къыщыуэри, ди щхъэгъубжэр хиудат. А псом къыхэкIыу кхъухьлгъатэ макъ зэрызэхихыу, Хъерлы хъэблэм физици сабийуи дэсыр и щIыунэм дригъэтIысхъэрт. Зы сабий е зы физ къэту езыр абы ныхънугэкъым. Апхуэдэу джэдкъуртым хуэдэу къыттеубгъуат а дадэр. Ауэ абы и закъуэтэкъым. Ди къуажэм нэхъыбэу къыдыхьар румынт. Абыхэм щырыщ-плIырыплIу пщыхъэщхъэ къэс къакIухьырт, гъэщ, джэдыкIэ, нэгъуэщI ерыскъыгъуэхэр къыхахыу. Апхуэдэ зы гуп зы пщыхъэщхъэ гуэрым ди дей къыдыхъат. Дэ унагъуитIу зы пцIантIэ дыдэст. Iуэм ит жэмьр кърахуащ. Дэ ди гугъащ ар яхуу яшхыну. Ауэ къашыну арат. Жэмыр гъужат, лгъухэным иджыри мазэ зыбжанэ иIэт. Ар къишыну ди анэм и нысэгъу нэхъыжъ Мадинэт ирахулIащ. Ауэ жэм гъужам шэ къыщIэкIынт. Фызым ар хуейуэ къимышу къагурыIуащ фашистхэм икIи автомат зыIыгъыр жэмым кIэщIэсым автомат дакъэмкIэ и щIыбым иуащ. Мадинэт къэукIуриящ. ЦIыхубзым и къуэ нэхъыжъ СултIан, илгэс пщыкIутхум ит хъунт, ар хуэмышэчу, и анэм еуам жьэхэлгъэдащ. Фашистхэм щлалэ цIынэр къаубыдауэ яубэрэжъ. Дэ, нэхъ цIыкIухэри, ди анэхэри дызэщIогъуагэ, дызэрогъэкIий. Iэщыр игъээщIэжу Iуэм ит Хъерлы ар зэхихащ. Гуахъуэр зэриIыгъыу асыхъэтым къэсащ. ЛIыжъ губжъар къызэрыбгъэувыIэжыфын щыIэтэкъым. ГуахъуэкIыр быдэу иубыдщ, гуахъуэдзэр абыхэм яхуишийри, яжыхэлгъэдащ. Дэ псоми дигугъащ абыхэм дадэр къаукIыну. Ауэ кIэрахъуэ зыIыгъыр зэ дэуея фIэкIа, абыи автомат зыIыгъами кIакхъу щIачакъым. Я щхъэр дахри, фашистхэр щIэпхъуэжауэ цытащ. Дэри дыкъелащ, Хъерлыи псэууэ къэнащ. Ар мыхъуамэ, къэхъунур Алыхъырат зыщIэр.

Сыжажэ дадэ езыр къыщцалгъухуар Зеикъуэт. И адэр пасэу дунейм ехыжри, и анэр ди къуажэ Бэшорэхэ нашэжауэ арат. Езы Хъерлыи анэдэкIуэу, ныбжькIэ щлалэу, ди къуажэ нэкIуауэ арат. Абы лIы Iуш, лэжъакIуэшхуэ, IэпщIэлгъапщIэ хъэлэмэт, цIыху телъыджэ къищIыкIат. Къуажэ псоми фIыуэ ялгъэгъуат ар, пщIэшхуи хуащIырт.

Хьерлы дадэ кьуэуэ кьыхуэнар Аслгэнбий и закьуэщ. Ар сэ нэхрэ тэкьуктэ нэхьщтэ. Ауэ щалэ хьэлэмэгьщэт. Аслгэнбий колхозым учетчикьу лэжээн щыщтэидзат. Итганэ мэкьумэш бригадэм и унафэщтэу ягьэуващ. Зэрылажэем хуэдэурэ, абы Кьэбэрдей-Балгкьэр кьэрал университетыр инженер-механикьу кьихуат. Итганэ ар ящтэщ колхоз гаражым и тхьэмадэ. Сытым хуэдэу фьгуэ кьызэригьэпэщат абы а зыпэрагьэува тэнаттэр. Машинищэм щтэи гьуэ и тэмьщтэм илт абы, мылажэу, дагьуэ и тэу зыри яхэттэкьым.

Аслгэнбий и адэ Хьерлы и хьэл куэд хэлт. Апхуэдэу кьарууфтэ, жумартт, лэжьактэуэшхуэт, акьыл жан итэ, ныбжэгьуктэи гьунэгьуктэи фьт. Абы сэ кьыспиттэи щытэ хьунтэкьым. Кьуажэм ськтэуэжауэ зэхихамэ, я унэ е Балгкь псыхьуэ сищэу симыгьэхэщтэуэ ськьиттэи щыщтэи щытэуэ.

Щыщтэи щытэуэ Аслгэнбий хэлтэ хьэл гьэщтэи гьуэнхэм саблэктэи щытэуэ. Псоми дигуэщ абы зауэлт кьыхэкьыну. Пщэдджыжьым кьызэрытэджу физзарядкэ ищтэи. Итганэ, увырти, командэ зритыжырт: «Смирно! Направо, налево, шагом марш. Запевай!» Апхуэдэурэ уэрэди жтэуэ зыкьомрэ кьиттэуэ. Итганэ, зауэм теухуа фильмхэр фьгуэ илгьагьурт. Псом хуэмьдэу абы фтэи Маршал Василевскэм зыщтэи щытэуэ, абы ещхэ хьуну хуэйт. А зэманым кьуажэм кино гьэлтэ гьуаптэуэ щытэуэ. Кинохэр тхьэмахуэм зэ-тэуэ кьашэу арат. Апхуэдэм деж Аслгэнбий хьэблэм кьыдэлгьадэрт: «Нобэ зы кино кьашащи, индийскэу, военнэу, Буденнэри хэту», – жтэи.

Хьерлы дадэ дунейм щехыжам щыгьуэ, Аслгэнбий илгэс щытэуэ ит щалэ щытэуэ. Ар гугьуэхэ куэдым тэуэщ, хьэзаб зыбжани игьэващ. Жьы хьуа и анэ Кержыхьан тхьэмьщтэи и ктэпхын жышым из гуэдз щхьэктэ ягьэттэи. Ар лгьэхуэщым кьиттэи щытэуэ Аслгэнбий ди дей щытэуэ щытащ. Ар ди унагьуэм щыщым хуэдэу хьуат. И адэуи и анэуи ибжырт ди адэмрэ ди анэмрэт. Сэри срикьуэщу, си шыпхьухэри и шыпхьуу фтэи ибжыртэ-кьым. Ктэхьтэкьым Аслгэнбий и гьащтэи. И щалиттэи я гуттэи илгэ гьуакьым. И кьуэ нэхьжэ Альберт физкьэмьщэу, полицэм офицеру хэту Прохладнэ щылажэу бзаджащтэуэ ятэи щытэуэ. Щалэ нэхьщтэи Аслгэн кьыщышар и адэр дунейм ехыжа нэужьщ. Абы иджы зы щалэрэ хьыджэбзиттэи итэи. А щалэ щытэуэ лгьапсэ быдэ хьуну, и кьуэпсми зиубгьуну Тхьэшхуэм жтэи!

Мысрокьуэ Сэфар дэбгьуэн щымытэуэ зэктэуэ. Лгьагьащэу щытэуэ, ауэ тэпкьэлгэпкэ щэщтэи зтэи лгьыжэ лгьагьуэ щытэуэ. Дахэу, кьабзэлгьабзэу хуэпауэ, и нэгум угьурлыгьэр кьрихьуэ, сытым дежи пыгьуфтэи, гуапэу псалгэу, тэуэщтэи фтэи кьыжэбдэмькьыу апхуэдэт. Ди ищхьэрэктэи уехрэ, япэ узыхуэзэ уэрамым псым узэриктэи абыхэ я унэ ктэхьырт кьытетт, ктэлындор ктэхьыри тэуэжэу. Я унэри я щтэи щытэуэ сытым дежи кьабзэу зэлгьытэуэ, зыщтэи щытэуэ дежи саби фтэи щытэуэ щытэуэ. Дэ ди хьэблэ дыдэу щытэуэ ар. Ауэ дэ абы я дей дыктэуэ. Дыктэуэ дадэм нэхьри дызытэи щэрт, фэ дигьэшхырт, и щхьэгьусэ Бэлэкуей нанэ щакьуэ хуабэ тхуигьащэрт. Фоупси дытрагьэфыхьыжырти дыкьэкьейжу дыкьэкьуэжырт. Сэ си ныбжэ бын итэуэ Сэ-

фар дадэ, и к'уэит'Гымрэ и пх'уэит'Гымрэ сэр нэх'рэ нэх'ыж'т. Ауэ сэ нэх' си ныб'ж'эг'уу, нэх' сьдэд'ж'эг'уу цытащ дадэм и к'уээш нэх'ыщ'Иэ Сэлмэн и к'уээ Мурадин. Сэлмэн маф'Иэс'г'эунк'Иыф'И гупым я Иэтащх'эгт. Абырэ ди адэмрэ зэныб'ж'эг'уф'Ит. Сэлмэн езырлы тел'ыдж'эт, сабийк'Иэ гумащ'Иэт. И к'уээ Мурадин сэрэ шыгум дриг'эгт'Иыс'х'эурэ, дык'ыщ'риш'эк'И куэдрэ к'ээх'урт. Соц'Иэж зэг'уэр щ'алэ ц'ык'Иуит'Гыр хуаб'ж'у диг'эг'уф'Иауэ зэрыщ'ытар. Сщ'Иэртэк'ыым к'ыздрихар, бажэ шыр дахэ ц'ык'Иу зырыз к'ыдитат. Абы и щ'х'эг'г'усэ Нунэ маф'Иэс'г'эунк'Иыф'И гупым я пщ'аф'Иэт. Ик'уок'Иэ ерыск'ыы Иэф'И иг'эг'х'эзырырт. Ди жаг'уэ зэрых'унщи, Сэлмэн зауэр к'ызэрых'ейуэ дзэм ирад'жащ ик'Ии к'ыиг'эг'эзэжак'ыым. Нунэ хуаб'ж'у гуг'уу ех'уу и бынхэр ип'лащ, и г'ящ'Иэ псор колхозым и Иэнат'Иэ нэх' гуг'уу дыдэхэм хэту их'ящ. Фызыж'ьри абы и к'уээ си ныб'ж'эг'уу Мурадини, ди жаг'уэ зэрых'унщи, псэужк'ыым. Зэрыжа'Иэщи, ямы'уэтэжу т'ури дунейм ехыжащ.

Сэфар дадэ к'уэажэ псом яф'Иэг'эг'эщ'Иэг'уэну х'элыф'И дыдэ хэлыащ. Абы б'ж'э г'эг'х'уныр зыпищ'И цы'Иэтэк'ыым. И б'ж'эхэр щ'Иыг'ыыр матэт, езым ищ'Иыжауэ. А б'ж'эматэ к'юмыр г'эма-хуэм губг'уэм, мэк'ууп'Иэхэм, мээ л'яапэхэм, нэх'ыб'эу г'эг'г'а здэщ'ы'Иэ щ'Иып'Иэхэм иш'эрт, щ'Иымахуэм и пщ'Иант'Иэшхуэм, яуф'эб'г'уауэ, дэгт. Г'ээм к'ьриубыдэу зыб'жанэрэ фо щ'Иихурт. Ауэ зыри ищ'эртэк'ыым. Япэщ'Иык'Иэ х'эблэм к'ыщ'рих'эк'Иырт, ит'анэ к'уэажэм нэх' хуэмыщ'Иауэ дэсхэм яхуих'ырт. Ари мащ'Иэутэк'ыым к'ызэрырих'эк'Иыр, килограмм зыб'жанэ зэрыхуэ к'Иэструлк'Иэт. Зэг'уэрым, соц'Иэж, дадэм и щ'х'эг'г'усэ Бэлэк'ей нанэ фо к'Иэструльшхуэ к'ытхуих'ят. Ди пщ'Иант'Иэм дэсыр си зак'уэт. Сэ сыпщ'эдд'жыж'ык'Иуэти, школым сымэжэл'Иауэ ськ'эк'Иуэжат. Сэр нэх'рэ нэх'ыщ'Иэхэр шэджаг'уак'Иуэти, школым к'Иуат. Ди адэмрэ ди анэмрэ лэж'як'Иуэ цы'Иэт. Щ'Иакх'уэ Иых'эрэ зы б'жэмьшхрэ к'ясщ'тэри, к'Иэструлым сыщ'х'эщ'ыт'Иыс'х'ящ, фор гуейщ'ей сищ'Иыху сшх'ащ. Пщ'ых'эщ'х'эхуег'эг'ээк'И х'уауэ псори к'ызэхуэсыжащ. Фо к'Иэструльшхуэр ст'Иолым тетт. Ар зэрал'г'аг'уу псори к'ээг'уф'Иащ. Ди анэм занщ'Иэу к'ыищ'Иат ар Мысрок'уээхэ к'ызэрытхуах'ар.

– Псоми тепщ'эч ц'ык'Иу зырызрэ б'жэмьшрэ к'яфщ'тэ, фо фэзг'эг'эшхынщ, – жи'Иащ ди анэм. Псоми тепщ'эч к'ящ'тэри, фом пэпл'г'эу т'Иысыжащ. Сэ зызг'эг'х'ейртэк'ыым. Абыхэм фор к'яахурил'х'эурэ ди анэр си дежк'Иэ к'яепл'г'эк'Иащ. Сэ фор залымыг'эк'Иэ к'ыс'Иурац'Иэл'гыным хуэдэу зызмыг'эг'х'ейуэ сыщ'ыст.

– Уэ тепщ'эч к'яэпщ'так'ыыми-т'Иэ, Нурх'элий? – к'ызэупщ'Иащ ди анэр.

– Сэ фо сшхырк'ыым, сытепл'г'энуу сыхуейк'ыым, – сотыж жэуап.

Ди анэм адреихэм псоми фо яриг'эг'шх'ащ, сэ ар зэрызмьшхыр и жаг'уэ х'уауэ, к'энар, к'Иадэ л'яагэ ди'Иэти, абы триг'эг'уващ. Зэманыр к'Иуэрт. Махуэ к'эси фом хэщ'Иырт. Ар зыг'эк'Иуасэр ди анэм к'ыхуэщ'Иэртэк'ыым. «Нурх'элий фо ишхырк'ыым, а фор зышхым зык'эвумыс», – жи'Иэурэ унэм ис псори к'ьрихуэк'Иырт. Сэ си зак'уэ ськ'ээнэху, зы б'жэмьшхрэ щ'Иакх'уэ Иых'эрэ к'ясщ'тэрт, фор зытет к'Иадэм деж ст'Иолыр есл'г'эфал'эрти, срик'уху сшхырт. Апхуэдэурэ ек'Иуэк'Иыурэ, зы махуэ гуэрым, фор шхын щ'Иэздэ к'уэ-

дейуэ, сэ кыскIэлъыкIуэ си шыпхъу Рае кыщIыхъэжри сыкъиу-быдащ. Асыхъэтым зыри жиIакъым. Ди анэр къэкIуэжу щилъагъум, гуфIэжу пежъащ:

– Мамэ, мамэ, фор зышхыр къэзубыдащ! – жери.

Рае и гуфIэгъуэшхуэм кIэ иIэтэкъым. Ар пэплъэрт сэ тезыр кызыэрыстралъхъэну. Сэри си пэр кыпылэлэу сыщыт, ди анэм жиIэну сьпэплъэу. Ауэ ди анэм кыжъэдэкIа псалъэхэм Рае занщIэу игъэупщIыуащ, сэ си гукъыдэжыр кыиIэтыжащ. «Хъарзынэщ ишхмэ, сэ фо имышх сигугъауэ, сыгузавэрт. И хъэлэлщ».

Сэфар дадэ, дэ абыхэ я деж дыкIуа нэужь, фо дигъэшх къудейтэкъым, атIэ а ерыскъы телъыджэр зыщI бжъэм теухуауэ хыбар Iэджи кытхуиуатэрт. Абы кыджиIэрт бжъэм хуэдэу хабзэ зыхэлгрэ лэжъакIуэшхуэрэ дунейм псэущхъэ зэрытемытыр.

Мысрокъуэ дадэ и бынхэм я нэхъыжъыр Аружант. Ар егъэджакIуэт, лъыи дэкIуат, ауэ бын зэдагъуэтыну хунэмысу и щхъэгъусэ Болэт Аслъэнбий зауэм кIуащ. Абырэ ди адэмрэ Георгиевск (Гумкъалэ) зауэм щыхуагъасэхэм яхэхуат. Сэ сощIэж абы дыкIуэу зэрыщытар. Аружан закъуэт урысыбзэ зыщIэу кытхэтыр. Солдатскэ гъуцI гъуэгу станцым деж зы мафIэгум зыкIэрытщIэм, абы дыкърахужым, нэгъуэщIым дафIитIысхъэурэ ахэр здэщыIэ лагерым дафIэкIуэрт. Псоми кытхъэщыжы, зыгуэр зыхузэфIэкIыу кытхэтыр Аружан закъуэт. ЗауэлIхэр псыхъуэ гуэрым деж щагъасэрт. Дэ бгыпэм деплъыхыу, абыхэм деплъу дыщыт, дыдейхэр къэтлъагъумэ, къахэтцIыхукIмэ, дыгуфIэу. Ар 1942 гъэм и гъатхэрт. А гъэ дьдэм и гъэмахуэм ди адэр зыхэт гупыр япэу Мэздэгу и деж щыIухъащ зауэм. Аслъэнбий и гъащIэр абдеж лъыхъужьу щитащ сентябрым и 11-м. Аружан и гъащIэр адэкIэ кызызэрекIуэкIам фIыуэ сыщыгъуазэкъым.

Сэфаррэ Бэлыкүйэрэ я етIуанэ быныр щIалэт. Мухъэrbийт зэреджэр. Комбайнер Iээт. МахуэкIэ «Коммунар» комбайным тест, жэщкIэ зэрыIуэ машинэр игъэлажъэрт. Мухъэrbий апхуэдизу лэжъакIуэшхуэти, сешащ жиIэу кызызэтеувыIэртэкъым. Зэгүэр, абы и хъэуазэпыгъэхуу комбайным сытест. Мухъэrbий зыгуэр ищIыжу щыт. И напэр апхуэдизу сабэм щIигъэнати, бригадырым абы и нэкIумрэ и щхъэпхэтIыгумрэ хузэхэмыхыжу, и щIыбагъымкIэ къэувауэ къепсалъэрт. Жэуап кыщпримытыжым, «уэращ жыхуэIэр», – жери и дамэм теуIуащ. Мухъэrbий кыщцеплъэкIым, мыдрейр къэщтащ, зэрыщыуар кыищIэжащ.

Апхуэдизу лэжъакIуэшхуэ лъы щэджащэр и жып лъэныкъуэм из гуэдзым текIуэдэжауэ щытащ. Гъавэ кыдыгъуауэ жаIэри лъэхъуэщым ирадзащ. Ар абы Исраф ихъухъауэ къыкIыжащ. И щхъэгъусэ Улэ дахи фызабэу, и бынхэри зеиншэу къанэри Мухъэrbий тхъэмыщкIэр, гъащIэшхуэ имылъагъуу, дунейм ехыжащ. Ауэ и щхъэгъусэри хъарзынэу псэужащ, и бынхэри лIакъым. И къуэ Адил щIэныгъэ нэхъыщхъэ зыбжанэ иIэщ, Къэрэгъэш курыт школым и унафэщIу илъэс куэдкIэ щытащ. Иджы пенсэм тIысыжащ.

Сэфар дадэ и етIуанэ щIалэр, къуажэм апхуэдэ дэмыс жыхуаIэм хуэдэу, икъукIэ Iэчлъэчт, бланэт, къарууфIэт. Лэвэт зэреджэр. И цIэри и бланэгъэри зэхалъхъэжырти, нэхъыбэр «левкIэ» еджэрт.

Щалэ цыкӀухэр ар ди гъусэу дэнэ дыкӀуэми, дышынэртэкъым. Сыт хуэдэ гуп къытпэщӀэувами, лъэныкъуэ иригъэзыфынут. Дэрэ Балъкъ адэкӀэ къыщыс Солдатскэ станицэм щыпсэу щӀалэжъ цыкӀухэмрэ дыщызэзауэ куэддрэ къэхъурт.

Вэрокъуэ Къазий зы бжыхъ фӀэкӀа дяку дэмылгу тпэгъунэгъубзэт. Езыр нэгу угъурлы зиӀэ лыжъ дахэт. НэкӀу хъурейуэ, ГуэнтӀэжауэ пащӀэшхуитӀ екӀупсу тету, ауэ сытым и дежи къабзэу зэщӀэупсауэ, зэщӀэкъуауэ, къабзэлъабзэу къыкӀухъу апхуэдэт. ПащэкӀи уеджэнтэкъым, Іапкълъэпкъ зэкӀуж зиӀэ лы курытт. Зэ теплъэгъуэкӀэ пщӀэнтэкъым абы апхуэдиз къару кӀуэцӀылыу, апхуэдиз зэфӀэкӀ иӀэу, апхуэдиз лэжыгъэ иригъэкӀуэкӀыфу. Ар гъукӀэ Іээт. Дунейм теттэкъым абы гъущӀым къыхимыщӀыкӀыф. Ар щылъацэ кӀыщыр ди ищхъэрэкӀэ тӀэкӀу уехмэ щытт. Сэ абы сыкӀуэрейт. ИкъукӀэ сфӀэгъэщӀэгъуэну сеплгырт Къазий зэрылъащэм. Абы дэным хуэдэу гъэплъа гъущӀым псэ хилъхъэ хуэдэт. ШэдыбжымыкӀэ епщӀурэ кыгъэплъа гъущӀыр сыджым трильхъэрти, уадэмкӀэ хихурт икӀи Іэмэпсымэ гуэрым и теплъэ игъуэтауэ кыпӀэрихыжырт, псым хиӀурти ипсыхыжырт.

Псом хуэмыдэу Къазий къуажэм я щхъэпэн щыхъуар зауэ зэманымрэ абы и ужь илгъэсхэмрэщ. Абырэ и щхъэгъусэ Сурэтрэ быних зэдагъуэтат – щӀалитхурэ зы хъыджэбзрэ. Я хъыджэбз закъуэ Хъэужан цыкӀуу, балигъ мыхъуауэ яӀэщӀэкӀащ, уз бзаджэ къеуалӀэри. ЩӀалитхум я нэхъыжъ дыдэр Хъэчимт. Нэмыщэхэр ди къуажэ щыдахужам щыгъуэ, ар лыпӀэ иувэу хуежъа къудейт. Ауэ и адэм хуэдэу ІэпщӀэлъапщӀэт, зӀусэм псэ хилъхъэу. Фашистхэм зэхакъута колхозыр кызыэрагъэпэщыжырт. Къазий дадэ Іэдэ-уадэ дэнэ къэна, цыхухэр губгъуэм зэрыщылэжъэну Іэмэпсымэхэр ищӀырт – къытхъ, пхъэӀэпэ, фӀанэ, гуахъуэ, бел, нэгъуэцӀхэри, зэрыпщафӀэ Іэмэпсымэхэри хэтыжу, фалъэ, бжэмышх нэгъунэ ягъусэу. Ауэ абыхэм я закъуэтэкъым. Унагъуэм я бын нэхъыжъ Хъэчим нэмыщэхэм зэтракъута техникэр зэригъэпэщыжыну иужь ихъащ. Мыхъужыну кыщыхъу тракторхэм нэхъ хъуну япкърыль пкъыгъуэхэр кыыхихыурэ абы зы трактор лажъэу зэригъэпэщыжащ. Абы хуримыкъу, пкърыльхъэжын хуей адреи пкъыгъуэхэри и адэм и кӀыщым щыхуищӀырт. А щапхъэм ирикӀуащ нэгъуэцӀхэри. Апхуэдэурэ трактор зыщыплӀ зэгъэпэщыжа хъуащ. Ауэ колхозым и губгъуэ псори ирибвэну ар мащӀэт. Ахэр щывэфыр махуэм и закъуэт. Къазий дадэ а Гуэхум Іэмал кыыхуигъуэтат. Абы фэтыджэнкӀэ блэуэ уэздыгъэ ищӀри и къуэм и тракторым и пэм хутригъэуэват. Пэжщ, ар нуру блэртэкъым, ауэ тракторыр зрикӀуэну вагъэбэкъур тыншу уигъэлъагъурт. Абы и фӀыщӀэкӀэ Хъэчим зы жэщ-махуэм нормитӀ игъэзащӀэрт. Мыдрей трактористхэри Къазий елъӀуащ апхуэдэ яхуищӀыну. Куэд дэмыкӀыу колхозым и трактор псори жэщкӀэ вэ хъуат.

Къазий дадэ адреи и къуэхэри ІэпщӀэлъапщӀэ защӀэт, я адэм ещхъ хъужат. Хъэчим кӀэлъыкӀуэ МэчрэӀил зыхэмызагъэ щымыӀэу апхуэдэт. Сэ нэхъ си ныбжыгъур ЖэбрэӀилт. Пэжщ, ар сэ нэхърэ илгъэситӀкӀэ нэхъыжът, ауэ дэ тӀур дызэкӀэрымыкӀыу дызэныбжыгъут. Дызэгъусэу губгъуэми мэзми дыкӀуэрт, бэзэрри арат.

Сэ пхъэмкIэ сынэхъ IэпщIэлъапщIэт, ауэ ар гъущIхэкIхэмкIэ къыстекIуэрт. Абы гъущI фалъэри, лошкIэри, дзасэри, дыдри, нэгъуэщI хъэшпыхэри дахэ дыдэу ищIырт. Зэгур дэ тIур и ужь дихъащ кхъухьлгъатэ тцIыну. И пкъыр зэпкърывтлгъащ, и дамэхэри и кIэмажьэри гуэдгъэувэжащ, шэрхъхэри щIэддзыжащ, жьыхури пыдгъэувэжащ. Къэнэжар жьыхур къару иIэу зыгъэкIэрэхъуэнт. Ди къуажэ дэст «Иж-49» мотоцикл зиIэ. Ауэ абы и моторыр къыдитын идакъым. ИтIанэ дигу къэкIащ IэкIэ дгъэкIэрэхъуэну.

Абы папщIэ дэ къэтцтащ зэрыкIыщтэ машинэм и шыбзэхэр щIэзыупскIэ, IэкIэ ягъэкIэрахъуэ шэрхъышхуэр. Ар зэ бгъэкIэрэхъуэху, жьыхур пщIэнейрэ игъэджэрэзырт. Ауэ зы цIыху фIэкIа зэрымышуэ кхъухьлгъатэ цIыкIур иригъэжьэф къудейт, ар лъэтэн хуэдэу хуабжыагъ иритыфыртэкъым. Дапхуэдэу мыхъуами, а кхъухьлгъатэр тхуэгъэлгъэтакъым. Ауэ ар яфIэгъэщIэгъуэну цIыхухэр, цIыкIуи ини, къызэхуэсурэ еплъырт.

Къазий дадэ хуэдэу Iэдэб, сабыр, зэпIэзэрыт сэ си гъащIэ псом слъэгъуакъым. Си фIэци хъуркъым абы хуэдэ щыIауэ! Зы гъэ гуэр абы и хадэр зэрыщыту хъарбыз ищIат икIи ар бэв хъуат. Зы махуэ гуэрым сэ слъэгъуат хъарбыз кIыхьышхуэхэр, хъуреишхуэхэр. Абыхэм сехъуэпсати, мурад сщIат зы къэздыгъуу сшхыну. Ди зэхуакум дэт бжыхьым гъуанэ хуэсщIри, сипщтащ. Зы нэхъ ин кыщIэсчыну сыщыIэбэм, си щIыбагъымкIэ цызэхызох: «Ар хъуакъым». Сэ си пIэм сижыхъащ, сыкъызэфIэувэфыркъым. Си гур Iэджэми мажэ. «Сикъуну кыщIэкIынщ, сикъуми нэхъыфIщ, дыгъуакIуэ сызэрыкIуар ди адэм жриIэж нэхърэ. Си напэр текIакъэ, сыт сщIэнур?» Къазий дадэ къоIэбых, си Iэблэр еубыдри, жеIэ: «Къэтэдж, накIуэ, сэ хъарбыз хъуа кыпхуэзгъуэтынщ». Дадэм сыкъызэфIегъэувэ, си Iэпэр иIыгъыу хадэм сыхешэ. Хъарбызхэм етIыркъыурэ сыкърешэкI, итIанэ зы кыщIечри кыизет: «Мэ, мыр хъуащ, шхы, уи хъэлэлщ. ДяпэкIэ хъарбыз ухуей хъумэ, сэ кыызжеIэ».

Сэ Къазий кызыта хъарбызыр унэм къэсхъащ. Ар фIы дыдэу хъуат икIи IэфIт. Ауэ абы иужькIэ сэ дадэм и хадэм зэи сыхъэжакъым икIи сыукIытэри абы селгъэIуакъым. Ауэ, гъэщIэгъуэнракъэ, махуэ щIагъуэ дэкIакъым абы сэ хъарбыз кызымыту.

Апхуэдэ дадэ Iумахуэу Къэрэгъэш дэсар мащIэкъым, дэтхэнэми щхъэхуэу утетхыхъ хъуну. Апхуэдэхэщ къапщтэмэ, ПщыукI Аслъэнбэч, Уэрыш Мыхъэмэталы, Гувэжыкъуэ ТатIым, Хъуран МамытIэ, Нэгъуей Мухъэжыр, Гуэнгъэпщ Хъэзешэ, Хъуран ХъэкIашэ, Гъудэ Ахуэмгъуэт, Хъэмдэхъу МытIэ, Тэмазэ Ибрэхьим, Нэфон Залымджэрий, Лшуп ТIалиб, нэгъуэщI куэди. Ауэ абыхэм ящыщу иджыри зы дадэ и гугъу сымышцIу сыблэкIыфынукъым. Ар Лшуп ТIалибщ. И инагъкIэ ику итт, нэгу угъурлы иIэт, нэщхъейуэ зэи плбагъунутэкъым. Щэхуу псалгъэрт, зэи и макъ зримыгъэIэту, ауэ жиIэр зыжриIэм пхрыкIырт, зэпсалгъэм зыхищIэрт. ЖыпIэнурамэ, икъукIэ лIы зэпIэзэрытт. И ныбжьыр хэкIуэтауэ къалгытэри, ТIалиб зауэм ягъэкIуатэкъым. ХадэхэкI бригадэм и унафэщIу ягъэлажьэрт. Зыпэрыт IэнатIэми фIы дыдэу ехъулэрт. Сэ фIыуэ соцIэж, иджыри зауэр екIуэкIырт. КъуажэкIэм хуэзэу Солдатскэ

станицэм хуэкIуэ гъуэгум и гупэм деж хадэхэкI бригадэр цыIэт. Абы цагъэкIа хадэхэкIыр бэв дыдэ хъуат. Дэ, цIалэ цIыкIухэр, абы хуабжью дехъуапсэрт, ауэ хъумакIуэхэм дыхагъэхьэртэ-къым. ЩIалэ цIыкIу гуп дыхъуу зэгуэр мурад тцIащ абы дыгъуа-кIуэ дыкIуэну. ПIэтIрэжаныр зыщIэт хадэм пабжьэ защIэкIэ депщылIащ. Абы дыкъыхэпщри, хъэсэм дыхэпщхъащ. Зырыз-тIурытI нэхъ къыщIэдмычауэ, хъумакIуэ лIыжъым диубыдащ. Псори IэщIэкIри, пабжьэм хэлъэдащ, сэ сыкъиубыдауэ лIыжъым пщэпкъкIэ сыкърелъэфэкI, башри къыстехуэну къыщIэкIынт, бри-гадирыр асыхъэтым къэмысатэмэ.

– Уемыуэ, – жеIэри абы хъумакIуэр къызэтрегъэувыIэ, итIанэ си дежкIэ зыкъегъазэри, къызоупщI, – хэт урикъуэ?

Сэ сызыкъуэр жызоIэ икIи согъуэ. Сызэщиджэурэ адрей си гъу-сэхэри къызегъэIуатэ. Иджы нэхъ Iеижу згъейр ахэр зэрысIуэтам цхъэкIэ абыхэм сызэракъункIэ хъунурт. Гупым сэ нэхърэ нэхъ цIыкIуу зыт яхэтыр, адрейхэр нэхъ инт. Нэхъ ин дыдэу къытхэ-тыр си цIэджэгъу Уэтэр Нурхъэлийт. Ар Уэтэр Сэлихъ дадэ и къуэ-рылгхут, икъукIэ щIалэ гъэсат, дэ ди гъусэу дыгъуакIуэ нызэрыкIуари згъэщIагъуэрт. «Пабжьэм фыкъыхэкIи фыкъызбгъэ-дыхъэ», – жери TIалиб маджэ. Си цIэджэгъур япэ къыхокI, адрейхэ-ри къыхэкIыну унафэ яхуещI. TIалиб псори дегъэуври, ди пащхъэм къоувэж.

– Хэт урикъуэ? – къоупщI ар си цIэджэгъум.

– Уэтэр Исмэхьил, – жэуап етыж абы.

– Уи адэр зауэм цыIэщ.

– ЩыIэщ.

– Уэрщ-щэ, хэт уи адэр?

– Мысрокъуэ Сэлмэн.

– Ари зауэм цыIэщ. – Абы къыкIэлъыкIуэу цытыр сэрати, къызоуплIри, пещэ: – уэ уи адэ Хъызыри цыIэщ зауэм.

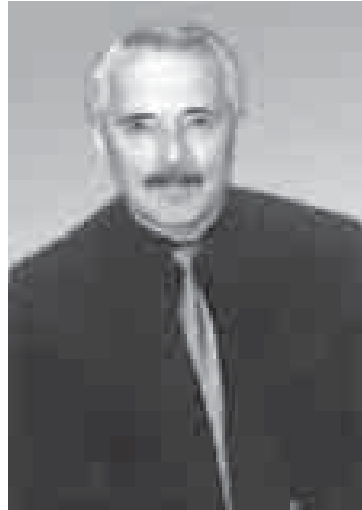
– Сэри си къуэшитI цыIэщ зауэм, – жери гупым къыхокIиикI псом нэхърэ нэхъ цIыкIу Сыжажэ Аслгъэнбий.

– НтIэ, хъэмэ къилгъхуа, фи адэхэр зауэм цыIэу, абыхэм Хэ-кум, фэр папщIэ лыы ягъажэу, фэ щхъэ дыгъуакIуэ фыкъэкIуа? Дэ мы хадэхэкIыр зыхуэдгъэкIыр ахэращ, фи адэхэм, фи къуэшхэм, мис а зауэм Iутхэм яхуедгъашэу едгъэшхыну, – щэхуу, ауэ хэкъу-зауэ къыдопсалгъэ. ТцIа мыхъумыщIагъэм дыхущIегъуэжауэ, ар икъукIэ икIагъэу, напэтехыу зэрыщытыр къыдгурыIуэжауэ ды-щытщ. ИтIанэ бригадирыр пещэ: – Иджы сэ си унафэр мыращ. ДяпэкIи фыкъакIуэу фымыдыгъуэу сэ фыкъызбгъэдыхъэ, сэ фэ лэжыгъэ къыфхуэзгъуэтынщ, мы хадэхэкIыр къыщыщIэтчыжкIэ фыкъыддэлэпыкъу, фригъухуи фшхы, фи унагъуэми фэзгъэхьынщ.

Абы иужькIэ дэ зы махуэ къэмынэу а бригадэм дыкIуащ, хадэхэкIыр яухыхуи тлгъэкI къэдмыгъанэу дыщылэжъащ. АпхуэдэлIт а IIуп TIалиб дадэр. Ар зауэм и ужькIэ Налшык Iэпхъуауэ щытащ, адэкIэ и Iуэхухэр къызэрекIуэкIам сыщыгъуа-зэкъым.

МЫКІУЭДЫЖЫН ЛЪЭУЖЬ

Дэтхэнэ лъэпкъри кыыхэзыгъэщхъэхукыр, мыкыуэдыжу е нэгъуэщл лъэпкъхэм яхэмышыпсыхыжу кыызэтезыгъанэр, икIи ар ипэкIэ зыгъэкIуатэр и бзэм, и культурэм, и искусствэм игъуэт зыужьыныгъэрщ. Адыгэхэр щыпсэу цIынальэхэм ящыщу Къэбэрдей-Балъкъэрыр къапщтэмэ, абыхэм я зыужьыпIэ нэхъыщхъэу къэбгъэлъагъуэ хъунуцI ЩоджэнцIыкIу Алий и цIэр зезыхъэ Къэбэрдей къэрал драмэ театрыр. Абы и гугъу щыпщIкIэ, япэ дыдэу уигу къэкIхэм ящыщI Москва дэт ГИТИС-р къэзыуха, иужькIэ режиссёр IэщIагъэри а еджапIэм щызэзыгъэгъуэтыжа актёр цIэрыIуэ, Урысей Федерацимрэ Къэбэрдей-Балъкъэрымрэ щIыхъ зиIэ я артист, Абхъаз Республикэм и цIыхубэ артист, КъБР-ми Адыгэ Республикэм я Къэрал саугъэтхэм я лауреат Мысостышхуэ Пщызэбий. А актёр гъуэздэжэм и гъащIэ псор триухуат адыгэ театрым хуэлэжьэным, лъэпкъым и гъащIэр гъэдэхэным, егъэфIэкIуэным.

Мысостышхуэ Пщызэбий Зэбэч и къуэр 1935 гъэм октябрым и 15-м Аруан районым щыщ Псыгуэнсу къуажэм кыищалъхуащ. Ар зэрысабийрэ дихъэхырт актёр IэщIагъэм. Къуажэ еджапIэм щыщIэсым жьыджэру щыджэгурт я къуажэгъуэ Цорым Тобий кыизэригъэпэца гупым. КъищынэмышIлауи, театр джэгум гу хуэзыщIа щIалэ цIыкIум а IэщIагъэмкIэ щапхъэгъэлъагъуэхэр и куэдт. Апхуэдэт и къуажэгъуэ артист цIэрыIуэхэу Болэ Мурат, Сонэ Мухъэrbий, Жыгун Тимэ сымэ.

1958 гъэм ГИТИС-р къиуха нэужь, Мысостышхуэ Пщызэбий ЩоджэнцIыкIу Алий и цIэр зезыхъэ Къэбэрдей къэрал драмэ театрым лэжьээн щыщIидзащ.

Театрым щигъэзэщIа япэ ролхэм наIуэ къащIат Мысостышхуэм зыми хэмыгъуэщэн творческэ зэфIэкIышхуэ зэрыбгъэдэлъыр. Ар лэщIыгъуэ ныкъуэ нэблагъэкIэ — илъэс 45-кIэ — ирилэжьащ кыихиха IэщIагъэм, роль нэхъыщхъэу 100-м цIигъу игъэзэщIащ. Мысостышхуэм и ролхэм ящыщIу цIэрыIуэ хъуащ ЩоджэнцIыкIу Алий и «Къамботрэ Лацэрэ» поэмэм кыитращIыкIа спектаклым хэт Къамбот, ЩоджэнцIыкIу Алий и «Мадинэ» поэмэм хэт Заур, IутIыж Борис и «Тыргъэтауэ» трагедием хэт Джэгъэтей, ар дыдэм и «Эдип» пьесэм хэт Тиресий, Шортэн Аскэrbий и «Партым и лыкIуэм» хэт Андрей,

Шэру Азрум и «Къэнэмэтрэ Къасболэтрэ» хэт Къасболэт, Щхьэгъэпсэу Мухьэмэд и «Мыщэ и къуэ Батырым» хэт Батыр, Къушхьэ Сультан и «Ущымыгуэ, Чэрим!» жыхуилэм хэт Чэрим, Шолохов Михаил и «Щыщлэ къэлэтам» («Поднятая целина») хэт Давыдовыр, Розов Виктор и «Гъуэгу махуэ» («В добрый час») хэт Алексей, Бояджиев Мар и «ЩакуэкIапэм» хэт Азиз, Каплер Иосиф и «Уфэгъуагуэ илъэсым» хэт Матвеевым, Шатров Михаил и «Революцэм и цIэклэ» пьесэм къытращIыкIа спектаклым хэт Яшкэ, Островский Александр и «Гу щтырым» («Горячее сердце») хэт Гаврилэ, Арбузов Алексей и «Си Марат тхьэмьщIэ» («Мой бедный Марат») хэт Марат, Вольтер (Аруэ Франсуа-Мари) и «Магомет»-м хэт Саид, Мольер Жан-Батист и «ЗалымыгъэкIэ ягъэлэзэм» («Лекарь поневоле») хэт Сганарель, Ануй Жан и «Медея»-м хэт Ясон, Эдуардо де Филиппо и «Филумена Мартурано» хэт Риккардо, нэгъуэщIхэри. Ар ядэлэжьащ режиссёр цIэрыуэхэу Моисеев Георгий, Теувэж Сультан, Ерчэн Леонид сымэ.

Мысостышхуэ Пщызэбий «Эдип» спектаклым Тиресий и ролыр щегъэзащIэ. 2007

ИгъээщIа ролхэм я гугъу ищIыжу, Мысостышхуэ Пщызэбий мыр жилэгъат: «Дэтхэнэ актёрми илэщ фIыгуэ илъягуэ образ. Си дежкIэ апхуэдэу щытщ Шортэн Аскэрий и «Партым и лыкIуэ» пьесэм хэт Андрей (Кировым) и ролыр... Ар лыгъэшхуэ, хэлщэн дахэ зыхэль цIыху щыпкъэу щытащ. Шолоховым и «Щыщлэ къэлэтам» щызгъээщIа Давыдовым и ролри сигу къинэжахэм ящыщщ. Розов Виктор и «Гъуэгу махуэ» пьесэм щызгъээщIа Алексей и ролыр сэ къыстратхыкIами ярейщ. Ар згъээщIэн сухыу сценэм сыктыщIыжа дактыкъэхэм нэхрэ нэхь дэрэжэгъуэшхуэ силауэ сщIэжыркъым. Алексей и хэл-щэным, и къабзагъэм, и цIыхугъэм, и ерыщагъым сэ фIы

куэд къыхэсхащ. ИкIи а фIыгуэр си ныбжьэгъухэм, театрыр фIыгуэ зылыагъухэм естыжащ. Актёрхэр аращ насыпкIэ дызэдэжэжыр».

Мысостышхуэ Пщызэбий художественнэ фильм зыбжанэми хэтащ. Абыхэм ящыщу Ковалев Марк триха «Колокол священной кухни» (1982) фильмым Абхъазым и Лыхъужь Лакобэ Нестор и образ телъыджэр къызэрыщехуулам папщIэ, абы къыфIацащ «Абхъаз Ре-

спубликэм и цыхубэ артист» цлэ лъаплэр. Апхуэдэуи, режиссёр Бондарчук Сергей триха «Красные колокола» (1982) фильмым Багратуни и ролыр, Журавлев Дмитрий триха «Лавина с гор» (1958) фильмым Хьэбалэ и ролыр щигъэзэщлэщ, Къандур Мухьэдин триха «Потерянная в горах» фильмым, Амирэджиби Чабуа и «Дата Туташхиа» куржы фильмым, Къэрмокъуэ Мухьэмэд и тхыгъэм къытращыкIа «Лъагъуныгъэм и хьэтыркIэ» адыгэ фильмым щыджэгъуащ.

Мысостышхуэ Пщызэбий «Красные колокола» фильмым Багратуни и ролыр щегъэзащлэ. 1981

Пщызэбий Къэбэрдей къэрал драмэ театрым и режиссёру, режиссёр нэхьыщхьэу илъэс зыбжанэкIэ лэжьащ. Абы игъэуващ спектакль 20-м нэблагъэ. Апхуэдэщ, псалъэм папщIэ, Ширван-заде Александр и «Жин фыщIэ» («Злой дух»), ЩоджэнщыкIу Алий и «Къамботрэ Лацэрэ», Мольер Жан-Батист и «ЗалымыгъэкIэ ягъэлэзэ» («Лекарь поневоле»), Теппеев Алим и «Уи нэху» («Твой свет»), Хугаев Георгий и «Андро и Сандро», Кривцэнкэ А. и «Насыпыр Iыхьэ мыгуэщщ» («Счастье неделимо»), Шамхалов Мэжид и «Гуащэ» («Свекровь») жыхуиIэхэр, нэгъуэщIэхэри. Абыхэм къахощхьэхукI Кавказ зауэм и гуауэмрэ тхыдэм и пэжымрэ налуэу къызыпкърыщыжу Михаил Лохвицкэм и «Уафэгъуагъуэ макъ» («Громовый гул») повестым къытрищыкIа спектаклыр. А лэжьыгъэм режиссёрым и псэр хильхьащ, и лъэпкъым папщIэ иIэ гурыгъухэр IупщIу къыщигъэлъэгъуащ.

Мысостышхуэ Пщызэбий и лэжьыгъэ нэхьыщхьэм къыдэкIуэу,

тхэнми дихьэхырт — усэхэр, рассказхэр, пьесэхэр, уэрэдхэр итхыу, урысыбзэкIэ тха пьесэхэр адыгэбзэкIэ зэридзэкIуу шытащ. Абы и Iэдакьэ кьыщIэкIа тхыгьэхэр цызэхуэхьэсауэ усакIуэ Лыкьуэжь Нелли кьыдигьэкIащ «Дунейр чэзуц» зыфIица тхылбыр. Абы ихуа тхыгьэхэр шыхьэт зэрытехьуэщи, Пщызэбий зытетхыхьу шытар куэду зыгьэгузавэ, и гур хэзыгьэщI Iуэхухэрт. ГушыIэ зыхэль тхыгьэ псынщIэ цIыкIухэр иIэми, Мысостышхуэм и IэдакьэщIэкIхэм я нэхьыбэм гупсысэ куу ящIэльщ, льэпкьым, цIыхубэм я гукьеуэхэр щхьэтечауэ кьыщыгьэлъэгьуауэ гьэпсащ. Ццапхьэу кьэпхь хьунуц, кьапщтэмэ, «Адыгагьэр тхокIуэсыкI» усэр. Абы и пэщIэдзэм деж япэу гу зылыптэр и гьэпсыкIэрщ. Ар ЦоджэнцIыкIу Алий и «Кьамботрэ Лацэрэ» романым и гьэпсыкIэм тету, стопаипIу зэхэт хорейкIэ тхащ, а романым и пэщIэдзэ сатырхэри эпиграфу кьыщыхьащ. Усэм цIэлъ гупсысэ нэхьыщхьэр кьэзыгьэщIыр льэпкьым и псэкупсэ хьугьуэфIыгьуэхэр кIуэ пэтми IэщIыб зэращIым, цIыхухэм я зэхэщIыкIыр нэхь льахьшэ, я гьэсэныгьэри гущIэгьури нэхь мащIэ зэрыхьум лирикэ льыхьужьым кьрит гукьеуэхэрщ. Псалъэм папщIэ, усэм и пэщIэдзэм кьыщыгьэлъэгьуащ нобэрей языныкьуэ адыгэ щIалэхэм я «шыфэлIыфэр»:

*Нобэ хуэдэу адыгэкьуэр
Ныкьуэгьасэу шытыгьакьым.
Япэ кьэсым игьэшынуэ
Напэнишагьы илэжьакьым!*

<...>

*Нобэ хуэдэу адыгэкьуэр
И льэпкь мащIэм хуэщIыIакьым!
Мылкум и нэр кьыщхьэрипхьуэу
И щхьэ закьуи хуэпщылIакьым!
Фыз быныбэр сондэджэру
Бэзэр шэдым хигьэсакьым!
Кьилэжь мащIэр кьыIэцIитхьыу
Ефэ-ешхэу дэтыгьакьым!*

АдэкIэ усэм кьыщокIуэ иджырей адыгэ бзылхугьэм и теплэр, зыхуэпэкIэр, хьэл-щэныр, гьэсэнныгьэр здынэсыр IупщIу кьыщыгьэлъэгьуа сатырхэр. Ахэр зэгьэпщэныгьэ зэфэзэщIкIэ — ипэрей адыгэ бзылхугьэмрэ иджырейхэмрэ я образхэр цызэпэщIэгьэувауэ — гьэпсащ:

*Нобэ хуэдэу адыгэпхьур
Хьурмыжбанэу шытыгьакьым!*

*И щхьэгъусэм нэпсэлъэжу
Игъэпуду и хабзакъым.*

<...>

*Нобэ хуэдэу адыгэпхъур
Нэхъуеиншэу щытыгъакъым!
Нэмысыниши, укIытэниши,
ПцIыIуэпцIыши яхэтакъым!
ГуемыIуу ар хуэпауэ
Утыку къыхъэу щытыгъакъым!
Нэхъыжъ щыту ину псалъэу,
ТIысу шхэуэ ялъэгъуакъым.*

Усэм и кIэм деж кыщызыэщIэкъуэжащ икIи художественнэ Iэзагъ хэлъу кыщыгъэалъэгъуащ адыгэ цIыхухъумрэ адыгэ бзылхухгъэмрэ нобэкIэ я щыIэкIэ-псэукIэу ищхьэкIэ кыщыыхьам лъэпкъыр зыхуа-шэ щыхупIэхэр: «адыгагъэм гужъеигъуэ кыызэрылбысар», «нэхъыжъ и псалъэм нэхъыщIэр ебакъуэ зэрыхъуар», нобэкIэ «хьэгъэцагъэм и пхъэр кыызэрикIыр», «лъагъуныгъэм и псэр зэрыхэкIыр».

ИщхьэкIэ зи гугъу тщIа «Адыгагъэр тхокIуэсыкI» усэм нэмыщI, Мысостышхуэм и Iэдакъэ кыщIэкIащ «Псэм и уаз», «Бзаджэ» усэхэр, «Цыцэу зыц кызытемынэжын», «Къэгъази сIых», «СабырщIэгъей», «СыпкIэщIотхьыкI» гушыIэ, ауан рассказхэр, нэгъуэщIхэри. И тхыгъэ гъэщIэгъуэнхэмкIэ лъэпкъ литературэм хэлъхьэныгъэ пыухыкIа хуищIами, Пцызэбий тхакIуэу зэи зибжыжакъым. Тхэным зэрыдихъэхамрэ щIыдихъэхамрэ тепсэлъыхъу, артист цIэрыIуэм мыр жиIэгъауэ щытащ: «Сэ си щIалэгъуэр зэрызгъэкIуам, балигъ сыхъуа нэужь, си нэгу щIэкIахэм, гуапагъэ, цIыхугъэ зыдэслъэгъуа си ныбжьэгъухэм, лэжьэгъухэм, гъащIэ гъуэгу быркъуэшыркъуэм кыщысIэщIэщIа щыуагъэхэм сатетыхыбыж си хабзэщ. Стхыжхэм хэтщ уси, пьеси, уэрэди, рассказы, ауани, гушыи. Дауи, сэ сызэрытхэр зыфIауани, аргуэру зы тхакIуэ мыкIуэмыгтэ къэунэхуащ жызыIэни щыIэнущ. Сэ сытхакIуэкъым, тхакIуэхэм сахэвбжэнуи сыхуейкъым. Ар си дежкIэ насыпышхуэIуэщ, къалэн абрагъуэщ. Сэ схузэфIэкIынурати, си гъащIэм и зы пIанэпэ цIыкIу си тхыгъэхэм яхухэсхауэ, ар сэр-сэру згъэдэхэжу, згъэщIэрэщIэжу, стхахэм сыкъеджэжрэ гухэхъуэгъуэ кыызату сыпсэуащ...».

Мысостышхуэр и зэчийм, кыыхиха IэщIагъэм я закъуэкъым зыхуэлэжьбар. Абы сыт щыгъуи жылагъуэ, лъэпкъ Iуэхугъуэ мыгтыншхэр и пщэ кыдэхуэу икIи ахэр екIуу зэфIихыфу, щIэблэр егъэджэным, гъэсэным, дахагъэм кыыхуэгъэушыным гулътэшхуэ хуищIу щытащ. Режиссёр цIэрыIуэ Теувэж СулътIан игу къегъэкIыж: «Кавказ Ищхьэрэм искусствэмкIэ и институтым щыщезгъаджэм, си гъэсэн-

хэм сытым дежи Пшызэбий шапхэу кѳахуэсхьырт. Ныбжьыщлэхэм кѳазэрыгурызгѳэлуэным иужь ситт сѳ езгѳащлэр алыфбей кѳудейуэ зэрыщытыр, зыщагѳэсэнур, я щлэныгѳэм щыхагѳэхѳуэнур сценэр зэрырар. Феджэмэ, фылажьэмэ, кѳыхѳха лэщлагѳэр флѳуэ флѳагѳумэ, Мысостышхуэм хуэдэ фыхѳунщ, яжеслэрт».

Пшызэбий телевидениеми радиоми я лэжьыгѳэм и гуащлэ хильхѳащ. Щлэрылуэ хѳуат икли щлэупщлэшхуэ ялэт абырэ и щхѳэгѳусэ артисткэ щлэрылуэ Жѳаклэмыхѳу Клунэрэ ирагѳэклуэкла «Хасэ», «лэдииху», «Пшыналѳэ», «Жѳэгу пащхѳэ», «Аркѳэн», «Театрымрэ театреплѳымрэ», «Гушылэмрэ ауанымрэ» нэтынхэм. Радиом и «Дыщэ фондым» хѳащ абыхэм я лэжьыгѳэ нэхѳыфлхэр.

Мысостышхуэр хѳтащ «Си бзэ — си псэ, си дуней» республикэ зѳеуэм и кѳэпщытаклуэ гупым, «Адыгѳ Хасэ» жылагѳуэ зѳгухѳэныгѳэм и советым, Театрым и лэжьакулѳэхэм я зѳгухѳэныгѳэм. Апхуэдѳуи, ар «Бѳѳамий» луэрылуатэ ансамблым и кѳыизѳэгѳэпѳащаклуэхэм ящыщы щытащ. А ансамблым хѳтклэрэ, абы и макѳ лѳэщыр щылуащ дунейм и щлѳплэ куэдым — Москва, Варшавѳэ, Париж, Дамаск, Амман, нѳгѳуэщлхэми.

Мысостышхуэм ита интервьюхэм языхѳэзым щыжилауэ щытащ: «Театрым зи гѳащлэр езыпххэм икѳуклэ гѳуѳуанѳ гугѳу, ауэ щлэшхуэ зилэ кѳапѳщылыщ... Насып илѳэщ пѳжыгѳэм, захауагѳэм, луѳхуфлѳым щлѳхухэр хуэзыунѳтыф актѳрым». Апхуэдѳ актѳр гѳуѳэзѳѳуэ щытащ езы Пшызэбий, и зѳчийм хуиубзыхуа гѳуѳуанѳ гугѳури дахѳу, щллэрэ щлѳхѳрѳ пылѳу иклун хузѳфлѳащ. Мысостышхуэм и лэжьыгѳѳлхэр, кѳыгѳѳла образ, роль гѳѳлѳэгѳуэнхэр республикѳм исхэм ноби ящыгѳупщѳэркѳым. Актѳр лѳщлагѳэм щилѳ зѳфлѳкѳыр кѳалѳытѳри, абы кѳыхуагѳѳѳащ кѳѳралым и дамыгѳѳ лѳаплѳхэр. Апхуэдѳщ «Лѳжьыгѳэм кѳызѳрыщыхѳжаныклѳм папщлѳ» (1958), «Лѳжьыгѳэм и ветеран» (1986) медалхэр, Абхѳаз Республикѳм Гулиа Дмитрий и щлѳклѳ щылѳ Кѳѳрал саугѳѳтыр (1984), Кѳѳбѳрдей-Балѳкѳѳрым и Кѳѳрал саугѳѳтыр (1998), Кѳѳбѳрдей-Балѳкѳѳрым и Щлѳхѳ тхылѳхэр (1965, 1996).

Мысостышхуэ Пшызэбий артист гѳуѳэзѳѳуэ, щхѳэгѳусѳфлу, адѳфлу, ныбжьѳгѳуфлу, Хѳкур флѳуэ зылѳагѳу щлѳху еклуу дунейм тетѳащ. лѳужь дахѳ кѳѳзыгѳанѳ щлѳхум и фѳеплѳыр зѳи клѳудыркѳым. Апхуэдѳ насып зи натлѳ хѳуахэм ящыщ Пшызэбий.

ХѳѳВЖОКѳУѳ Людмилѳ

Мысостышхуэ Пщызэбий хужаІахэм щыщ пычыгъуэхэр

Сэ Мысостышхуэ Пщызэбий соцІыху 1953 гъэм къыщыщІэдзауэ.

Курыт еджапІэр къэзыуха ныбжьыщІэ зыбжанэ Москва еджапІэ ягъэкІуэну къыщыхахым, Пщызэбий, сригъусэу, япэ этюдур ищІауэ щытащ. Ар дзапэ уэрэд щІэлъу жиІэну чэнджэщ естат, макъ телъыджэ иІэу къэслыгътэрти.

Зыбгъэдэува ІэнатІэр къыгурыІуэрти, ар егугъурт. Аращ ГИТИС-м къыдыщІэсахэм япэ ищІауэ еджэныр къыщІехъулІари.

Сэ ролыфІ куэд дэсІащ Мысостышхуэм. Режиссёрми актёр-ми образу къагъэщІу хъуар зэхуэдэу фІыуэ къехъулІаркъым, ар икІи Іэмалыншэкъым. Ауэ Пщызэбий къехъулІауэ роль куэд иІэщ. Абы-хэм ящыщ зыщ Шолохов Михаил и «ЩыщІэ къэІэтам» хэт Давыдовым и образыр. Ар Пщызэбий къызэрыгурыІуар, къызэригъэлъэгъуа щІыкІэр икъукІэ гъэщІэгъуэнщ. Абы и щыхъэтщ Шолоховым и тхыгъэм къытращІыкІа спектаклхэр Ростов щыщагъэлъэгъуам ди лэжыгъэр нэхыфІу къалгытауэ зэрыщытар.

Мысостышхуэр актёр гъуээджэ къудейкъым. Сэ нэхъапэІуэкІи гу лыыстат абы режиссёр хъарзыни къызэрыхэкІыным. Ар къыхэслъхъэри, 1970 гъэм Пщызэбий ягъэкІуащ ГИТИС-м и режиссёр курс нэхыщхъэхэм щеджэну. Абы зыщигъэсащ егъэджакІуэ цІэрыІуэ Гончаров Алексей деж. ИужькІэ Гончаров сыхуэзауэ Пщызэбий и еджэкІэм сыщІаупщІати, ифІ къызэрызжиІам хуабжыу сыщыгуфІыкІат.

Мысостышхуэр 1972 гъэм къэкІуэжри, Къэбэрдей драмэ театрым и режиссёру, режиссёр нэхыщхъэу ильэс зыбжанэкІэ лэжыащ. Режиссёрым и къалэнщ сценэм къыщыхъу Іуэхугъуэхэм набдзэгубдзаплъэу кІэлтыплъыну, ахэр ныкъусаныгъэншэу зэкІэлъыгъэкІуэну. Актёрыр зэлІэлІэн хуейр и щхъэ закъуэраме, режиссёрым жэуап ехъ сценэм щыджэгу дэтхэнэ зымкІи. Пщызэбий хузэфІэкІащ режиссёрым и къалэнри, актёр лэжыгъэри щІыхъ пылъу зэдихъын. Абы куэд пэлъэщыркъым.

ТЕУВЭЖ СулыІан,

Урысей Федерацимрэ Къэбэрдей-Балъкъэрымрэ искусствэмкІэ щІыхъ зилэ я лэжыакІуэ

Адыгэ театрым и утыкум бжыпэр щызыІыгъахэм, абы роль телъыджэ куэд щызыгъээщІахэм ящыщ Мысостышхуэ Пщызэбий. И роль псоми я гугъу сщІынкъым. Сигу къээзгъэкІыжыну сызыхуейр зы Іуэхугъуэщ. Абхъазым я цІыхушхуэ, зи цІэр жаІамэ, лъэпкъыр зыхуэтэдж Лакобэ Нестор и ролыр кином щызыгъээщІэн артист къэрал псом къыщалыхъуэрт. ФІым и фІыжу къалгытэу «Мосфильм»-м зэхуишэсу зыхэдэжа артист 16-м къыхахар Пщызэбийщ. Къызэрыщыгугъар игъэпэжри, ди къуэш абхъазхэр игъэгугІащ, икІи «Абхъаз Республикэм и цІыхубэ артист» цІэ лъапІэр къыфІащ, Дмитрий Гулиа и цІэкІэ щыІэ Къэрал саугъэтри къратащ.

... Пщызэбий радиоми лэжыгъэшхуэ щигъээщІащ. Абырэ КІунэрэ ильэс куэдкІэ ирагъэкІуэкІащ цІэрыІуэ хъуа, цІыхухэм фІыуэ яльэгъуа «Іэдиух», «Жъэгугу пащхъэ», «Пшыналъэ», «ГушыІэхэмрэ ауанхэмрэ», «Театрымрэ театреплъхэмрэ» нэтынхэр, нэгъуэщІхэри. Ахэр радиом и дыщэ фондым къыхэнащ.

Мысостышхуэр телевиденэми режиссёр нэхыщхьэу щылэжьащ, зэфІэкІышхуэ кыгьэлгагыуэ. Ауэ, сыт хуэдэу щымытми, абы игури и псэри здэщыІэр кызыхуалгыуа артистыгэмрэ театрымрэти, абы игьэ-зэжащ.

КЪЭРМОКЪУЭ Мухьэмэд,

Къэбэрдей-Балъкъэрым и цыгьубэ тхакІуэ
2000

ЩыІэщ артист, комикыу, нэгьуэщІ ролхэр имыгьэзэщІэфу, щыІэщ артист, драматическэу, комикыу мыджэгуфу. Ауэ Пщызэбий а тІури зэхуэдэу кьохьулІэ.

«ИстамбылакІуэм» абы щыжиІэ монологыр апхуэдизкІэ гущІы-хьэщи, умыгьынкІэ Іэмал имыІэу укыызэщІещІэ. Уи нэгум кыщІе-гьэхьэж а зэман хьэлъэр зэрыщытар...

Мысостышхуэр гурыхуэщ, тхыгьэ куэд гукІэ ищІэу. А тхыгьэхэм гугьэтІысу кызэреджэр-щэ?

А псом ищІыІужкІэ, макъ дахи иІэщ, уэрэджыІакІуэу кьэплгытэну. Ар артист куэдым яхузэфІэкІыркыым.

КЪАРДЭНГЪУЩІ Зырамыку,

тхакІуэ, Къэбэрдей-Балъкъэрым искусствэмкІэ
щІыгь зилэ и лэжыакІуэ
2005

156

Образыр, зэрытщІэщи, тІэкІу-тІэкІуурэ зэхэлъщ. Мис а тІэкІу-тІэкІухэр кыуумыгьуэтауэ образыр пхуэгьэнэхуэнукукыым. «Ещхь» пхуэщІынууц, ауэ «хуэдэ» пхуэщІынукукыым. «ИстамбылакІуэ» спектаклым «ещхь» куэд хэтщ, ауэ «хуэдэ» и мащІэщ. «Хуэдэ» жыпІэмэ, Уэзырыкьуэ хьэзырщ... Уэзырыкьуэу джэгур Мысостышхуэ Пщызэбийщ. Мис ар образщІ!.. Ар уи гум кьонэ, уи нэгуми кыщІонэ – и хьэлкІи, и щэнкІи, уеблэмэ и пыІэ тегьэсыкІэкІи... ЩэныфІэу, укІытэхыу, ауэ, кьэбгьэгубжымэ, кьопыджыну хьэзыру!.. ИкьукІэ си гуапэу Мысостышхуэ Пщызэбий и Іэр быдэу сокьуз!

ЕфІакІуэ, ныбжьыщІэ!

ШОРТЭН Аскэрбий,

тхакІуэ, Урысей Федерациэмрэ Къэбэрдей-Балъкъэрымрэ
искуствэмкІэ щІыгь зилэ я лэжыакІуэ
1963

Хуабжыу срогуфІэ Мысостышхуэм и кьеджэкІэм, и Іэзагьэм кІуэтэху зэрызиужыым. Тхьэм абы кьритащ лъэпкъ литературэ тхыгьэхэр художественнэ и лъэныкьуэкІэ гьэзэщІэным и зэхэублакІуэ, и узэщІакІуэ зэрыхьун зэчий.

ТЕУНЭ Хьэчим,

Къэбэрдей-Балъкъэрым и цыгьубэ тхакІуэ
1968

Мысостышхуэ Пщызэбий еджэныр кьиухыу кыщигьэзэжам псо-ри дыщыгуфІыкІауэ щытащ, «мис иджы кьэдгьуэтащ щІалэ-лІыхьужь»

жытIэри, икIи дыщыуатэкъым. Илгэс куэдкIэ роль нэхъыщхьэхэр игъээзщIащ абы. Пщызэбий апхуэдизкIэ цIыху жыджэрщ, гудзакъэ зиIэщи, театрым ар зэи кыщцIыхъакъым е кыкIэрыхуауэ, е и ролыр имыщIэу.

ТОКЪУИЙ Хъусен,

Урысей Федерациэм и цIыхубэ артист
1970

Мысостышхуэр щIалэ дыдэу къэзыцIыхуахэм, и талант абрагъуэм гу лъызытахэм сащыщц. Пщызэбий игъээзщIа дэтхэнэ зы ролри гукъинэжщ. Ауэ псом хуэмыдэу кыххэзгъэщыну сыхуейщ ЩоджэнцIыкIу Алий и «Мадинэм» Заур, Погодиным и «Кремлым и лыкIуэм» Кировым, Шоу Ирвин и «ЛыукIым» ЛыукIым я ролхэр телгъыджэу зэрыщигъээзщIар.

ЕРЧЭН Леонид,

режиссёр, Урысей Федерациэм и цIыхубэ артист
1976

Мысостышхуэр ящыщц гъащIэм набдзэгубдзаплгъуэ хэплгъэ, лъэпкъым и фIыр хуэсакъыу хъумэным зи гур хуэгъэпса, хабзэ тхуэхъункIэ къемызэгъ Iуэхугъуэхэм жъэнахуэу тепсэлгъыхь икIи и IэзагъкIэ наIуэ къэзыщI ди цIыху пэрытхэм.

Пщызэбий и гъащIэмрэ и гуащIэмрэ я пщалгъэр кыщыплгъытэкIэ, кыххэгъэщыпхъэщ абы адыгэбзэр сценэм зэрыщигъэбзэрабзэр, усэ е рассказ кыщеджэкIэ, языныкъуэхэм гугъуу къалгъытэ ди бзэм и IэфIагъымрэ и кууагъымрэ щIыфэр игъэтхытхыу зэрызыхыуигъащIэр.

БЖЭНЫКIЭ Мухъэб,

Къэбэрдей-Балъкъэрым цIыхь зиIэ и журналист

Пщызэбий сэ сыщрихьэлIащ гуфIэгъуэми, гуауэми, Iуэхушхуэхэми, зэрыхъэрий гуэрхэми. Зэи къэхъуакъым хабзэр, нэмысыр, цIыхугъэр, зыIыгъыкIэ дахэр, адыгэ лъэпкъым и уардагъэр, щыпкъагъыр щыдзэмыльгъуа.

Зэчишхуэ бгъэдэлът – актёрышхуэт, режиссёрт, уэрэджыIакIуэт, тхакIуэт, усакIуэт, драматургт, егъэджакIуэт, жылагъуэ лэжъакIуэт.

ГУРТУЕВ Эльдар,

Къэбэрдей-Балъкъэрым и цIыхубэ тхакIуэ

Мысостышхуэм ди театрым роль нэхъыщхьэ куэд щигъээзщIащ. Си фIэщ хъуркъым Пщызэбий къемыхъулIа лэжыгъэ щыIэу. Абы и талант абрагъуэм хеубыдэ и макъ лъэщри, кызырэыфэри, сыт хуэдэ сэфэтым зэрихьэфри.

БАЛЪКЪЫЗ Валерэ,

Урысей Федерациэмрэ Къэбэрдей-Балъкъэрымрэ цIыхь зиIэ я артист

Къэбэрдей-Балъкъэрым и мызакъуэу Къэрэшей-Шэрджэми, Адыгейми, дунейм текъухъа адыгэхэр щыпсэу щIыпIэхэми зы къуажи къали щыIэу си фIэщ хъуркъым Мысостышхуэм и макъыр щымыIуа, ар

кышчамыщыху. Абы кынгэлыгагьуэр зыщ: Пщызэбий цыхубэм я артисту аращ.

ХЪЫДЗЭДЖ Борис,
Къэбэрдей-Балъкъэрым щыгьхь зилэ и артист

ЖьакIэмыхьу КIунэрэ Мысостышхуэ Пщызэбийрэ я макъ гьуээ-джэмрэ я адыгэбзэ къабзэмрэ хуэдэ, Болэ Мурат и ужькIэ, къэгьуэтыгьуейщ.

КЪЭЖЭР Борис,
КъБР-м и цыхубэ артист

Пщызэбий си къуажэгьу къудейкъым, дызэгьунэгьущ, дызыхьэ-блэщ. И сабиигьуэр гугьуу зэрыщытамы сыщыгьуазэщ.

«КъардэнгьущI Зырамыку кышчалъхуа къуажэм, хьэблэм укьыщыхьуауэ гьуэгу пхэнж утеувэ хьунт? – жиIэрт Пщызэбий. – Си щхьэр лъагэу сегьэлыгагьуж ди къуажэм къыдэкIа цыху гьуээджэхэр си ныбжэгьуу, си лэжьэгьуу зэрыщытам. Акъсырэ Залымхан, Сонэхэ Баширрэ Мухьэрбийрэ, Болэ Мурат, Щхьэгьэпсо Мухьэмэд, Къардэн Борис, ШэрыIужь Анатоле, Мэкьуауэ Николай – абыхэм ящыщ дэтхэнэри къащти, къуажэм, лъэпкъым куэд яхуэзыщIа цыхууц».

Мысостышхуэм и творчествэм и гугьуу сщIынкьым. Абы зэчишхуэ зэрыбгьэдэлъыр псоми ящIэ, ауэ ар Шолоховым и «ЩыщIэ къэлэтам» зэрыщыджэгуам теухуауэ зы псалгэ жызмыIэу сигу зэгьанукьым. Спектаклым хэт лыхьужь нэхьыщхьэм, Давыдовым, и ролыр апхуэдизкIэ уи фIэщ хьууэ, гунэсу игьээщIати, а зы лэжьыгьэ закьуэм щхьэкIэ Урысейм и цыхубэ артист цIэр фIэщ хьунт.

Пщызэбий гу щабэ зилэ, хьэл-щэн дахэ зыхэлъ цыху пэжщ, зи псалгэм тебгьуэтэж адыгэлIщ. И къуажэгьум, дэнэ щыщ адыгэми фIы къехьулIэм, щогуфIыкI. Абы и гум йожалIэ и лъэпкъым, и адэжь щIыналгэм ятеухуауэ Iуэху мыхьумыщIэ, мыщхьэпэ гуэр къэхьуамэ.

Мысостышхуэм теухуауэ жыпIэныр гьунэжщ... Срогушхуэ апхуэдэ цыху щэджащэ Псыгуэнсум къызэрыдэкIам, лъэпкъым къызэрыхэ-кIам.

МЫЗ Ахьмэд,
тхакIуэ

Мысостышхуэ Пщызэбий 1953–1958 гьэхэм ГИТИС-м щеджащ, Сталиным и цIэкIэ ягьэува стипендиер кьихьу.

Къэбэрдей драмэ театрым абы роль нэхьыщхьэу 120-рэ, «Мосфильм»-м щытраха художественнэ фильми 6-м роль нэхьыщхьы къызэрыгуэкIи щигьээщIащ. Езым спектакль 20-м щIигьу игьэуващ. Драмтеатрым къыдэкIуэу, Пщызэбий дэлэжьащ «Бжьамий» ансамблми.

И Iэзагьэмрэ и зэфIэкIымрэ папщIэ Мысостышхуэм мызэ-мытIэу кыыхуагьэфэщащ КъБАССР-м и Совет Нэхьыщхьэм и Президиумым, СССР-м и Гостелерадиом я Щыгьхь тхылгьхэр. Ар Урысей Федерациэмрэ Къэбэрдей-Балъкъэрымрэ щыгьхь зилэ я артистц, Абхьаз Республикэм и цыхубэ артистц.

Япэ дыдэу Мысостышхуэ Пщызэбий «кытракьута» Iэгуауэ гуфIэгьуэмрэ иужь дыдэу нэщхьейуэ Iэгу щыхуеуэжамрэ я зэхуакум дэлъщ гьуэгуанэ кIыхь, хьэуэ, зы мэкьал, зы къэлыдыгьуэ, зы цыху гьащIэ гупыкIыгьуей...

ЛЫКЪУЭЖЬ Нелли,
усакIуэ

ЛЪЭПКЪ МАКЪАМЭМ И ГЪУКИЭ

Макъамэр зи Іэпэгъум и псэр къабзэщ – уэрэд гуаклуэм цыхум и псэкупсэ дунейр еузэщ. Макъамэр къэзыгъэщ цыхум и псэрыкІ-ІэдакъэщІэкІхэмкІэ гъащІэр егъэнэху, егъэдэхэ. Апхуэдэ зэфІэкІ зІлэхэм ящыщ Урысей Федерацэмрэ Къэбэрдей-Балъкъэрымрэ искусствэмкІэ щыхъ зІлэ я лэжъаклуэ, КъБР-м и Къэрал саугъэтым и лауреат композитор Молэ Владимир. Иджы-благъэ абы и ныбжбыр илъэс 75-рэ ирикъуащ.

Молэ Владимир Аруан районым щыщ Джэर्मэншык къуажэм 1940 гъэм ноябрым и 2-м къыщальхуащ. Налшык дэт Музыкэ училищэр къиуха нэужь, Саратов къалэм дэт консерваториэм, Тбилиси дэт консерваториэм и аспирантурэм щеджащ.

1965–1967 гъэхэм Молэр Налшык дэт Музыкэ училищэм и егъэджаклуэу лэжъащ. 1967 гъэм къыщыщІэдзауэ абы ІэнатІэ зыбжанэ зэблихъуащ – КъБР-м и Къэрал филармониэм и художественнэ унафэщІу, ди республикэм культурэмкІэ и министрэм и къуэдзэу, Культурэмрэ искусствэмкІэ колледжым и унафэщІу щытащ. Мы зэманым Къэбэрдей-Балъкъэр радиом макъамэмкІэ и къудамэм щолажъэ. Сыт хуэдэ ІэнатІэ пэрытми, Молэм и гуращэ нэхъыщхьэр къыдэкІуэтей щІэблэр гъэсэнрыщ, лъэпкъ культурэм зегъэуэщІынырщ, абы и ІэдакъэщІэкІхэр адыгэ лъэпкъым и дыщэ гъэтІылыгъэхэм ящыщ хъуащ. Япэ адыгэ оперэ «Дахэнагъуэр» зытхар Молэ Владимирщ. А оперэр япэу зыгъэзэщІахэм яхэта, композитор цІэрылуэм илъэс куэд хъуауэ дэлажъэ, Урысей Федерацэм и цыхубэ артисткэ Гъэсашэ Наталье игу къызэригъэкІыжымкІэ, Молэм и «Дахэнагъуэ» оперэр цагъэзащІэм хорым хэт псори адыгэтэкъым, ауэ уэрэдыр зэрыжалэр адыгэбзэт. Апхуэдэу къэхъун папщІэ, уэрэдыр зытхам зэфІэкІышхуэ иІэн хуейщ, и макъамэр сыт хуэдэ лъэпкъми къыхэкІа цыхум и гущІэм ныхъэсыфу. Ар Молэ Владимир хуээфІэкІащ.

«Дахэнагъуэ» оперэм къыкІэлъыкІуащ «Люся цыкІу аслъэным ипхъуэ» сабий оперэр («Люська – дочь льва», 1982), ЩоджэнцІыкІу Алий къызэралъхурэ илъэси 100 щрикъум ирихьэлэу итха «Къамботрэ Лацэрэ» оперэр (2000), «Бгыхэм я хыбар» («Легенда гор», 1971) япэ лъэпкъ балетым и либреттэр, нэгъуэщІ куэди.

Апхуэдэуи, Молэм и Іэдакъэ къыщІэкІащ симфоние тхыгъэ,

кантатэ, уэрэд, романс зыбжанэ. Абыхэм ящыщц «Псэлъыху кьагъэщцлахэр» («Обманутые женихи», 1970), «Тхьэлъанэ» («Заклинание», 1976) оперетгэхэр; солистхэм, хорым, симфоние оркестрым ягъээщцлэну итха «Теклуэныгъэм и пщэдджыжь» («Утро Победы», 1975) ораториер; тхыгъэм къеджэм, солистым, хорым, симфоние оркестрым папщцлэ итха «Федалуэ – мыр гъащцэм и къежъапцлэ» («Слушайте – это рождение жизни», 1975) поэмэр; солистым, хорым, симфоние оркестрым ягъээщцлэну итха «Насып жыг» («Дерево счастья», 1969) кантатэр; «Балетым папщцлэ сюититху» («Пять балетных сюит», 1971–1975); «Концертым папщцлэ лезгинкэ» («Концертная лезгинка», 1973); «Адэжь хэкум» («В родном краю», 1974) поэмэр; флейтэмрэ симфоние оркестрымрэ ягъээщцлэну концертыр (1973); скрипкэрэ фортепианэклэ ягъээщцлэну пьесэхэр; виолончелэрэ фортепианэклэ ягъээщцлэну балладэр (1973); макъымрэ фортепианэмрэ ягъээщцлэну, Щоджэнццыклу Алий и псалъэхэр зыщцлэль циклыр (1976); къэбэрдей, балъкъэр усаклуэхэм ядитха уэрэдхэр (псалъэм папщцлэ, Щоджэн Хьэбас и псалъэхэр зыщцлэль «Ильич и кьуэрылхухэр» («Внучата Ильича») циклыр, Гьубжокьуэ Лиуан дитха «Нэклуэж цэбэтым кьуажэм» уэрэдыр, н.); драмэ спектаклхэм яхуитха макъамэхэр (псалъэм папщцлэ, «Лашын», 1966), «Къэрэмызэкьуэрэ пацгыхь гуащэ ябгэмрэ» («Карамизоко и коварная царица», 1970), «Льагъуныгъэмрэ лыгъэмрэ» («Любовь и мужество», 1971), «Мазэгъуэ жэщым» («В лунную ночь», 1975), «Къамботрэ Лацэрэ», 1976).

Молэм хэльхэныгъэ хуищцлэц гуащэ театрни: макъамэ яхуитхащ «Дутик», «Фо клэдэ» («Бочка мёда»), «Ятлагуэм хьэпшып кьыхэщццыкынымклэ лэпщцлэлапщцлэ» («Мастер гончарного дела») спектаклхэм.

Зэрынэрылъягъуци, Молэ Владимир и творчествэм макъамэм и жанр псори кьызэщцлеубыдэ, и уэрэдхэр ццыхубэм фцыгуэ ялъагъу. Ищхьэкклэ зи ццлэ кьитлуахэм нэмышцц, композиторым и эффлэкл нэхь инхэм ящыщц къэбгъэлъягъуэ хьунуц «Бгыщхьэхэм япэгъунэгъуу» («Рядом с вершинами», 1970) телефильмым макъамэ зэрыхуитхар, апхуэдэуи лъэпкъ уэрэдыжь куэдым зэрыхэлэжьыхьыжар, ахэр иджырей зэманым деклуу кьызэригъэщцлэрэщцлэжар, лъэпкъ макъамэ куэдми псэщцлэ зэрэхилъхьэжар.

Молэм и уэрэд нэхьыфцхэр цызэхуэхьэсауэ тхылъипл дунейм кьытехьащ. А бжыгъэ кьудейми кьегъэлъягъуэ абы лъэпкъ искусствэм хуищцлэ хэльхэныгъэр. Псом хуэмыдэжу ццлэрылуэ хьуащ «Губгъуэм ит тхьэрыкьуэ», «Си къамылыфэ», «Дахэнагъуэ», «Анэхэм фахуэсакъ», «Луащхьэмахуэ», «Лэскэн хьыджэбз», «Зажги, любовь, еще одну звезду», нэгъуэщццхэри.

2012 гъэм дунейм кьытехьащ Молэ Владимир и «Из истории фольклорной музыкальной культуры Кабардино-Балкарии» тхылъыр. Ар Мэлбахуэ Тимборэ и ццлэр зезыхьэ Къэрал лъэпкъ библиотекэм щеклуэкла лъэтеувэ пшыхьымклэ утыку кьрахащ. Пшыхьым кьрихьэллат культурэм, искусствэм, литера-

турэм я лэжьякIуэ пажэхэр: профессор, макъамэдж Ащхъуэт Беслъэн, филологие щIэныгъэхэм я докторхэу Гъут Iэдэмрэ БакIуу Хъанджэрийрэ, литературэдж, критик Къэжэр Хъэмид, КъБКъУ-м егъэджакIуэхэм я щIэныгъэм щыхагъахъуэ и институтым и кафедрэм и унафэщI, профессор КъуэщIысокъуэ Александр, филологие щIэныгъэхэм я доктор Толгуров Зейтун, библиотекэм щIэныгъэмкIэ и унафэщIым и къуэдзэ Арзанунц Александрэ, КъБР-м культурэмрэ искусствэмкIэ и колледжым и егъэджакIуэ ГъукIэ Мадинэ сымэ, нэгъуэщIхэри. Абыхэм зыжъуэ жаIащ Молэ Владимир къыдигъэкIа тхылъыр лъэпкъ макъамэ Iэмэпсымэхэмрэ ахэр зыгъэIурыщIэу щыгтахэмрэ щIэблэр щыгъуазэу къэгъэтэджнымыкIэ зэрыщхъэпэр. Тхылъым адыгэхэм ди лъэпкъ макъамэхэм я мызакъуэу, балъкъэрхэм ейхэри хуэфашэ гулъытэ игъуэту щызэпкърыхащ.

Зи гугъу тщIа тхылъым и лъэтеувэ пшыхъым иджыри зы IуэхугъуэфI сэтей къыщыхъуащ – абы япэу щыIуащ Лъэпкъ къэрал библиотекэр илъэс 90 зэрырикъум теухуауэ абы и унафэщI Емуз АнатоIэрэ Молэ Владимиррэ зедатха «Юбилейнэ» уэрэдыр. Ар Молэ Артуррэ Азэмэт Натальерэ ягъэзэщIащ.

Молэ Владимир и ныбжыыр илъэс 75-рэ зэрырикъуар Кавказ Ищхъэрэм искусствэхэмкIэ и къэрал институтым цагъэлъэпIащ. Пшыхъыр МузыкэмкIэ театрым, Кавказ Ищхъэрэм искусствэхэмкIэ и къэрал институтым я хорхэмрэ Къэбэрдей-Балъкъэрым и къэрал филармонием и симфоние оркестрымрэ Урысейм и цIыхубэ артист Темыркъан Борис я дирижёру къызэIуахащ. Абы цагъэзэщIащ композитор цIэрыIуэм итха уэрэдхэмрэ макъамэхэмрэ. А зэIуэщIэ гуапэм кърихъэлIахэм псом хуэмыдэжу гукъинэж ящыхъуащ Молэм и «Налшык гугъэмрэ хъуэпсапIэмрэ я къалэщ» уэрэдыщIэр япэу утыку къызырахаар.

Молэ Владимир дунейр зыгъэдахэ цIыхухэм ящыщц. Илъэс пщIы бжыгъэ зыбжанэ хъуауэ абы и къэухъымрэ и зэчиймрэ зыхуигъэлажъэр цIыхупсэр зыгузэщI, гукъыдэжыр къэзыIэт, гъащIэр езыгъэфIакIуэ дахагъэ – макъамэ – къэгъэщIынырщ. Композитор цIэрыIуэм дохъуэхъу и гуащIэм хэмышIу иджыри илъэс куэдкIэ лъэпкъ макъамэм и кIыщым щытхуэлъэщэну.

Нарт Уэзырмэдж и хъыбархэм щыщц

УЭЗЫРМЭДЖ И ПЦІЭГЪУАЛЭ

Зы лыжь иш шыбзым хэтти, хэкіри кІуэдащ. Шыбзыхъуэр куэдрэ лъыхъуащ лыжьбым и шым – игъуэтакъым. Щимыгъуэтым, лыжьбым деж кІуащ:

– Уи шыр згъэкІуэдащ, нэгъуэщІ уэстынщ, – жери.

– Си насып хэлъамэ, кІуэдынтэкъым, – къыжрилащ лыжьбым. – УщІэгузэвэн щыІэкъым.

Зыбжанэ дэклауэ, лыжьбым и шыр къыдыхъэжащ, зы шыщІэ бгъурыту: шыр лъхуауэ арат. ШыщІэр шым я лей зэрыхъунур нэрылъагъут. Жылэр къыщІэупщІэ хъуащ шыщІэм:

– Къыдэщэ, – жари.

– Сэ шы щэн силэкъым, – жери, шыщІэр зыми ярищакъым лыжьбым. – ШыщІэр зыхуэфашцэм естынщ.

ШыщІэр зыхуигъэфэщэн къыкъуэмыкІыурэ, зыбжанэ дэклащ. Уэзырмэдж и цІэ къыщыІум, шыщІэр Уэзырмэдж хуишэн мурад ищІащ лыжьбым. Шэсри ежьащ, шыщІэри здришажьэри. ЩІэупщІэурэ, Уэзырмэдж деж нэсащ. Уэзырмэдж къыпезьэри лыжьбыр хъэщІэщым иришаш.

Жэщц-махуищкІэ хъэщІапІэ иса нэужь, лыжьбым жиІащ:

– ШыщІэр пхуэзгъэфашцэри къыпхуэсшаш, шы пхуэхъун си гугъэщ.

Уэзырмэдж и нэхъыжьхэм ечэнджэщаш:

– Сыт хуэсщІэж хъун шыщІэр къысхуэзыша лыжьбым?

Нэхъыжьхэм къыжралащ:

– Іэщ епт хъунщ.

ХъэщІэм деж ихъэжри, Уэзырмэдж жиІащ:

– Уэ къысхуэщІам хуэдэ къысхуэзыщІа срихъэллакъым, зыгуэр пхуэзмыщІэжауэ уезгъэжьэжынукъым: Іэщ си куэдщ – узыхуейм хуэдищ къыпысхунщ.

– Себгъэжьэжынщ, – къыжрилащ лыжьбым, – си шым уанэ схутельхъэж. ШыщІэр схъуэжын щхъэкІэкъым къыщІыпхуэсшар: уи фыщІэ зэхэсхати, хуэфашцэщ жыслэри къыпхуэсшаш. Сэ шыкІэ сщІэжын щыІэкъым – си ныбжь нэсри сытІысыжащ, Іэщц сыхуэныкъуэкъым. ШыщІэр шы пхуэхъумэ, сызыхуейр аращ.

Ар жери лыжьбыр ежьэжащ. ШыщІэри игъуэ нэсри Уэзырмэдж и пщІэгъуалэкІэ еджэ хъуащ.

ГУАЩЭР КЪЫЗЭРАХЪАР

Жэщыбг хъуауэ куэбжэм зыгуэр къыбгъэдыхъэри къызэджаш: «Уэзырмэдж!» – жери. Бжэр Іусхрэ сыкыщІэкІмэ – куэбжэм зы лыжь цыкІу Іутщ, башышхуи иыгъщ. Еблагъэ жесІа щхъэкІэ, еблэгъэн идакъым. «Мыпхуэдэ Іуашхъэр пІальэ пхузощІ, Уэзырмэдж, некІуалІэ», – жери лыжь цыкІур кІуэдыжащ, мазэхэ жэщти.

Нэху щыри Іуашхъэ пІальэм секІуэллащ. Лыжь цыкІур къэсауэ къыспэплъэрт.

– Укьэса, Уэзырмэдж? – жиІащ лыжь цыкІум.

– Сыкьэсащ, – жызоІэ.

– Укьэсамэ, бжесІэnum кьедалуэ. Ди тхьэмадэм (и цІэр ириІуэри) и пхьур лы ирет, джэгур зэхыхьащи, махуиблкіэ зэхэтынущ, пщэдей ебланэ махуэщ – джэгум ухэсшэн мурад сщІащ. Иджы жылэм дыхьы, хьэщІэ зэрымыс унагуэ деж еблагьэ – хэІущІыІу зыпщІ хьунукьым. Іужькіэ узэрызекІуэнуми ущызгьэгьуэзэнщ.

Сышэсыжри жылэм сыдыхьащ, лыжь цыкІур Іуащхьэм кьытез-нэри.

Мэл кьыдыхьэжыгуэ хьуауэ, зы хьэщІэщ секІуэлІащ, си шыр шы фІэдзапІэм фІэдзэри хьэщІэщым сихьащ. Гу кьыслызыта щыІэкьым: пщІантІэм дэтыр зэрызохьэ, хэт мэл жи, хэти щынэ. «ХьэщІэ Іуэху зэрахуэркьым мыбы, нэхъ бысым нэгьуаджэ (хабзэншэ) згьуэтынкьым», – жысІа кьудейуэ, Іуащхьэм кьытезна лыжь цыкІур хьэщІэщым кьихьащ:

– Укьэса, Уэзырмэдж, – жери.

– Сыкьэсащ, – жызоІэ.

– Укьэсамэ, бжесІэnum кьедалуэ. Нэху щымэ, цыхум замыужь щыкІэ, уи шым уанэ теплхьэжынщи, удэкІыжынщ. Джэгум уекІуэлІэнщ, ауэ уахэмыхьэ, шым епсыхи, лъэныкьуэкІэ ув, шыри Іыгь, кьыббгьэдыхьэІакІэ иумыт. Сэри сыныхыхьэнущ джэгум. Бжьамияпщэм зыбгьурызгьэхуэнщи, бжьамияпщэр ешмэ, бжьамийм сэ сепщэнщ. Бжьамий сепщээрэ, лы ират пщашэр бжьэщхьэІум кьытесшэнщ – сэ бжьамийкІэ кьыдэзмыхьэхын кьэхьуакьым. Пщашэр бжьэщхьэІум кьытеувэмэ, бжьамийр згьэтІыІыжынщ. «Щхьэ бгьэтІыІыжа? Епщэ!» – жаІэнщи, кьысщыхьэнщ. «Сепщэнукьым, си тхьэмадэм хуит сыкьевмыгьэщІауэ», – яжесІэнщи, уезгьэІагьунщ. Уэ кьажепІэнуращ: «Си пщафІэр бжьамийм езгьэпщэнщ, фи пщашэр кьыдэвгьэуджыnumэ». Пщашэр кьыдашынуэрэ кьыздагьэуджынущ. Зэ дыкьеуджэкІмэ, пщашэр кьостынщ, уэ шыплІэм кьыдэбдзэнщи, кьепхьэжьэнщ. Пхьэрыр зыщІумыгьэхьэ, уи лъэужьыр яфІэгьэкІуэди, Іуащхьэм некІуэлІэж. Сашхын хьуми, салІын хьуми, кьыумыгьазэ – кьызащІэфын щыІэкьым. АдэкІэ зэрыхьури пІагьунщ.

Ар жери лыжь цыкІур хьэщІэщым икІыжащ.

Пщэдджыжьым сышэсыжри джэгум сыкІуащ. Цыхур кьызэхуэсыжри джэгур яублэжащ. Джэгуи сахыхьакьым, сепсыхри лъэныкьуэкІэ сыуващ. Лыжь цыкІури кьэсащ. Бжьамияпщэр еша хьунти, джэгур щызэпагьэум, лыжь цыкІум бжьамийр кьищтащ, бжьамийм епщэу щІидзэри цыхур зэхигьэплъэжащ.

Джэгур яублэжа кьудейуэ, лыжь цыкІум бжьамийр игьэтІыІыжащ.

Бжьамияпщэр ягу ирихьати, лыжь цыкІур кьыхагьэзыхьащ:

– Джэгур умыкьутэ, бжьамийм епщэ! – жари.

– Си тхьэмадэм хуит сыкьымыщІауэ, бжьамийм сепщэнукьым, – икІуэтыжащ лыжь цыкІур. – Си тхьэмадэм хуит сыкьевгьэщІ, – жери саригьэІэгуащ.

– Бжьамияпщэр си пщафІэщ, – жысІащ сэ. – Си пщафІэр бжьамийм езгьэпщэнщ, фи пщашэр кьыдэвгьэуджыnumэ.

Сыт ящІэнт: пщашэр кьыдашащ.

Пщашэм и Іэблэр иубыдри, лыжь цыкІур зэ кьеуджэклащ. Зэ кьеуджэклри, си деж кышыцлагьэм, лыжь цыкІум пщашэр кызытащ:

– Пхьуатэ! – жери.

Пщашэр шыплэм кыдэдзэри – макІуэ-мэлъей! КъыскІэлы-пхъэра щхьэклэ, кысщІыхьэнутэкъым. Пхъэрыр зыкІэрызгьэхури, Іуашхьэ пІалъэм секІуэлІэжащ. «Иджы сыт сцІэнур?» жыслэу сыздэцытым, лыжь цыкІур къыскІэлысыжащ.

– Ыхы, Уэзырмэдж, пщашэр къэтхьа! – жиІащ лыжь цыкІум, кыызбгьэдыхьэжри.

– КъэтхьакІэ къэтхьащ, – жыслащ сэ. – Къызыхуэтхьараш сымыщІэр.

– Къызыхуэтхьар уэращ, – жиІащ лыжь цыкІум. – Мы пщашэр хагьэзыхьауэ лы иратырти, си гум техуакъым. Пщашэр уэр фІэклэ зыхуэфашэ сцІэркъым.

Ар жери, лыжь цыкІур кІуэдыжащ:

– Фыкъысхуей хьумэ, сыкъэвгьуэтынщ, – жери.

Си унэ ноби исц лыжь цыкІум кызыгьэхьа гуащэр.

УЭЗЫРМЭДЖ И НЫСЭ

Уэзырмэдж, гьуэгу здытетым, зы шу кыІэщІэлыгьуащ. «Шу закьуэм игу иль псор хэт ищІэн?» – жери Уэзырмэдж гьуэгум дидзыхаш, шур блигьэклын мурад ищІри. Шур къэсри блэклащ, Уэзырмэдж гу кылытатакъым.

«Мыр здэкіуэр зэзгьэщІэнщ», – жери Уэзырмэдж шум и ужь иуващ. Шур кызэплъэклакъым. Уэзырмэдж и ужь къыкІыркъым.

Шум и ужь иту кІуэурэ, мэзым бланэ кыыхэжауэ кылыгьуащ Уэзырмэдж. Шум бланэр къиукІащ, бланэр зэІихауэ кызэплъэклри Уэзырмэдж гу кылытатащ. Гу кылытатауэ икІуэтыжынт – шум бгьэдыхьащ Уэзырмэдж.

– Хьэкъуажэ!* – жери.

– ФыкІэ ушх! – жери шум блатхьэр къишиящ. Къишия щхьэклэ, Уэзырмэдж блатхьэр кыыхуэІэтакъым. Шум блатхьэр Уэзырмэдж и шыплэм кыдилъхьащ.

– Уи ужь ситци, зыгуэрым узэригьэгуэмэщІыр солъагьу, – жиІащ Уэзырмэдж. – Сыт узыгьэгуэмэщІыр? Сыт пхуэсщІэфын?

– Блатхьэ зыхуэмыІэтам сыт кысхуищІэфын? – жиІащ шум. – Си шыпхьу яхьаци, и лъэужь зызохуэ.

Абы нэхъ кыфІигьэклакъым шум: бланэм и лыр фэм кІуэцішыхьыжщ, и шыплэм дилъхьэри ежьэжащ.

Шум и ужь къыкІыжри, Уэзырмэдж и унэ игьэзэжащ, пцІантІэм дыхьэжри и шыр шы фІэдзаплэм кыбгьэдинащ, езыр унэм ихьэжащ: «ЩІалэм блатхьэр шыплэм кыдезгьэхынщ», – жери. Унэм щІыхьэжауэ къаплъэмэ – и къуэм и лэгьунэм зы пщашэ къыкІауэ ельагьу: лэгьунэм къыкІри, пщашэм блатхьэр шыплэм кыдыхаш, зы Іэклэ иубыдри пщэфІаплэм щІихьащ.

Унэгуащэм еджащ Уэзырмэдж:

– Дэнэ къыкІа пщашэ мыр? – жери.

* Хьэкъуажэ – щакІуэм ирах фІэхьус.

– Нысэ кытхуашащ, – кыжрилащ унэгуащэм. – Кыздрашар сцлэркыым.

Гьуэгум зыщрихьэлла шур игу кьэклыжащ Уэзырмэдж.

– Сэ соцлэ кыздрашар, – жилащ Уэзырмэдж игуклэ.

УЭЗЫРМЭДЖРЭ ШУ МЭХЪАДЖЭМРЭ

Уэзырмэдж и адэм уэсят кыхуигьэнащ: «Лы бэлэрыгья уемыуэ, хьэдэгьуэшэ зытехуам и ужь уимыхьэж», – жери.

И унэ здисыжым, и адэм и уэсытыр и цхьэм илтыи, Уэзырмэдж гупсысэм хэхуауэ цхьэукьуащ. Уэзырмэдж цыщхьэукьуэм, фызыр унэм иклащ, и лыр жей куум хилъэсауэ гугьэ ищри.

Пшапэр зэхэуащ, жэщыбгми нэсащ – фызыр кыщцлэгувэр ищлэркыым. Жэщ ныкьуэм щигьуауэ, хьэщцлэщым зы шу кьеклуэллащ, шыр шы флэдзаплэм кыбгьэдинэри езыр хьэщцлэщым ихьащ.

– Си напэр теклащ: хьэщцлэр кьезыгьэблэгьэн хьэщцлэщым искьым, – жери Уэзырмэдж хьэщцлэщым ихьащ. И фызым флэкл хьэщцлэщым ирилъэгьуакьым: мадэ-мабзэри цысщ. И лыр хьэщцлэщым кыщцихьэм, фызыр унэм клуэжащ, зы жэщ-махуэклэ зы псалтыи кыжрилакьым, Уэзырмэджи еупцлакьым.

– Кызэпцлэнулмклэ ухуитц, – жилащ фызым, зы жэщ-махуэ дигьэклри. – Зэрыхуар жызгьэлэ япэщыкли, итланэ унафэ щыи.

– Хьунц, жылэ, – жилащ Уэзырмэдж.

– Дыгьуасэжэщ, ущхьэукьуауэ кьрихьэллэри, си шыпхьу пцлэнтлэм кыдыхьауэ кьэслэгьуащ. Укьэзгьэушын ескуакьым, сыщыщцлэклым си шыпхьум мыр кызжилащ: «Ныжэбэ нумыгьазэмэ, игьащцлэклэ дызэрылъягьужынулкьым: чынтыдзэр ди ужь кьихьащ». Ужейти, узгьэплейтеякьым: уи лэцэр кьасцтэщ, уи шым сышэсри си дыщым сыклуэжащ. Нэху щыху дезауэри чынтыдзэр жылэм ящхьэщытхуащ. Аращ сыкыщыгувар. Иджы кызэпцлэнулмклэ ухуитц.

– Апхуэдэ кьэхьумэ, хьыбар сыбгьэщцлэн цхьэклэщ си унэ ущисыр, – жилащ Уэзырмэдж. – Апхуэдэ кызумыщцлэж дяпэклэ.

Абы хэту шы лъэмакь кьэлури цхьэгьубжэм цлопцклэ зыгуэр кьытеулуащ. Уэзырмэс унэм иклащ. Цхьэгьубжэм кьытеулуар Жэмыхьуэжьт.

– Чынтыр кызэрытлэхьар бжеслэн цхьэклэщ сыкыщцлэклуар, – жилащ Жэмыхьуэжь. – Нэхуц пцлондэ сэ сахуэгьэзащ. Нэхущым зы нэхуапи, ныдэкл.

Нэху щыри, шэсауэ щыдэклым, Уэзырмэдж и цхьэгьусэр кыбгьэдыхьащ:

– Зы шу мэхьаджэ улущлэнуши, абы уи нэлэ тегьэт: си дэлъхуищ кьиуклащ, уэри зыкыуумыгьэукл. Сэ слэщцлэклри сыщыхьакьым.

Уэзырмэдж ежьауэ здэклуэм Жэмыхьуэжь и шым луащ: шыр уанэгу нэщцлэщ, лъыпсыр кьожэх.

– Кьэхьуар сыт? – жери Уэзырмэдж елъэдэкьэуащ, зэуаплэм нэсауэ Жэмыхьуэжь ирихьэллащ. Улэгьэ хьэлъэ телъти, Жэмыхьуэжь кыбгьэклэсащ:

– Зауэм хэсхынц, – жери.

Жэмыхьуэжь кыбгьэклэсауэ зэплэклри, зы шу мэхьаджэ кылье-

жъауэ кыльэгуащ.

– Сэ сегъэпсыхи, шум пежьэ, – кыжрилащ Жэмыхъуэжь. – Аращ зи улэгъэ стелъыр. Сыбэлэрыгъауэ кызыхьэллэри, улэгъэ кыызидзащ. Улэгъэм сыкъелынукъым.

Жэмыхъуэжь иригъэпсыхри, шу мэхъаджэм пежьащ Уэзырмэдж. Шу мэхъаджэм, къэблагъэри, зы шабзэшэ кыидзащ. Шабзэшэр Уэзырмэдж и афэ джанэм езэгъакъым. Чэзур кыльгысри Уэзырмэдж идза шабзэшэм шу мэхъаджэр иригъэпсыхащ. Ллым бгъэдыхъэри, Уэзырмэдж и джатэр кърихащ.

– Укъызыэмыуэ, – къельэлуащ лпыр. – Сэ хьэдэгъуэшэ кыистехуащ. Зы псалъэ жызгъэлэж.

– Хъунц, жылэж, – жери Уэзырмэдж и джатэр ирилъхъэжащ.

– Си адэр щылэм, уэсят кыисхуигъэнат: «Ллы бэлэрыгъа уемыуэ», – жери. Седэлуакъым. Абы сытеклуэдэжащ.

Ар жери, ллым и псэр хэклащ.

Чынтыр иригъэза нэужь, Уэзырмэдж Жэмыхъуэжь кыхъыжри зэуаплэм кыкылащ.

ЩІЭЩХЪУ

Уэзырмэдж хьэщлэ кыхуепсыхащ:

– Зеклуэ дышэ, шу пашэ кыитхуэхуэ, – жари.

Уэзырмэдж зеклуэ клуэн идакъым:

– Щіэщхъу кыисщыщлащ. Щіэщхъу кыызэрысщыщлрэ пысчауэ зеклуэм сахыхъэжыркъым, – жери.

– Сыт къэхъуар? Сыт щіэщхъу? – къеупщлащ хьэщлэхэр.

– Кыисщыщлам фезгъэдэлуэнц, хьэщлэщым фынихъэмэ, – жери хьэщлэр хьэщлэщым иришащ, вы яхуиуклри лыр вэху хъыбар иригъэдэлуащ.

– Махуэ гуэрым сышэсри щаклуэ сежьащ. Мэзым сыщлэтурэ дыгъужь кызыхьэллэри сыкъатлысыхъащ. Салэщлэклынутэкъыми, шыр зы жыг есхулэри жыгым сьдэлъеящ. Дыгъужьым си шыр зэпкъраудащ, си шыр яухри си ужь кыхъащ: жыг щлагъым кыщлыхъащи, жыг лъабжьэр къатл. Гузэвэгъуэ сыхэхуауэ, мэзым зы хьэ кыхэклащ, къатэбанэри дыгъужьыр зэбгрихуащ. Жыгым сыкъехыжри уанэр си плэм ислъхъащ, хьэм и ужь сиувэри шыхъуэ пщылэ сытехъащ. Шыхъуэм сригъэблагъэри, пщылэм зы жэщ щисхащ. «Сыщэклуэнт, уи хьэр кыызэптамэ», – жеслащ шыхъуэм. «Уэстынц, – кыызжиллащ, – ауэ дыгъужь урихьэллэмэ, хьэр иумыушт, езым ищлэнур егъащлэ». «Хъунц», – жыслэри хьэр къелысхащ. Хьэр сьпэ изгъэувэри мэзым сыхыхъащ. Мэзым сыхыхъауэ сьздэклуэм, дыгъужь сылуащ. Дыгъужьым и дзэр щызэригъэшхым, сыгужьейри хьэр езуштащ: «Уит!» жыслэри. Езушта щхьэклэ, хьэр и плэ иклакъым. Сыхуилъри, дыгъужьыр згъэщтащ, хьэр кыхэсшыжри мэзым сыкъыхэкылащ. «Хьэр умыушт бжеслатэкъэ? – кыисхуэгубжьащ шыхъуэр. – Си хьэм ищлэнур ебгъэщлакъым, сыкъэбгъэщлэхъуащ, итлани узихьэщлэщ, уэ пхуэдэм шы ест си хабзэщи, зыш узотри, уи гъуэгу ириклуэ». Шыхъуэм зыш кыызитащ, шым уанэр телъхъэри шыхъуэ пщылэм сыкъытекылащ.

Гъуэгу сытехъэжауэ, зы шу щлалэ кыисщлыхъащ. «Ди лъахэ

укъихъащ, унеблагъэмэ, хъэщІэ утщІынщ», – жиІащ щІалэм. Гъуэгум дээдзыхри щІалэм и унэ сихъащ. ЩІалэм сигъэхъэщІэри сыгъуэлъыжауэ, хъэщІэщым зы пщащэ къихъэри си щІыбкІэ къыдэгъуэлъхъащ. «Сагъэунэхуну аращ», – жысІэри пщащэмрэ сэрэ ди зэхуаку си джатэр дэслъхъащ. ЖэщІщ щисхати, жэщІщми апхуэдэу сыдызекІуащ пщащэм. ЩІалэм жиІащ итІанэ: «ЦІыхугъэ бдэслъэгъуащ, пщащэр си шыпхъуци, хъунщ жыпІэмэ, узот». ЖэщІщ-махуищкІэ сисати, сызэрамыгъэлъэпІа къэнэжакъым: унагъуэ хуэщІат, дыщэр къолъэлъэх яхужыпІэну. Иджы я пхъур къызат! «Сыунащ!» – жысІащ сигукІэ: пщащэ дахэкІейт. Пщащэр къызатри, и дэлъхури шу гъусэ къысхуащІащ: «Фынишэсыжынщ», – жарі. ДыкъакІуэрэ жэщ къыттехъуэри депсыхащ, шыр тІахъэри дутыпщащ. Жэщ ныкъуэм сыкъызэщыуауэ согупсыс: «Мыбы я унэм измылъэгъуа фІыгъуэ щыІэкъым – дыщэм хэсщ, сэ си щхъэ закъуэ си лъакъуитІщ, зэрыскъуэмылъар иІагъумэ, щІалэм и шыпхъур иригъэсынкъым, стрихыжынщ». ЩІалэр сукІын мурад сщІащ, си унэм измышэн щхъэкІэ. Си джатэр къисхри щІалэм сыщхъэщыхъащ, сыщхъэщыхъа щхъэкІэ, бэлэрыгъ и хабзэ хъунтэкъыми, щІалэр къыщылъэтри къызэІэдэкъэуащ, афІэкаи хэлъакъым: и шыпхъур игъэшэсыжри ишэжащ... Апхуэдэ щІэщхъу къысщыщІащ, щІэщхъу къызэрысщыщІ лъандэрэ зекІуэм сыхыхъэжакъым.

Уэзырмэдж ядежьэн щимыдэм, и хъэщІэхэр дэкІыжащ.

ІУАЩХЪЭМАХУЭ
(Эльбрус)

Литературно-художественный
и общественно-политический журнал

На кабардинском языке

Учредители:

Государственный комитет Кабардино-Балкарской Республики по печати и массовым коммуникациям (360000, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5), общественная организация «Союз писателей КБР» (360051, КБР, г. Нальчик, ул. Адмирала Головкин, 6).

Главный редактор **А. Х. Мукожев**

Редакционная коллегия:

Руслан Ацканов, Хангери Баков, Адам Готов,
Хамид Кажаров, Хамид Кармоков, Хачим Кауфов,
Афлик Оразаев, Хамиша Тимижев, Людмила Хавжокова,
Муаед Хаупшев (ответственный секретарь)

Корректор – Марина Жекамухова
Компьютерный набор и верстка – Зарета Князева

Свидетельство о регистрации
Управление Роскомнадзора по КБР
ПИ № ТУ07-00100 от 24.12.2014 г.
Подписной индекс: 73296

Подписано к печати 17.02.16. Формат 70x108^{1/16}.
Бумага офсетная №1. Печать офсетная. Усл. п. л. 14,7.
Уч-изд. л. 12,0. Тираж 3500 экз. Заказ №110
Цена свободная.

Адрес редакции, издателя: 360000, КБР, г. Нальчик, пр. Ленина, 5

Отпечатано ООО «Печатный двор»
360000, КБР, г. Нальчик, ул. Калюжного, 1

Обложка художника **Юрия Алиева**

Отпечатано в полном соответствии с качеством предоставленных диапозитивов